

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

4 – 2023

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №4, 2023 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса. Протокол № 5 від 01.12.2023 р.

Редакційна колегія:

Примуш М. В., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Дубель М. В., д. філос. з м.е.в.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland),
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Бусленко В.В.</i> ВЗАЄМОВПЛИВ УРЯДУ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В ДЕРЖАВАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ	5
<i>Волківський М.А.</i> ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВИ	12
<i>Гедікова Н. П.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	21
<i>Гунін В. Є., Смолянук В.Ф.</i> ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ КОНКУРЕНТНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	29
<i>Качмарський Є.І.</i> РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	37
<i>Кравець А.Ю., Астахов І.В.</i> РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	44
<i>Матвійчук А.В., Хилько М.І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: ДОСВІД ПОЛЬЩИ ТА США	52
<i>Окуньовська Ю.В.</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК Е-ВРЯДУВАННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	60
<i>Польовий М.А.</i> СИСТЕМА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В СВІТЛІ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ	65
<i>Присяжнюк С.В.</i> ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	71
<i>Ткач О.І., Батрименко О.В., Неліпа Д.В.</i> ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	77
<i>Ягунов Д.В.</i> ПРАВО НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У СТАНДАРТАХ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЮРИДИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ	83

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Висоцький О.Ю., Павлов Д.М.</i> СЛОН СЛІПИХ МУДРЕЦІВ: ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА В НЕСКІНЧЕННОСТІ ВИМІРІВ	91
<i>Гарькавий Є.М.</i> ПІДХОДИ НАТО ДО ФОРМУВАННЯ НАРАТИВІВ	102
<i>Іваницька О.П.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ ІСПАНІЇ	108

Калашлінська М.В. СУСПІЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ ЯК ЗМІНА ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ123

Файник А.А. ПОШИРЕННЯ НАРАТИВІВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ У ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІ «МИР СЕГОДНЯ С ЮРИЙ ПОДОЛЯКА» (ГРУДЕНЬ 2022 РОКУ).....129

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Derevianko I.P. GERMAN-POLISH RELATIONS: ASYMMETRY OF INTERESTS AND MUTUAL PERCEPTION134

Lukash O., Tykhonenko I. INDIA IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THE PROSPECTS OF INDO-UKRAINIAN COOPERATION141

Popkov V.V., Fouad Hamid THE "ETERNAL PEACE" CONCEPT AS A SUBJECT OF WORLD-SYSTEM ANALYSIS AND CHINESE VIEWPOINT149

Войтович О.І. АМЕРИКАНО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ (1981–1989 РР.).....156

Голянч Б.В. ВИКОРИСТАННЯ КИТАЄМ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ З ТОЧКИ ЗОРУ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ.....164

Чумак О.М. ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНИ ПАНТЮРКІЗМУ ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ТУРЕЧЧИНИ170

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ182

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.1

УДК 328.1:342.5(437.3+437.6+438+439)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8280-7104>

Бусленко В. В. Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВЗАЄМОВПЛИВ УРЯДУ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В ДЕРЖАВАХ
ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

На основі зібраного емпіричного та теоретичного матеріалів здійснено кросрегіональний аналіз та вироблено концептуальні підходи щодо пояснення інституційних механізмів взаємодії уряду та парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи. Досліджено інституційні рамки, в яких парламентська опозиція функціонує і наскільки дієвим може бути її вплив на уряд в кожній з країн. Стверджується, що парламентська опозиція залишається важливим елементом впливу на баланс сил між президентом, урядом та парламентом. Цей вплив може посилюватись у залежності від чисельності парламентської опозиції, виникнення коаліційних об'єднань, послаблення парламентської більшості, посилення конфлікту між урядом та президентом, тенденції використання урядом антидемократичних методів і засобів здійснення влади.

В Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині досить виражена дихотомія між провладними та опозиційними партіями. Це зумовлено значним рівнем конкурентності в партійному середовищі а також тим, що уряд в основному формується з середовища парламентської більшості.

Визначено, що парламентська опозиція в державах Вишеградської групи може вплинути на діяльність уряду через різні канали. Основними серед них є політичний контроль над кабінетом шляхом голосування по питанню довіри (не довіри) і години питань до уряду; вплив на зміст урядових законопроектів через участь у законодавчому процесі та через діяльність представників у парламентських комітетах; контроль законності урядової політики через Конституційний суд або ініціювання референдумів. Аналіз формальних повноважень та їх використання опозицією як інструменту впливу на уряд дозволив виявити подібності та відмінності в кожній з країн.

Доведено, що парламентській опозиції на практиці складно використовувати свої інституційні можливості впливу на уряд через те, що правляча більшість має більший доступ до владних ресурсів та існують конституційні положення, які мінімізують зміну влади з метою збереження політичної стабільності.

Ключові слова: уряд, парламентська опозиція, парламент, політичні системи, політична партія, політичні актори, Вишеградська група, політика, політичні відносини.

Постановка проблеми. Консолідація демократії в державах Центрально-Східної Європи у значній мірі залежить від налагодження конструктивної взаємодії між державною владою та опозицією. Наявність в політичній системі опозиції є істотною ознакою демократичності та змагальності й слугує додатковим механізмом стримування та противаг в системі поділу влади. Опозиція здатна легітимізувати владу, є джерелом альтернативної політики в умовах міжпартійної конкуренції.

Від характеру взаємовідносин парламентської опозиції та уряду значною мірою залежить стабільність функціонування самих демократичних інститутів. На думку А. Пшеворського «після утвердження демократії постає класична проблема опозиції – як сильно протестувати і якими засобами. Якщо опозиція не стає опонентом – не пропонує альтернатив і не обстоює їх завзято, – тоді представницька влада політичних інституцій – їхня спроможність мобілізувати й залучати є слабка. Та якщо опозиція чинить енергійний спротив, демократія може опинитися під загрозою» [4, с. 640]. Глибина протистояння в дихотомії «влада-опозиція» спричиняє не лише політичні кризи а й суспільно-політичні потрясіння на кшталт «оксамитових революцій». В ході подальших демократичних трансформацій в молодих демократіях виробилася ціла практика створення

інституційних механізмів, які б давали можливість парламентській опозиції впливати на формування урядових рішень.

Метою даної статті є здійснення політико-правового компаративного аналізу інституційних механізмів взаємодії парламентської опозиції та уряду в державах Вишеградської групи в контексті відносин виконавчої та законодавчої гілок влади.

Вибір в якості прикладу Чехії, Словаччини, Польщі та Угорщини не є випадковим. В ході «оксамитових революцій» в державах відбувся мирний демократичний перехід і згодом досягнута стабільність функціонування партій і партійних систем. Об'єднані у Вишеградську групу, вони відображають дуже схожий інституційний дизайн. Це демократичні республіки зі змішаною формою правління, в яких формування уряду залежить від Президента та Прем'єр-міністра, а підтримка від (більшості) парламенту.

Стан наукової розробки проблеми. Стосунки між урядом та опозицією в різних політичних системах Європи рідко були предметом політологічних досліджень і про них згадується, зазвичай, на рівні широкого дослідницького аналізу. Невелика кількість опрацювань і наукових статей ґрунтується на описі різних політичних систем з перспективи дослідження взаємних стосунків між найвищими інститутами державної влади та їх політичними опонентами.

Істотною проблемою є те, що більшість авторів, які досліджують механізми політичного життя в державах Вишеградської групи, часто широко і формально трактують опозицію, розглядаючи її як атрибут демократії і очевидну річ. Насправді, в кожній державі стосунки між урядом та опозицією істотно відрізняються. Відмінним залишається їх вплив на ефективність функціонування політичних систем як цілісності.

Аналізу схем розвитку парламентської опозиції в посткомуністичній Східній Європі в контексті змін характеру відносин між урядом та парламентом присвятили свою роботу П. Копецьки (P. Kopecky) та М. Спірова (M. Spírova) [9]. Вони здійснили компаративний аналіз різних видів виконавчо-законодавчих взаємодій. На основі отриманих емпіричних результатів вчені продемонстрували практичну релевантність цих видів у посткомуністичних політичних системах та конкретизували їх значення для становища парламентської опозиції в Чеській Республіці та Угорщині. Дослідженню моделей відносин виконавчої та законодавчої гілок влади на теоретичному рівні присвятили свої роботи Р. Андевег (R. Andeweg) та Л. Нійзінк (L. Nijzink) [6], Г. Одонел (G. O'Donnell) [13], А. Кінг (A. King) [8].

Практичні аспекти взаємовідносин між провладними та опозиційними партіями в окремих країнах Вишеградської групи частково розглядали Г. Счопфлін (G. Schöpflin) [14], Л. Лінек (L. Linek), З. Манселдова (Z. Manseldová) [10], Ю. Марушяк (J. Marušiak) [11], Р. Мойяк (R. Moják) [12].

Для нас цінними були наукові праці, сфокусовані на змінах, що відбувалися в партійних системах країн Вишеградської групи в контексті трансформації владних відносин. Правова та емпірична база, акумульована в дослідженнях В. Климончука [2], Є. Гайданки, А. Ключковича, Н. Марадик [3] дозволили поглибити крос-регіональний аналіз ресурсів політичної опозиції в контексті еволюції партійних систем країн на етапі демократичного переходу.

Інституційно-правові аспекти взаємодії уряду та парламенту в законодавчому процесі європейських країн знаходимо в монографії С. Сороки [5]. Вплив парламентської опозиції на конституційний процес в Угорщині опосередковано відображено в роботі І. Ілова [1].

Проблематика політико-правових аспектів взаємодії влади та опозиції в країнах Вишеградської групи ще не стала предметом наукових досліджень серед вітчизняних вчених і потребує подальшої розробки. Зібраний емпіричний та теоретичний матеріал дозволяє здійснити кросрегіональний аналіз та виробити нові концептуальні підходи щодо пояснення моделей такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Типологія різних моделей відносин між парламентом та урядом, запропонована А. Кінгом (A. King) [8, с. 12] та модифікована Р. Андевегом (R. Andeweg) та Л. Нійзінгом (L. Nijzink) [6] дозволяє ідентифікувати на більш визначеному, системному рівні якою є парламентська опозиція з інституційної точки зору. Проте партійна, міжпартійна та позапартійна моделі явно не звертає увагу на повноваження опозиції та потенційні інструменти її впливу на владу. Тому є потреба в глибшому дослідженні інституційних меж, в яких функціонує парламентська опозиція і визначенні рівня її впливу на уряд в кожній з зазначених держав.

Парламентська опозиція в сучасних демократіях може вплинути на діяльність уряду через різні канали. Основними з них є політичний контроль над кабінетом через голосування по питанню довіри (не довіри) і години питань до уряду; вплив на зміст урядових законопроектів через участь у законодавчому процесі та через діяльність представників у парламентських комітетах; контроль

законності урядової політики через Конституційний суд або ініціювання референдумів. Короткий огляд формальних повноважень опозиції та їх використання як інструменту впливу на уряд, дозволить виявити подібності та відмінності в інституційних механізмах в кожній з держав Вишеградської групи.

Опозиція, як правило, ставить за ціль контролювати уряд а при ознаках урядової кризи ініціювати процедуру висловлення недовіри та разом з іншими політичними силами сформувавши новий його склад. Однак, на практиці це досить складно здійснити так як існуючі конституційні норми, зазвичай, мінімізують часті зміни уряду задля збереження політичної стабільності. Скажімо, для європейської практики парламентаризму типовим є формування парламентських урядів, що передбачає утворення кабінету політичними силами, які мають більшість у парламенті. Це стає гарантією подальшої співпраці між урядом, що реалізує власну програму дій, і парламентом, який може притягнути до відповідальності уряд та прем'єр-міністра.

У випадку Угорщини не має конституційного закріплення процедури формування парламентських урядів. Натомість запроваджена модель, за якою Прем'єр-міністр за поданням Президента обирається парламентом (Державними зборами) і несе перед ним відповідальність. Призначення на посади міністрів здійснює Президент за пропозицією Прем'єр-міністра (ст. 16. п. 7 Основного закону Угорщини) [15]. При формуванні уряду Прем'єр-міністр може залучати як депутатів, так і фахівців з позапарламентського середовища. Таким чином, було досягнуто надмірну залежність уряду від парламенту і водночас уможливлено створення та функціонування кабінету, що спирався б більшою мірою на авторитет глави держави.

Для запобігання урядовим кризам в Угорщині діє один з найбільш ефективних інструментів парламентського контролю над виконавчою владою – конструктивний вотум недовіри. Це вид колективної відповідальності уряду, за яким відбувається висловлення парламентом, або окремою його палатою, вотуму недовіри з одночасним визначенням голови нового уряду [5, с. 197]. Його застосування може свідчити про те, що навколо опозиції сформувалася нова парламентська більшість, яка домагається відставки голови уряду, але будь-який такий крок вимагає попередньої згоди по альтернативному кандидату безпосередньо, тобто реальну персональну та програмну альтернативу. Основною причиною прийняття даної процедури стало збереження стабільного функціонування уряду. До 2007 р. таку стабільність було досягнуто і це «робило опозицію в значній мірі безсилою» [14].

Дійсно, конструктивне голосування щодо недовіри уряду парламентською опозицією на практиці майже не використовувалося. Проте, загроза його застосування була реальною, коли у серпні 2004 р. з'явилися коаліційні розбіжності між Угорською соціалістичною партією (УСП) і Союзом вільних демократів. Вони додалися до проблем всередині УСП навколо особистості Прем'єр-міністра П. Медгеши (P. Medgyessy), і в кінцевому рахунку створили першу можливість для успішного голосування по вотуму недовіри. Однак П. Медгеши уникнув голосування і подав у відставку [7, с. 1033].

В Польщі уряд вважається створеним лише тоді, коли отримує вотум довіри від більшості депутатів Сейму. Обраний Сеймом уряд, як правило, називають «урядом парламентської більшості» або «парламентським урядом» [12, с. 246]. В країні збережена процедура конструктивного вотуму недовіри. Згідно зі ст. 158 Конституції Республіки Польща від 1997 р. Сейм може ухвалити вотум недовіри уряду більшістю від законодавчо визначеної кількості депутатів (щонайменше 231) за пропозицією мінімум 46 депутатів, у якому буде визначено ім'я кандидата на посаду Прем'єр-міністра. Депутати також можуть висловити вотум недовіри окремим членам уряду.

У Чеській Республіці голосування по вотуму недовіри не є конструктивним. Для його початку необхідна підтримка п'ятдесяти голосів (чверть від загального числа депутатів). Далі питання має підтримати абсолютна більшість депутатів. На сьогоднішній день жоден один уряд не був вимушений піти у відставку через успішне голосування по вотуму недовіри. Справді, ймовірно, в очікуванні відмови, опозиція в основному ухилялася від використання своєї конституційної прерогативи змусити уряд працювати і в 1992- 2007 рр. ініціювала лише два таких голосування.

Конституція Словацької республіки теж не передбачає конструктивного вотуму недовіри уряду. Одна п'ята депутатів Національної ради Словацької республіки може ініціювати вотум недовіри Голові уряду або міністру (ст. 116). Відкликання Голови уряду призводить до відставки всього уряду. Також в повноваження парламенту входить відхилення чи схвалення запиту уряду про вираження довіри. Характерно, що за формою правління Словаччина є скоріше напів-президентська. Тому парламентська опозиція зацікавлена заручитись підтримкою глави держави

зادля збільшення тиску на уряд. Так, в березні 1994 р. в умовах протистояння Президента М. Ковача та Прем'єр-міністра В. Мечіара парламентською опозицією було запропоновано відкликати В. Мечіара з посади [11, с. 117]. Однак це швидше політичний крок задля недопущення антидемократичних тенденцій в політиці нового уряду, який не ніс загрози для самого В. Мечіара. На той час він очолював партію Рух за демократичну Словаччину, навколо якої сформувалась парламентська більшість.

Відмітимо, що конституційні зміни в Словацькій республіці в 1999 р. призвели до введення прямих виборів Президента. До цього часу він обирався парламентом. Подібні процеси відбулися в Польщі в 1992 р. та в Чеській республіці в 2012 р. [3, с. 51, 59]. Тобто в цих державах цілі президента та парламентської опозиції послабити уряд за певних обставин могли співпадати, що давало для опозиції додатковий ресурс для впливу на процес прийняття політичних рішень.

Опозиція в парламенті має повноваження накладати вето на конституційні поправки. Проте такий вплив є мінімальним, так як до більшості ставляться особливі вимоги. В Угорщині, Чехії, Словаччині та Польщі зміни Основного закону вимагають кваліфікованої більшості, тобто не менше двох третіх від усіх депутатів. Оскільки більшість конституційних змін були обумовлені процесом інтеграції в ЄС, який був спільною метою всіх чотирьох країн, то парламентська опозиція до 2004 р. рідко використовувала цей інституційний механізм. Так в Польщі, з виходом Унії Свободи з урядової коаліції в червні 2000 р. утворився уряд меншості. Його підтримували 186 з 460 послів Сейму. Сама ж партія розглядалась як «партія європейська» і гарант європейського курсу уряду Є. Бузека. Більшість польських аналітиків в той час звертало увагу на той факт, що наявність стабільної «проєвропейської» більшості в парламенті сприяло швидшому ухваленню законів необхідних для входження до ЄС. Вихід Унії Свободи з коаліції з Акцією виборчою «Солідарність» розглядався як чинник, що ускладнював цей процес. На той час темпи законодавчого процесу у значній мірі залежали від уміння налагодити співпрацю між урядом та опозицією. І вона була досягнута: парламентська опозиція не ставила питання про вотум недовіри уряду і, в основному, підтримувала законодавчі ініціативи, спрямовані на європейську інтеграцію. Вступ країн до Європейського Союзу свідчить, що за ці політичні рішення та їх реалізацію несли відповідальність не лише провладні депутати, уряд та Президент, але й власне опозиція. Ця спільна відповідальність підтверджує висновок американського політолога Г. О'Доннела, що в країнах представницької демократії між урядом та парламентською опозицією існує зв'язок характеру «конкурентного співробітництва» та є ознакою консолідованої демократії [13, с. 59].

Проте такі «союзи» між політичними акторами не були довготривалими. Перебуваючи в умовах політичної конкуренції, провладні та опозиційні партії залишалися політичними опонентами. Скажімо в Угорщині опозиція змогла запобігти конституційним поправкам з ініціативи уряду в 1999 р. Провладна Федерація молодих демократів-Угорська громадянська партія прагнула внести на розгляд питання щодо Угорської корони в преамбулі до Основного закону країни. Викликавши суспільну дискусію і опір зі сторони парламентської опозиції жодних конституційних поправок так і не було прийнято.

Парламентська опозиція має більші шанси не допустити недемократичних змін до Конституції, коли в парламенті не сформована абсолютна більшість. Однак, в іншому випадку вона може вдаватися до неконвенційних форм впливу через мобілізацію своїх прихильників та формування негативного іміджу правлячих партій. Подібна ситуація спостерігалася в Угорщині під час парламентських виборів в квітні 2010 р. Правоцентристський партійний союз Федерація молодих демократів-Християнсько-демократична народна партія отримав значну підтримку електорату, здобувши 263 (68,13 %) із 386 мандатів у Державних зборах, тобто більшість, яка перевищила 2/3 складу депутатського корпусу. Відповідно до чинного законодавства це уможливило внесення змін до Конституції чи прийняття її нової редакції без урахування позиції інших політичних сил, представлених у парламенті країни, в тому числі і опозиції. Незважаючи на гострі дискусії та протести опозиційно налаштованої до урядових діячів частини громадськості й парламентської меншості, 18 квітня 2011 р. Державні збори 262 голосами ухвалили Основний закон Угорщини [1, с. 11]. Зміни в основному законі значно посилювали контроль правлячої партії на судову та виконавчу гілку влади та послаблювали права опозиції. Основним законом встановлювався новий дев'ятирічний термін, на який обирався Генеральний прокурор. При цьому для проходження кандидатури потрібно було набрати 2/3 голосів депутатів парламенту (п. 4. ст. 29) [15]. Це фактично унеможливлювало його зміну на цій посаді так як в результаті приходу до влади інших політичних сил важко було розраховувати на кваліфіковану більшість.

До повноважень парламенту додалося обрання голови Конституційного суду. Для цього теж потрібна підтримка 2/3 голосів депутатів парламенту. Змінилися й завдання цього органу – вони стали деталізованішими, що, в свою чергу, обмежило його повноваження. Такі зміни загрожували фундаментальним демократичним принципам стримування та противаг і послаблювали контрольні функції парламентської опозиції. Тиск зі сторони ЄС та США та парламентської опозиції змусили проурядову більшість в березні 2012 р. прийняти ряд положень, що розширювали повноваження уряду і які Конституційний суд Угорщини раніше визнавав такими, що суперечать закону.

Розглянемо тепер конституційні права опозиції щодо можливостей законодавчої ініціативи. В Словаччині право законодавчої ініціативи окрім комітетів Національної ради Словацької республіки та уряду, можуть вносити і окремі депутати. В Польщі законопроекти вносяться на розгляд нижньої палати парламенту не менш ніж 15 депутатами. В Угорщині право законодавчої ініціативи належить будь-якому депутату Державних зборів.

В Чехії правом законодавчої ініціативи володіють окремі депутати. Однак законопроект повинен бути схваленим більшістю депутатів Палати депутатів та в подальшому підтриманий більшістю сенату. Президент теж має право внести зміни в законопроект та повернути його на повторну процедуру голосування. Як і в більшості інших країн, в Польщі, Словаччині Угорщині та Чехії для прийняття законів, потрібна проста більшість присутніх депутатів.

Парламентській опозиції досить складно добитися прийняття запропонованих законопроектів так як на свій бік їй необхідно прихилити проурядові партії. В 1990-2006 рр. вона представила близько 23% усіх поданих законопроектів. В цілому опозицією ініційовано 1,7% законодавчих актів, прийнятих в 1990- 2006 рр. були. При цьому в 2002-2006 рр. показник склав лише 3,4 % [9, с. 151].

Однак, в умовах коли проурядові партії послаблюють свої позиції в парламенті, то уряду стає важче добитися прийняття запропонованих ними законопроектів і ситуація істотним чином змінюється на користь опозиції. Так в Чехії в 1992-1996 рр. проурядова коаліція, що складалася з Громадянської демократичної партії, Християнсько-демократичної партії, Громадянського демократичного Альянсу і Християнсько-демократичної спілки – Чехо-Словацької народної партії, мал стабільніші порівняно з опозицією позиції. Положення правлячих партій в Сенаті змінилося в 1996 -1998 рр. На той час правляча коаліція мала лише 49,5% голосів у Палаті депутатів, але 64,1% голосів у Сенаті. В 1998-2002 рр. уряд мав підтримку лише 37% голосів в Палаті депутатів і ще менше голосів в Сенаті [10, с. 19]. Така ситуація викликала труднощі в проходженні урядових законопроектів. Коли уряду вдавалося заручитися підтримкою в Палаті депутатів, то опозиційні партії могли блокувати його в Сенаті.

Парламентська опозиція в країнах також може скористатися правом на інтерпеляцію до уряду чи окремого міністра. Процедура дозволяє опозиційним фракціям та групам отримати офіційну інформацію від міністрів, запропонувати власні альтернативні рішення та донести їх до громадськості. Під час таких відкритих слухань опозиція, як правило, виступає з критичною по відношенню до дій уряду чи окремих міністрів, позицією. В кожній з країн депутат має право внести інтерпеляцію уряду чи члену уряду, по питаннях, що відносяться до їх компетенції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, парламентська опозиція в державах Вишеградської групи залишається важливим елементом впливу на баланс влади між президентом, урядом та парламентом. Такий вплив може зростати у залежності від розміру парламентської опозиції, появи коаліційних союзів, послаблення міцності парламентської більшості, посилення конфліктності між урядом та президентом, антидемократичними методами та засобами реалізації влади урядом, використання опозицією позапарламентських методів впливу на процес прийняття політичних рішень.

В Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині досить виражена дихотомія між провладними та опозиційними партіями. Це зумовлено значним рівнем конкурентності в партійному середовищі а також тим, що уряд в основному формується з середовища парламентської більшості і є їй підконтрольний. Тому для міністрів важливо заручитися підтримкою своєї партії чи партії союзника по коаліції. Відповідно, будь-яке голосування щодо підтримки урядових рішень і дій для проурядової більшості є голосування «за» або «проти» своєї партії. З одного боку, міністри знають, що можуть бути звільнені через висловлення вотуму недовіри з боку опозиції, а з іншої уряд знає, що таке рішення може призвести до політичної кризи, а в певних випадках загрожуватиме і розпуском парламенту.

Парламентській опозиції на практиці досить складно використовувати свої інституційні можливості для впливу на уряд в силу того, що провладна більшість має більший доступ до владного ресурсу та існують конституційні норми, які мінімізують зміни уряду задля збереження політичної

стабільності. Між урядом та парламентською опозицією існують досить складні взаємопов'язані відносини. Тому перспективи подальших наукових досліджень лежать в площині аналізу моделей взаємодії уряду та опозиції, які запропонували Р. Андевег та Л. Нійзінк.

Bibliography:

1. Ілов І. Конституційні зміни в Угорщині 2012 року: основні новації та їх вплив на суспільно-політичний розвиток держави. *Viche*. 2013. № 4. С. 11-15.
2. Климончук В. Передумови та інституціоналізація взаємовідносин влади та опозиції в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн Вишеградської групи): досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 12-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.2.2.
3. Ключкович А., Гайданка Є., Марадик Н. Трансформація системи владних інститутів. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗІППО. 2014. С. 47-78.
4. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація та демократизація. *Демократія: антологія* / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 605-648.
5. Сорока С. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика. Миколаїв: Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. 421 с.
6. Andeweg R., Nijzink L. Beyond the Two Body Image: Relations between Ministers and MPs'. *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Frankfurt : Campus Verlag, 1995. P. 152-178.
7. Ionszki G., Kurtan S. *European Journal of Political Research*. 2005. Vol. 44, Issue 7-8. P. 1033-1040.
8. King A. Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France, and West Germany. *Legislative Studies Quarterly*. 1976. Vol. 1. No.1. P. 11-36.
9. Kopecky P., Spirova M. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1/2 . P. 133-159.
10. Linek L., Manselová Z. The Parliament of the Czech Republic, 1993-2004. *Journal of Legislative Studies*. 2007. Vol. 13, No 1. P. 12-37.
11. Marušiak J. The political system in the Slovak Repablik. *Political Systems of Visegrad Group Countries* / editor W. Gizicki. Trnava-Lublin, 2012. P. 107-148.
12. Mojak R. Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej / R. Mojak. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 664 s.
13. O'Donnell G. Delegative Democracy. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5. No 1. P. 55-69.
14. Schöpflin G. Hungary: Country without Consequences. *OpenDemocracy*. 2006. 22 Sept. URL: <http://193.41.101.59/debates/article.jsp?idj3&debateIdj33&articleIdj3926> (дата звернення: 27.05.2022).
15. The Fundamental Law of Hungary (25 April 2011). URL: <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).

References:

1. Ілов І. Конституційні зміни в Угорщині 2012 року: основні новації та їх вплив на суспільно-політичний розвиток держави. *Viche*. 2013. № 4. С. 11-152.
2. Климончук В. Передумови та інституціоналізація взаємовідносин влади та опозиції в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн Вишеградської групи): досвід для України. *Політичне життя*. 2020. №2. С. 12-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.2.2.
3. Ключкович А., Гайданка Є., Марадик Н. Трансформація системи владних інститутів. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗІППО. 2014. С. 47-78.
4. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація та демократизація. *Демократія: антологія* / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 605-648.
5. Сорока С. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика. Миколаїв: Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. 421 с.
6. Andeweg R., Nijzink L. Beyond the Two Body Image: Relations between Ministers and MPs'. *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Frankfurt : Campus Verlag, 1995. P. 152-178.
7. Ionszki G., Kurtan S. *European Journal of Political Research*. 2005. Vol. 44, Issue 7-8. P. 1033-1040.
8. King A. Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France, and West Germany. *Legislative Studies Quarterly*. 1976. Vol. 1. No.1. P. 11-36.
9. Kopecky P., Spirova M. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1/2 . P. 133-159.
10. Linek L., Manselová Z. The Parliament of the Czech Republic, 1993-2004. *Journal of Legislative Studies*. 2007. Vol. 13, No 1. P. 12-37.
11. Marušiak J. The political system in the Slovak Repablik. *Political Systems of Visegrad Group Countries* / editor W. Gizicki. Trnava-Lublin, 2012. P. 107-148.

12. Mojak R. Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej / R. Mojak. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 664 s.

13. O'Donnell G. Delegative Democracy. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5. No 1. P. 55-69.

14. Schöpflin G. Hungary: Country without Consequences. *OpenDemocracy*. 2006. 22 Sept. URL: <http://193.41.101.59/debates/article.jsp?idj3&debateIdj33&articleIdj3926> (дата звернення: 27.05.2022).

15. The Fundamental Law of Hungary (25 April 2011). URL: <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).

Buslenko V. V. Interaction between the government and parliamentary opposition in Visegrad Group countries: institutional aspect

On the basis of the collected empirical and theoretical materials, a cross-regional analysis was carried out and conceptual approaches were developed to explain the institutional mechanisms of interaction between the government and the parliamentary opposition in the countries of the Visegrad Group.

The institutional framework in which the parliamentary opposition functions and how effective its influence on the government in each of the countries can be is studied. It is argued that the parliamentary opposition in the countries of the Visegrad Group remains an important element of influence on the balance of power between the President, the government and the Parliament. This influence may increase depending on the size of the parliamentary opposition, the emergence of coalitions, the weakening of the parliamentary majority, the intensification of the conflict between the government and the President, trends in the government's use of anti-democratic methods and means of exercising power.

In Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary, the dichotomy between pro-government and opposition parties is quite pronounced. This is due to the significant level of competition in the party environment, as well as the fact that the government is mainly formed from the environment of the parliamentary majority.

It was determined that the parliamentary opposition in the countries of the Visegrad Group can influence the activities of the government through various channels. The main among them are political control over the cabinet through a vote of confidence (no confidence) and question hour to the government; influencing the content of government bills through participation in the legislative process and through the activities of representatives in parliamentary committees; controlling the legality of government policies through the Constitutional Court or initiating referendums. The analysis of formal powers and their use by the opposition as a tool to influence the government made it possible to identify similarities and differences in each of the countries.

It has been proven that in practice it is difficult for the parliamentary opposition to use its institutional opportunities to influence the government due to the fact that the ruling majority has greater access to power resources and there are constitutional provisions that minimize the change of power in order to preserve political stability.

Keywords: government, parliamentary opposition, parliament, political systems, political party, political actors, Visegrad Group, politics, political relations.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.2

УДК 32-027.21: 316.3: 061.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5899-9370>*Волківський М. А., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВИ

У статті аналізуються складні процеси формування громадянського суспільства в Україні за часів незалежності. Зазначається, що громадська думка є найвищою інстанцією критики та контролю над організованою державною владою, яка, у свою чергу, приймає законодавство, яке вимагає від державних органів публічності, наприклад, відкритості судових процедур, а отже також реалізує ключову функцію громадської прозорості. Таким чином, публічно-приватна сфера неможлива без громадянського суспільства, яке має певну автономію від держави, але не збігається з громадянським суспільством, хоча й містить його ключову характеристику, а скоріше є своєрідним посередником між громадянським суспільством і державою, територія якої, однак, переплетена з обома. Детально проаналізовані роль громадських організацій, масового народного руху, широкої громадськості під час Помаранчевої революції і революцією Гідності, протестні акції яких призвели до зміни влади та повернення української держави до демократичного курсу. Це найяскравіший приклад впливу громадянського суспільства на державну політику. Продемонстрована чітка різниця між роллю громадянського суспільства в Помаранчевій революції, включаючи події після Помаранчевої революції, і під час Революції гідності. Визначено ключові проблеми та ризики для сталого розвитку громадянського суспільства в Україні: зовнішні загрози територіальній цілісності України, ніким і нічим не спровокована варварська війна авторитарно-кегебійської росії проти демократичної України. Стверджується, що з лютого 2022 року все громадянське суспільство справедливо називати волонтерським.

Ключові слова: *громадянське суспільство, громадське об'єднання, громадські рухи, самоврядування, Помаранчевої революції і революцією Гідності, демократія, держава, аналітичні центри, ефективність демократичних інститутів*

Загальні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні досліджували В. Андрущенко, В. Барков, М. Бойчук, Є. Бистрицький, О. Власюк, В. Горбулін, Л. Губерський, О. Задоянчук, С. Кримський, І. Кресіна, О. Косілова, А. Матійчик, А. Матвійчук, М. Михальченко, В. Медведська, М. Попович, Т. Розова, В. Цвих та ін. Соціологічні виміри стану розвитку громадських організацій та їх сприйняття громадянами та органами влади аналізували І. Бекешкіна, Є. Головаха, В. Паніотто, О. Стегній, В. Степаненко, А. Ручка та ін.

У проаналізованій літературі повною мірою не висвітлені всі необхідні аспекти особливостей функціонування громадянського суспільства, у зв'язку з чим для детального аналізу, визначеного проблемним напрямом дослідження, була обрана дана тема статті.

Розвиток громадянського суспільства тривав роками, протягом боротьби за національне визволення та незалежну державу в Україні. У середні віки благодійність і соціальні послуги перебували в руках церкви, а пізніше їх роль взяла на себе держава. Через відсутність сталої системи надання соціальних послуг українські громади, переважно сільські громади, сформували систему взаємодопомоги, яка ніколи не потребувала організованих структур.

Починаючи з XVII ст., коли Україна була поділена між Польщею та Росією, в освічених верствах формується національно-визвольний рух під маскою благодійності. Це був час таємних товариств, які вивчали історію України та розробляли стратегії політичного визволення, а також пропагували українську мову та культуру. Наприкінці XIX-го та на початку XX-го століть відома поява приватної філантропії промисловців, які допомогли створити систему соціальної підтримки нужденних, а також у сферах освіти, охорони здоров'я та культури. Деякі меценати також підтримували український визвольний рух, який продовжував свою діяльність аж до радянської доби.

За радянських часів участь громадськості та надання соціальних послуг суворо контролювалися державою, що зрештою призвело до формування партизанської хвилі за незалежність та національне визволення у 1960-х роках. Ця хвиля породила величезний рух за незалежність України, який створив передумови для появи Української Держави на карті світу в 1991 році. НУО та громадські рухи, що з'явилися під час Перебудови Радянського Союзу наприкінці 1980-х років, забезпечили кадри для більшості політичних партій та державних установ.

«Український соціум, підкреслює проф. Крисаченко В.С., на межі 90-х років минулого століття свій рух до незалежності відчував як невідкладну органічну потребу власного існування. І *головними рушіями цього процесу виступили якраз організації та об'єднання громадянського суспільства*, причому як офіційно зареєстровані, так і неформальні, включаючи і з поза меж України. Інтелектуальними центрами національного відродження стали осередки Спілки письменників України та низки інших творчих організацій, на базі яких кристалізувався Народний Рух України за перебудову, установи Академії наук України, вузівські студентські громади та ін.. До активної політичної боротьби приєдналися представники Товариства української мови імені Тараса Шевченка, Українська Гельсінська Спілка, Товариство Лева, Український культурологічний клуб, Української Студентської Спілки, Спілки Незалежної Української Молоді, Спілки страйкових комітетів, Екологічного руху України та ін. Саме з їхнього середовища постали і осередки молодих українських політичних партій самостійницької орієнтації: Демократична партія України, Українська Республіканська партія, Соціал-демократична партія, Партія зелених України та ін. Їхні представники отримали значну кількість мандатів на виборах до Верховної Ради України 1990 р. і змусили її прокомуністичну більшість приєднатися до ухвалення історичних доленосних рішень щодо суверенітету та незалежності України. При цьому, і в Декларації про державний суверенітет України, і в Акті проголошення незалежності України принципи наголоси були зроблені саме на традиційних стратегічних пріоритетах буття українського народу – незалежності та демократії» [1, с. 165].

Західна допомога стимулювала появу нового покоління неурядових організацій (НУО), для яких була характерна західна система управління та проектний підхід до діяльності. Тим часом багато організацій громадянського суспільства (ОГС) старого радянського зразка та новонароджені благодійні фонди, профспілки, асоціації та політичні партії почали адаптуватися до нового контексту, який характеризувався раптовим зникненням державного фінансування, змінюючи своє управління. Старі радянські ОГС були краще оснащені з самого початку. Вони володіли значним майном, їх інтереси лобіювала широка мережа членів і урядовців. У той час як організаційний потенціал ОГС розвивався, участь громадськості та кількість ОГС поступово зменшувалися наприкінці 1990-х років порівняно з початком 1990-х років.

Це можна пояснити економічною та соціальною кризою, але основною проблемою було те, що після виконання свого завдання щодо розбудови незалежної держави ОГС не змогли трансформувати свою місію відповідно до ключових вимог, висунутих новим режимом, включаючи надання послуг та захист індивідуальних інтересів громадян [2]. Проте на початку 2000-х народний рух протесту піднявся проти режиму, який почав набувати авторитарних рис. Важливий досвід формування коаліцій серед виборців українські ОГС отримали під час парламентських виборів 2002 року, та визрівав під час президентських виборів 2004 року. Їхньою метою було протидіяти масовому втручанням влади на всіх рівнях на підтримку кандидатів від правлячої партії.

Зрештою, зусилля коаліції з кількох ОГС отримали підтримку широкої громадськості, що призвело до масових акцій протесту під назвою Помаранчевої революції. Це найяскравіший приклад впливу громадянського суспільства на державну політику (до 2014 року), який призвів до зміни влади та повернення до демократичного курсу.

Помаранчева революція привернула увагу світу до українського громадянського суспільства. Дійсно, спочатку здавалося, що події 2004 року закріпили репутацію України як європейської нації, оскільки проєвропейський вибір країни був яскраво й чітко проявлений. У той час як деякі спостерігачі дійшли висновку, що громадянське суспільство повинно бути відносно добре розвиненим в Україні, щоб створити імпульс, необхідний для революції, інші вказували на низку факторів, які призвели до цього, кваліфікуючи таким чином роль, яку відіграють актори громадянського суспільства.

Зрозуміло, що НУО не тотожні громадянському суспільству в цілому, яке є набагато ширшим поняттям [3]. НУО важливі, тому що вони:

а) є відносно новим компонентом українського громадянського суспільства; б) тісно пов'язані із зовнішніми акторами та в) в принципі здатні брати участь у політичних процесах.

Насамперед ми зацікавлені у дослідженні політичної ролі [4, с.202], яку можуть відігравати НУО в сучасній Україні, оскільки вплив організацій громадянського суспільства на політичну сферу, є одним із аспектів європеїзації. Тому, після попереднього огляду сфери НУО, наголос буде зосереджений на тих організаціях, які залучені або намагаються бути залученими до політичного процесу, будь то на місцевому чи національному рівнях.

Помаранчева революція викликала інтерес до громадянського суспільства в Україні, що призвело до появи серії доповідей, які описують та аналізують стан і функції організацій громадянського суспільства [5: 6; 7]. У той час як деякі з них були результатом зусиль, які почалися ще до революції, інші отримали поштовх від революційних подій і очевидного нерозуміння спроможності українського громадянського суспільства здійснити зміни. Таким чином, одним із наслідків Помаранчевої революції стало стимулювання досліджень стану громадянського суспільства в Україні та за її межами.

Компонент «цінностей» громадянського суспільства охоплює широкий спектр аспектів, починаючи від демократії та відмови від насильства до викорінення бідності та екологічної стійкості. Хоча прихильність до гендерної рівності та екологічної сталості є високою (2,5 та 3,0 арени демократії та прозорості отримали досить низькі оцінки (1,5 та 1,3 відповідно). Дефіцит демократії та прозорості був наслідком відносної відсутності цих двох аспектів у секторі громадянського суспільства. Окремим організаціям громадянського суспільства часто бракує демократичних внутрішніх структур і прозорі фінансової звітності. Таким чином, підтримуючи демократичне врядування та прозоре функціонування державних структур, сфера громадянського суспільства часто не застосовувала ці принципи всередині країни. Зовнішні актори, в тому числі європейські, приділяють відносно мало уваги внутрішньому управлінню НУО, а це означає, що організації не мають зовнішнього стимулу піклуватися про демократію та прозорість у НУО.

Порівняно з країнами, які приєдналися до ЄС у 2004/2007 роках, Україна мала досить хороші результати за критеріями Civicus. Хоча Україна дещо відставала щодо впливу громадянського суспільства, вона порівнянна або навіть краща, ніж принаймні одна держава-член ЄС, щодо навколишнього середовища та цінностей, і має вищий бал, ніж більшість, за параметром «структура». Здавалося б, це вказує на досить високий ступінь «сумісності з ЄС» у сфері громадянського суспільства [8].

Згідно з опитуванням Counterpart, 85% НУО, які взяли участь, були зареєстровані як «громадські організації» у 2006 році, а решта 15% належали до категорії «благодійних фондів». Дата реєстрації опитаних НУО свідчить про тенденцію до стабільного зростання сектора з часом. Хоча лише 17% НУО були зареєстровані до 1996 року, з того часу спостерігається досить рівномірне зростання їх кількості, 25% зареєстровано з 2003 року. Незважаючи на те, що в Україні тоді було зареєстровано понад 40 000 організацій громадянського суспільства, за оцінками більшості експертів, лише близько 10% з них є справді активними [9].

Зрештою, Помаранчева революція, на думку провідних громадських активістів, не принесла суттєвих змін у потенціалі співпраці між громадськими організаціями та державою. Хоча деякі документи були видані, такі як «Концепція сприяння розвитку громадянського суспільства органами виконавчої влади», затверджена Кабінетом Міністрів у листопаді 2007 року, політичне та суспільне середовище ускладнює реалізацію таких заходів.

Основними проблемами, з якими зіткнулися НУО, були: 1) фінансова допомога (79%), 2) можливості для навчання (56%), 3) обладнання (52%) і 4) доступ до інформації (50%). Майже половина опитаних НУО були стурбовані відсутністю інтересу бізнес-сектору до співпраці з організаціями громадянського суспільства. Це занепокоєння значно зросло, що може означати підвищену свідомість а серед лідерів НУО про потенціал відносин із бізнес-сектором.

Підсумовуючи, хоча важко зробити остаточні висновки щодо загальних змін у громадянському суспільстві в Україні після Помаранчевої революції, можна спостерігати деякі тенденції у сфері НУО.

По-перше, загалом з 2004 року у цій сфері відбулися відносно незначні зміни. Наприклад, щодо фінансової життєздатності сектора, залежність від іноземного фінансування є високою і, ймовірно, залишиться такою в осяжному майбутньому. У цьому сенсі Україна відрізняється від багатьох країн-членів ЄС, які демонструють вищий рівень державного та приватного фінансування громадянського суспільства і, отже, меншу зовнішню участь. У той час як ЄС мав труднощі з пристосуванням своєї підтримки громадянського суспільства до українського контексту, все більше число НУО поступово стають спроможними подавати заявки на гранти від Європейської Комісії.

По-друге, хоча Помаранчева революція спочатку підвищила обізнаність громадськості щодо потенціалу громадянського суспільства, оцінка впливу НУО на ширше суспільство є низькою і справді різко впала з 2005 року. Тим не менш, ставлення до НУО переважно позитивне [10, р. 651].

По-третє, діалог між владою та громадянським суспільством суттєво не змінився, але зростає інтерес до потенційної ролі бізнес-сектору як донора для діяльності НУО.

Донорський ландшафт і відносини між донорами та НУО стали складнішими за останні роки. У 1990-х і на початку 2000-х основне джерело фінансування багатьох українських НУО було з-за кордону. Це сталося тому, що сприяння демократії через зміцнення громадянського суспільства стало пріоритетом для багатьох західних урядів і міжнародних неурядових організацій, особливо в країнах, які, як вважають, перебувають у процесі переходу до демократії. Спочатку допомога США явно домінувала, але з часом ЄС та інші європейські донори почали відігравати більш помітну роль. Крім того, політичні та економічні еліти в цих країнах рідко бачили фінансування НУО як своє завдання, а ті, хто бачив, не зробили таке фінансування пріоритетним. Часто партнерство виникало між однією іноземною та однією національною організацією, що означало, що фінансування зазвичай не було особливо диверсифікованим у межах однієї НУО.

Нині ситуація виглядає дещо інакше. Високий відсоток фінансування НУО в Україні продовжує надходити з іноземних джерел, але 1) деякі з цих джерел зникають або скорочуються, 2) інші, внутрішні джерела фінансування розвиваються. Найвідомішим донором, який полишає практику, є Міністерство міжнародного розвитку Великобританії (DFID). Відхід DFID є лише одним із прикладів ширшої тенденції, яка призводить до зменшення іноземного фінансування, доступного для сектору громадянського суспільства. Тим не менш, багато активістів НУО сподіваються, що ЄС активніше підтримуватиме громадянське суспільство, наприклад використовуючи активи та можливості, наявні в рамках Союзу. Необхідність підтримки розглядалася як у фінансовому сенсі, так і в сенсі лобювання в українському уряді більш сприятливого законодавчого та політичного середовища для діяльності НУО. ЄС змінив пріоритети у своїй підтримці громадянського суспільства, які наразі включають як розвиток громад, так і ініціативи транскордонного співробітництва.

Водночас останніми роками зросла важливість бізнес-сектору як потенційного донора для громадянського суспільства загалом і сфери НУО зокрема. Експерти та громадські активісти пояснюють зростання готовності бізнесу фінансувати проекти, пов'язані з громадською сферою, зростанням зацікавленості як великих, так і середніх підприємств покращенням іміджу. Це вважається особливо важливим для бізнес-магнатів та олігархів, таких як Віктор Пінчук і Рінат Ахметов, кожен з яких заснував фонд, який фінансує різноманітні соціальні проекти, від правової допомоги до допомоги у боротьбі з ВІЛ/СНІДом до можливостей отримання вищої освіти.

Партнери зазначили, що це явище стосується не лише заможних бізнесменів, які прагнуть покращити свій імідж у західних колах, а й поширюється на регіональних економічних суб'єктів, які сподіваються справити гарне враження на переважно українську аудиторію. Таким чином, відділи корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) у середніх компаніях зростають, навіть якщо розуміння КСВ є більш обмеженим, ніж серед західного ділового співтовариства. Однак більш важливим є той факт, наголошений багатьма респондентами, що донори з бізнес-сектору готові фінансувати лише певні типи проектів – у соціальній сфері – які найбільше підходять для покращення їх іміджу, наприклад, допомога хворим, підтримка бідних дітей тощо. Через те, що бізнес і політика переплетені в Україні, багато бізнесменів пов'язані з політичними структурами і тому неохоче фінансують будь-які проекти, які виконують функцію «сторожового пса», наприклад, спостереження за виборами або моніторинг уряду. Деякі респонденти йдуть далі і нарікають, що бізнес-сектор насамперед створює власні структури та фінансує їх, а не сприяє розвитку українського громадянського суспільства, підтримуючи існуючі НУО.

Роль державних структур як донорів в Україні залишається досить обмеженою. Незважаючи на те, що співпраця з місцевою владою покращилася, обсяг доступного фінансування залишається низьким. Враховуючи цей факт у поєднанні зі специфічною програмою донорів із бізнес-сектору та скороченням іноземного фінансування, сферу НУО, схоже, чекає складний період щодо фінансування. Це особливо вірно, тому що зарплати в сфері НУО суттєво зросли, і щоб конкурувати з банківським сектором і міжнародними організаціями за кваліфікованих працівників, НУО повинні мати можливість запропонувати конкурентні умови. Здається, майбутнє багатьох організацій полягає в подальшій диверсифікації джерел фінансування. Деякі більші та відоміші НУО розглядають можливість подати заявку на отримання грантів ЄС. Ті НУО, які співпрацюють з державними

структурами, очікують, що ці відносини триватимуть і навіть посилюватимуться, але більше з метою внеску в політичний процес, ніж для отримання прибутку.

Після Помаранчевої революції громадські організації сподівалися, що діалог між громадянським суспільством і владою стане легшим і продуктивнішим, оскільки кілька відомих активістів громадянського суспільства (наприклад, Владислав Каськів з «Пори») перейшли до політичних сил. У 2008 році думки щодо результатів цієї передачі були неоднозначними. У той час як ряд активістів вважали, що рівень розуміння функцій громадянського суспільства та бажання працювати з НУО справді зріс, більшість вважали, що передача не принесла великої користі або що більша відкритість, хоча й присутня з боку окремих акторів, фактично не перетворилася на справжні механізми ефективної співпраці. Численні консультативні органи були створені на національному та регіональному рівнях, які прикріплені, наприклад, до парламентських комітетів або міністерств. Звіти про їх функціонування були неоднозначними; наводилися як цілком позитивні, так і вкрай негативні приклади. Вважалося, що після революції діалог з урядом активізувався, але він все ще супроводжується значними проблемами, зокрема відсутністю досвіду організації такого діалогу з обох сторін, а також незацікавленістю з боку деяких політичних акторів.

Інші політики висловлювали занепокоєння професіоналізмом і якістю звітів НУО, відсутністю політично незалежних організацій та відсутністю механізмів налагодження регулярного діалогу, зокрема з дослідниками аналітичних центрів [11].

Іншим аспектом інституційного контексту [12] є те, що серйозні проблеми з відповідним законодавством продовжують перешкоджати роботі українських НУО. До них відносяться їхній статус щодо сплати податків, а також можливість продавати свої послуги. Подальші скарги стосувалися відсутності прозорості у відносинах з урядом і, зокрема, щодо варіантів фінансування. Процес проведення тендерів для проектів, що фінансуються державою, майже одноставно засудили як непрозорий і практично недоступний для більшості НУО. Це був лише один приклад більш загального явища труднощів з отриманням доступу до нібито публічної інформації, для якої (доступу) законодавча база наразі є недостатньою. Тим не менш, було названо декілька позитивних прикладів роботи з владою (особливо на місцевому рівні), і жодна організація не збиралася припиняти або скорочувати свої контакти з урядовцями. Скоріше, діалог з урядом та внесок НУО в політичний процес розглядався як процес навчання, у якому обидві сторони мали працювати над удосконаленням наявних механізмів та їх впровадженням.

Перешкоди в політичній та правовій сферах також ускладнили зовнішнім донорам, таким як ЄС, розробку ефективних стратегій підтримки НУО в Україні. Слабкість багатьох українських НУО, частково спричинена проблемним внутрішнім контекстом, не дозволяє їм скористатися можливостями, які надає Європейська Комісія. Після Помаранчевої революції розпочався більш інтенсивний діалог між громадянським суспільством ЄС та України, але це ще не призвело до значно ефективніших відносин. Частково це пояснюється тим, що ЄС, окрім спроб зміцнення громадянського суспільства, також хоче використовувати українські НУО для досягнення деяких цілей. Ця подвійна роль, передбачена ЄС для громадянського суспільства, є амбітною та важкодосяжною в середовищі, яке все ще містить багато політичних і правових перешкод для НУО, які мають подолати [13].

Таким чином, в очах багатьох українських активістів громадянського суспільства, ЄС та інші іноземні донори повинні відігравати сильнішу роль як лобісти покращення політичних і правових умов для розвитку українського громадянського суспільства.

Відносини між громадянським суспільством і державою є життєво важливими для розвитку громадянського суспільства. Держава має значення для діяльності громадянського суспільства в чотирьох аспектах.

По-перше, це створює загальне «операційне середовище», яке залежить від стану демократії та верховенства права. Такі аспекти демократії, як свобода об'єднань, свобода мирних зібрань, свобода ЗМІ, вільне та справедливе судочинство та доступ до публічної інформації, мають велике значення та безпосередньо впливають на громадянське суспільство.

По-друге, держава створює дуже специфічне середовище для функціонування громадянського суспільства, щось відоме як «нормативна база». Це стосується процедур реєстрації, податкової політики та інших дуже специфічних питань, які регулюють рутинні аспекти повсякденного функціонування та роботи організацій громадянського суспільства.

По-третє, багато організацій громадянського суспільства спрямовані на вплив на державу та її політику, особливо ті, які займаються адвокацією. Наскільки держава та її різні органи готові прислухатися до громадянського суспільства та співпрацювати з ним? Чи ця співпраця

інституціоналізована та врегульована певними процедурами, які, наприклад, зобов'язують чиновників і державних службовців приймати до уваги пропозиції громадянського суспільства або принаймні реагувати на них? Те, чи громадянське суспільство сприйметься всерйоз і зможе вплинути на державну політику, безпосередньо залежить від чутливості держави.

По-четверте, організації громадянського суспільства також можуть частково виконувати ту роль, яку має відігравати сама держава. Держава може передати сфери відповідальності, такі як надання соціальних послуг, неурядовим організаціям, наприклад, передавши їм субпідряд для догляду за бездомними, людьми похилого віку чи людьми з особливими потребами. Ця модель дуже ефективно працює в багатьох країнах, особливо якщо держава забезпечує фінансування та інші необхідні умови для цієї діяльності. Можна краще зрозуміти, як ці виміри відносин між громадянським суспільством і державою розвивалися в Україні, визначивши три фази після Помаранчевої революції: період після Помаранчевої революції; президентство Януковича між 2010 і 2014 роками, включаючи протести на Євромайдані; та постєвромайданівський період. Подібний підхід до подій показує, що немає чіткого зв'язку між загальним середовищем діяльності, яке стосується стану демократії та політичних свобод у цілому, та більш конкретними вимірами відносин між державою та громадянським суспільством. Хоча зміни в загальному середовищі функціонування є очевидними, якщо порівняти ці періоди, інші виміри відносин між громадянським суспільством і державою демонструють певну спадковість.

Отже, період після Помаранчевої революції характеризувався вільними та чесними виборами, відносно свободою ЗМІ, свободою асоціацій і мирних зібрань. Це створило сприятливе середовище для діяльності громадянського суспільства. У той же час політична боротьба та слабка спроможність держави створили проблеми з регуляторним середовищем і співпрацею між державою та громадянським суспільством. Незважаючи на постійний тиск з боку НУО, законодавча база, в якій вони діяли, залишалася вкрай несприятливою – однією з найгірших у регіоні СНД. Представники громадянського суспільства скаржилися, що реєстрація громадської організації займає більше часу, ніж бізнесу.

Під час президентства Януковича загальне робоче середовище, можливо, було менш сприятливим, але неоднозначний характер ситуації стає очевидним, коли розглядаються інші виміри відносин між державою та громадянським суспільством. Вибори вже не були вільними та справедливими, прикладом чого стали місцеві вибори восени 2010 року та парламентські вибори восени 2012 року. У цей період громадянське суспільство почало стикатися з певними проблемами. Лише сильна реакція самого громадянського суспільства, посилена зовнішнім тиском, змусила владу відступити, хоча такі інциденти спорадично траплялися. Українська Гельсінська правозахисна спілка повідомила, що умови для громадянського суспільства погіршилися в роки після виборів Януковича. Під час президентства Януковича також погіршилися умови для мирних зібрань. Практика заборони протестів за рішенням суду набула поширення: за президентства Януковича владі вдалося заборонити заплановані акції протесту чи зібрання через рішення суду аж у 89% випадків.

Розгін протестів силою також став звичним явищем. Яскравим прикладом є те, як влада впоралася з так званим «податковим майданом» – протестами представників малого та середнього бізнесу проти проекту податкового кодексу, який мав погіршити умови для підприємців. Ці протести відбулися в листопаді 2010 року і були такого масштабу, якого не було з 2004 року. Більше тридцяти тисяч людей протестували в Києві та кілька тисяч в інших місцях по всій Україні. Проте вже через півмісяця мітингувальників розігнали комунальники, а проти організаторів протестів влада порушила близько десятка кримінальних справ. Хоча влада погодилася внести деякі поправки, яких вимагали підприємці, основні положення, проти яких виступали протестувальники, були прийняті. У результаті велика частка малого та середнього бізнесу в Україні була змушена піти в тіньову економіку.

Нарешті, насильницька відповідь на протести Євромайдану стала кульмінацією авторитарного правління Януковича. 30 листопада, через тиждень після початку протестів, десятки протестуючих студентів, які залишилися ночувати, були жорстоко побиті «Беркутом». Більше випадків насильства відбулося 1 грудня під час сутичок біля будівлі адміністрації президента та 10-11 грудня, коли силовики намагалися зачистити Майдан протягом ночі. У січні-лютому ситуація стала критичнішою: 22 січня були вбиті перші протестувальники, а 18-20 лютого кількість загиблих сягнула майже 100, багато з них були застрелені снайперами. Проте у випадку Євромайдану кожен спалах насильства призводив до того, що до протестів, які ставали дедалі радикальнішими, приєднувалося все більше людей. Коли протести перекинулися на схід України, ультрас – тамтешні радикально налаштовані футбольні вболівальники – приєдналися до протестів на підтримку Євромайдану.

Зрештою, 16 січня були прийняті так звані «диктаторські закони», які визнавали саму акцію протесту незаконною. Серед інших нововведень закони визначили громадські організації як «іноземних агентів» [13].

Протести на Євромайдані змінили ситуацію у двох аспектах. По-перше, набагато більше людей, ніж будь-коли раніше, виявили готовність вийти зі своїх домівок, піднятися та приєднатися до інших, щоб змінити ситуацію. По-друге, громадянське суспільство продемонструвало свою здатність якщо не мобілізувати людей на протести, то принаймні забезпечити необхідну логістику та інфраструктуру для протестів і спрямувати енергію протестів у конструктивне русло.

Дослідження на основі аналізу близько 200 українських онлайн-ресурсів показало, що з 21 листопада 2013 року по 23 лютого 2014 року по всій Україні відбулося щонайменше 3950 акцій протесту. Це більше, ніж середньорічний показник за 2010-2012 рр. З цієї кількості лише 365 протестів були проти Євромайдану, а інші були спрямовані безпосередньо на його підтримку. Ці дані свідчать про те, що мобілізаційний потенціал людей, які виступають за демократію та реформи, значно вищий, ніж у людей, які віддають перевагу більш патерналістському менталітету. Більше того, згідно з іншим опитуванням громадської думки, кількість людей, які належали до громадських рухів, більшість з яких створювалися спеціально для задоволення потреб Майдану, зросла більш ніж удвічі з грудня 2013 року (шість відсотків) до лютого 2014 року (14 відсотків). Це незважаючи на те, що більшість протестувальників не були пов'язані з жодними політичними партіями чи організаціями чи рухами громадянського суспільства (70 відсотків) [14].

Масштаби волонтерської активності під час протестів на Євромайдані та після нього були особливо вражаючими. Велика кількість людей різних професій і походження проводили час на Майдані, допомагаючи прибирати чи готувати їжу, жертвували гроші або приносили їжу, одяг та інші речі, які могли бути потрібні протестувальникам, які живуть на Майдані. Сьогодні люди охоче жертвують на армію та на волонтерські ініціативи, які підтримують армію, добровольчі батальйони та мирне населення, яке постраждало від війни.

Існує чітка різниця між роллю громадянське суспільство в Помаранчевій революції, включаючи події після Помаранчевої революції, і під час Революції гідності. По-перше, громадянське суспільство не було рушійною силою протестів 2004 року, які в основному очолювала політична опозиція. Причому, на відміну від ситуації 2013 року, протести 2004 року не стали несподіванкою – і політична опозиція, і громадянське суспільство готувалися до них заздалегідь, оскільки передбачали фальсифікацію голосування.

По-друге, після успішного негайного результату Помаранчевої революції – вільного та чесного голосування, яке призвело до обрання опозиційного кандидата Віктора Ющенка президентом – громадянське суспільство не змогло витримати тиск на політичні еліти з метою просування змін у системі та за реформи. До нової влади приєдналося так багато лідерів громадянського суспільства, що виникло побоювання, що громадянське суспільство втрачає здатність чинити тиск на державу. Довіра до нової влади була настільки високою, що громадянське суспільство розв'язало їй руки й не забезпечило необхідного тиску та перевірки знизу.

Це сильно контрастує з протестами Євромайдану. По-перше, Євромайдан почався спонтанно, а політична опозиція відіграла маргінальну роль. Власне, за три місяці активних протестів з листопада 2013 року по лютий 2014 року політична опозиція не змогла визначити порядок денний, а була змушена реагувати та слідкувати за настроями на вулиці. Громадянське суспільство, навпаки, швидко організувало необхідну інфраструктуру для підтримки Євромайдану та координувало передачу фінансування, їжі, одягу та ліків від простих людей. Крім того, після Євромайдану громадянське суспільство зайняло зовсім інший підхід, ніж той, який панував після Помаранчевої революції. Він продемонстрував сильне почуття відповідальності за розвиток подій у країні та швидко почав просувати реформи, як зазначено вище.

Однак, Ключовими проблемами та ризиками для сталого розвитку громадянського суспільства в Україні нині є: зовнішні загрози територіальній цілісності України, ніким і нічим неспровокована варварська війна авторитарно-кегебської росії проти демократичної України. Тому, з лютого 2022 року все громадянське суспільство справедливо називати волонтерським: численні організації та рухи перекваліфікувалися на надання допомоги українським військовим, постраждалим, цивільному населенню. Проводиться численна робота з фіксування злочинів, передається гуманітарна допомога, збираються фінансові ресурси для закупівлі технічних засобів тощо. Численні представники громадянського суспільства приєдналися до лав збройних сил, де виконують завдання із оборони держави та звільнення тимчасово непідконтрольних українських територій.

Бібліографічний список:

1. Крисаченко В.С. Консолідаційний потенціал громадянського суспільства в Україні: синергія самоорганізації. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2021. Вип. 87. С. 162-179.
2. Kuts, Svitlana (2000). The Role of the Private Sector in the Public Service of the Ukraine: Social-political Governance Perspective. *Public Management* 2(3), 329-347.
3. Whittington K. E. Revisiting Tocqueville's America. Society, Politics, and Association in the Nineteenth Century – in *American Behavioral Scientist*, Vol. 42. №1, September 1998. Sage Publications. Inc. – P. 21- 37.
4. Бортніков В.І. Дискурс парадоксальної політичної участі громадян в розвитку демократії. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 202-215.
5. Кресіна І. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії. К.: Логос. 2007. 314с.
6. Шайгородський Ю.Ж. Держава і громадянське суспільство: мотиви, практики й суперечності взаємодії. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2021. Вип. 87. С. 149-161.
7. Федірко І.П., Косілова О.І. Громадянське суспільство і держава: напрями взаємодії. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 302-312.
8. Paweł Sarnecki, Idea samorządności w strukturze społeczeństwa obywatelskiego, w: Zbigniew Witkowski, Agnieszka Bień-Kacała red., Samorząd w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku, Toruń 2013, TNOiK, s. 25.
9. Schwartz E. A. Tocqueville's Democratic Prescription: "Self-Interest: Rightly Understood" // Building a Community of Citizens. *Civil Society in 504 the 21st Century*. Ed. By Don E. Eberly. University Press of America, 1994. – P. 83 – 95.
10. SENDING, Ole Jacob. NEUMANN, Iver B. Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power, 2006, p.651.
11. Partners on Cooperation with Non-governmental Think Tanks” 2007, in: *National Security and Defence* No 6 (90), 43-53 (no author).
12. Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці. *Вісник Львівського університету*. 2006. Вип. 17. С. 88-94. (Серія : філософські науки).
13. Shills, Edward. The Virtue of Civility. Selected Essays on Liberalism, Tradition, and Civil Society. Indianapolis, Liberty Fund, 1997. – 365p. Див. переклад у: Незалежний культурологічний часопис “І”. – № 21, 2001. – С. 79-102.
14. Cf. Democratic Initiatives Foundation, Maidan-December and Maidan-February: what has changed, February 2014, at: <http://www.dif.org.ua/en/publications/press-relizy/vid-mchi-sho-zminilos.htm>.

References:

1. Krysachenko V.S. Consolidation potential of civil society in Ukraine: synergy of self-organization. *Political Science Bulletin: Collection of Scientific Papers*. Ed. by O. V. Batrymenko; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Vadex Ltd., 2021. Vyp. 87, pp. 162-179.
2. Kuts, Svitlana (2000). The Role of the Private Sector in the Public Service of the Ukraine: Social-political Governance Perspective. *Public Management* 2(3), 329-347.
3. Whittington K. E. Revisiting Tocqueville's America. Society, Politics, and Association in the Nineteenth Century – in *American Behavioral Scientist*, Vol. 42. №1, September 1998. Sage Publications. Inc. – P. 21- 37.
4. Bortnikov V.I. Discourse of Paradoxical Political Participation of Citizens in the Development of Democracy. *Political Science Bulletin: Collection of Scientific Papers*. Ed. by O. V. Batrymenko; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Vadex LLC, 2023. Vyp. 90, pp. 202-215.
5. Kresina I. State and Civil Society in Ukraine: Problems of Interaction. K.: Logos. 2007. 314 p.
6. Shayhorodskiy Y.Zh. State and Civil Society: Motives, Practices and Contradictions of Interaction. *Political Science Bulletin: Collection of Scientific Papers*. Ed. by O. V. Batrymenko; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Vadex Ltd., 2021. Vyp. 87, pp. 149-161.
7. Fedirko I.P., Kosilova O.I. Civil society and state: directions of interaction. *Political Science Bulletin: Collection of Scientific Papers*. Ed. by O. V. Batrymenko; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Vadex LLC, 2023. Vyp. 90, pp. 302-312.
8. Paweł Sarnecki, Idea samorządności w strukturze społeczeństwa obywatelskiego, w: Zbigniew Witkowski, Agnieszka Bień-Kacała red., Samorząd w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku, Toruń 2013, TNOiK, s. 25.
9. Schwartz E. A. Tocqueville's Democratic Prescription: "Self-Interest: Rightly Understood" // Building a Community of Citizens. *Civil Society in 504 the 21st Century*. Ed. By Don E. Eberly. University Press of America, 1994. – P. 83 – 95.
10. SENDING, Ole Jacob. NEUMANN, Iver B. Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power, 2006, p.651.
11. Partners on Cooperation with Non-governmental Think Tanks” 2007, in: *National Security and Defence* No. 6 (90), 43-53 (no author).

12. Romaniuk A. New Institutionalism and the Concept of the Institute in Political Science. Bulletin of Lviv University. 2006. Vyp. 17, pp. 88-94. (Series: Philosophical Sciences). Shills, Edward. The Virtue of Civility. Selected Essays on Liberalism, Tradition, and Civil Society. Indianapolis, Liberty Fund, 1997. – 365p.
13. Shills, Edward. The Virtue of Civility. Selected Essays on Liberalism, Tradition, and Civil Society. Indianapolis, Liberty Fund, 1997. – 365p. Див. переклад у: Незалежний культурологічний часопис “І”. – № 21, 2001. – С. 79-102.
14. Cf. Democratic Initiatives Foundation, Maidan-December and Maidan-February: what has changed, February 2014, at: <http://www.dif.org.ua/en/publications/press-relizy/vid-mchi-sho-zminilos.htm>.

Volkivskyi M. A. Civil society in Ukraine: peculiarities of formation and role in the formation of the state

The article analyzes the complex processes of formation of civil society in Ukraine since independence. It is noted that public opinion is the highest instance of criticism and control over organized state power, which, in turn, adopts legislation that requires public authorities, for example, the openness of court procedures, and therefore also implements the key function of public transparency. Thus, the public-private sphere is impossible without civil society, which has a certain autonomy from the state, but does not coincide with civil society, although it contains its key characteristic, but rather is a kind of intermediary between civil society and the state, the territory of which, however, is intertwined with both. The role of public organizations, the mass people's movement, the general public during the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, whose protest actions led to the change of power and the return of the Ukrainian state to a democratic course, are analyzed in detail. This is the most striking example of the influence of civil society on public policy. A clear distinction between the role of civil society in the Orange Revolution, including the events after the Orange Revolution, and during the Revolution of Dignity is demonstrated. The key problems and risks for the sustainable development of civil society in Ukraine are identified: external threats to the territorial integrity of Ukraine, the unprovoked barbaric war of authoritarian-Khegebi Russia against democratic Ukraine. It is argued that since February 2022, it is fair to call all civil society volunteer.

Keywords: *civil society, public association, social movements, self-government, Orange Revolution and Revolution of Dignity, democracy, state, think tanks, effectiveness of democratic institutions.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.3

УДК 321:323.2:327.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9730-8527>*Гедікова Н. П. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджується трансформація політичної системи України з моменту проголошення її незалежності. Основний акцент робиться на періоді починаючи з Революції Гідності і по сьогоднішній день. Встановлено, що трансформація політичної системи України була обумовлена впливом як внутрішньосистемних, так і позасистемних факторів. Один з основних позасистемних фактів і глобальних викликів сучасності є демократизація. Зазначено, що трансформації, як правило, починались з масового невдоволення існуючими порядками. Наголошено на тому, що як і усі революції, так і ті, що відбувались в Україні в сучасний період її незалежності, здійснювались завдяки надії досягти тих чи інших великих результатів. Між тим, саме Революція Гідності посприяла масовому пробудженню і внесла новий елемент в процес трансформації політичної системи, а саме: рушійною силою змін став український народ у своїй більшості, суспільство почало визначати долю України, а влада прислухатися і підкорятися цілям, які ставить народ. Особливу увагу приділено стану комунікативної підсистеми, яка розглядається в якості способу взаємодії між суб'єктами політики, способу їх участі в політичному житті в країні, залучення до прийняття та здійснення політичних рішень і практичних дій. Відзначено, що нові позитивні якості глобалізму набули і негативних витрат. Сучасні глобальні трансформаційні процеси, формування нового світопорядку обумовили створення у ньому нової геополітичної ситуації, характерною ознакою якої стала боротьба за геополітичні інтереси, а це обумовило появу нових геополітичних викликів, які стали перешкодою для України на шляху трансформації політичної системи. Одним із найбільших з них стала гібридна російсько-українська війна. Підсумовано, що поряд з визначеними негативними викликами сучасності особливу увагу треба звернути на те, що для стійкості і ефективності трансформації політичної системи головною загрозою становлять чинники внутрішнього походження.

Ключові слова: : політична система, Україна, трансформація, виклики, влада, глобалізація, геополітика.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності у 1991 році Україна обрала шлях побудови демократичної політичної системи, який виявився складним і, часом, драматичним, став непростим випробуванням для українського народу. З цього моменту було розпочато низьку реформ, серед яких пріоритет віддавався створенню стійких і прозорих правил організації системи влади, взаємовідносин державних інституцій і суб'єктів політики. Зіткнувшись з серйозними перешкодами у процесі трансформації політичної системи на шляху інтеграції у світове європейське співтовариство та в євроатлантичний безпековий простір України все ж таки вдалося провести реформу державного управління, сформувати сучасні управлінські інститути, стабілізувати політичну ситуацію в країні завдяки переходу до суспільно-політичного со-правління. Україна стає активним учасником в глобалізаційних і геополітичних процесах. Цілком очевидним є той факт, що від подальших тенденцій трансформації політичної системи України залежить ефективність української державності.

Масштабні модернізаційні процеси на рубежі двох останніх століть визначили нові орієнтири цивілізаційного розвитку і змінили геополітичну ситуацію у світі. Ці процеси стали основним джерелом соціальної і політичної трансформації багатьох країн. Разом з тим, беручи до уваги позитивні тенденції у цьому процесі обумовлені сучасними глобалізаційними і геополітичними викликами, треба визнати і той факт, що у своїх негативних проявах ці виклики унеможливають забезпечення динамічної рівноваги і ефективності політичної системи. Дані тенденції не могли

не позначитися на політичних процесах у нашій країні. Саме цим і зумовлена актуальність запропонованого дослідження.

Метою статті є висвітлення сучасного процесу політичної трансформації України в умовах глобалізаційних та геополітичних викликів, оцінити динаміку та визначити перспективи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема трансформації політичної системи України вже тривалий час знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних вчених. Окремі питання даної проблеми знайшли своє відображення в наукових дослідженнях Т. Бевз, Є. Головахи, В. Горбатенко, Т. Заславської, М. Ніколаєвої, Н. Паніної, В. Пашенко, В. Смолянюка, В. Теремко, М. Шульги та ін.

На особливу увагу заслуговують монографічні дослідження. Серед сучасних ґрунтовних праць, присвячених політичній системі України можна вважати монографію «Політична система України: конституційна модель та політичні практики», укладену колективом українських вчених (Г. Зеленько, О. Рафальський, О. Майборода, В. Перевезій, О. Кондратенко, Т. Бевз, М. Кармазіна, Т. Ляшенко, С. Брехаря, О. Дмитренко, В. Ковалевський, Ю. Ніколаєць, М. Кияк, Ю. Шайгородський, Н. Кононенко) [1]. В межах даної праці з точки зору поєднання формального та реального конституціоналізму проведено дослідження інституційної, нормативно-правової та інформативно-комунікативної підсистем політичної системи України, а також розглянуто неполітичні інститути, які безпосередньо впливають на характер політичної системи та політичні практики. У колективній монографії «Політичні трансформації сучасного суспільства» за науковою редакцією Т. Шаравари [2] висвітлено актуальні проблеми, суспільно-політичні зрушення на глобальному та локальному рівнях, проаналізовано соціально-економічні, культурні, освітні трансформаційні процеси й модернізацію політичної системи. У монографії «Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики» авторський колектив під керівництвом М. Михальченко [3] досліджує теоретичні й практичні аспекти трансформації політичних інститутів сучасної України, взаємодію політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства на сучасному етапі демократичного розвитку, аналізує вплив на трансформацію політичних інститутів виборчих процесів, мас-медіа та інших чинників суспільно-політичних змін.

Значний внесок у дослідження трансформації та якості політичної системи в Україні зробили науковці і дослідники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, *Закарпатського інституту політичних досліджень*, такі аналітичні центри, як організація BRAND UKRAINE, Фонд Карнегі за міжнародний мир, Стокгольмський інститут дослідження проблем миру та інші.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Оскільки в даний час перелік праць по проблемам трансформації налічує значну кількість, а визначень цієї категорії так само складає не малу кількість, тому спробуємо надати деякі узагальнюючі тези. Спираючись на уявлення більшості науковців про трансформацію як процес, зазначимо, по-перше, він характеризує деяку нову якість; по-друге, він має певну міру свого розвитку; по-третє, як і будь-який соціальний процес він має протиріччя і є нелінійним; по-четверте, він протікає на рівні соціально-політичних, політико-правових і соціально-економічних відносин.

Процес трансформації політичних систем відбувається через вплив як внутрішньосистемних, так і позасистемних факторів. Внутрішньосистемні фактори, які обумовили і визначили вектор трансформації політичної системи України у період радянської демократії (починаючи з середини 1980-х по початок 1990-х років) є достатньо висвітленими у вітчизняних наукових дослідженнях, включаючи і праці автора цієї статті. Крім того, вагомим зумовлюючим чинником процесу переходу України до нової фази цивілізаційного розвитку став один з основних позасистемних фактів і глобальних викликів сучасності – демократизація. У своїй сукупності зазначені фактори обумовили трансформацію політичної системи України на основі базових положень ліберально-демократичної моделі.

Як відомо, трансформації, як правило, починались з масового невдоволення існуючими порядками. Так, «у кризових ситуаціях, коли українців намагалися відтягти назад усупереч природному поступу їхньої історії, люди виходили на центральні площі та змушували владу дослухатися до себе. Так було в 1990, 2004 та 2013–2014 рр. У цьому – суть та історичне значення українських Майданів» [4, с. 86].

Важливо зазначити наступне: якщо починаючи з другої половини 1980-х політичні трансформації перш за все були ініційовані політичними елітами, то починаючи вже з 2004 року вони вже почали визначатись більшістю українського народу. Станом на цей час було помітно, що українське суспільство вже переросло владу. Сподівання народу країни вели його до революції.

Переломним моментом і новим етапом трансформації політичної системи «стали президентські вибори 2004 року. Провладні олігархічні структури прагнули організувати спадкоємність, щоб закріпитися там навечно. Активна більшість українців вимагала змін у проєвропейському напрямку. У прямому герці зіштовхнулися адміністративно-командна система та громадянське суспільство. І останнє, як і в середині 90-х, виявилось достатньо сильним, щоб не допустити авторитарної диктатури, але не достатньо спроможним, щоб розпоряджатися владою. Однак перемога Віктора Ющенка була величезним кроком у напрямку незалежності, демократії та власне становлення самої державності України» [5].

Як і усі революції, так і Революція на граніті і Помаранчева революція, а згодом і Революція Гідності відбувалися завдяки надії досягти тих чи інших великих результатів. Між тим, саме остання з них посприяла масовому пробудженню і боротьбі за волю, суверену і незалежну державу, демократичну модель розвитку і подальший процес європейської інтеграції, збереження власної культури, традицій та національної ідентичності.

Революція на граніті змінила політичний режим, пріоритети і вектор розвитку України, при цьому старий порядок ще мав певну силу. Для того, щоб зломити цю силу, потрібна була нова революція. Події Помаранчевої революції зміцнили у свідомості громадян ідею про те, що вони можуть вплинути на процес прийняття політичних рішень і змінити вектор суспільно-політичного розвитку країни, ґрунтуючись на волевиявленні більшості. Але політична активність мала лише тимчасовий характер. Події останніх років, що мали місце в Україні, починаючи з 2014 року, показали, що громадяни стали більш мобільними, політично активними і здатними самостійно відстояти свої права і свободи. Отже, причини і наслідки Революції Гідності внесли новий елемент в процес трансформації політичної системи, а саме: рушійною силою змін став український народ у своїй більшості, суспільство почало визначати долю України, а влада прислухатися і підкорятися цілям, які ставить народ. Майдан активізував громадянську активність людей. Так, одразу після Революції у 2014–2015 роках громадянське суспільство мало найбільший рівень впливу на владу, який дещо зменшився протягом наступних років, але лишається суттєвим. Отже, слід констатувати, що здійснився розвиток і зміцнення громадянського суспільства. Воно поступово стає домінуючим фактором суспільного прогресу. На рівні громадянського суспільства представниками інтересів громадян виступають створені ними демократичні інститути (громадські організації і об'єднання, всілякі союзи, асоціації, профспілки тощо), які в результаті своєї діяльності забезпечують легітимність демократичного процесу. Основними видами діяльності значної їх частини є контроль за діяльністю влади, протидія корупції, захист громадянських прав та свобод, соціально вразливих груп, а також захист природного середовища. Данні тенденції є підтвердження факту розвитку та зміцнення громадянського суспільства.

Саме після історичних подій 2013-2014 рр. Україна розпочала широкомасштабні реформи в усіх сферах суспільного життя. Найбільш послідовно і успішно, хоча і з певними труднощами, була проведена реформа децентралізації та місцевого самоврядування. Особливості цих реформ вивчала низка дослідників, зокрема, і автор цієї статті у своїх працях «Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні на основі досвіду Польщі» [6], «Current Local Government Institute reforming: Polish and Ukrainian cases» [7] та ін.

Ефективність органів державної влади та місцевого самоврядування на пряму залежить від стану комунікативної підсистеми, яка розглядається в якості способу взаємодії між суб'єктами політики, способу їх участі в політичному житті в країні, залучення до прийняття та здійснення політичних рішень і практичних дій.

Сучасні соціально-економічні, політико-правові, соціокультурні зміни у світі і, зокрема, в Україні, пов'язані з процесом глобалізації і сучасною інформаційно-комунікативною революцією, яка «є передумовою для еволюційного переходу до наступної стадії розвитку людства, технологічною основою якої є індустрія створення, обробки і передачі інформації» [8, с. 101].

Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються глибокі перетворення в усіх життєво важливих галузях держави і суспільства.

Ми є свідками того, що практичне використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у політичній сфері сприяє демократизації держави і суспільства, зміні політичної, правової та соціальної свідомості, ціннісних установок та пріоритетів і, як наслідок зміні форми поведінки, відносин між політичними інститутами, суспільством й індивідами. Через це актуальною є позиція Ю. Габермаса, який вважає, що «сучасна модель взаємин держави і громадян має вибудовуватися не за традиційним принципом суб'єкт-об'єктних відносин (керуючі-керовані), а на механізмах

«комунікативної поведінки», тобто суб'єкт-суб'єктних відносинах, на принципах визначення рівноправності як людини державної, так і людини «приватної», що передбачає як головну демократичну процедуру «діалогову комунікацію» державної влади і «вільної громадськості» [9, с. 5].

У зв'язку із цим, можемо зазначити, що в умовах сучасної трансформації політичної системи «політична функція інформаційно-комунікаційних технологій полягає в забезпеченні постійного суспільно-політичного диспуту, що передбачає можливість електронного і зворотного зв'язку в реальному часі між владою і громадянами, що сприяє подальшій демократизації і гуманізації громадського життя» [10, с. 71].

У цьому аспекті одним з основних механізмів практичного втілення політичної функції інформаційно-комунікаційних інновацій та вагомим чинником забезпечення успішності реформування та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародній арені стало впровадження електронно урядування. Наразі система електронного урядування в Україні, яка ґрунтується на базі широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за своїми можливостями і ефективністю підтягується до рівня світових темпів розвитку електронного урядування.

Як у межах державних кордонів України, так і у світі в цілому в питанні впровадження у сферу політики інформаційно-комунікаційних інновацій на особливу увагу заслуговує електронна демократія (е-демократія), як один із пріоритетних напрямків вітчизняної державної політики в питанні трансформації політичної системи. Сфера розвитку електронної демократії запроваджена й діє на основі міжнародних правових джерел і вітчизняних нормативно-правових актів. Зокрема, у Концепції розвитку електронної демократії в Україні зазначається, що «електронна демократія – форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [11]. Таким чином, запроваджена в Україні електронна демократія, яка заснована на використанні мережевих комп'ютерних технологій, сприяє реалізації принципів народовладдя та надає громадянам країни усе більш широкі можливості, а також сприяє забезпеченню доступності до демократичного процесу.

Свого роду стала пророкою точка зору українського дослідника Є. Цимбаленко, який у своїй статті «Науково-теоретичні передумови переходу до суспільства знань» (2012) небезпідставно констатує, що «суспільство Знань, яке ймовірно прийде на зміну Інформаційному Суспільству, розвивається вже сьогодні в деяких галузях соціального буття. Пріоритетними в цьому сенсі є розвиток інновацій в освіті, стимулювання свободи висловлювань думок і поглядів як на особистому рівні, так і з залученням мас-медіа, систематизація та накопичення знань у традиційних бібліотеках, а також їх адаптація до цифрових форм збереження культурної спадщини людства [12, с. 38].

Українська держава надає особливого значення розвитку і практичному використанню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій ґрунтуючись на тому, що наукові знаннями й інформаційні досягнення зумовлені творчою діяльністю людей і, які є основою формування інтелектуального капіталу, стають визначальним фактором в питанні прогресу в економіці і добробуту суспільства, процесу саморозвитку і самовдосконалення людини, її творчої активності, самоствердження і самореалізації.

Поряд із цим, технології, інформація і знання розглядаються в якості головних ресурсів і основних передумов для успішного здійснення намічених цілей і поставлених завдань у напрямку подальшої трансформації політичної системи, а саме досягнення якісно нового стану інституціональної структури системи.

Разом з тим, необхідно відзначити, що нові позитивні якості глобалізму набули і негативних витрат.

Виходячи з вище викладеного зазначимо, що інформаційно-комунікаційні інновації, з одного боку, є механізмом стійкого розвитку, загальноцивілізаційного прогресу, з іншого, – є фактором посилення нестійкості як світового розвитку, так і окремо взятої країни та при їх використанні мають ймовірність створювати певні загрози. У цьому контексті цілком слушною є думка В. Даніл'яна, який констатує, що «за наявності системи ефективного керування свідомістю і політичною поведінкою громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій демократичні інститути можуть

перетворитися на авторитарні чи неототалітарні структури влади. Таким чином, немає гарантій того, що функції, властиві системі електронних комунікацій, які стають усе популярнішими в середовищі політичної й економічної еліти, не використовуватимуться державними органами у своїх інтересах» [10, с. 72]. Прояви таких тенденцій в сучасній історії державотворення України набули особливого звучання з моменту обрання у 2010 році на пост Президента країни В. Януковича. І, ми можемо не безпідставно стверджувати, що створена ним та його найближчим оточенням система управління державою з авторитарно-олігархічним політичним режимом підвели країну до Революції Гідності і пов'язаними з нею подальшим подіям. Ці події стали свого роду чинником перезавантаження політичної системи і загалом усіх сфер життєдіяльності країни і суспільства.

Разом з тим, використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій можуть створювати загрози для держави, суспільства і індивіда як в середині країни, так і ззовні, за її межами.

Сучасні глобальні трансформаційні процеси, формування нового світопорядку обумовили створення у ньому нової геополітичної ситуації, характерною ознакою якої стала боротьба за геополітичні інтереси, а це обумовило появу нових геополітичних викликів. Серед вагомих чинників (факторів) варто відзначити: імперські амбіції певних країн (Японія, Китай, Російська Федерація та ін.); формування конгломерату авторитарно-тоталітарних режимів; конфліктні ситуації, в основі яких лежать несумісні інтереси й прагнення, розбіжності в системі цінностей, цілей; порушення балансу у певній сфері або її підвиді; загострення міжетнічних, міжконфесійних, міжнародних та міждержавних відносин; несанкціоноване розповсюдження технологій масового ураження, зокрема, пандемія Covid-19; тероризм; транснаціональна злочинність і корупція; військові конфлікти і як наслідок глобальні міграційні процеси, економічна, політична, соціальна, екологічна криза, тощо.

Ці сучасні геополітичні виклики постали перед Україною. Одним із найбільших з них стала гібридна російсько-українська війна.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка вітчизняного науковця В. Яремчука, який справедливо зазначає, що «українські землі здавна були метою експансії з боку багатьох держав. Одним з найуспішніших суб'єктів цього процесу став північний сусід – Московське князівство, яке ще у ранньому середньовіччі інкорпоровало частину Чернігівщини. Згодом подібна доля спіткала Лівобережжя України. У 1793–1795 рр. внаслідок другого і третього поділу Польщі у межах Російської імперії опинився основний ареал українства – Наддніпрянська Україна, що охоплювала близько 85 % української етнічної території та 80 % спільноти» [13, с. 55]. А наразі, «як і на початку XVIII та XX ст., наші східні сусіди силкуються зреалізувати свій черговий імперський проєкт, намагаючись позбавити українців волі, добробуту та майбутнього. Але нині йдеться не лише про захоплення території, а й про заперечення самого права українців на існування, на свободу бути собою справжньою метою агресора є знищення Української держави та поневолення українців» [4, с. 4–7].

Також треба зауважити, що не тільки Російська Федерація має амбітні плани на захоплення значної частини українських територій, а й інші прикордонні держави, зокрема, Угорщина.

Зазначені геополітичні виклики стали перешкодою для України на шляху трансформації політичної системи. Цілком очевидно, що вирішення цих проблем є нагальним для подальшого успішного розвитку вільної, суверенної, незалежної, унітарної, демократичної держави. І в першу чергу, вирішення цих проблем повинно починатися з нас самих. Україні необхідно здійснити дуже багато практичних дій, для того щоб встановити мир, відновити суверенітет і свою територіальну цілісність у межах її міжнародно визнаного державного кордону, посилити свою світову роль на міжнародній арені і забезпечити власну національну безпеку [14]. Об'єктивно оцінюючі явно виражені негативні глобальні і геополітичні виклики, особливу увагу треба звернути на те, що для стійкості і ефективності трансформації політичної системи головну загрозу становлять чинники внутрішнього походження, які значною мірою обумовлені непрофесіоналізмом, зрадництвом, невизначеністю органів і представників державної влади в здійсненні конструктивних дій в середині держави, на регіональній і міжнародній арені, а також неадекватною реакцією на нові світові реалії.

З метою оцінки діяльності *державних, політичних та соціальних інститутів, дій влади* вважаємо за доцільне звернутися до визначення рівня довіри до них громадян України. Так, згідно з результатами загальнонаціонального опитування населення України, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова напередодні президентських і парламентських виборів в Україні 2019 року (з 21 по 26 березня 2019 року), а також напередодні (у грудні 2021 р.) та після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України (з 5 по 11 липня 2023 р.),

у якому взяли участь респонденти лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії, найчастіше громадяни України висловлюють довіру волонтерським організаціям (2019 р. їм довіряють 68% опитаних; 2021 р. – 63,6%; 2023р. – 83%), Церкві (2019 р. – 61%; 2021 р. – 63,5%; 2023 р. – 58%), Збройним Силам України (2019 р. – 61%; 2021 р. – 68,2%; 2023 р. – їм довіряють 93% опитаних), Державній службі з надзвичайних ситуацій (2019 р. – 57%; 2021 р. – 61,4%; 2023 р. – 81%), добровольчим батальйонам (2019 р. – 56%; 2021 р. – 53,5%; 2023 р. – 87%) [12; 13]. До інституцій, яким довіра висловлюється частіше, ніж недовіра, відносяться також Державна прикордонна служба (2019 р. – їй довіряють 52% опитаних, не довіряють – 33%; 2021 р. – 55%, не довіряють – 34,3%; 2023 р. – 78%, не довіряють – 16,4%), Національна гвардія України (2019 р. – відповідно 49% і 35%; 2021 р. – 53,6% і 36%; 2023 р. – 81% і 13,8%), ЗМІ України (2019 р. – відповідно 47% і 41%; 2021 р. – 45,4% і 45,8%; 2023 р. – 56% і 36%), громадські організації (2019 р. – відповідно 46% і 39%; 2021 р. – 47% і 37,4%; 2023 р. – 60,4% і 25,8%) [15; 16].

Отже, в питанні довіри до зазначених інституцій, представлених в динаміці, спостерігається значне зростання її показників після початку повномасштабної агресії Росії проти України.

Недовіра найчастіше висловлюється Верховній Раді України (2019 р. – 82% їй не довіряють; 2021 р. – 75,1% 2023 р. – 56,3%), державному апарату (чиновникам) (2019 р. – 81%; 2021 р. – 75,5%; 2023 р. – 67,4%), політичним партіям (2019 р. – 76%; 2021 р. – 71,1%; 2023 р. – 68,2%), судовій системі (2019 р. – 75%; 2021 р. – 74,2%; 2023 р. – 69,7%), Уряду України (2019 р. – 74%; 2021 р. – 72%; 2023 р. – 52,2%), комерційним банкам (2019 р. – 72%; 2021 р. – 70,7%; 2023 р. – 54,1%), Прокуратурі України (2019 р. – 71%; 2021 р. – 71,1%; 2023 р. – 60,3%), Президенту України (2019 р. – 69%; 2021 р. – 57,6%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (2019 р. – 68%; 2021 р. – 69,6%; 2023 р. – 54,5%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (2019 р. – 68%; 2021 р. – 69,6%; 2023 р. – 55,2%), Національному банку України (2019 р. – 63%; 2021 р. – 60,1%). І лише у 2023 році значно зросла довіра до Президента України (79,9%) і Національного банку України (48,4%) в порівнянні з попередніми періодами [15; 16].

Спираючись на статистичні дані, можемо констатувати, високий рівень недовіри громадян України до інститутів публічної влади, органів судової і правоохоронної системи та правопорядку обумовлено тим, що після Революції гідності люди були сповнені очікувань позитивних змін, але протягом усіх цих років починаючи з часу її здійснення у них так і не виправдалися сподівання щодо розбудови в Україні держави нового типу.

Висновки. Отже можемо констатувати, що тенденції трансформація політичної системи безпосередньо залежить від глобальних та геополітичних викликів, які постають перед суспільством і державою.

Україна нині адаптується до нових геополітичних умов і чітко визнає свої геополітичні пріоритети, які виводяться з базових цінностей і, які визнаються більшістю українського суспільства, таких як невичерпне бажання волі і боротьба за свободу, права, незалежність і суверенітет; європейська ідентичність; демократизація в контексті європейської інтеграції.

Україна має значну кількість ресурсів, щоб після перемоги у гібридній війні зробити реальністю омріяну всіма українцями трансформацію політичної системи. Вагомим чинником цього процесу є віра, без якої і без реальних виважених дій неможливо втілити жодної ідеї в життя. Актуальною у цьому контексті видається думка українського полеміста І. Вишенського: «Наша істинна віра є та, яку брами пекельні не перемогли й перемогти не можуть. Наша істина віра є та, яку блиск світу цього звабити не може. Наша істина віра є та, яку страх бід і розмаїтих страждань та смертей устрашити не може» [17, с. 33]. Історичні події сучасного періоду державотворення Української держави підвели український народ до переосмислення всієї глибини даного судження і усвідомлення, що саме ця константа є підвалиною етнічного самозбереження, національного духу і єдності українського суспільства.

Бібліографічний список:

1. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
2. Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с.
3. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
4. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». Київ, 2022. 135 с.

URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analychna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1> (дата звернення: 24.10.2023).

5. Пашенко В. Політичні трансформації Закарпаття. Ч. 9. URL: <https://zakarpattia.net.ua/Blogs/204024-Politychni-transformatsii-Zakarpattia.-Ch.-9> (дата звернення: 30.10.2023).

6. Гедікова Н. П. Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні на основі досвіду Польщі. *Політикус*. 2020. № 3. С. 13–18.

7. Hedikova N., Muzychenko G. Current Local Government Institute reforming: Polish and Ukrainian cases. *European journal of transformation studies*, 2021. Vol. 9, №. 1. P. 87–100. URL: https://www.journal-transformation.org/docs/issues/EJTS_2021_Vol_9_No_1/EJTS_2021_Vol_9_No_1.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

8. Білан Н. І. Інформаційне суспільство в сучасному науковому просторі. *Інформаційне суспільство : науковий журнал*. Київ, 2014. Вип. 20. С. 100–104.

9. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.

10. Даніліян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : Монографія. Харків : Право, 2008. 184 с.

11. Концепція розвитку електронної демократії в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print> (дата звернення: 24.10.2023).

12. Цимбаленко Є. С. Науково-теоретичні передумови переходу до суспільства знань. *Інформаційне суспільство : науковий журнал*. Київ, 2012. Вип. 15. С. 38–41.

13. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 536 с.

14. Гедікова Н. П. Національні інтереси та безпека України в сучасних умовах трансформації світового порядку: політико-правові аспекти. *Державно-правові засади формування безпечного середовища в Україні в умовах сучасних викликів* : II Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 грудня 2023 р.). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2023.

15. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України.

URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sot-siologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-oriantatsii-gromadian-ukrainy-2> (дата звернення: 24.10.2023).

16. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.).

URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення: 24.10.2023).

17. Вишенський І. Твори. Київ : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1986. 247 с.

References:

1. Politychna systema Ukrainy: konstytucyjna model ta politychni praktyky: monografiya / kol. avt.: Zelenko G. I. (ker., nauk. red.) ta in. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2023. 536 s.

2. Politychni transformaciyi suchasnoho suspilstva: kolektyvna monografiya / za nauk. redakciyeyu T. Sharavary. Kyiv: Vydavnyctvo Lira-K, 2021. 216 s.

3. Transformaciya politychnykh institutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky / Avt. kolektyv: M. I. Myhalchenko (kerivnyk) ta in. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 440 s.

4. Analychna dopovid do shchorichnoho Poslannja Prezidenta Ukrainy do Verkhovnoji Rady Ukrainy «Pro vnutrishnje ta zovnishnje stanovyshe Ukrainy». Kyjiv, 2022. 135 s. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analychna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1> (data zvernennja: 24.10.2023).

5. Pashhenko V. Politychni transformaciji Zakarpattja. Ch. 9. URL: <https://zakarpattia.net.ua/Blogs/204024-Politychni-transformatsii-Zakarpattia.-Ch.-9> (data zvernennja: 30.10.2023).

6. Ghedikova N. P. Decentralizacija ta reformuvannja miscevocho samovrjaduvannja v suchasnij Ukraini na osnovi dosvidu Poljszhi. *Politykus*. 2020. № 3. S. 13–18.

7. Hedikova N., Muzychenko G. Current Local Government Institute reforming: Polish and Ukrainian cases. *European journal of transformation studies*, 2021. Vol. 9, №. 1. P. 87–100.

URL: https://www.journal-transformation.org/docs/issues/EJTS_2021_Vol_9_No_1/EJTS_2021_Vol_9_No_1.pdf (data zvernennja: 24.10.2023).

8. Bilan N. I. Informacijne suspiljstvo v suchasnomu naukovomu prostori. *Informacijne suspiljstvo : naukovyj zhurnal*. Kyjiv, 2014. Vyp. 20. S. 100–104.

9. Ghabermas Ju. Zaluchennja inshogho: Studiji z politychnoji teoriji. Ljviv: Astroljabija, 2006. 416 s.

10. Daniljan V. O. Informacijne suspiljstvo ta perspektyvy jogho rozvytku v Ukraini (socialno-filosofskyj analiz): Monografija. Kharjov: Pravo, 2008. 184 s.

11. Konceptija rozvytku elektronnoji demokratiji v Ukraini: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 r. № 797-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print> (data zvernennja: 24.10.2023).

12. Cymbalenko Je. S. Naukovo-teoretychni peredumovy perekhodu do suspiljstva znanj. *Informacijne suspiljstvo : naukovyj zhurnal*. Kyjiv, 2012. Vyp. 15. S. 38–41.

13. Suspiljno-politychni transformacii v Ukrajinii: vid zadumiv do realij / V. F. Soldatenko (ker.) ta in.; NAN Ukrajinij; In-t polit. i etnonac. doslidzhenj. Kyjiv : Parlamentsjke vyd-vo, 2009. 536 s.

14. Ghedikova N. P. Nacionaljni interesy ta bezpeka Ukrajinij v suchasnykh umovakh transformacii svitovogho porjadku: polityko-pravovi aspekty. *Derzhavno-pravovi zasady formuvannja bezpekovogho seredovyshha v Ukrajinii v umovakh suchasnykh vyklykiv* : II Vseukr. nauk. konf. (Odesa, 15 ghrudnja 2023 r.). Odesa : Odeskij derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 2023.

15. Rivenj doviry do suspiljnykh instytutiv ta elektoralni orijentacii ghromadjan Ukrajinij.

URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sot-siologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orijentatsii-ghromadian-ukrainy-2> (data zvernennja: 24.10.2023).

16. Ocinka ghromadjanamy sytuacii v krajinii, dovira do socialjnykh instytutiv, politykiv, posadovciv ta ghromadsjkykh dijachiv, stavlennja do okremykh iniciatyv orghaniv vlady (lypenj 2023 r.).

URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-ghromadianamy-sytuatsii-v-krajinii-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-ghromadsjkykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-orghaniv-vlady-lypen-2023r> (data zvernennja: 24.10.2023).

17. Vyshenskyj I. Tvory. Kyjiv : Vyd-vo khudozhnjoj literatury «Dnipro», 1986. 247 s.

Hedikova N. P. Transformation of the political system of Ukraine in the context of modern challenges

The transformation of the political system of Ukraine is examined since the declaration of its independence in the article. The main emphasis is on the period from the Revolution of Dignity to the present day. It was established that the transformation of the political system of Ukraine was due to the influence of both intra-systemic and extra-systemic factors. Democratization is one of the main non-systemic facts and global challenges of our time. It was noted that transformations began with mass dissatisfaction with the existing order. It is emphasized that, like all revolutions, as well as those that took place in Ukraine in the modern period of its independence, they were carried out thanks to the hope of achieving certain or other great results. Meanwhile, the Revolution of Dignity contributed to the mass awakening and introduced a new element into the process of transformation of the political system, namely: the Ukrainian people in their majority became the driving force of changes, society began to determine the fate of Ukraine, and the government began to listen and obey the goals set by the people. Special attention is paid to the state of the communicative subsystem, which is considered as a way of interaction between political subjects, a way of their participation in political life in the country, involvement in making and implementing political decisions and practical actions. It is noted that the new positive qualities of globalism have also acquired negative costs. Modern global transformation processes, the formation of a new world order caused the creation of a new geopolitical situation in it, the characteristic feature of which was the struggle for geopolitical interests, and this caused the emergence of new geopolitical challenges that became an obstacle for Ukraine on the way to the transformation of the political system. The hybrid Russian-Ukrainian war was one of the biggest of them. It is concluded that along with the identified negative challenges of modern times, special attention should be paid to the fact that the main threat to the stability and effectiveness of the transformation of the political system is internal factors.

Keywords: *political system, Ukraine, transformation, challenges, power, globalization, geopolitics.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.4

УДК 339.137.22:355.40

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7362-2666>

Гунін В. Є., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4222-813X>

Смоляннюк В. Ф., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ КОНКУРЕНТНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У ході дослідження авторами статті здійснено аналіз законодавчої бази, що регламентує підготовку фахівців конкурентної розвідки. Визначено особливості такої підготовки в умовах воєнного стану з огляду на чинне законодавство. Проведено оцінювання внутрішніх та зовнішніх загроз у сфері національної безпеки і оборони. Визначено деструктивний характер впливу цих загроз на процес підготовки фахівців конкурентної розвідки в умовах воєнного стану. Виділено фактори, що деструктивно впливають на стан національної безпеки України на міжнародній арені в цілому та безпосередньо на безпеку суб'єктів конкурентної розвідки в сучасних умовах. Відокремлено і проаналізовано внутрішньополітичних загроз безпеці суб'єктів конкурентної розвідки в умовах воєнного стану. Досліджено особливості впливу сучасних загроз на об'єкти конкурентної розвідки, зокрема в результаті здійснення на них кібератак іноземними спеціальними службами. Розглянуто факти, події і ризики, що пов'язані із зазначеними кібератаками. Визначено основні проблеми підготовки співробітників конкурентної розвідки з огляду на загострення воєнної небезпеки для України.

Дослідження показали, що під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України набуло масових масштабів знищення стратегічно важливих об'єктів критичної інфраструктури країни. Безумовно, що в таких умовах стає дедалі складніше працювати співробітникам конкурентної розвідки. Основним завданням керівництва нашої держави в таких умовах має бути збереження життя і здоров'я кожного громадянина, зокрема – співробітників конкурентної розвідки, що виконують професійні завдання. З огляду на визначену проблему постає питання щодо пошуку нових шляхів підвищення якості та ефективності виконання розвідниками державних завдань в сучасних умовах, що безпосередньо залежить від рівня їх професійної підготовки, на який деструктивно впливають певні обмеження, передбачені умовами воєнного стану.

На підставі проведених досліджень стає зрозумілим, що якість та ефективність виконання завдань суб'єктами конкурентної розвідки напряму залежить від рівня їх професійної підготовки. Для вирішення цього завдання вищі навчальні заклади, що приймають участь у підготовці зазначених фахівців, мають адаптувати процес їх навчання відповідно до умов воєнного стану. Зокрема ці заклади мають організувати і застосовувати більш гнучкий стиль навчання співробітників конкурентної розвідки. Ця гнучкість полягає у тому, що фахівців конкурентної розвідки насамперед мають готувати в практичній площині з огляду на характер викритих нових викликів та загроз національній безпеці держави. Зокрема співробітників конкурентної розвідки мають навчити швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію у світі, на підставі чого своєчасно приймати влучні управлінські рішення, надавати необхідні рекомендації державним органам, сприяти таким чином підвищенню рівня національної безпеки в цілому.

З огляду на результати досліджень авторами надано рекомендації щодо врахування окремих особливостей сьогодення в ході підготовки співробітників конкурентної розвідки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: політична обстановка, воєнний стан, загрози, виклики, кадровий потенціал, освітня діяльність, професійна підготовка, практичні навички.

Постановка проблеми в загальному вигляді. 24 лютого 2022 року, гібридна війна, що з квітня 2014 року велась Російською Федерацією (РФ) проти України, переросла у відкриту повномасштабну агресію. Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на територію нашої держави

не лише її економіка, а й усі сектори життєдіяльності зазнали і продовжують зазнавати значних збитків та руйнувань. В результаті ворожих дій деструктивного впливу зазнала й українська освіта. Так, станом на кінець 2022 року, в Україні було пошкоджено 2608 вітчизняних освітніх закладів, 313 закладів повністю зруйновано. Однак, незважаючи на перебіг війни, а також введення воєнного стану в Україні, освітній процес на теренах нашої держави не тільки має тривати, але й постійно вдосконалюватися відповідно до сучасних умов [7].

Підтримувати освітню діяльність на достатньо високому рівні для українських вищих навчальних закладів в умовах сьогодення стає складним випробуванням. Під час воєнного стану ВНЗ переважно мають змінювати стиль навчання на більш гнучкий, що допомагає подолати виклики часу, робити влучні управлінські рішення та швидко реагувати на мінливу ситуацію. З огляду на це важливого значення для ВНЗ у нинішньому середовищі набувають актуальні проблеми введення швидких змін щодо класичних систем менеджменту навчання та запровадження новітніх моделей освітньої діяльності, стратегій та цілей, які направлені на збереження та розвиток кадрового потенціалу, зокрема конкурентної розвідки [8].

Внутрішні та зовнішні загрози у сфері національної безпеки і оборони зумовлюють запит українського суспільства на підготовку висококваліфікованих кадрів нового гатунку – фахівців конкурентної розвідки, здатних у нових реаліях забезпечувати органи державної влади корисною інформацією щодо досягнень провідних країн у різних галузях промисловості та економіки, сприяти захисту та реалізації наших національних інтересів, протидіяти загрозам національній безпеці в цілому. Одним із шляхів підвищення якості навчання фахівців нового гатунку з числа співробітників конкурентної розвідки можна обґрунтовано вважати внесення принципово нових змін до програми їх підготовки, що в цілому сприятиме вдосконаленню освітнього процесу у ВНЗ, які залучені до підготовки цих фахівців.

У світлі проблем, з якими сьогодні стикається Україна, підготовка фахівців конкурентної розвідки має бути спрямована у першу чергу на набуття ними стійких практичних навичок і вмінь миттєво реагувати на будь-які соціально-політичні зміни, що відбуваються як у нашій державі, так і в провідних країнах світу. Особливої уваги з боку конкурентної розвідки потребують дружні нам країни та країни-партнери, оскільки саме від цих країн у першу чергу залежить рівень нашого економічного і військового потенціалу.

Зв'язок проблеми з важливими науковими і практичними завданнями. Обраний напрям дослідження тісно пов'язаний з виконанням положень Закону України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII «Про освіту», Закону України від 26.11.2015 р. № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність», Указу Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 «Про стратегію національної безпеки України», Указу Президента України від 4.06.2021 р. № 307/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 червня 2021 року «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», використання ресурсів конкурентної розвідки для досягнення цієї мети.

Застосування конкурентної розвідки в інтересах національної безпеки не обмежуються лише проблемами щодо забезпечення окремих суб'єктів держави необхідною інформацією. Конкурентна розвідка насамперед має приймати безпосередню участь у вирішенні завдань менеджменту і маркетингу управління економікою та промисловістю держави. Вирішення зазначеної проблеми досягається шляхом:

- спостереження за іміджем держави у світі в цілому та репутацією її компаній (підприємств) на зовнішньому ринку;

- активної участі у формуванні іміджу тієї чи іншої компанії, а також інформаційного поля навколо неї;

- відстеження появи нових конкурентів українським компаніям, технологій та каналів збуту тієї чи іншої продукції;

- виявлення можливих злиттів і поглинань тих чи інших компаній у світі;

- оцінка потенційних ризиків при інвестиціях на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- прогнозування і випередження можливих кроків з боку конкурентів в рамках маркетингових кампаній;

- випередження конкурентів в тендерах;

- виявлення каналів витоку інформації, що становить комерційну таємницю тощо.

Конкурентна розвідка як сфера діяльності має здійснюватися в рамках правового поля держави. Основою для цього є конституційні права на пошук, отримання, передачу і

використання інформації в усіх цивілізованих державах. Проте на сьогодні між поняттями «конкурентна розвідка» і «промислове шпигунство» поки що проглядається хитка грань, що полягає в легітимності, законності методів і засобів, які використовуються в процесі збору цільової інформації [8]. Методи і способи ведення конкурентної розвідки стають дуже близькими до тих, що використовуються національними спецслужбами в ході проведення традиційної розвідувальної діяльності на території іноземної держави. Таким чином, безпосередньою загрозою професійній діяльності співробітників конкурентної розвідки стають контрзаходи іноземних правоохоронних органів в сучасних умовах, які широко використовують у своїх цілях різні форми і методи протидії розвідувальним спрямуванням з боку іноземних держав. Тож для якісного та ефективного виконання фахових завдань за кордоном співробітники конкурентної розвідки насамперед мають навчитися протидіяти правоохоронним органам іноземних держав в сучасних політичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні вимоги щодо рівня підготовки фахівців конкурентної розвідки розглянуто в [1, 2]. Особливості організації трудових відносин в умовах воєнного стану визначено в [3]. Роль і місце конкурентної розвідки у питаннях щодо сприяння євроатлантичної інтеграції України в складних зовнішньополітичних умовах зазначено в [4, 5]. Механізм реалізації заходів публічного управління та адміністрування в умовах війни викладено в [6, 7]. Проте, на сьогодні недостатньо уваги приділяється дослідженню проблеми щодо особливостей фахової підготовки співробітників конкурентної розвідки з огляду на сучасні виклики і загрози за умов воєнного стану. Зокрема внесення окремих змін до програми підготовки фахівців конкурентної розвідки має позитивно впливати на якість та ефективність виконання ними завдань в інтересах держави в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження проблем підготовки фахівців конкурентної розвідки в умовах воєнного стану. На підставі проведених досліджень розробити окремі пропозиції та рекомендації щодо особливостей підготовки кадрів конкурентної розвідки в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Для відповідного корегування освітнього процесу у ВНЗ з огляду на сучасну воєнно-політичну обстановку в державі та її загострення у світі, насамперед доцільно проаналізувати і виділити ті виклики і загрози, які, починаючи з 24 лютого 2022 року, найбільш деструктивно впливають на функціонування державних інституцій, зокрема тих навчальних закладів, що приймають участь у підготовці фахівців конкурентної розвідки.

Сучасні зовнішні виклики і загрози. На сьогодні стає очевидним, що відкрита повномасштабна агресія РФ проти України триватиме протягом невизначеного проміжку часу. В цих умовах негативного забарвлення процесу функціонування державних інституцій додає помітне погіршення геополітичної обстановки в оточенні нашої країни. Яскравим прикладом цього може слугувати безпрецедентна мілітаризація сусідньої держави – Республіки Білорусь, а також безпосереднє використання РФ її території для ведення бойових дій проти України.

Ще більшу небезпеку для України несе зростання протиріч всередині НАТО. Зокрема вже стали помітні ознаки того, що в блоці поступово зростають внутрішні протиріччя щодо об'ємів забезпечення України зброєю за рахунок Альянсу. Слід наголосити на тому, що за період новітньої історії України такий рівень конфронтації всередині НАТО спостерігається вперше. На тлі натовських червоточин не на краще змінюється риторика в дискурсі між Заходом та Росією.

Складний характер нових загроз національній безпеці України та функціонуванню її установ визначає нетиповість завдань та умов фахової діяльності співробітників конкурентної розвідки, що потребує від них високого рівня професійної підготовки, постійної самостійної, кропіткої пошукової роботи для розв'язання складних завдань в інтересах держави. На сьогодні конкретної відповіді, яким чином ВНЗ мають скорегувати навчальну діяльність для підготовки фахівців конкурентної розвідки в сучасних умовах, неможливо знайти в жодному навчальному посібнику або підручнику чи отримати їх від найдосвідченішого фахівця в цій сфері. Але стає чітко зрозумілим, що майбутній фахівець нового гатунку має бути динамічною особою, налаштованою на творчість, здатною сприймати власну освіченість не як догму, а як набір інструментів для вмілої комбінації набутих компетентностей для конструювання нових підходів до вирішення фахових завдань, успішної інтеграції в суспільно-політичні, соціальні процеси в Україні. Тож слід визнати, що проблема адаптації освітнього процесу у ВНЗ України передусім полягає у посиленні мотивації слухачів не тільки постійно вдосконалювати свій фах завдяки отриманню нових теоретичних знань, але й набувати у достатній кількості для виконання фахових завдань відповідні практичні навички.

Внутрішньополітичні загрози. Дослідження показують, що внутрішньополітичні загрози у своїй більшості є похідною зовнішніх небезпек. Спостереження за розвитком політичних подій у світі дають підстави стверджувати, що в ході повномасштабної агресії РФ проти України противник активно застосовує нові форми і методи інформаційного впливу на свідомість пересічних громадян не тільки нашої держави, але й громадян інших країн світу. Особливе занепокоєння викликають результати такого впливу на керівництво країн-партнерів, оскільки це, безумовно, може деструктивно позначитися на рівні їхньої підтримки України у боротьбі із зовнішнім агресором, а також негативно вплинути на іміджі країни в цілому.

Наслідком такого впливу стає виникнення внутрішньополітичних проблем, що особливо відчуваються на теренах нашої держави в сучасних умовах. Зокрема, розведення військ перед початком повномасштабної збройної агресії на лінії зіткнення з російськими угрупованнями, пов'язані з цим акції громадського протесту, сумнівні призначення у структурах сектора безпеки і оборони – ці та інші фактори створюють напруженість у відносинах як між представниками влади, так і між різними верствами населення нашої держави.

Наразі велике занепокоєння викликає те, що кількість легально зареєстрованої зброї зростає. При цьому високим залишається ризик неконтрольованого застосування цієї зброї у разі можливого виникнення навіть незначного внутрішнього протистояння між різними верствами населення, наприклад, на ідеологічному ґрунті.

З огляду на сучасні події в Україні, особливо в районах ведення бойових дій, стає зрозумілим, що ситуацію, пов'язану із обстрілами мирного населення та об'єктів критичної інфраструктури, воєнний противник використовує для створення і постійної підтримки напружених відносин між владою та суспільством в Україні. Одним із варіантів створення такої напруженості є провокаційні дії з боку російських спецслужб, які мають на меті постійно спонукати мирне населення до несанкціонованого застосування стрілецької зброї на неокупованій території нашої держави, особливо поблизу району ведення бойових дій. З огляду на сучасний стан політичних відносин України з РФ можна передбачити, що у разі виникнення масштабного несанкціонованого застосування стрілецької зброї мирним населенням в будь-якому регіоні нашої держави воєнний противник може представити світовій спільноті цей факт як свідчення внутрішнього протистояння, що дасть привід для виправдання і продовження повномасштабного вторгнення на територію України, застосування російських регулярних військових підрозділів під виглядом начебто миротворчої місії, яку лицемірно Кремль назвав спеціальною військовою операцією. Одним з прикладів організації російськими спецслужбами можливої провокації на неокупованих територіях України поблизу ведення бойових дій можуть стати акції непокори діючій владі з боку місцевого населення, які будуть організовані спеціально підготовленими озброєними групами провокаторів.

Потрібно визнати, що прийняття низки сумнівних рішень щодо розведення сил в односторонньому порядку, кадрових призначень на ключові посади в державі та повільних дій у сфері посилення оборонного потенціалу країни, у свій час було негативно сприйнято світовим і внутрішнім експертним середовищем. На сьогодні можна спостерігати, що на тлі подібних дій відбулися деструктивні зміни в безпековому секторі нашої держави. Стає зрозумілим, що у разі подальшого проведення такої політики може не тільки знизитися довіра суспільства до провладних установ, але й зросте протистояння між різними верствами населення на ідеологічному ґрунті.

Безумовно, усі ці деструктивні зміни додають керівництву РФ нових шансів продовжувати протягом тривалого часу свою агресію проти України, у той же час представляти повномасштабне вторгнення на територію нашої держави як звичайну спеціальну військову операцію під миротворчим забарвленням, так би мовити для “захисту” її конституційного ладу та мирного населення від дій сучасної влади.

Кіберзагрози. Специфіка загроз. Не можна залишати без уваги такі загрози, як кібератаки на сервери державних установ та організацій, а також ЗМІ і соціальні мережі в кіберпросторі. Особливо, якщо мова йде про загрози, що надходять від кібератак з боку спеціальних служб РФ в сучасних умовах.

Фахівці IT-технологій у неформальних дискусіях переконують, що для всіх державних інституцій України є вельми проблематичним організувати відповідне (адекватне) реагування на так звані кібервиклики, кібератаки, потужні операції в соцмережах, зокрема психологічно-контентні операції (тобто активні впливи через ЗМІ або інші носії інформації на обрану аудиторію – певні верства населення). Нажаль Україна в цій сфері на сьогодні залишається значною мірою вразливою. Тому керівництво

нашої держави має зробити певні зусилля у напрямку розробки спеціальних стратегій організації адекватної протидії зазначеним загрозам.

Оцінювання деструктивної дії сучасних кіберзагроз на всі сфери життєдіяльності України дає можливість визначити характер їх впливу на освітній процес у ВНЗ зокрема. На сьогодні однією з головних проблем у цій сфері є захист персональної інформації щодо випускників ВНЗ, насамперед якщо мова йде про фахівців конкурентної розвідки. Вирішення цієї проблеми має розпочатися із визначення суб'єктивних та об'єктивних чинників, які в умовах **тотальної інформатизації суспільства** впливають на систему захисту персональних даних майбутніх фахівців нового гатунку – співробітників конкурентної розвідки.

До суб'єктивних чинників можна віднести використання слухачами ВНЗ та членами їх сімей соціальних мереж та відкритих засобів зв'язку. Йдеться про поширення інформації приватного характеру в сучасному кіберпросторі. Особливу небезпеку становить поширення такої інформації про слухача ВНЗ, який проходить (проходив) закордонне стажування або перебуває (перебував) у відпустці за кордоном. Небезпека полягає у тому, що російські спецслужби, використовуючи новітні технології, моніторять сучасний кіберпростір на предмет пошуку інформації щодо осіб, які можуть представляти для них певний оперативний інтерес. В результаті такого моніторингу вони отримують можливість збирати, накопичувати і обробляти ту інформацію, яка стосується персоналій майбутніх співробітників конкурентної розвідки, а у разі необхідності використовувати її у своїй інформаційній компанії як проти України, так і проти Західного світу.

Об'єктивним чинником, що впливає на стан захисту приватної інформації щодо слухачів ВНЗ, серед яких можуть бути фахівці конкурентної розвідки, є недосконалість законодавства України в інформаційній сфері. Очікується, що відповідні позитивні зміни у сфері захисту персональних даних слухачів ВНЗ обов'язково мають поліпшити освітній процес в цілому.

Зважаючи на визначені фактори, слухачі ВНЗ, насамперед співробітники конкурентної розвідки, на сьогодні мають бути готовими своєчасно реагувати на будь-які зміни і досягнення у сфері застосування сучасних інформаційних технологій як в нашій країні, так і за кордоном. Для цього в навчальній програмі ВНЗ потрібно передбачити додатковий час на ознайомлення слухачів із можливостями сучасних інформаційних технологій та напрямками їх вдосконалення, які очікуються у майбутньому.

Воєнна небезпека. Проблеми загострення. Розглядаючи фактор воєнної небезпеки для України в сучасних умовах слід відзначити, що завдяки достатньо вдалим діям на міжнародній арені керівництво РФ продовжує знаходити нових союзників в євроатлантичному таборі. Зростання проблем у внутрішній політиці України дає Кремлю можливість створювати та підтримувати колабораційні режими на ТОТ. Така політика держави-агресора становить більшу небезпеку, аніж це може здаватися на перший погляд.

Розглянемо тенденції розвитку подій, що призвели до повномасштабної агресії РФ проти України або їй сприяли.

31 жовтня 2019 року генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг заявив про те, що Альянс ніколи не визнає незаконну анексію Росією АР Крим. Водночас президент Чехії Мілош Земан в ході урочистого прийому іноземної делегації в Празькому граді оприлюднив свою думку щодо належності Криму до Російській Федерації. Згідно з повідомленнями європейських видань на той час М. Земан напередодні спілкувався з представниками кримськотатарської маргінальної організації “Къырым бирлиги”, яка відіграє важливу роль у пропагандистських ЗМІ Росії. Зокрема, “Къырым бирлиги” висловлює підтримку політики Москви у міжнародних колах на противагу меджлису кримськотатарського народу, хоча Європейський Союз та інші провідні країни світу офіційно не визнають цю організацію як легітимну.

Варто нагадати, що на початку 2019 року найбільш резонансним явищем стало погіршення відносин між США і Туреччиною. Поштовхом для цього слугувало запровадження Вашингтоном санкцій щодо Анкари. У відповідь на ці санкції Міністерство закордонних справ Туреччини виступило із засудженням контрольованої демократами Палати представників Конгресу США. Причиною цьому слугувало те, що саме ця Палата 29 жовтня 2019 року схвалила проект санкцій проти Анкари через розпочате Туреччиною військової операції в Сирії та придбання нею російських зенітних ракетних комплексів С-400. Особливу увагу викликає те, що заява пролунала буквально за кілька годин після офіційних переговорів президентів Росії і Туреччини Володимира Путіна і Реджепа Тайєпа Ердогана, повний зміст яких на той час не розкривався ЗМІ. Але обидва лідери охарактеризували ці переговори як триумфальні.

Стає зрозуміли, що наслідки вищезазначених подій привели до такого стану сучасної політики світової спільноти щодо підтримки України у боротьбі із повномасштабною агресією з боку РФ, що на сьогодні має не аби яке деструктивне забарвлення.

Тож, узагальнення викладених фактів дає можливість переконати читача у тому, що РФ не полишає намірів продовжувати повномасштабне вторгнення на територію України і робити це під прикриттям так званої спеціальної військової операції. Очікується, що ця агресія продовжуватиметься на тлі так званого європейського колабораціонізму, напружених відносин між США і Туреччиною, а тепер ще й погіршення відносин з Китаєм. До всього цього негативу можна ще додати й внутрішні проблеми в Україні.

Зважаючи на аналіз досліджених матеріалів можна дійти попереднього висновку, що освітній процес у ВНЗ потрібно корегувати таким чином, щоб майбутні фахівці нового гатунку – кадрові співробітники конкурентної розвідки, під час навчання набували як можна більше тих практичних навичок, що насамперед допомагатимуть їм виконувати фахові завдання за кордоном.

З метою підготовки фахівців конкурентної розвідки, здатних ефективно виконувати фахові завдання в екстремальних умовах, освітню діяльність має бути організовано на основі нових освітньо-наукових програм, які готуватимуться з акцентом на результати дослідження у цій сфері, що передбачає пошук нових, творчих підходів до навчальної діяльності спеціалістів різних галузей взагалі. Визначений характер нових загроз національній безпеці України зумовлює нетиповість завдань та умов фахової діяльності співробітників конкурентної розвідки. Це потребує від випускників ВНЗ набуття високого рівня дослідницьких здібностей. Випускник ВНЗ має бути “фахівцем-менеджером-дослідником-винахідником”, озброєним не тільки знанням положень керівних документів. Для нього особливо важливо мати розвинену здатність до розробки варіативних нових, нестандартних підходів до вирішення фахових завдань.

Висновок. Проблема підготовки висококваліфікованих кадрів нового гатунку – фахівців конкурентної розвідки, стає особливо актуальною в ході повномасштабної агресії РФ проти України. Результати аналізу вказують на те, що освітній процес у ВНЗ потребує постійного вдосконалення з урахуванням динаміки змін політичного становища як в Україні, так і у світі. Особливої уваги потребують політичні зміни, що відбуваються в дружніх нам країнах та країнах-партнерах. Для цього в програмах підготовки студентів потрібно збільшити час на проведення практичних занять з моніторингу інформації не тільки економічного, але й військово-політичного характеру. Це надасть їм можливість вміти своєчасно приймати правильні рішення з огляду на непередбаченість змін політичної ситуації як в Україні, так і в інших країнах світу.

Зокрема, програму підготовки фахівців нового гатунку – фахівців конкурентної розвідки, потрібно скорегувати у напрямі уміння ними ефективно виконувати фахові завдання в інтересах національної безпеки з огляду на різноманіття сучасних розвідувально-підричних, диверсійних, терористичних, інформаційних, кібернетичних та інших загроз з боку противника. Підвищення рівня підготовки висококваліфікованих кадрів у ВНЗ стане потужним чинником посилення безпеки української державності.

Перспективи подальших досліджень. Конкретизація й обґрунтування змін, які доцільно внести до програми підготовки слухачів у ВДА з числа фахівців конкурентної розвідки для посилення практичної складової в їх освітній діяльності, що відкриває нові можливості щодо підвищення їх професійної підготовки.

Бібліографічний список:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос країни. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С.10–22.
2. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. Вісник Верховної ради. 2016, № 3, ст. 25.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 01.07.2022 р. № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 23.09.2023).
4. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 червня 2021 року «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору» : Указ Президента України від 4.06.2021 р. № 307/2021.
6. Saveschools. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 18.10.2023).
7. Куйбіда В. С., Дегтярьова І. О., Петровський П. М. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні. ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України :

зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах (м. Київ, 15-28 квітня 2022 р.). Київ, 2022. 246 с.

8. Березіна Л.М., Братанов Б.В. Характерні особливості конкурентної розвідки та промислового шпигунства підприємств. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. Київ, 2020. Випуск № 2. С. 22 –27.
9. Балановська Т. І., Михайліченко М. В., Троян А. В. Сучасні технології управління персоналом: навч. посіб. Київ: ФОП Ямчинський О. В, 2020. 466 с.

References:

1. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Holos krainy. 2017. 27 veres. (№ 178-179). S.10–22.
2. Pro naukovu i naukovo-tehnicnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 r. № 848-VIII. Visnyk Verkhovnoi rady. 2016, № 3, st. 25.
3. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2022 r. № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (accessed on: 23/09/2023).
4. Pro stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020.
5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 chervnia 2021 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo pohlyblennia intehratsii Ukrainy do Orhanizatsii Pivnichnoatlantynchoho dohovoru» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 4.06.2021 r. № 307/2021.
6. Saveschools. URL: <https://saveschools.in.ua/> (accessed on: 18/10/2023).
7. Kuibida V. S., Dehtiarova I. O., Petrovskyi P. M. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini. DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy : zb. materialiv dop. uchasn. Vseukr. nauk.-prakt. konf. u trokh tomakh (m. Kyiv, 15-28 kvitnia 2022 r.). Kyiv, 2022. 246 s.
8. Berezina L.M., Bratanov B.V. Kharakterni osoblyvosti konkurentnoi rozvidky ta promyslovoho shpyhunstva pidpriemstv. Naukovyi ekonomichni zhurnal «Intelekt KhKhI». Kyiv, 2020. Vypusk № 2. S. 22 –27.
9. Balanovska T. I., Mykhailichenko M. V., Troian A. V. Suchasni tekhnolohii upravlinnia personalom: navch. posib. Kyiv: FOP Yamchynskyi O. V, 2020. 466 s.

Huin V., Smolianiuk V. Problems of training competitive intelligence specialists under martial law

In the course of the study, the authors of the article analyzed the legislative framework regulating the training of competitive intelligence specialists. The specifics of such training in the conditions of martial law have been determined in view of the current legislation. Assessment of internal and external threats in the field of national security and defense was carried out. The destructive nature of the impact of these threats on the process of training competitive intelligence specialists under martial law conditions has been determined. The factors that have a destructive effect on the state of national security of Ukraine in the international arena as a whole and directly on the security of subjects of competitive intelligence in modern conditions are highlighted. Internal political threats to the security of subjects of competitive intelligence in the conditions of martial law are separated and analyzed. The peculiarities of the impact of modern threats on the objects of competitive intelligence, in particular as a result of cyber attacks by foreign special services, have been studied. The facts, events and risks associated with the specified cyber attacks are considered. The main problems of training employees of competitive intelligence have been determined in view of the aggravation of the military danger for Ukraine.

Studies have shown that during the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the destruction of strategically important objects of the country's critical infrastructure took on a massive scale. Undoubtedly, it becomes more and more difficult for employees of competitive intelligence to work in such conditions. The main task of the leadership of our state in such conditions should be to preserve the life and health of every citizen, in particular – employees of competitive intelligence performing professional tasks. In view of the identified problem, the question arises of finding new ways to improve the quality and efficiency of intelligence officers' performance of state tasks in modern conditions, which directly depends on the level of their professional training, which is destructively affected by certain restrictions provided for by the conditions of martial law.

Based on the conducted research, it becomes clear that the quality and efficiency of tasks performed by subjects of competitive intelligence directly depends on the level of their professional training. In order to solve this problem, higher educational institutions participating in the training of these specialists should adapt the process of their training in accordance with the conditions of martial law. In particular, these institutions should organize and apply a more flexible training style for employees of competitive intelligence. This flexibility consists in the fact that specialists of competitive intelligence must first of all be trained in the practical plane, taking into account the nature of the exposed new challenges and threats to the national security of the state. In particular, employees of competitive intelligence should be trained

to respond quickly and adequately to the changing situation in the world, on the basis of which they can make timely management decisions, provide the necessary recommendations to state bodies, and thus contribute to increasing the level of national security as a whole.

In view of the results of the research, the authors provided recommendations on taking into account certain features of the present in the course of training employees of competitive intelligence in the conditions of martial law.

Keywords: *political situation, martial law, threats, challenges, personnel potential, educational activities, professional training, practical skills.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.5

УДК 353(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8369-8090>**Качмарський Є. І., Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України**

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В науковій статті представлено основні аспекти сучасної регіональної політики в Україні в умовах військового стану, досліджено процес адаптації основних інститутів управління регіональним розвитком до сучасних реалій у країні.

Досліджено основні аспекти оновленої Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 роки у зв'язку із військовою загрозою зі сторони Російської Федерації та черговими євроінтеграційними досягненнями України – набуттям Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі.

Проаналізовано процес та підходи до типологізації регіонів з метою адаптації управління регіональним розвитком до умов воєнного часу та вироблення ефективних механізмів відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад.

Доведено необхідність адаптації до вітчизняних умов воєнного часу європейських підходів до типологізації регіонів.

Встановлено необхідність синхронізації реформи децентралізації та реформ у сфері регіональної політики з метою комплексного вирішення питань регіонального розвитку та становлення спроможного місцевого самоврядування задля повоєнного відновлення і розвитку регіонів та територіальних громад.

Досліджено процес переформатування функцій агенцій регіонального розвитку в умовах військового стану, встановлено роль агенцій регіонального розвитку в процесі формування та реалізації державної регіональної політики, а також в процесі підготовки і реалізації регіональних стратегій розвитку.

Встановлено, що вплив центральної влади на регіони має бути диференційованим, а саме: за наявності повноцінного місцевого самоврядування в регіоні державний вплив на його розвиток має мінімізуватися; управління регіональним розвитком регіонів, які потребують відновлення, повинно бути централізованим до моменту повноцінного відновлення роботи публічних органів влади, вирішення фінансових, соціальних та інших питань гуманітарного характеру в територіальних громадах регіону.

Ключові слова: державна регіональна політика, управління регіональним розвитком, інституційне забезпечення територіального розвитку, територіальна організація влади, агенція регіонального розвитку.

Вступ. Українські науковці напруцювали досить ґрунтовну теоретичну базу в сфері регіональної політики, управління регіональним розвитком. Над цією проблематикою працювали такі дослідники: В. Авер'янов, О. Батанов, А. Береза, М. Пухтинський, З. Варналій, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Домбровська, Е. Забарна, М. Іжа, В. Керецман, О. Коротич, Я. Олійник, М. Поповкін, В. Чужиков, О. Чуріканова та інші.

Проте варто констатувати, що наявні дослідження жодним чином не висвітлювали питання управління регіональним розвитком в умовах воєнного часу, наразі вони є досить відірваними від реального стану справ в Україні.

Зрештою поступово в регіональній політиці України з початком повномасштабного вторгнення поряд із вжитком поняття «регіональний розвиток» теоретики і практики регіональної політики починають використовувати поняття «відновлення регіонів».

Реформа децентралізації державної влади та формування спроможного місцевого самоврядування в Україні поклали край радянському централізованому підходу до управління регіональним розвитком. Отримавши широкі повноваження та фінансові ресурси, органи місцевого

самоврядування стали впливовими суб'єктами регіональної політики та було закладено підвалини для інтенсивного соціально-економічного розвитку регіонів. У відповідності з цим соціально-економічний розвиток регіону – «це якісні, закономірні зміни у функціонуванні регіональної системи, що мають об'єктивний характер і спричиняють виникнення нових форм зв'язків між соціально-економічними потребами і засобами їх задоволення» [1, с. 22].

Позитивні процеси та досягнення в регіональному розвитку України зупинило військове вторгнення Російської Федерації. Це змушує кардинальним чином переглянути багато аспектів регіональної політики в Україні: від напрацювання нових теоретичних здобутків у цій сфері та нових підходів до управління регіональним розвитком до перегляду практичних аспектів реалізації регіональної політики. Необхідно усунути дисонанс між реальним станом справ у регіонах та положеннями нормативно-правових документів, поставити нормативно-правову базу управління регіональним розвитком на військові рейки.

Під управлінням регіональним розвитком у цій статті розуміється сукупність принципів, методів, форм, засобів цілеспрямованого впливу на соціально-економічні процеси, які відбуваються в регіоні [2, с. 11].

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи та застосовано системний, структурно-функціональний та інституційний підходи до аналізу процесу управління регіональним розвитком в Україні в умовах військового стану. Метод системного аналізу використовувався задля розроблення пропозицій щодо вдосконалення державної регіональної політики в умовах військового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні вимоги щодо рівня підготовки фахівців конкурентної розвідки розглянуто в [1, 2]. Особливості організації трудових відносин в умовах воєнного стану визначено в [3]. Роль і місце конкурентної розвідки у питаннях щодо сприяння євроатлантичної інтеграції України в складних зовнішньополітичних умовах зазначено в [4, 5]. Механізм реалізації заходів публічного управління та адміністрування в умовах війни викладено в [6, 7]. Проте, на сьогодні недостатньо уваги приділяється дослідженню проблеми щодо особливостей фахової підготовки співробітників конкурентної розвідки з огляду на сучасні виклики і загрози за умов воєнного стану. Зокрема внесення окремих змін до програми підготовки фахівців конкурентної розвідки має позитивно впливати на якість та ефективність виконання ними завдань в інтересах держави в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження проблем підготовки фахівців конкурентної розвідки в умовах воєнного стану. На підставі проведених досліджень розробити окремі пропозиції та рекомендації щодо особливостей підготовки кадрів конкурентної розвідки в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. В запропонованому нами підході під об'єктом регіональної політики розуміються нерівномірності розвитку регіонів. За такого підходу відповідно механізми регіональної політики повинні спрямовуватися на подолання дисбалансу в розвитку регіонів. Проте, зважаючи на наслідки військового вторгнення Російської Федерації в Україну, на даний момент у ряді регіонів взагалі не може йти мова про їхній соціально-економічний розвиток. Після завершення бойових дій ці регіони потребуватимуть відновлення, реанімації інфраструктури регіону, можливо цей процес вимагатиме навіть перепрофілювання їхнього господарсько-виробничого комплексу. Тривалий процес відновлення постраждалих регіонів звісно справлятиме негативний вплив і на розвиток регіонів, які не зазнали інфраструктурних втрат. Потрібно максимально мінімізувати такий вплив, щоб було збережено позитивну динаміку соціально-економічного зростання.

Розвинені регіони в процесі відновлення регіонів, які постраждали, мають відійти від філософії конкуренції між регіонами в соціально-економічному розвитку до філософії взаємодопомоги.

Попри військовий стан досі залишається на порядку денному питання посилення фінансової спроможності місцевого самоврядування, розмежування повноважень органів місцевого самоврядування різних рівнів, повноважень держави та органів місцевого самоврядування за принципом субсидіарності, реформатування місцевих державних адміністрацій в органи префектурного типу та запровадження системи нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування. Звідси завданням регіональної політики є «розроблення напрямів та механізмів передачі частини державних повноважень на нижчий рівень управління, спираючись на демократичні цінності та виходячи з положень Конституції України» [3, с. 48].

Керуючись таким підходом, Кабінет Міністрів України за ініціативи Мінвідновлення на своєму засіданні затвердив порядок розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України

на 2021–2027 роки (далі – Державна стратегія) та Плану заходів з її реалізації, а також їх моніторингу, затвердив порядок розроблення регіональних стратегій.

Необхідність перегляду положень Державної стратегії, регіональних стратегій та стратегій розвитку територіальних громад пов'язана із поглибленням розриву в розвитку регіонів, спричиненому повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації в Україну, а також із фактом набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі.

Зазначене завдання стоїть на порядку денному міністерства, відповідального за формування державної регіональної політики. Відповідно до Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400), Мінвідновлення є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику, серед іншого – у сфері державної регіональної політики, розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою.

До завдань Мінвідновлення в зазначених сферах віднесено:

- 1) створення та функціонування системи стратегічного планування регіонального розвитку;
- 2) сприяння підвищенню конкурентоспроможності регіонів, забезпеченню ефективного використання їх внутрішнього потенціалу;
- 3) стимулювання регіонального розвитку та зменшення територіальної диференціації за показниками соціально-економічного розвитку;
- 4) відновлення регіонів, територій та інфраструктури, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України;
- 5) формування ефективної системи інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики;
- 6) формування спроможних територіальних громад [4].

У відповідності з цим регіональна політика – це «політика держави, спрямована на окремі регіони з урахуванням особливостей їх розвитку, сукупних регіональних можливостей та ресурсів з метою вирівнювання диспропорцій та підвищення показників розвитку як регіонів, так і держави в цілому» [5; с.8].

Хоча в основі регіональної політики держави повинна лежати конструктивна взаємодія всіх учасників регіонального розвитку, проте досі конфлікт у системі «центральна влада – регіональна влада – органи місцевого самоврядування» не зникає навіть у воєнний час. Досить гостро проявляється цей конфлікт, коли постає питання щодо використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування, особливо щодо доцільності використання коштів з місцевого бюджету на покращення благоустрою території громади під час військового стану.

Важливим кроком в управлінні регіональним розвитком є створення при Мінвідновленні нового консультативного органу – комісії щодо віднесення територій до функціональних типів. Комісія перед собою поставила завдання оцінити та віднести території до певного функціонального типу, які визначені Законом України «Про засади державної регіональної політики», а саме: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку.

У регіональних дослідженнях завжди була актуальною проблема відбору релевантних показників для здійснення типологізації регіонів та адекватної регіональної політики. Наразі вона потребує нагального вирішення як теоретиками, так і практиками регіональної політики.

О. Качний зазначає, що механізм державного управління розвитку регіону є сукупністю концептуальних підходів до формування форм і методів, націлених на вироблення стратегії, тактики, варіантів і сценаріїв, вибір системи показників, що відбивають результативність функціонування регіону, динамічність його розвитку [1, с. 33].

Вітчизняні дослідники зазвичай при здійсненні типологізації регіонів переважно послуговувалися такими критеріями: показники рівня життя, рівня промислового розвитку, інвестиційної діяльності, рівня економічного та науково-технічного розвитку.

Аналогічне завдання поставила перед собою зазначена комісія при Мінвідновленні. Це завдання полягає у виробленні чітких критеріїв для віднесення конкретної громади до певного функціонального типу. Необхідно виокремити такі критерії, щоб об'єктивно визначити стан пошкодження, руйнування інфраструктури громади та зрештою необхідність державного фінансування та обсяги такого фінансування.

Такий підхід в регіональній політиці може призвести до чергової боротьби громад та регіонів за віднесення їх до такого функціонального типу, який буде отримувати більше фінансування на своє відновлення.

З боку державних органів гостро актуалізується питання верифікації наданих даних територіальними громадами щодо отриманих пошкоджень та втрат.

Окрім того, з великою ймовірністю збережеться безпосередня залежність відновлення та розвитку постраждалих регіонів від бюджетного забезпечення таких регіонів. Варто констатувати, що на даному етапі розвитку регіонів буде зберігатися залежність фінансової спроможності територіальної громади від державних дотацій, у зв'язку із тим, що власних фінансів у територіальних громадах, які потребують відновлення, не вистачатиме – навіть на вирішення першочергових потреб.

Масштабність руйнувань у регіонах внаслідок військового вторгнення вимагатиме значного фінансування, а недостатність такого фінансування породжуватиме необхідність пріоритизації проектів відновлення регіонів та територіальних громад.

У цьому процесі перевага повинна надаватися неполітичному методу залучення та розподілу ресурсів із використанням статистичних служб та науково-дослідних установ. Реалізація проектів відновлення регіонів має бути абсолютно прозорою, що передбачає розробку відкритих інформаційних порталів для усунення можливості корупційної складової цього процесу.

Разом із тим, у повоєнний час особливої уваги заслуговуватиме питання оновлення регіональних стратегій та стратегій відновлення і розвитку територіальних громад відповідно до положень оновленої державної стратегії. Для цього в територіальних громадах та регіонах має бути відповідне кадрове забезпечення та інформаційно-методична підтримка з боку центральних та місцевих органів влади.

При підготовці стратегій відновлення регіонів та територіальних громад після повномасштабного вторгнення Російської Федерації потрібно логічно дотримуватися такої послідовності: «взаємодія регіонів задля відновлення – регіональний розвиток – конкуренція регіонів».

Теоретики та практики подальшої реформи децентралізації розглядають саме територіальні громади як рушійну силу для відновлення регіонів.

Показовим у цьому плані є те, що Мінвідновлення відійшло від політики завершення процесу децентралізації до необхідності його продовження. В цьому контексті зазначеним міністерством розроблено Дорожню карту реформи децентралізації, в якій визначено основні елементи відновлення та розвитку територіальних громад.

Досить знаковим є те, що в структурі Мінвідновлення діяльність структурних підрозділів, відповідальних за реформу децентралізації (Управління з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою) та відповідальних за формування регіональної політики (Департамент стратегічного планування та регіональної політики) курується одним заступником міністра. В попередній структурі міністерства ці два напрями політики курувалися двома заступниками міністра, що призводило іноді до протиріч між децентралізаційною реформою та реформами в регіональній політиці.

Вважаємо, що наслідком такого об'єднання є синхронізоване вирішення питань регіонів разом із питаннями територіальних громад, питань регіонального розвитку із питанням реформування територіальної організації влади та місцевого самоврядування. Вирішення зазначених питань має відбуватися комплексно, проблеми та досягнення територіальної громади є проблемами та досягненнями всього регіону.

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади матиме наслідком становлення спроможних територіальних громад, а тісна взаємодія таких територіальних громад створить підґрунтя для соціально-економічного зростання всього регіону.

У рамках нової парадигми політики регіонального розвитку має оптимально поєднуватися децентралізація (делегування повноважень на місцевий рівень виборним органам) та деконцентрація (передача повноважень місцевим органам виконавчої влади) [6, с. 106].

Головною проблемою управління регіональним розвитком в Україні була і залишається проблема небажання центральної влади відмовлятися від ручних механізмів впливу на розвиток регіонів. «Надмірна централізованість управління, успадкована Україною від Радянського Союзу, не тільки довела свою неефективність, а й не вберегла нашу країну від деструктивних проявів регіоналізму» [6, с. 49].

Варто зауважити, що у воєнний та повоєнний час доцільним видається централізованість управління регіональним розвитком, особливо це стосується регіональної політики стосовно постраждалих регіонів та територіальних громад.

Досить важливими кроками на даному етапі в управлінні регіональним розвитком є робота Мінвідновлення над синхронізацією таких стратегічних документів, як оновлена Державна стратегія регіонального розвитку, Дорожня карта реформи децентралізації та Плану України.

У розроблених проєктах стратегічних документів в сфері регіонального розвитку спостерігається тенденція до гармонізації процесів регіональної політики та децентралізаційних процесів, цілі відновлення регіонів будуть поєднуватися із євроінтеграційними зобов'язаннями України.

Хоча управління регіональним розвитком в Україні необхідно здійснювати із врахуванням євроінтеграційного курсу країни, вважаємо, що наразі неможливе застосування у вітчизняній політиці європейських підходів інноваційної регіональної політики, які орієнтуються на такі типи регіонів: регіони розташовані на периферії; депресивні регіони та регіони із застарілою промисловою базою; центральні регіони із фрагментованими мережами.

Найголовнішими цілями політики регіонального розвитку в країнах-членах Європейського Союзу є: стимулювання інвестицій, створення та збереження робочих місць, підтримка наукових досліджень та впровадження нових технологій, розвиток малих і середній підприємств, розвиток інфраструктури у регіонах, які потребують державної підтримки. Принцип європейського управління регіональним розвитком – допомога надається деградуючим, регіонам, які занепадають, і лише на визначені сфери економічної діяльності.

В умовах європейської інтеграції управління регіональним розвитком все більше уваги повинно приділяти прикордонним регіонам, що межують із країнами-членами Європейського Союзу.

Показовою в умовах воєнного стану в Україні є адаптація деяких агенцій регіонального розвитку, які прийняли нові виклики щодо вирішення нагальних економічних і соціальних питань регіонів і громад.

Діючі агенції регіонального розвитку частково переформатували свою діяльність та здійснювали роботу за такими напрямками: забезпечення логістики із надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню, в тому числі щодо ввезення гуманітарної допомоги з-за кордону; надання допомоги внутрішньо переміщеним особам; підтримка малого і середнього підприємництва, а також сприяння релокації виробничих підприємств на безпечні території; підготовка та реалізація грантових проєктів для подолання наслідків військової агресії російської федерації; залучення інвестиційних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для відновлення зруйнованого майна та інфраструктури регіонів і громад; сприяння волонтерській діяльності в області, в тому числі для територіальної оборони області та Збройних сил України тощо.

Актуальним у воєнний час залишається питання планування повоєнного відновлення органів публічної влади на деокупованих територіях, хоча наразі збільшується кількість утворених Президентом військових адміністрацій. Управління регіональним розвитком в діяльності військових адміністрацій населених пунктів, районних, обласних військових адміністрацій ймовірно буде винесено за дужки до завершення режиму воєнного стану та до відновлення повноцінного функціонування цивільних місцевих органів влади.

Висновок. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну склалася нетипова ситуація в управлінні регіональним розвитком, що вимагає нестандартних підходів до вирішення питань соціально-економічного розвитку регіонів, що в свою чергу змушує переглянути довоєнні функції інститутів забезпечення регіонального розвитку та розроблення нових редакцій стратегічних документів регіонального розвитку.

Державна регіональна політика намагається гнучко реагувати на нові виклики в регіональному розвитку України, спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації та перспективами нашої країни стати країною-членом Європейського Союзу.

Доведено необхідність синхронізації інструментів регіональної політики України із інструментами Європейського Союзу та необхідність адаптації європейських підходів типологізації регіонів до вітчизняних умов з метою усунення диспропорцій у розвитку регіонів, спричинених збройною агресією Російської Федерації.

Чітко простежується намагання держави синхронізувати стратегічні документи в сфері управління регіональним розвитком із регіональними стратегіями розвитку, стратегіями відновлення та розвитку територіальних громад, а також із європейськими підходами до формування та реалізації регіональної політики.

Продовження реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади зрештою має усунути конфлікт у системі «центральна влада – регіональна влада – органи місцевого самоврядування», завершити процес становлення спроможних територіальних громад та сприяти відновленню та подальшому соціально-економічному розвитку регіонів.

Вважаємо, що вплив центральної влади на регіони має бути диференційованим, а саме: за наявності повноцінного місцевого самоврядування в регіоні державний вплив на його розвиток має мінімізуватися; управління регіональним розвитком регіонів, які потребують відновлення, повинно бути централізованим до моменту повноцінного відновлення роботи публічних органів влади, вирішення фінансових, соціальних та інших питань гуманітарного характеру в територіальних громадах регіону.

Притаманна мирному часу конструктивна конкуренція регіонів має відійти на задній план і поступитися конструктивній співпраці та взаємодопомозі.

Бібліографічний список:

1. Качний О. С. Інноваційні механізми державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія / Качний Олександр Сталіноленович ; Міжрегіон. Акад. упр. персоналом. – Київ : Маслаков, 2018. – 624 с.
2. Регіональна політика Європейського Союзу: підручник / Держ. ВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана"; [Акіліна О. та ін.]; за ред. Віктора Чужикова. – Київ : КНЕУ, 2016. – 495 с.
3. Варналій З. С. Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України: монографія / Варналій З. С., Білик Р. Р. – Чернівці: Технодрук, 2018. – 453 с.
4. Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400).
5. Чуріканова О. Ю. Управління регіональним розвитком і формування регіональної політики: теорія та практика застосування: монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. 387 с.
6. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доп. / [Т. М. Алексенко та ін. ; ред. Я. А. Жаліло]; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ : НІСД, 2020. – 193 с.
7. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

References:

1. Kachnyi, O. S. (2018). Innovative mechanisms of state management of socio-economic development of regions of Ukraine: theory, methodology, practice: monograph. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management. 624 p. [In Ukrainian].
2. Regional Policy of the European Union: Textbook / Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman; Akilina O. et al.; edited by Viktor Chuzhykov. – Kyiv: KNEU, 2016. – 495 p.
3. Varnalii Z. S. Economic security and competitiveness of regions of Ukraine: monograph / Varnalii Z. S., Bilyk R. R. – Chernivtsi: Technodruk, 2018. – 453 p.
4. Regulation on the Ministry of Community Development, Territories, and Infrastructure of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on June 30, 2015, No. 460 (as amended by the Cabinet of Ministers of Ukraine on December 17, 2022, No. 1400).
5. Churikanova, O. Yu. (2020). Management of regional development and formation of regional policy: theory and practice of application: monograph. Zaporizhzhia: Classic Private University, 387 p. [In Ukrainian].
6. Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: scientific papers (2020) under the editorship T. M. Aleksenko, Ya. A. Zhalilo. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. 193 p. [In Ukrainian].
7. State Strategy of Regional Development of 2021-2027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Kachmarskyi Y. I. regional policy in the context of military state in Ukraine

The scientific article presents the main aspects of contemporary regional policy in Ukraine in the conditions of a military state, examining the process of adapting key institutions managing regional development to the current realities in the country. The study explores the fundamental aspects of the updated State Strategy for Regional Development of Ukraine for 2021-2027 in connection with the military threat from the Russian Federation and Ukraine's ongoing Eurointegration achievements, including Ukraine's acquisition of candidate status for membership in the European Union.

The process and approaches to regional typology are analyzed with the aim of adapting regional development management to wartime conditions and developing effective mechanisms for the recovery and development of regions and territorial communities. The necessity of adapting European approaches to regional typology to the domestic conditions of wartime is demonstrated.

Furthermore, the article establishes the need for synchronizing the decentralization reform with reforms in the field of regional policy to comprehensively address issues of regional development and the establishment of capable local self-government for post-war recovery and development of regions and territorial communities.

The study investigates the process of restructuring the functions of regional development agencies in the conditions of a military state, establishing the role of regional development agencies in the formation and implementation of state regional policy, as well as in the preparation and execution of regional development strategies.

It was established that the influence of the central government on the regions should be differentiated, namely: in the presence of full-fledged local self-government in the region, the state influence on its development should be minimized; management of the regional development of regions in need of restoration should be centralized until the full restoration of the work of public authorities, the resolution of financial, social and other humanitarian issues in the territorial communities of the region.

Keywords: *state regional policy, regional development management, institutional support for territorial development, territorial organization of power, regional development agency.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.6

УДК 32.342.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2433-5836>*Кравець А. Ю., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-2700-7219>*Астахов І. В., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Державна регіональна політика в Україні в 2014-2023 вийшла на новий рівень розвитку, має місце активізація процесів децентралізації, що сприяє збалансованому розвитку українських територіальних громад і регіонів. Україна має можливість пришвидшити вступ до Європейського Союзу (ЄС), тому плани реконструкції та регіонального розвитку вже зараз мають відповідати європейським правилам, отримуючи тут досвід та зміцнюючи довіру іноземних партнерів до інвестицій у регіональний розвиток. В останні роки в Україні спостерігається підвищення уваги до регіоналістичних досліджень, поглиблених теоретичних розвідок щодо сутності основних понять, пов'язаних із розвитком соціально-економічних територіальних систем, напрацювання нових термінів політичної регіоналістики, обґрунтування новітніх підходів до формування та здійснення регіональної політики, вдосконалення системи й процесу управління внутрішніми регіонами держави. Проте, враховуючи нові надскладні виклики, сучасна державна стратегія регіонального розвитку України потребує суттєвих змін та доповнень. Існує нагальна необхідність створення спеціалізованого виконавчого органу влади, метою якого стане формування та втілення регіональної політики, збір та аналіз статистичних даних, спостереження за розвитком та допомога проблемним регіонам. Не викликає сумнівів необхідність посилення співробітництва між регіональними, державними інституціями, активне використання вже існуючих програм співробітництва з міжнародними організаціями з метою розвитку регіонів, розробки та втілення інноваційних програм, а також системи моніторингу та оцінки впливу регіональної політики на розвиток національної економіки та адаптації її до норм Європейського Союзу. Інтеграція України до ЄС означає, що всі внутрішні соціально-економічні й політичні перетворення треба будувати навколо європейського вектора.

Ключові слова: регіональна політика, регіон, регіональний розвиток, Європейський Союз

Регіональний розвиток будь-якої країни є пріоритетом державної політики, адже сталий розвиток регіонів є запорукою стабільності держави загалом. Кожний регіон країни має свої специфічні особливості, які безпосередньо впливають на його економічний, політичний і соціальний стан. Виходячи з цього, важливою проблемою є нерівномірність регіонального розвитку, що зумовлює необхідність застосування з боку держави різноманітних інструментів та механізмів регулювання регіональної диспропорції. Тому для кожного окремого регіону держава має розробляти індивідуальні програми та концепції розвитку з урахуванням його потенційних можливостей та слабких сторін без порушення гарантованих державою соціальних стандартів.

Питання регіональної політики в Україні підіймали у своїх дослідженнях наступні науковці: Білик Р., Брикова І., Валевський О., Варналій З., Качмарський Є., Малиновський В., Наврузов Ю., Рябінін Є., Штиршов О. та інші.

Проте, у XXI столітті на долю української держави та суспільства випали справжні випробування на міцність. Помаранчева революція 2004-2005 років, Революція Гідності 2013-2014 років, агресія Росії та тимчасова окупація нею Криму та частини Донецької та Луганської областей у 2014 році, епідемія коронавірусу, а також велика відкрита війна Росії проти України у 2022 році – кожен поштовх завдавав втрат і відкривав нові можливості для України. Традиційно притаманні виклики, які постали перед українською державністю перед війною, доповнилися новими, безпековими. Нові завдання, зумовлені різними економічними, фінансовими, управлінськими, соціальними тощо причинами, які навіть не були враховані під час розробки регіональних стратегій розвитку, наразі стали домінуючими та ще довго негативно впливатимуть на Україну в цілому. Євроінтеграція

України вимагає адаптації вітчизняного законодавства, в тому числі в сфері регіональної політики, до стандартів ЄС. А тому проблематика перспектив вітчизняної регіональної політики залишається актуальною та потребує подальшого дослідження та поглиблення.

У вітчизняній науковій літературі проблеми регіонального розвитку аналізуються переважно з економічної точки зору. Регіоналістика безпосередньо займалася вивченням регіонів, закономірностей їх розвитку, вивчала регіональний розвиток, розміщення продуктивних сил, економіку регіонів. Лише в останні роки дедалі більше наукових досліджень присвячується політичним аспектам управління регіональним розвитком. Школа української регіоналістики має значні здобутки в дослідженні теоретичних і практичних аспектів реалізації регіональної політики, проте вони втрачають свою актуальність у зв'язку із кардинальними змінами в управлінні регіональним розвитком, які спричинило повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну [5, с. 203].

Деякі вітчизняні вчені вважають, що в Україні регіональна політика не отримала чіткого об'єкта управління, який розглядається в різних ракурсах залежно від компетенцій суб'єкта управління, що може призвести до зниження загальної керованості регіонального розвитку. Пропонується предметом дослідження регіоналістики визначити: «Регіональну громаду з її ключовими системними характеристиками, які перебувають під впливом чинників технологічного, економічного, соціального, гуманітарного розвитку, а для цього відповідно постає потреба в ідентифікації суб'єктності регіональної громади» [1, с. 48]. Як основу даної теорії розглядають: «Зіткнення політичних за формою й економічних за суттю загальнонаціональних і регіональних інтересів... перш за все досліджуються розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами і центром, соціальні розбіжності та конфлікти» [1, с. 48].

З. Варналій зазначає: «Головним завданням регіональної політики держави має стати досягнення балансу між її інтересами та інтересами розвитку її регіонів. Ключовим завданням регіональної політики є розроблення напрямів та механізмів передачі частини державних повноважень на нижчий рівень управління, спираючись на демократичні цінності та виходячи з положень Конституції України» [1, с. 48]. При цьому, на думку дослідника, держава залишається головним координатором інтересів усіх рівнів: «Гармонізуюча роль держави особливо має активізуватися в точках зіткнення інтересів: між людиною і громадою, між громадами і регіональною владою, між регіональною владою і державною владою тощо» [1, с. 48].

Державна регіональна політика є комплексним явищем, яке тісно пов'язане з іншими важливими складниками державного регулювання: децентралізацією публічного управління, реформою місцевого самоврядування, адміністративною, адміністративно-територіальною реформою тощо. Регіональна політика є «інструментом коригування державних регіональних диспропорцій в рівнях розвитку» [8].

Колектив авторів Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети» визначає регіональну політику як: «Сферу діяльності з управління економічним, соціальним, екологічним і політичним розвитком країни в регіональному аспекті відповідно до заздалегідь розробленої програми» [2, с. 19]. Таке трактування є значно ширшим і демонструє основну мету та ідею регіональної політики. Визначальним, на нашу думку, є те, що автори акцентують увагу, що регулювання і розвиток регіонів має базуватися на конкретній програмі, розробленій під відповідний регіон, його економічний, соціальний, політичний потенціал тощо.

В. Семиноженко та Б. Данилишин визначають регіональну політику «як діяльність держави, спрямовану на адміністративно-економічну оптимізацію регіональної структури країни та відносин між центром і територіями з метою забезпечення збалансованого розвитку за рахунок максимально ефективного використання внутрішніх і заохочення зовнішніх ресурсів в умовах глобалізації міжнародної економіки» [13, с. 15].

У монографії під редакцією М. Долішнього регіональна політика розглядається в досить широкому розумінні, а саме як «система цілей і дій, спрямованих на реалізацію інтересів держави стосовно регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів за допомогою методів, що враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій» [3, с. 8]. Таке визначення, на нашу думку, досить повно окреслює наявне уявлення про регіональну політику, а головне, вказує на можливість створення прийнятного як для держави, так і для її регіонів механізму взаємодії, який враховуватиме особливості окремих територій та сприятиме найкращому використанню наявних ресурсів.

С. Маскименко та Є. Кіш зазначають, що базовими принципами регіональної політики згідно з класифікацією ЄС є: субсидіарність (громадсько-політичний принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і повинні розв'язувати лише ті проблеми, навиконання яких нижчі структури нездатні); децентралізація (перерозподіл повноважень регіонів з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, оптимізації практичного вирішення питань саме на регіональному рівні); партнерство (співробітництво) між суб'єктами різних рівнів (Євросоюз, держава, регіон) територіально-адміністративних одиниць для реалізації конкретного проекту; програмування (іде розроблення на основі партнерства стратегії розвитку з урахуванням пріоритетних довгострокових та короткострокових іцілей); концентрація та адиціоналізм (фінансові ресурси, які надав ЄС окремим державам-членам чи суб'єктам територіального, регіонального розвитку, мають бути доповнені за рахунок місцевих джерел) [9, с. 53]. Із вищеведеного можна побачити, що окремі принципи є тотожними як в Україні, так і в ЄС. Водночас є й певні відмінності. Такі принципи, як концентрація та адиціоналізм в Україні не визначаються. А зміст іцих принципів, насамперед, полягає у всебічній фінансовій підтримці державою депресивних регіонів з метою поліпшення їх соціально-економічного становища, що, своєю чергою, призведе до зростання показників розвитку держави. Так, традиційно 50% вартості того чи іншого проекту фінансує держава-член ЄС, а внесок депресивних регіонів становить мінімум 20% [9, с. 53]. На нашу думку, реалізація іцих принципів в Україні нині була б дуже доречною, особливо в тих регіонах, які мають досить перспективний потенціал чи ресурси, але для впровадження іцільових програм не вистачає початкового капіталу.

Як зазначають Є. Кіш, О. Вишняков та Л. Лендшел: «Суть адаптації європейської регіональної політики для України визначається у чіткому застосуванні принципів цієї політики. У зв'язку з цим важливого значення набуває необхідність розроблення науково обґрунтованої комплексної Концепції регіональної політики України» [7, с. 32].

Отже, у найбільш загальному вигляді регіональна політика являє собою діяльність держави із забезпечення найбільш сприятливих умов соціально-економічного функціонування і розвитку окремих регіонів, що здійснюється за допомогою відповідних інструментів і методів державного регулювання всіх сфер діяльності на основі заздалегідь розроблених програм та стратегій для кожного регіону з урахуванням його специфічних особливостей. А основна мета регіональної політики держави – іце забезпечення сталого соціально-економічного росту регіонів, уникнення їх диспропорційного розвитку та підвищення рівня життя населення. Інтеграція України до ЄС означає, що всі внутрішні соціально-економічні й політичні перетворення треба будувати навколо європейського вектора, тобто спрямовуватися на реалізацію стратегічного завдання. Тому регіональна політика країни нині є пріоритетним напрямом державної політики, адже вона спрямована на здійснення поступової адаптації суспільства до входження в ЄС і охоплює всі сфери життєдіяльності населення.

Однак, за останні десять років перед Україною постали нові виклики у вигляді збройної агресії Росії, які призвели до тимчасової окупації частини території, що, у свою чергу, поглибило розрив у рівнях розвитку регіонів, спричинило масовий відплив працездатного населення та капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилило міґраційне навантаження регіонів внаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення; підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики на територіях, віддалених від зони стримування і відсічі збройній агресії Російської Федерації. Найбільшою соціально-економічною та екологічною шкодою насамперед тієї, що пов'язана з людськими жертвами, завдано територіям, на яких проводилися бойові дії та прилеглих до лінії розмежування. Ситуація на таких територіях характеризується як гуманітарна катастрофа, подолання наслідків якої є пріоритетом держави на найближчі десятиліття. Протягом останніх років державою здійснено ряд першочергових політичних, гуманітарних, соціально-економічних заходів щодо розв'язання прблем, пов'язаних із ситуацією на Сході та Півдні України. Разом з тим безпрецедентні масштаби проблеми потребують комплексного підходу до її розв'язання, активізації та координації зусиль іцентральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, спрямованих на відновлення соціально-економічної інфраструктури південних та східних регіонів України, розбудову миру, реінтеграції тимчасово окупованих територій, переорієнтації економіки ряду регіонів [11].

Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, проект якої розробив Мінрегіоном на виконання Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Указу Президента України від 20 вересня 2019 р. № 713 «Про невідкладні

заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції». Проект Стратегії підготовлений у співпраці з Офісом Президента України, і центральними та місцевими органами виконавчої влади, асоціаціями органів місцевого самоврядування, проектами та програмами міжнародної технічної допомоги. У документі зазначено, що стратегічна мета регіональної політики на 2021-2027 рр. – іще розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні. Щю мету пропонується реалізувати через досягнення стратегічних цілей: формування згуртованої країни в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах; підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, розбудова ефективного багаторівневого врядування [11]. Передбачається, що за участі всіх міністерств буде розроблено План заходів з реалізації Державної стратегії на періоди 2021-2023 та 2024-2027 роки, в якому будуть визначені пріоритети та перспективи державної регіональної політики.

Ефективна державна регіональна політика неможлива без якісних регіональних стратегій, тому Мінрегіон розпочинає разом з обласними державними адміністраціями роботу щодо оновлення регіональних стратегій, щоб привести їх у відповідність до Державної. Безумовним пріоритетом, визначеним Стратегією, є стимулювання економічного розвитку регіонів – інвестування у проекти регіонального розвитку, які мають на меті розвиток регіонів, створення умов для залучення інвестицій та додаткових робочих місць. У цьому і полягає ключове завдання державної регіональної політики – стимулювання економічного розвитку та зменшення диспропорцій між регіонами [14].

Державну політику відновлення територій за 2014-2023 роки можна охарактеризувати поступовим вдосконаленням. Зокрема, змінювалися підходи від відбудови виключно інфраструктурних об'єктів і реалізації тимчасових проєктів до розробки планувальних документів з чітко визначеними цілями для розвитку громад. Очевидно, певна систематизація політики відновлення відбулася не відразу, а поступово, і на іще є низка об'єктивних причин: зміна політичної ситуації в країні після Революції Гідності та курс до ЄС; початок низки реформ, у тому числі реформи децентралізації; відсутність певного досвіду ведення війни та тимчасової окупації територій; відсутність досвіду системної співпраці з міжнародними партнерами. Разом з тим, відновлення деокупованих громад є довгим процесом. Протягом цих років ми так і не змогли побудувати системну, чітку державну політику відновлення регіонів та громад.

Після повномасштабного вторгнення відбулося об'єднання двох міністерств у єдине Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України для покращення координації відновлення. Фактично, заходи відновлення громад здійснюються, проте досі існує низка проблем [15]. У нормативній частині політики відновлення маємо два «конкуруючі» документи. З одного боку, є згаданий вище Закон України «Про засади державної регіональної політики», у якому систематизовано рівні документів державної регіональної політики: державна стратегія – регіональна стратегія – стратегія розвитку територіальної громади. Для територій, що постраждали від російської агресії, вводиться план відновлення та розвитку (для регіонів та для громади). У Постанові «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад», яку розробили на основі закону, зазначено, що проєкт плану відновлення та розвитку територіальної громади розробляють на основі програми комплексного відновлення, якщо громада підпадає під такі критерії: 1) зруйновано та/або пошкоджено понад 15% житлового фонду територіальної громади або окремих населених пунктів; 2) чисельність населення змінилася більше ніж на 25%; 3) рішення про розроблення програми комплексного відновлення прийнято в установленому законодавством порядку [15]. Таким чином, відповідно до підзаконного регулювання Програма є необхідною для підготовки Плану відновлення. Проте, згідно з законом «Про регулювання містобудівної діяльності» Програма комплексного відновлення не є обов'язковою. У результаті у нас діє два закони, що суперечать один одному.

Окрім цього, наявні суперечності у вищезгаданій Постанові КМУ, що містить неузгодженості як у частині визначення територій відновлення, так і щодо розробки планів. Так, до територій відновлення пропонують зараховувати громади, якщо виконується один із таких критеріїв: 1) на території громади відбувалися бойові дії, 2) громада або частина її території була тимчасово окупована, 3) наявність руйнувань критичної інфраструктури та житлового фонду внаслідок ведення бойових дій та обстрілів, 4) зменшення кількості населення (15%), 5) зростання рівня безробіття (15%), 6) зменшення податкових надходжень у місцеві бюджети (15%), 7) якщо частка ВПО у складі громади складає понад 10% [15].

Для підготовки обґрунтувань щодо оцінки відповідності тому чи іншому критерію громадам надається місяць. Проте за таких умов громади не можуть швидко та об'єктивно визначити свою належність до територій відновлення. З першими двома критеріями (факт бойових дії та/або тимчасова окупація) питань виникнути не повинно, оскільки списки таких територій затверджуються окремою постановою Мінреінтеграції. Натомість, з визначенням кількості жителів однозначно виникнуть труднощі, оскільки для цього необхідно провести підрахунки, що є тривалим, а подекуди і неможливим процесом. До того ж, реєстр ВПО не відображає точну кількість переселенців, оскільки не всі реєструються у відповідних громадах і після реєстрації можуть вільно переміщатися на інші території. Тому точність цього показника є сумнівною [15].

Окрім цього, після формування списку територій відновлення, оцінку відповідності критеріям має здійснювати комісія у складі представників профільного міністерства (50%) та профільного комітету ВР (50%). Ймовірно, за задумом, комісія має виконувати формальну функцію контролю та забезпечувати прозорість, однак за нечітко прописаних критеріїв може виникнути ризик політичного впливу та затягування процесу. Більш того, викликає занепокоєння і той факт, що комісія не включає в свій склад представників профільних асоціацій та громадських об'єднань. З іншого боку, визначені критерії не містять вимірюваних показників щодо їхнього впливу на громаду, потреб відновлення того чи іншого об'єкту. Тому виникає питання щодо ризиків відновлення всіх без винятку об'єктів, навіть тих, на які використання коштів є нераціональним, як іще було у 2014 році [15].

Інша частина проблеми – координаційна. Органи місцевого самоврядування потребують кращої координації процесів відновлення. Представники громад висловлюють застереження щодо об'єднання міністерств у єдине Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури, адже іще призвело до плинності кадрів та викликало побоювання щодо втрати робочих контактів і тісної комунікації з представниками Міністерства [15].

За відсутності чіткої координації громади стикаються із проблемою пріоритезації сфер відновлення та планування. Часто громади вирішували проблеми ситуативно. Попри те, що на думку респондентів розробка планувальних документів є важливим компонентом для визначення довгострокових завдань, під час їх підготовки представники ОМС та ВА зіштовхуються з багатьма труднощами, основні з них: брак кваліфікованих кадрів та відповідного досвіду написання планувальних документів; відсутність визначеної національної політики (наприклад, щодо повернення ВПО та біженців, визначення типів територій з особливими умовами, як-то ступінь руйнувань, близькість до кордону з РФ, низька густина населення тощо); неможливість розрахунку базових показників для визначення соціально-демографічної структури громад. Крім того існує гонимість чітко розмежувати питання національного та місцевого рівнів, які стосуються відновлення та будуть визначені у загальнодержавній стратегії та у стратегіях територіальних громад [15].

Основними інструментами сучасної регіональної політики можна вважати: 1. Планування й координацію регіонального розвитку – погоджені програми дії на державному, регіональному й місцевому рівнях для прискорення розвитку певного регіону. 2. Програму інвестицій або розвитку – іще довгострокова програма, розроблена, виходячи з основних принципів стратегічного планування, тобто певна угода між відповідними державними органами, які фінансують і роблять певний внесок у реалізацію програми регіонального розвитку. 3. Загальнонаціональні програми підтримки конкретних регіонів – конкретні програми, що залежать від конкретних проблем, пов'язаних з економікою, урбанізацією, екологією тощо [6, с. 13].

Ключовим фактором успішного розвитку регіону сьогодні виступає взаємодія між громадянами й державними інститутами. Європейська практика підтверджує, що успіху досягають ті регіони, які направляють свої зусилля на поліпшення внутрішніх умов, що сприяють залученню інвестицій. До внутрішніх умов можна віднести компетенції, повноваження, напрямки діяльності, які здійснюються регіональними або місцевими зацікавленими сторонами. Така здатність пов'язана з тим, як регіон діагностує й вирішує внутрішні проблеми, використовуючи доступні можливості [4, с. 5].

Підкреслимо, що у програмі регіонального розвитку Європейського Союзу на 2014-2020 рр. передбачене скорочення бюджету реалізації регіональної політики. За цей період планується збільшення програм підтримки конкурентоспроможності разом із програмами зімкнення для регіонів і міст нових країн-членів Європейського Союзу. Країни Європейського Союзу повністю переходять на створення в регіонах діючих економічних стимулів для розвитку місцевої економічної ініціативи й забезпечення саморозвитку регіонів [16, с. 10]. І це також треба враховувати України на шляху до ЄС.

Отже, сьогодні до основних напрямків модернізації вітчизняної регіональної політики відносяться: розширення доступу до інвестиційних ресурсів, збільшення можливостей для впровадження інновацій, розвиток міжрегіонального співробітництва, раціональне й ефективне використання природних оздоровчих і рекреаційних ресурсів, вирішення проблем регіональної екологічної політики. Тут мова йде як про залучення внутрішніх інвестицій, так і про створення умов для більш тісного співробітництва з європейськими організаціями й фондами, які надають фінансову підтримку, спрямовану на регіональний розвиток у рамках програм міжнародного співробітництва (Всесвітній банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк тощо). Окрім цього, сприяння організації й проведенню форумів, бізнес-зустрічей, презентацій, круглих столів, тематичних виставок і інших заходів у рамках укладених угод про співробітництво між регіонами України й адміністративно-територіальними одиницями інших країн.

2 лютого 2023 Єврокомісія презентувала звіт щодо готовності України до вступу до ЄС. Цей документ – свого роду екзаменаційний листок, а кожен включений параметр (всього їх 31) – предметний іспит. Варто докладніше зупинитися на такому параметрі, як регіональна політика. Для Євросоюзу це не менш важливий пункт, аніж питання державних закупівель, зеленої енергетики чи безпеки. Наразі за параметром «регіональна політика» Україна отримала 2 бали з 5 [12].

А це означає, що регіональна політика в Україні потребує доопрацювання за кількома напрямками: 1. В Україні відсутня правова база для досягнення цілей, передбачених статтями 174-175 Угоди про функціонування ЄС. Йдеться про підтримку сільських територій, віддалених та рідконаселених територій, індустріалізованих зон. Усі економічні політики в ЄС мають підпорядковуватися цим цілям. 2. В Україні відсутній фонд, подібний до European Social Fund+. Державний фонд регіонального розвитку, який діє в Україні, наразі виконує інші цілі. Це означає, що Україні потрібно змінити пріоритети щодо розподілу бюджетних коштів в рамках фондів, що також відібрається і на проектах, котрі можуть ініціювати та реалізовувати громади. 3. Ще один пункт – це інституційна структура. У цій частині Єврокомісія відзначає потребу в координації між органами державної, регіональної та місцевої влади. Цей рівень координації має бути ефективнішим, щоб була змога здійснювати управління європейськими структурними фондами. 4. Адміністративна спроможність. Зауваження Єврокомісії сформульовані коротко та зрозуміло: децентралізовані органи влади не мають достатньої адміністративної спроможності здійснювати менеджмент регіональних операційних фондів коштів ЄС. Виходом з такої ситуації є підготовка кадрів в органах місцевого самоврядування, котрі будуть відточувати свою організаційну спроможність. 5. Синхронізація державних програмних документів з регіональними та місцевими програмами залишає бажати кращого, але певний прогрес є. 6. Ще один важливий пункт – це фінансовий моніторинг. У цій частині було одне з найкритичніших зауважень: відсутність попереднього контролю за використанням коштів. І ці контрольні процедури повинні були впроваджувати якраз органи місцевого самоврядування – як регіональні, так і місцеві [12].

Отже, як показує європейський досвід, всі програми регіонального розвитку слід ретельно адаптувати до потреб і прагнень відповідного регіону. Політика регіонального розвитку повинна враховувати типологію регіонів і передбачати надання підтримки й допомоги в ефективній комбінації підходів до регіонального розвитку, пов'язаних з поліцентричним і орієнтованим на полюси росту аспектом, а також зворотну стимуляцію міст на периферії, зокрема забезпечення доступності державних послуг. Це не означає, що слід повністю ігнорувати інтереси менш розвинених територій, а значить з'якшення тих відмінностей і причин, які можуть завжди спотворити потенціал розвитку депресивних або відсталих регіонів.

Національна регіональна політика України має бути спрямована на вирішення найважливішого завдання сьогодення – створення самодостатніх потужних регіонів, з тільки їм притаманною специфікою, культурними та мовними традиціями, міцною економікою та можливостями для самоврядування. Подальші наукові розроблення мають бути присвячені саме вирішенню зазначених стратегічних пріоритетів. Завдання держави в цьому контексті – створити та забезпечити всі умови (нормативно-правові, організаційні, фінансові тощо) для повноцінного територіального розвитку. Підвищення ефективності регіонального управління щодо забезпечення збалансованого соціального розвитку регіонів України потребує подолання значної міжрегіональної диференціації умов такого розвитку. Натепер регіональна політика країни має певні недоліки і ще не повною мірою гармонізована відповідно до європейських стандартів.

Сьогоднішня державна стратегія регіонального розвитку України потребує суттєвих змін та доповнень. Регіональна політика має враховувати особливості кожного окремого регіону, його стан

та перспективи його розвитку. Необхідне створення спеціалізованого виконавчого органу влади, метою якого стане формування та втілення регіональної політики, збір та аналіз статистичних даних, спостереження за розвитком та допомога депресивним регіонам. Посилення співробітництва між регіональними, державними інституціями та представниками бізнесу, створення фондів фінансової та економічної допомоги. Використання вже існуючих програм співробітництва з міжнародними організаціями з метою розвитку регіонів, розробки та втілення інноваційних програм, заохочення населення до вирішення існуючих проблем. Необхідне створення системи моніторингу та оцінки впливу регіональної політики на розвиток національної економіки та адаптації її до норм Європейського Союзу. У подальшому, корисним буде розглядати об'єктом регіональної політики менші за площею території (наприклад міста, частини міст) для вирішення більш вузьких проблем та надання адресної допомоги. Проте, при співпраці з країнами ЄС та високих темпах євроінтеграції необхідно зберегти національну ідентичність, враховувати власні економічні інтереси, зосередитися на розвитку вигідних галузей українського виробництва.

Бібліографічний список:

1. Варналій З.С., Білик Р. Р. Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 456 с.
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія. Київ: НІСД, 2007. 768 с.
3. Долішній М.І. Організаційне та наукове забезпечення реалізації регіональної політики в Україні. *Вісник АЕН України*. 2004. № 2. С. 3-7.
4. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом, 2009. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/123589/mod_resource/content/1/european_regionalna_politika.pdf (дата звернення 30.11.2023).
5. Качмарський Є. І. Трансформації інституційного забезпечення регіональної політики в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 202-215.
6. Кваша О. П. Державна регіональна політика України: нова парадигма в умовах євроінтеграційного вибору. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2022. Вип. 40. С. 12-16.
7. Кіш Є., Вишняков О., Лендєл Л. На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів. Київ: Логос, 2000. 224 с.
8. Максименко С. Перспективи регіональної політики України в контексті європейського досвіду. *Незалежний культурологічний часопис*. 2002. № 23. С. 11-14.
9. Максименко С., Кіш Є., Лендєл М., Студенніков І. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України. Київ: Логос, 2000. 171 с.
10. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон». *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 4. С. 163-170.
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.11.2023).
12. Регіональна політика та вимоги ЄС: що потрібно зробити Україні, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/03/30/7158909/> (дата звернення 30.11.2023).
13. Семиоженко В.П., Данилишин Б.М. Новий регіоналізм. Київ: Наукова думка, 2005. С. 19.
14. Уряд затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-poriadok-rozroblennia-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku-do-2027-roku> (дата звернення 30.11.2023).
15. Що зараз відбувається з державною політикою відновлення громад і які питання треба врахувати, 2023. URL: <https://parlament.org.ua/2023/09/04/shho-zaraz-vidbuvayetsya-z-derzhavnoyu-politikoyu-vidnovlennya-gromad-i-yaki-pitannya-treba-vrahuvati/> (дата звернення 30.11.2023).
16. Europe 2020 – EU-wide headline targets for Economic Growth – European Commission, 2020. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-01-14-110-en-c.pdf> (дата звернення 30.11.2023).

References:

1. Varnaliy Z.S., Bilyk R. R. Ekonomichna bezpeka ta konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2018.
2. Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2007.
3. Dolishnii M.I. Orhanizatsiine ta naukove zabezpechennia realizatsii rehionalnoi polityky v Ukraini. *Visnyk AEN Ukrainy*. 2004. № 2. 3-7.
4. Yevropeiska rehionalna polityka: natkhennia dlia krain, shcho ne vkhodiat do YeS? Zastosuvannia pryntsyv ta obmin dosvidom, 2009. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/123589/mod_resource/content/1/european_regionalna_politika.pdf (дата звернення 30.11.2023).

5. Kachmarskyi Ye. I. Transformatsii instytutsiinoho zabezpechennia rehionalnoi polityky v Ukraini. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. 2023. V. 93. 202-215.
6. Kvasha O. P. Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: nova paradyhma v umovakh yevrointehratsiinoho vyboru. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk*. 2022. V. 40. 12-16.
7. Kish Ye., Vyshniakov O., Lendel L. Na shliakhu do Yevropy. Ukrainyskyi dosvid yevrorehioniv. Kyiv: Lohos, 2000.
8. Maksymenko S. Perspektyvy rehionalnoi polityky Ukrainy v konteksti yevropeiskoho dosvidu. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys*. 2002. № 23. 11-14.
9. Maksymenko S., Kish Ye., Lendel M., Studennikov I. Rehionalna polityka v krainakh Yevropy. Uroky dlia Ukrainy. Kyiv: Lohos, 2000.
10. Maksymenko S., Kish Ye., Lendel M., Studennikov I. Rehionalna polityka v krainakh Yevropy. Uroky dlia Ukrainy. Kyiv: Lohos, 2000.
11. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnogo rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.11.2023).
12. Rehionalna polityka ta vumohy EU: shcho potribno zrobyty Ukraini, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/03/30/7158909/> (дата звернення 30.11.2023).
13. Semynozhenko V.P., Danylyshyn B.M. Novyi rehionalizm. Kyiv: Naukova dumka, 2005. 19.
14. Uriad zatverdyl Derzhavnu stratehiu rehionalnogo rozvytku na 2021-2027 roky, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyl-poriadok-rozroblennia-derzhavnoi-stratehii-rehionalnogo-rozvytku-do-2027-roku> (дата звернення 30.11.2023).
15. Shcho zaraz vidbuvaietsia z derzhavnoiu politykoiu vidnovlennia hromad i yaki pytannia treba vrakhuvaty, 2023. URL: <https://parlament.org.ua/2023/09/04/shho-zaraz-vidbuvayetsya-z-derzhavnoyu-politikoyu-vidnovlennya-gromad-i-yaki-pitannya-treba-vrahuvati/> (дата звернення 30.11.2023).
16. Europe 2020 – EU-wide headline targets for Economic Growth – European Commission, 2020. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-01-14-110-en-c.pdf> (дата звернення 30.11.2023).

Kravets A. Yu., Astakhov I. V. Regional policy of Ukraine: problems and prospects

State regional policy in Ukraine in 2014-2023 has reached a new level of development, there is an intensification of decentralization processes, which contributes to the balanced development of Ukrainian territorial communities and regions. Ukraine has the opportunity to speed up its accession to the European Union (EU), so the reconstruction and regional development plans should already comply with European rules, gaining experience here and strengthening the confidence of foreign partners in investments in regional development. In recent years, Ukraine has observed increased attention to regionalist research, in-depth theoretical investigations into the essence of the main concepts related to the development of socio-economic territorial systems, the development of new terms of political regionalism, the justification of the latest approaches to the formation and implementation of regional policy, the improvement of the system and the process of managing the internal regions of the state. However, taking into account the new extremely complex challenges, the modern state strategy of regional development of Ukraine needs significant changes and additions. There is an urgent need to create a specialized executive authority, the purpose of which will be the formation and implementation of regional policy, the collection and analysis of statistical data, monitoring of development and assistance to problem regions. There is no doubt about the need to strengthen cooperation between regional and state institutions, active use of already existing cooperation programs with international organizations for the purpose of regional development, development and implementation of innovative programs, as well as a system of monitoring and evaluating the impact of regional policy on the development of the national economy and its adaptation to norms of the European Union. The integration of Ukraine into the EU means that all internal socio-economic and political transformations must be built around the European vector.

Keywords: regional policy, region, regional development, European Union.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.7

УДК 323.39: 327.5 (477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1757-8892>

Матвійчук А. В., Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

Хилько М. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: ДОСВІД ПОЛЬЩИ ТА США

Зазначається, що головним структурним елементом громадянського суспільства є так званий «третій сектор». Він є значним і, крім того, таким компонентом громадського життя, що динамічно розвивається по всьому світі. Він є не лише інститутом, що служить задоволенню сутнісних потреб людей, але і могутньою зростаючою економічною силою, яка впливає на всі сфери громадського життя. Водночас не можна говорити про однаковий рівень розвитку цього сектора в усіх країнах. Досліджено, що у деяких країнах, зокрема в Польщі та США він є рівноправним партнером поряд з державним і комерційним секторами, але в більшості країн він ще не є таким і його майбутнє залишається під сумнівом. Присутність некомерційного сектора в сферах соціальних послуг, охорони здоров'я й освіти залишається дуже незначним. Такий стан справ лише підкреслює необхідність працювати над створенням нормального і дійсно працюючого приватного некомерційного сектора в Східній Європі і в Україні, зокрема.

Акцентується увага, що вирішальне значення для Америки має потенціал розвитку функціональної ефективності недержавних організацій. Продемонстровано, що недержавноорганізована політика й дипломатія стають дедалі більш функціональними ланками в механіці практичної реалізації зовнішньополітичних стратегій американської держави, успішно використовуються Білим домом для посилення впливу на становлення й розвиток громадянського суспільства на різних рівнях організації світової політики. Адекватно розширенню комплексу зовнішньополітичних завдань вирішується питання ефективного забезпечення їхньої успішної реалізації необхідною соціальною опорою (нормативною складовою) і кадрово-інституціональною опорою (структурною складовою), насамперед з позицій гуманітарного менеджменту. Сприяючи повсюдному розвитку громадянського суспільства, американські недержавні організації підтримують важливий контактний механізм у сфері глобального управління – особливо в частині відновлення або зміни пріоритетів національного й регіонального розвитку.

Виокремлені й проаналізовані чотири основні групи американських недержавних організацій: 1) специфічні з вузькою професійною спеціалізацією; 2) космополітичні з акцентом на сфері духовного розвитку особистості; 3) транснаціональні, до яких також належать або тісно контактують транснаціональні корпорації; 4) аналітичні корпорації, або мозкові трести. Останні відіграють одну з ключових ролей у зовнішній політиці США.

З'ясовано, що неурядові громадські організації в Польщі на довгостроковій основі стали партнерами територіального самоврядування, щонайменше на трьох нивах: вони чудово виконують роль своєрідного «комунікаційного каналу», яким «пливе» інформація від громадян до самоврядування та у зворотній бік; надають безпосередню допомогу членам територіальної громади на основі знань і досвіду; виконують інноваційні функції, шляхом запровадження нововведень, тобто нетипових на загал способів вирішення місцевих проблем.

Простежені основні форми співробітництва між секторами територіального самоврядування й неурядових організацій. Зокрема: визначення гміною засад та процедур отримання неурядовими організаціями системи грантів; співучасть у розробці стратегії локального розвитку; надання неурядовій організації можливість надавати громадськості окремі послуги; консультування рішень органів самоврядування та їхнє узгодження з неурядовими організаціями, у встановленому порядку й формі; встановлення місцевого права, – яке комплексно встановлює цілі, правила, механізм та форми співпраці між органами самоврядування та неурядовими організаціями.

Прогнозується, що децентралізація публічних фінансів відкриває нові можливості щодо фінансування спільних заходів органів самоврядування і неурядових організацій.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, громадські об'єднання, недержавні організації, соціальний захист, інтереси.

Процес становлення громадянського суспільства потребує наявності та активної діяльності неурядових самоврядних організацій, які забезпечують захист інтересів громадянина та автономність суспільних груп перед інтервенційною владою держави, керуючись правилом «спільнота громадян є джерелом як для державної, так і для місцевої влад» [1, р.13]. На думку відомого німецького дослідника Ральфа Дарендорфа, «демократичний устрій держави вимагає тісної співпраці між політичними (урядовими) та суспільними (неурядовими) інституціями» [2, s.235]. При цьому, перші відповідають за можливість зміни влади ненасильницьким шляхом, а другі – сприяють розвиткові можливостей вираження інтересів, цінностей і уподобань як базових засад суспільства. Отже, формування громадянського суспільства можливе лише в тих демократичних державах, де відбулося політико-ідеологічне примирення між обома вищезгаданими чинниками задля втілення в життя свобод громадянина.

Авторське бачення проблеми взаємодії держави і неурядовими інституціями базується на основі концептуальних підходів таких зарубіжних вчених як: Ієремія Бентам, Юрген Габермас, Ернест Гелнер, Амітай Ентціоні, Герман Коген, Хуан Лінц, Клаус Оффе, Толкот Парсонс, Філіпп Шміттер та ін. Вагоме значення для вивчення процесів інституалізації неурядових організацій в Україні та її європейських інтеграційних процесів мають дослідження Володимира Горбатенка, Ірини Доннікової, Анатолія Колодія, Олександра Корнієвського, Ірини Кресіної, Валерія Копійки, Володимира Цвиха, Юрія Шемшученка, Василя Яблонського та ін.

Відаючи належне науковим здобуткам зазначених авторів наголосимо, що в Україні практично відсутні дослідження, які б узяли досвід взаємодії держави з неурядовими організаціями в інших демократичних країнах. Аналізу особливостей такої взаємодії в Польщі та США і присвячена дана стаття.

Добровільні суспільні об'єднання, що існують окремо від держави, – традиційне явище для соціально-політичної культури США, як інституції демократії. Американці одні з перших переконалися у важливості й політичній рентабельності реалізації таких проєктів і почали активне використання їхнього потенціалу. При цьому американська держава менше за будь-які інші спонсорує діяльність власних неурядових або недержавних організацій (НДО) – приблизно 30% від загальних вкладень. Насамперед такий підхід пояснюється особливою американською моделлю організації неурядового вектора в національній політиці, що визначається як модель груп інтересів із високим ступенем конкуренції [3, р.4-13].

Громадські організації використовують непрямий вплив, передовсім на законодавчу гілку влади. Зокрема, активно застосовують метод лобювання того або іншого рішення. Зрозуміло, що представники неурядового виміру мають серйозні власні інтереси у бізнесі й у політиці. А їхня ніша в системі внутрішньополітичного управління дає змогу здійснювати вплив і на процес прийняття рішень щодо зовнішньої політики. Саме завдяки тісним зв'язкам і з бізнесом, і з політичними силами найпотужніші неурядові структури можуть функціонувати як серйозні політичні суб'єкти зовнішнього впливу. Великі організації, що працюють у міжнародному масштабі, розробляють дві-три стратегічні ідеї на рік, які доводять до відома Конгресу. Класичним прикладом стає функціонування військово-промислового комплексу Америки, де сучасні «корпоративні воїни» одержують привілеї в розподілі замовлень Міноборони [4, р.1-3]. Отже, привнесення потенціалу НДО у сферу міжнародних відносин є для Америки кроком цілком логічним з позицій відповідності особливостям як внутрішньополітичного розвитку, так і формування її зовнішньої політики.

З кінця 90-х рр. XX ст. активна роль НДО в зовнішній політиці США стала загально визнаною потребою. Насамперед, у контексті розширення глобального міжнародного спектра гуманітарної й соціальної політики, що в принципі неможливо без участі держав – лідерів світової спільноти. Фактично НДО утворюють інституціонально-корпоративну мережу, завдяки функціонуванню якої формується ще один простір менеджменту міжнародно-політичними процесами, що поєднує державу, бізнес і громадську дипломатію.

Міждисциплінарні дослідження засвідчили, що в багатьох, передовсім високорозвинених країнах, «неурядові організації можуть претендувати на значну частку політичної легітимації» [5, р.2]. Значна кількість дослідників переконана, що успіх НДО на міжнародній арені тісно пов'язаний

із процесами глобалізації й створенням соціальних умов, за яких звичайним громадянам необхідно використовувати нормативні регулятивні механізми поза полем дії державних структур [6, р.35]. Зі свого боку, державні керівники також визнають, що підтримка неурядових сил робить їхні політичні рішення більш легітимними.

Відповідно до плюралістичної парадигми неурядовий вимір міцно посідає провідне місце в системі взаємодії держави, транснаціональних корпорацій і неурядових організацій. Реалісти ж залишають за суспільством другорядну роль, обмежуючи компетенцію НДО питаннями прав людини, охорони навколишнього середовища й економічного співробітництва. На відміну від своїх попередників, що стали класиками американської школи реалізму, неореалісти вивели зі сфери компетенції суспільної дипломатії торговельну й фінансову діяльність на міжнародній арені, додавши ці напрями до списку пріоритетів вищої політики [7, р.356-383].

Саме досвід НДО найчастіше використовують для розв'язання проблем глобальної соціальної рівноваги, передовсім у контексті асиметрії Північ–Південь. Ця частина їхньої діяльності доводить необхідність підтримки розвитку найбідніших держав Півдня міжнародними неурядовими й державними структурами. Зрозуміло, проблеми безпеки людини актуальні й схожі для будь-якого регіону планети. Цілі відповідної політики багатовимірні й транснаціональні. З другого боку, керівництво США не приховує факт побудови зовнішніх, зокрема соціальних, стратегій на основі національних геополітичних і гео економічних інтересів. І саме завдяки активності держави американські неурядові сили часто сприймаються як конкуренти за вплив на політичну еволюцію суспільства. Більше того, іноді самі НДО виступають головними опонентами американських проєктів за кордоном. Особливо в економічній сфері, де боротьба за екологію й соціальні гарантії успішно поєднується з тактикою політичного тиску на американський уряд. Так, розробка газових родовищ у віддалених районах Перу супроводжується бурхливими протестами з боку представників екологічного руху. Серед аргументів прихильників проєкту й головних власників – корпорацій Хант Нафта й Холлібертон – стимулювання зайнятості, економічного зростання й дохідної частини бюджету. А НДО змушують американські компанії приймати на себе жорсткі гарантії щодо місцевого розвитку, демонструючи в такий спосіб позитивний зріз власного функціонування.

Протистояти навіть «неурядовій Америці» занадто складно. На сучасному етапі Сполучені Штати ефективно оперують найзначущим проявом глобалізації – комунікаційним. Саме завдяки розвитку комунікації стало можливим встановлення системи взаємодії навіть між невеликими групами. Американські НДО, що завдяки адекватним сприятливим умовам розвитку мають значні можливості для транснаціоналізації, часто доростають до глобальних бюрокрацій, які присутні одразу в декількох країнах. На сучасному етапі у Сполучених Штатах функціонують майже 15 тисяч неурядових організацій лише у зовнішньополітичній сфері. Вони віддзеркалюють досить широкий спектр зовнішньополітичних інтересів різних соціальних груп. Тривалий час першість за ступенем активності на міжнародній арені утримували релігійні організації та оборонці прав людини. Сьогодні багато транснаціональних неурядових організацій, що базуються у Сполучених Штатах, зосереджують увагу на таких напрямках світової політики, як екологія та енергетика [6, р.35].

Можна виокремити чотири основні групи американських НДО: 1) специфічні з вузькою професійною спеціалізацією; 2) космополітичні з акцентом на сфері духовного розвитку особистості; 3) транснаціональні, до яких також належать або тісно контактують транснаціональні корпорації (ТНК); 4) аналітичні корпорації, або мозкові трести. Останні відіграють одну з ключових ролей у зовнішній політиці США.

Аналітичні співтовариства можна оцінювати як складові глобальної потужності Сполучених Штатів. Саме вони беруть участь у вирішенні завдання коригування політичної реальності через повний цикл аналітичного виробництва: від аналізу проблеми до реалізації рішень у системі управління. Частина з них орієнтована на співпрацю з глобальними інституціями, передовсім ООН, частина є ланкою державного механізму, як, наприклад, Рада зовнішніх зносин. Формально незалежні інтелектуальні інституції, організовані за зразком бізнес-корпорацій, часто мають філії. Так, Фонд Карнегі має відділення в Росії, корпорація РЕНД – у Великій Британії та Нідерландах [8]. При цьому «мозкові центри» слушно вважаються ідейною підвалиною міжнародно-політичної потужності Сполучених Штатів. Тут процес продукування ідей поєднується з прикладною специфікою за одночасного дотримання стратегії цілепокладання, що передбачає одержання конкретних соціально-економічних і політичних результатів. Останнє й відрізняє їх від суто академічних структур. Доволі часто справою аналітиків є ідейне забезпечення політико-культурної експансії Америки. Таку місію мають, наприклад, Фонд Карнегі та Інститут Брукінгса.

Лідуючі аналітичні центри перебувають під прямим впливом державних інтересів, насамперед політико-економічних та інтересів безпеки. З огляду на високий ступінь економізації американського суспільства зрозуміло, що такі інтереси водночас є інтересами й американських транснаціональних корпорацій (ТНК). Діяльність аналітичних центрів значною мірою визначається впливом корпорацій, що здійснює фінансування досліджень, супровід діяльності політичних лідерів, видання періодичної й спеціалізованої літератури.

Аналітичні структури – особлива ланка американського політико-системного врядування, що функціонально поєднує діяльність корпорацій із зовнішньополітичною діяльністю держави. Те, що функціонування американського аналітичного співтовариства істотно підтримується великим бізнесом, більш ніж просте відтворення особливостей соціальної структури суспільства. ТНК мають велике значення для збереження міцності Сполучених Штатів у глобальній економіці. Звісно, при цьому вони реалізують завдання контролю над перерозподілом світових матеріальних фінансових та інтелектуальних ресурсів. Моделі ведення бізнесу, запропоновані американськими ТНК, визначають такі важливі напрями соціально-політичного розвитку, як ринок праці та міграція [9, р.2-4]. Окрім того, тісний зв'язок між корпораціями й державою підтримується особливою практикою ротації чинів. Отже, система врядування сферою міжнародно-політичних взаємодій відзначена єдністю уявлень економічної та політичної еліт США щодо цілей зовнішньополітичної діяльності американської держави.

Механізм дублювання державно-аналітичних структур створює розумну альтернативу під час вироблення стратегічних рішень. Спеціальні ради й асоціації при мозкових центрах організують дослідження з актуальних проблем міжнародних відносин. Їхньою перевагою в прийнятті зовнішньополітичних рішень є можливість використання власної структури для реалізації результатів дослідницької діяльності в конкретних політичних програмах. Так, зокрема, не є таємницею, що аналітичні центри американської школи геополітики перебувають під сильним впливом консерваторів [8, р.1-4]. Звичайно, першість впливу належить радникам, ідеологічно близьким керівництву. Диспути в колегіальному колі можуть бути жорсткими, але не такими, що порушують генеральну лінію поведінки Сполучених Штатів на міжнародній арені. До того ж потенціал конформізму аналітиків у команді реалізується не повністю через явний крен на користь силових структур. Однак групова, або корпоративна логіка мислення топ-менеджерів стосовно управління зовнішньою політикою ґрунтується значною мірою на загальній ідеології.

У пошуку складного балансу між «жорсткою» та «м'якою» потугою особливим виміром сучасної зовнішньої політики США стало військово-гуманітарне співробітництво. Відносини між армією та неурядовими організаціями зазнали серйозних змін. Особливо в контексті їхньої взаємодії як учасників міжнародного кризового менеджменту. Незважаючи на збільшення кількості громадських організацій, що працюють у кризових зонах, воля національної держави в особі її армії продовжує домінувати. Водночас в уряді наголошували, що гуманітарна допомога дає змогу засвідчити позитивне ставлення американського народу до іншого світу, а надто – до мусульманських націй. Надсилання збройних сил має супроводжуватися відправленням гуманітарних волонтерів. Це мобілізує репрезентацію Америки як потужної нації і допомагає отримати необхідну легітимність у західному середовищі в процесі виправдання мілітаристських втручань [10, с.9-11].

Крім того, США як донор програм гуманітарної допомоги, одержують частину контролю над міжнародними фондами, що фінансують проекти гуманітарних агенцій у зонах високого стратегічного значення (таких, як Сирія, Афганістан або Ірак). І завдяки потужній присутності в кризових ареалах американські військові одержують перевагу під час прийняття рішень усередині міжнародних коаліцій. Найбільше це виявляється у випадках, коли союзники занепокоєні передовсім гуманітарною складовою місії, а американці – військовою. Тут розвиток національного впливу також стає частиною місії [11].

Особливий інтерес викликає співробітництво держави з неурядовими організаціями у Польщі як найближчого сусіда України, у добросусідських відносинах з яким ми усі зацікавлені [12, с.8; 13, с.51].

Правову основу для співробітництва між державою, територіальним самоврядуванням і неурядовими організаціями заклав конституційний принцип субсидіарності держави, зокрема стаття 163. Конституції Республіки Польща [14, с.438]. Основний закон стверджує, що держава бере на себе лише ті завдання, вирішення яких несила громадянам та об'єднанням громадян. Визнання вагомості цього принципу зумовило як реформу самоврядування 1990 року, так і нині здійснюване реформування державного устрою, у якому закладені децентралізація та делегування ряду повноважень територіальним громадам. Подальшим результатом реформ є передача частини повноважень держави

громадянам, котрі об'єднуються на добровільній основі з метою вирішення наявних у суспільстві проблем. Слід визнати, що співпраця, яка спирається на такі передумови, призводить до підвищення громадської активності, і, разом із цим, побудови громадянського суспільства. Основою функціонування громадянського суспільства є співіснування трьох незалежних секторів:

- 1) ринкової економіки, яку уособлюють приватні підприємництва;
- 2) виборний сектор громадської влади, представниками якого є депутати всіх рівнів та працівники громадських установ;
- 3) громадські об'єднання, що засновуються на добровільній основі, до яких, у першу чергу, слід зарахувати неурядові організації [14, с.438].

Їх поєднує одна ознака – досягнення кожним із них визначеної мети обумовлене необхідністю співпрацювати з іншими секторами. Як місцеве самоврядування, так і неурядові організації, хоч і з різних причин (самоуврядування силою закону, організації на добровільній основі) представляють територіальну громаду. Вони неоднаковим шляхом й по-різному прагнуть до спільної мети – задовольнити потреби громадськості та служити людям, які обрали їх своїми представниками. Ця «спільна мета», тобто дедалі краще задоволення потреб територіальної громади, може слугувати надійним фундаментом для об'єднання заходів заради благополуччя місцевих громад. Тут йдеться не лише про організації, що є юридичними особами (фонди і асоціації), але й неформальні групи, всілякі форми культурної активності (зокрема, районні клуби, оркестри, театральні гуртки), батьківські ради, студентське самоврядування, церковні організації, благодійні групи тощо.

Досвід, набутий західними державами, однозначно засвідчує, що неурядові організації і ефективніше, і економніше виконують завдання, які згідно з рішеннями законодавчих органів, має здійснювати місцеве самоврядування. Робота неурядових організацій у сфері соціальної допомоги, культури, спорту та науки є більш результативною, ніж робота адміністративних органів. Зрозуміло, що з різних причин не всі сфери життя місцевих громад можна передати у відання неурядових організацій (НУО). Проте, вбачаючи вищу ефективність роботи НУО та враховуючи той факт, що надавані ними послуги, як правило, значно дешевші за роботу виконавчих органів (тут співвідношення витрат 0,7 до 1 злотого), чимало польських гмін під співпрацю з неурядовими організаціями заклало формальну основу: нині вона планова й довгострокова. Неурядові організації стали партнерами територіального самоврядування, щонайменше на трьох нивах:

- 1) НУО є представниками територіальної громади, висловлюючи її (та наявних у суспільстві груп) вимоги, прагнення й побажання. Вони чудово виконують роль своєрідного «комунікаційного каналу», яким «пливе» інформація від громадян до самоврядування та у зворотній бік;
- 2) НУО надають безпосередню допомогу членам територіальної громади. Вони мають для цього потенціал, знання й досвід;
- 3) НУО виконують інноваційні функції, шляхом запровадження нововведень, тобто нетипових на загал способів вирішення місцевих проблем [15, с. 59].

У дотеперішній співпраці між польськими неурядовими організаціями і структурами місцевого самоврядування можна простежити два етапи:

I. Секторне співробітництво (1989-1996 рр.): його основною формою були спільні заходи, що здійснювалися нерідко спонтанно; це, зокрема, організовані спільними силами табори для дітей, реалізація екологічних, профілактичних та туристичних програм. Характерними рисами цієї співпраці були випадковість і короткостроковість.

II. Системна співпраця: її було започатковано у другій половині 90-х років, коли вже було сформульовано принципи та процедури комплексної співпраці між обома секторами. Суть цієї співпраці полягає в тому, що її правила та процедури стосуються всіх неурядових організацій, що діють на рівні відповідної місцевої громади. Отже, рішенням ради гміни, що зафіксоване у місцевому законі (постанові, ухвалі), гарантується виділення певної суми грошей (відсоток бюджету) для фінансування діяльності неурядових організацій. Уперше такі програми (з часом їх стали йменувати програмами співробітництва) виникли у 1996 році в прибалтійських містах Польщі – Гданську, Гдині та Сопоті [15, с.54-70].

Цими програмами було закладено підвалини співробітництва між обома секторами. Основними його формами стали:

- 1) утворення гміною системи грантів – визначення засад та процедур, за якими неурядові організації можуть подавати на дотації з бюджету самоврядних органів заявки на проекти, що скеровані на місцеву громадськість;

2) співучасть у розробці стратегії локального розвитку – неурядові організації запрошуються до участі в підготовці стратегічних планів, завдяки чому вони не розходяться з реальними потребами та становищем даної громади;

3) контракти – це різновид договору, опираючись на який гміна передає неурядовій організації можливість надавати громадськості окремі послуги. Таким чином, контракт може вважатись формою «закупівлі» окремих послуг (чим він і відрізняється від гранту);

4) консультації – консультування рішень органів самоврядування та їхнє узгодження з неурядовими організаціями, у встановленому порядку й формі;

5) становлення місцевого права, – яке комплексно встановлює цілі, правила, механізм та форми співпраці між органами самоврядування та неурядовими організаціями [16, с. 285].

Зазначені форми співпраці стосуються рівня гмін. В умовах нового державного ладу – запровадження нових рівнів самоврядування – можливості цієї співпраці значно зростають. Встановлення повітів і воєводств та наділення їх рядом повноважень розширює поле можливої співпраці та коло партнерів.

Децентралізація публічних фінансів відкриває нові можливості щодо фінансування спільних заходів органів самоврядування і неурядових організацій. Законодавчий орган, усвідомлюючи вагомість цього співробітництва, також в інших законах визначив ті сфери громадського життя, які можуть розраховувати на підтримку державного бюджету: це стосується царин соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я. Передбачається, що врегулювання щодо співпраці вищевказаних секторів закріпить нинішній законопроект про громадське благо.

Сьогодні у Польщі важко уявити собі функціонування «малої батьківщини» в умовах відсутності співпраці між самоврядуванням і неурядовими організаціями. Без цієї співпраці непросто було б досягти всього того, що країна сьогодні вважає своїм успіхом.

Таким чином, лінія поведінки держави стосовно різних суспільних формувань в країнах розвиненої демократії є не тільки системною, але й ефективною. Апробуються всі форми: від підтримки сектора НУО до силових акцій відносно ряду структур, що представляють потенційну небезпеку стабільності політичної системи. Віддаючи належне здобуткам неурядових самоврядних організацій в Польщі й США дослідники звертають увагу і стосовно загальних для всіх неурядових організацій проблем, які гальмують подальший якісний розвиток партнерства між державою і громадськими організаціями. Зокрема, для повноцінної ефективності пропонується врегулювати ряд питань, серед яких найважливішими є: по-перше, слід чітко розділити «зону відповідальності» між органами влади й громадських організацій про пріоритети сторін; по-друге, завершити формування відповідної правової бази, необхідної для регулювання співробітництва між державними організаціями й сектором неурядових організацій; по-третє, розширити широкий обмін досвідом і інформацією між співробітниками державних відомств і тими, що працювали в системі установ НУО для більш адресного акцентування соціальних програм; по-четверте, деталізувати питання регулювання «сектора асоціацій» і принципів фінансової підтримки, яка надається державою неурядовим організаціям тощо.

Врахування досвіду ефективної взаємодії держави з неурядовими організаціями в Польщі та США може сприяти інституалізації громадянського суспільства в Україні, яке нині переживає період великих випробувань на здатність до консолідації та мобілізації. Ми зодні з Олександром Корнієвським та Віктором Нечипоренком, що «запорукою успішного формування в Україні громадянського суспільства та його партнерських відносин з державою має стати комплексна трансформація свієї політико-правової системи України як цивілізований процес утвердження консолідованої демократії європейського зразка, в якій переважають громадянські цінності й яка забезпечує підконтрольність і підзвітність правлячого класу пересічними громадянами та організаціями громадського самоврядування, їх найширше залучення до державних справ та прийняття політичних рішень» [17, с.65]. Така політико-правова система сприятиме громадянській та політичній їх суб'єктності.

Бібліографічний список:

1. The AEI Press Publisher for the American Enterprise Institute. *Books for the Trade. Fall. Winter 2000-2001.* – 144 p.
2. Dahrendorf R. *Zagrozone spoleczenstwo obywatelskie, Europa i spoleczenstwo obywatelskie – rozmowy w Castel Gandolfo.* – Krakow. – 1994. – 315 s.
3. Lee J. Kigali R. *Comparing NGO influence in EU and the US. Conference Report CASIN.* Ottawa 2005. Juny. S. 4-13.

4. When NGOs face repression and under siege, freedom and democracy undermined, says United States. *Asian Tribune*-Washington D.C. 2006.12.15. P. 1-3.
5. Charndhoke N. How is Global Civil Society? *Journal of World-System Research*. 2005. December. P. 2.
6. Daveport D. The New Diplomacy. *Policy Review* – 2005. December / January (9–12). P. 35.
7. Baylis J. B. and Smith S. (eds.). *The Globalization of World Politics*. Oxford and New York: Oxford University Press, second edition. 2001. 650 p.
8. Haas R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy – Makers Perspective. *U.S. Department of States* (www.states.gov.s/p/rem/15506.htm).
9. Aggarwal V.K. Can transnational Corporations Serve as Eugene's of Development? *Berkeley APEC Study Center*: Univ. of California. 2002. December 17. S. 2-4.
10. Пагорська І. Неурядові організації в зовнішній політиці США. *Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал*. Спецвипуск. Київ: Верховна Рада України, 2008. № 4. С. 9-11.
11. Національні консультативні ради. Крайні практики США. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/uk/strategy/7/66.html>.
12. Drzewicki A. Stosunki z Ukraina w sferze bezpieczensta: polski punkt widzenia. *Bezpieczenstwo narodowe*. 2011. № 1. S 151-168.
13. Горбатенко В. Джерела і методологія дослідження сучасних україно-польських відносин. *Studia Politologica Ukraino-Polona. Rocznik nauk politycznych*. Вип.8. Житомир-Київ-Краків: Вид.: Євенко О. О., 2018. С. 51-57.
14. Конституції зарубешних государств: США, Великобритания, Германия, Италия, Греция, Япония, Канада. Сост., введ., вступ. ст. В.В. Маклаков. – Москва: БЕК, 1991. 592 с.
15. Кокосинський О. Неурядові та громадські організації, їх роль у розвитку міжнародного співробітництва у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України: досвід і шляхи вдосконалення. *Україна – НАТО: науковий журнал «Євроатлантикінформ»*. – Київ, 2009. № 2 (27). С. 54-70.
16. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія. За ред. А.І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 436 с.
17. Корнієвський О.А., Нечипоренко В.О. Сучасні виклики громадянському суспільству України в умовах політичної нестабільності. *Стратегічна панорама. Щоквартальний науково-практичний журнал*. Вип. 1. Київ: НІСД, 2018. С. 61-66.

References:

1. The AEI Press Publisher for the American Enterprise Institute. Books for the Trade. Fall. Winter 2000-2001, 144 p.
2. Dahrendorf R. Zagrozone spoleczenstwo obywatelskie, Europa i spoleczenstwo obywatelskie – talks in Castel Gandolfo. Kraków. 1994, 315 s.
3. Lee J. Kigali R. Comparing NGO influence in the EU and the US. *Conference Report CASIN*. Ottawa 2005, June, 4-13.
4. When NGOs face repression and under siege, freedom and democracy are undermined, says the United States. *Asian Tribune*-Washington D.C., 2006.12.15, 1-3.
5. Charndhoke N. How is Global Civil Society? *Journal of World-System Research*, 2005, December, 2.
6. Daveport D. The New Diplomacy. *Policy Review* – 2005. December / January (9–12), 35.
7. Baylis J.B. and Smith S. (eds.). *The Globalization of World Politics*. Oxford and New York: Oxford University Press, second edition, 2001, 650 p.
8. Haas R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy – Makers Perspective. *U.S. Department of States* (www.states.gov.s/p/rem/15506.htm).
9. Aggarwal V.K. Can Transnational Corporations Serve as Eugene's of Development? *Berkeley APEC Study Center*: Univ. of California, 2002, December 17, 2-4.
10. Pahorska I. Non-governmental organizations in US foreign policy. *Viche: a theoretical and socio-political journal. Special issue*. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine, 2008, No. 4, 9-11.
11. National Advisory Councils. US best practices. Electronic resource. Access mode: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/uk/strategy/7/66.html>.
12. Drzewicki A. Stosunki z Ukraina w sferze bezpieczensta: polski punkt widzenia. *Bezpieczenstwo narodowe*, 2011, No. 1, 151-168.
13. Horbatenko V. Sources and research methodology of modern Ukrainian-Polish relations. *Studia Rolitologica Ukraino-Polona. Rocznik nauk politycznych*. Issue 8. Zhytomyr-Kyiv-Krakov: Publisher: Evenok O. O., 2018, 51-57.
14. Constitutions of foreign states: USA, Great Britain, Germany, Italy, Greece, Japan, Canada. Content, introduction, introduction. Art. V.V. Maklakov. Moscow: БЕК, 1991, 592 p.
15. Kokoshinskyi O. Non-governmental and public organizations, their role in the development of international cooperation in the field of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: experience and ways of improvement. *Ukraine – NATO: scientific journal "Euroatlanticinform"*. Kyiv, 2009, No. 2 (27), 54-70.
16. Political system and civil society: European and Ukrainian realities: Monograph. Under the editorship A.I. Kudryachenko. K.: NISD, 2007, 436 p.

17. Kornievsky O.A., Nechyporenko V.O. Modern challenges to the civil society of Ukraine in conditions of political instability. Strategic panorama. Quarterly scientific and practical magazine. Vol. 1. Kyiv: NISD, 2018, 61-66.

Matviychuk A. V., Khytko M. I. Features of the state's interaction with non-governmental organizations: the experience of Poland and the USA

It has been studied that in some countries, in particular in Poland and the USA, it is an equal partner alongside the public and commercial sectors, but in most countries it is not yet so and its future remains in doubt. The presence of the non-profit sector in the areas of social services, health care and education remains very insignificant. This state of affairs only emphasizes the need to work on the creation of a normal and truly functioning private non-commercial sector in Eastern Europe and in Ukraine, in particular.

It is emphasized that the potential for developing the functional efficiency of non-governmental organizations is of crucial importance for America. It has been demonstrated that non-state-organized politics and diplomacy are becoming more and more functional links in the mechanics of the practical implementation of foreign policy strategies of the American state, and are successfully used by the White House to strengthen the influence on the formation and development of civil society at various levels of the organization of world politics. Adequately to the expansion of the set of foreign policy tasks, the issue of effective provision of their successful implementation with the necessary social support (normative component) and personnel and institutional support (structural component) is solved, primarily from the standpoint of humanitarian management. By promoting the widespread development of civil society, American non-governmental organizations support an important contact mechanism in the field of global governance – especially in terms of restoring or changing priorities of national and regional development.

Four main groups of American non-governmental organizations are singled out and analyzed: 1) specific with narrow professional specialization; 2) cosmopolitan with an emphasis on the sphere of spiritual development of the individual; 3) transnational, to which transnational corporations also belong or are in close contact; 4) analytical corporations, or brain trusts. The latter play one of the key roles in US foreign policy.

It was found that non-governmental public organizations in Poland have become partners of territorial self-government on a long-term basis, at least on three levels: they perfectly fulfill the role of a kind of "communication channel" through which information "flows" from citizens to self-government and vice versa; provide direct assistance to members of the territorial community based on knowledge and experience; perform innovative functions by introducing innovations, i.e. atypical ways of solving local problems.

The main forms of cooperation between the sectors of territorial self-government and non-governmental organizations are traced. In particular: determination by the commune of the principles and procedures for obtaining grants by non-governmental organizations; participation in the development of the local development strategy; providing the non-governmental organization with the opportunity to provide certain services to the public; consultation of decisions of self-government bodies and their coordination with non-governmental organizations, in the prescribed manner and form; establishment of local law, which comprehensively establishes goals, rules, mechanisms and forms of cooperation between self-government bodies and non-governmental organizations. It is predicted that the decentralization of public finances opens up new opportunities for financing joint activities of self-government bodies and non-governmental organizations.

Keywords: state, civil society, public associations, non-governmental organizations, social protection, interests.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.8

УДК 004:351/354]:323.2:316.325](477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>

Окуньовська Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК Е-ВРЯДУВАННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Дана стаття розкриває причинно-наслідкові зв'язки трансформаційних змін в українському суспільстві, що активізувалися після завершення Революції Гідності.

У даній статті досліджується взаємозв'язок е-врядування та громадянського суспільства на основі вивчення особливостей впровадження Концепції розвитку е-врядування та залученості громадян до державного управління.

Під час дослідження було акцентовано увагу на наявні моделі е-врядування, що користується популярністю за кордоном та в Україні. Відповідно до цих моделей, було проаналізовано їх вплив на залученість громадян. Найпопулярнішими моделями визначено: G2C (government to citizen) – «уряд – громадяни», G2B (government to business) «уряд – бізнес» і G2G (government to government) «уряд – уряд».

Під час дослідження акцентується увага саме на взаємодію «G2C» – уряд для громадян, оскільки саме тут закладено взаємодію з громадянським суспільством. Дана модель орієнтується на громадян для яких наближаються інтегровані електронні послуги з використанням принципу «єдиного вікна».

Проаналізовано розвиток е-демократії, що напряму залежить від системи е-врядування. Головною метою електронної демократії є наближення прав громадян у контексті реалізації та формування державної політики. Вагому роль у впровадженні інструментів е-демократії займає обізнаність громадян у питаннях врядування та завершеність реформи децентралізації. Оскільки однією з цілей е-врядування є підвищення рівня залучення громадян до участі в діяльності держави та прийняття державних рішень.

Визначено, що важливими складовими е-демократії в Україні є доступ до публічної інформації та безпосередня участь громадян в управлінському процесі. Серед найважливіших інструментів е-демократії України виділено електронні петиції, е-декларації, портали відкритих даних.

Ключові слова: е-врядування, е-демократія, громадянське суспільство, моделі е-врядування, державна політика.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства після подій революції Гідності відбувався у дусі демократизації та європеїзації. Основні постулати євроінтеграційного шляху стали відображенням у реформах – децентралізації, цифровізації, боротьби з корупцією та зміною судової системи. Чільне місце у переформатуванні системи зайняла реформа цифровізації, що втілювалась через впровадження е-врядування у публічному управлінні. Концепцію розвитку е-врядування в Україні було офіційно прийнято у 2017 році. Е-врядування це відображення двох складових суспільства: бізнесу, що демонструє конкуренцію у розвитку та громадянського суспільства, що демонструє недоліки політичної влади та встановлює рівні комунікації.

Необхідність затвердження «Концепції» 2017 року базувалась на імплементації європейських стандартів врядування та через значне відставання від загальносвітових тенденцій у розвитку е-врядування. Основними проблемами є такого стану прийнято вважати: відсутність чіткої координації реформи, економічна нестабільність, відсутність ґрунтовної правової бази, незабезпеченість інтернет покриттям всієї території, відсутність системи інтеперабельності, недостатня активність громадян.

Метою статті є вивчення впливу е-врядування на активність громадянського суспільства у сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких наукових завдань: дослідження особливостей впровадження е-врядування в Україні на основі аналізу наявних моделей е-врядування;

аналіз впливу е-врядування на громадянське суспільство; вивчення передумови активізації громадянського суспільства у контексті демократизації.

Виклад основного матеріалу. «Концепція» розвитку е-врядування в Україні визначає е-врядування одним з основних факторів успішності проведених реформ та зростання рівні економічної доцільності. Саме інструменти е-врядування здатні забезпечити значне покращення якості обслуговування фізичних і юридичних осіб та підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (далі – органи влади). Крім того, запровадження електронного урядування є базовою передумовою для розбудови в Україні ефективних цифрової економіки і цифрового ринку та його подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС (EU Digital Single Market Strategy)[6].

Впровадження системи е-врядування покликана наблизити послуги до громадян та сприяти перебудові роботи публічних службовців у структурі функціонування державних органів. Взаємодії владних структур, бізнесових кіл та громадянського суспільства крізь призму впровадження е-врядування, відображаються у моделях електронного врядування.

У європейській практиці прийнято виділяти декілька рівнів реалізації моделей е-врядування. Більшість вітчизняних теоретиків та практиків виділяють три види взаємовідносин у системі електронного урядування: G2C (government to citizen) – «уряд – громадяни», G2B (government to business) «уряд – бізнес» і G2G (government to government) «уряд – уряд».

Закордонні науковці виділяють ще декілька моделей е-врядування. Зокрема, науковець Ч. Фанг виокремлює окрім трьох вище перерахованих ще такі моделі, як:

- C2G (citizen-to-government) – громадяни-уряд;
- B2G (business-to-government) – бізнес для уряду;
- G2N (government-to-nonprofit) – уряд-неурядові організації;
- G2E (government-to-employee) уряд-державні службовці [1, с. 2].

На думку українських науковців В. Малиновського та А. Семенченка в українському суспільстві варто виділяти наступні функціональні моделі:

G2G (government to government), уряд для уряду: сектор електронної взаємодії між органами влади. Включає організацію роботи електронного документообігу та обмін даними між владними електронними реєстрами на основі принципу уніфікації, взаємозамінності та сумісності (т. зв. принципи інтеперабельності);

G2C (government to citizens), уряд для громадян: сектор електронної взаємодії між органами публічної влади та громадянами з метою надання громадянам якісних та своєчасних публічних послуг, участі громадян у формуванні державної політики та виборчому процесі, оцінюванні та контролі діяльності органів публічної влади та ін. Розвиток сектору G2C дає можливість перейти на якісно новий рівень спілкування держави та громадян – доступ до електронних адміністративних послуг в режимі 24/7/365;

G2B (government to business), уряд для бізнесу: сектор електронної взаємодії між органами публічної влади та суб'єктами господарювання з метою підтримки та розвитку бізнесу за допомогою ІКТ через надання адміністративних та інших послуг, участі бізнесу у реалізації державної політики та програм;

G2E (government-to-employees), уряд для державних службовців: електронне урядування є ефективним способом для забезпечення електронного навчання для співробітників, способом онлайн-взаємодії через засоби комунікації між державними органами та їхніми співробітниками у тому числі за допомогою електронного документообігу [5, с. 45].

У контексті досліджуваної теми акцентуємо увагу на взаємодію «G2C» – уряд для громадян, оскільки саме тут закладено взаємодію з громадянським суспільством. Дана модель орієнтується на громадян для яких наближаються інтегровані електронні послуги з використанням принципу «єдиного вікна».

На думку українського дослідника О. Михальченка, дана модель дозволяє громадянам виконувати найрізноманітніші завдання, особливо ті, що стосуються декількох установ, не потребуючи ініціювання контактів із кожним окремим органом. Єдина точка доступу також посилює участь громадян у демократичних процесах, оскільки вони можуть легко отримати доступ до адміністративних проваджень і зручніше сформулювати свої потреби для державних чиновників. Тоді як ініціативи електронного адміністрування поліпшують процеси внутрішнього управління, електронні послуги займаються покращенням комунікації та якості обслуговування між державою та громадянами. Застосовуючи метод G2C, громадяни мають миттєвий

та зручний доступ до урядової інформації та послуг звідусіль у будь-який час, використовуючи декілька каналів [7].

Реалізація переходу на систему е-врядування впливає індекс розвитку е-врядування, що досліджується ООН United Nations E-government Survey. Станом на 2022 рік Україна значно покращила свої позиції та займає 46 місце з 193 держав. Для порівняння варто звернутися до показника 2014 року, що тоді розміщувався на 87 позиції [2].

Дослідження аналізує рівень розвитку електронного урядування держав, шляхом розрахунку двох ключових індексів: індекс розвитку електронного урядування (EGDI) та індекс електронної участі громадян (EPI). Для визначення Індекс EGDI потрібно проаналізувати великий масив опитувань, що мають незалежний формат міжнародного рівня. У контексті цього індексу аналізується рівень розвитку та присутності 193 держав в ООН у онлайн середовищі. Наступний показник це Індекс EPI – індекс електронної участі громадян. Основний індикатор цього індексу полягає у дослідженні національних порталів електронного врядування та різноманітних урядових платформ, що наближають послуги до громадян та виступають ключовими показниками сталого розвитку. який є ключовим для виміру урядування та одним із базисів сталого розвитку.

Тобто, не лише е-врядування впливає на громадянське суспільство, а наявність розгалуженої системи електронних послуг підвищує рівень залученості громадян, що відображаються на зростанні за останні декілька років показників індексу.

Такий «стрибок» показників зумовлений активною співпрацею «влади-бізнесу-громади», що відображається у роботі Міністерства цифрової трансформації, яке було сформовано у вересні 2019 року на базі ліквідованого Державного агентства України з питань розвитку електронного врядування.

В грудні 2019 році постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Положення про Єдиний державний веб портал електронних послуг, в якому визначено мету, основні завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного веб порталу електронних послуг (далі – Портал Дія), зміст розміщеної на ньому інформації та порядок її внесення, порядок ведення Реєстру адміністративних послуг, а також інші питання функціонування Порталу Дія. Портал Дія призначений для реалізації права кожного на доступ до електронних послуг та інформації про адміністративні та інші публічні послуги, звернення до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та, отримання інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання послуг, а також для проведення моніторингу та оцінки якості послуг у випадках, визначених цим Положенням [9].

Основні досягнення, що наближають послуги до громадян це перший у світі цифровий паспорт, революційна функція шерингу документів в один клік, електронний підпис у смартфоні, ФОП за 15 хвилин, комплексна послуга при народженні дитини eМалятко замість 11 візитів до різних установ.

Розвиток е-врядування зумовлює демократизацію суспільно-політичного життя та впровадження електронних ресурсів у всі сфери суспільства. Зокрема, активно зростає зацікавленість громадян в електронному державотворенні – Е-демократія.

Активну участь у становленні електронної демократії в Україні бере громадянське суспільство. Стрімкий розвиток електронної демократії в Україні визнаний ООН: з 2015 року держава суттєво підвищила позиції у рейтингу розвитку електронної демократії та нині займає 32-ге місце. У листопаді 2017 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку електронної демократії до 2020 року. Згідно концепції, до 2020 року в Україні має бути завершено формування нормативно-правової бази для формування е-демократії. Незважаючи на те, що в Україні ще не впроваджені такі інновації, як електронне голосування або цифровий паспорт, українські громадяни вже можуть скористатися багатьма інструментами електронної демократії [4].

Варто зауважити, що «Концепції е-демократії» розроблена спільно з громадянським суспільством та представниками влади є показником успішного розвитку демократії в цілому та е-демократії зокрема. Ефективність електронної демократії полягає в тому, що на перше місце виходить швидкий доступ до інформації, можливість комунікації великої кількості людей та можливість швидко об'єднуватися та приймати рішення.

Важливими складовими е-демократії в Україні є доступ до публічної інформації та безпосередня участь громадян в управлінському процесі. Кожен громадянин може звертатись до влади із питаннями, пропозиціями, заявами та скаргами, брати участь в обговоренні законопроектів та ухвалених рішень. До найважливіших інструментів е-демократії, якими громадяни України можуть

скористатися, належать електронні петиції (запроваджено з 2015 р.); е-декларації (запроваджено з 2016 р.); портали відкритих даних та ін [3].

Головною метою електронної демократії є наближення прав громадян у контексті реалізації та формування державної політики. Вагому роль у впровадженні інструментів е-демократії займає обізнаність громадян у питанні врядування та завершеність реформи децентралізації.

Висновок. Таким чином, вплив е-врядування на громадянське суспільство відбувається через наявні правову систему, збільшення рівня довіри, активності громадян. Як результат маємо достатньо швидкий перехід на електронні сервіси, міжнародне визнання, зростання ролі консультативних органів та збільшення інструментів е-демократії в Україні. Розвиток е-врядування має специфічні характерні тенденції, а саме: збільшення кількості інформації та доступність її для громадян, розширення відкритості стосовно діяльності органів влади; активізації громадян у суспільно-політичному житті через призму реалізації власних прав.

Це все разом сприяє залученню громадянського суспільства до прийняття участі у політичному житті. Відносно недовге функціонування систем електронного врядування показує зміну ролі держави у інтегрованому та глобалізованому світі. Для кращого функціонування усіх структурних елементів електронних послуг Україні необхідно узгодити діяльність основних секторів та запровадити електронний підпис.

Бібліографічний список:

1. Fang Z. E-Government in digital era: concept, practice, and development. *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, Vol. 10, No.2, 2002, p. 1-22.
2. ООН United Nations E-government Survey. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
3. Бучковська О. Ю., Веремчук О. В. Електронне врядування як основа взаємодії держави та суспільства в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/36.pdf
4. Електронна демократія в Україні: інструменти та методи. Ресурсний центр ГУРТ. URL: <https://gurt.org.ua/articles/44096/>
5. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 1: Вступ до курсу. Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії / [В. Я. Малиновський, Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко]. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 70 с.
6. Концепція розвитку електронного урядування в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#n14>
7. Михальченко О. А. Електронне врядування в процесі прийняття управлінських рішень. *Економіка та управління підприємства*. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_3/9.pdf
8. Окуньовська Ю.В. Вплив е-демократії на суспільний розвиток України. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи*. Вінниця: ДонНУ, 2019. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2100/1/ВПЛИВ%20Е-ДЕМОКРАТІЇ%20НА%20СУСПІЛЬНИЙ.pdf>
9. Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. No 1137 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>

References:

1. Fang Z. E-Government in digital era: concept, practice, and development. *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, Vol. 10, No.2, 2002, p. 1-22.
2. ООН United Nations E-government Survey. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
3. Buchkovska O. Yu., Veremchuk O. V. Elektronne vriaduvanniaiak osnova vzaiemodii derzhavy ta suspilstva v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/36.pdf
4. Elektronna demokratiiia v Ukraini: instrumenty ta metody. Resursnyi tsentr HURT. URL: <https://gurt.org.ua/articles/44096/>
5. Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratiiia : navch. posib. : u 15 ch. / za zah. red. A. I. Semenchenka, V. M. Dreshpaka. Kyiv, 2017. Ch. 1: Vstup do kursu. Kontseptualni zasady elektronnoho uriaduvannia ta elektronnoi demokratii / [V. Ya. Malynovskyi, N. V. Hrytsiak, A. I. Semenchenko]. Kyiv : FOP Moskalenko O. M., 2017. 70 s.
6. Kontseptsiia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#n14>
7. Mykhalchenko O. A. Eletronne vriaduvannia v prouesi pryiniatti upravlinskykh rishen. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstva*. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_3/9.pdf
8. Okunovska Yu.V. Vplyv e-demokratii na suspilnyi rozvytok Ukrainy. *Nauka, osvita, suspilstvo: realii, vyklyky, perspektyvy*. Vinnytsia: DonNU, 2019. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2100/1/ВПЛИВ%20Е-ДЕМОКРАТІЇ%20НА%20СУСПІЛЬНИЙ.pdf>
9. Polozhennia pro Yedynyi derzhavnyi vebportal elektronnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 hrudnia 2019 r. No 1137 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>

Okun'ovs'ka J. V. Relationship between e-government and civil society in Ukraine

This article reveals the cause-and-effect relationships of transformational changes in Ukrainian society, which became more active after the end of the Revolution of Dignity.

This article examines the relationship between e-governance and civil society based on the study of the specifics of the implementation of the Concept of e-governance development and citizen involvement in public administration.

During the research, attention was focused on existing e-governance models that are popular abroad and in Ukraine. According to these models, their impact on citizen involvement was analyzed. The most popular models are defined as: G2C (government to citizen) – "government – citizens", G2B (government to business) "government – business" and G2G (government to government) "government – government".

During the study, attention is focused on the interaction of "G2C" – government for citizens. because this is where interaction with civil society is laid. This model is aimed at citizens for whom integrated electronic services using the "single window" principle are approaching.

The development of e-democracy, which directly depends on the e-government system, is analyzed. The main goal of e-democracy is to approximate the rights of citizens in the context of implementation and formation of state policy. An important role in the implementation of e-democracy tools is played by citizens' awareness of governance issues and the completion of the decentralization reform. Since one of the goals of e-governance is to increase the level of citizen involvement in state activities and state decision-making.

It was determined that important components of e-democracy in Ukraine are access to public information and direct participation of citizens in the management process. Electronic petitions, e-declarations, and open data portals are among the most important tools of Ukraine's e-democracy.

Keywords: *e-governance, e-democracy, civil society, e-governance models, state policy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.9

УДК 323.1:303.09

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>**Польовий М. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса
Університет Коменіуса, Братислава**

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В СВІТЛІ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

Статтю присвячено дослідженню системи публічної політики з погляду значень бінарних атрибутивних системних параметрів параметричної загальної теорії систем. Окреслено особливості параметричної загальної теорії систем серед інших методологій такого класу. Визначено основний зміст системи публічної політики з точки зору параметричної ОТС. Визначено цю систему як впорядковану, із частковим посередництвом, повністю авторегенеративну, розчленовану та не загальнонадійну. Окреслені основні характеристики системи публічної політики в термінах бінарних атрибутивних параметрів, що включають автономність, цілеспрямованість, елементарність, авторегенерацію, розчленованість, незмінність під час змін елементів тощо. Важливою є також недостатня стійкість системи до втрати своїх елементів. Зазначено, що ця система є зовнішньою та первинною, а її структура – багатошаровою. В статті запропоновано декілька додаткових загальносистемних параметрів параметри, таких як стаціонарність, сильність системи, елементно-неавтономність, гетерогенність та гомогенність. Зазначено також відсутність циклічності та ланцюговості системи. Окремо виділені аспекти, які можуть бути корисними при вивченні систем публічної політики, такі як цілеспрямованість, характер реалізації системоутворюючого відношення та властивості елементів субстрату.

Обґрунтовано також запровадження параметрів другого рівня, таких як цілеспрямованість системи та характер реалізації системоутворюючого відношення на елементах системи, для характеристики системи публічної політики.

Зазначено, що винайдені значення існуючих загальносистемних параметрів для даної системи можуть бути використані у вигляді загально системної основи подальших досліджень систем публічної політики у різних соціумах на різних часових зрізах. Відмічено, що наразі слабким місцем параметричної загальної теорії систем є ланка зворотної словесної інтерпретації параметричного формалізму.

Ключові слова: параметрична загальна теорія систем, системні параметри, сфера публічної політики, моделі публічної політики, методологія дослідження публічної політики.

В сучасній політичній науці існує значна кількість теоретичних підходів до дослідження сфери публічної політики. Не зважаючи на витонченість та різноманіття методологічних засад цих підходів, все ще залишається недостатньо розробленою одна із фундаментальних засад сучасних теоретизувань – системний підхід. Зважаючи на загальновідому користь від застосування різних варіантів системного підходу при побудові описових моделей різноманітних соціальних явищ та процесів, його зазвичай згадують але як базову основу, щодо якої і так «все зрозуміло». Дійсно, в сучасній науці зазвичай не викликає сумнівів системність багатьох політичних явищ, до яких безумовно відноситься і публічна політика.

Різноманітні системні аспекти сфери публічної політики були предметом уваги багатьох вчених, таких, як Т.Парсонс, Д.Істон, П.Сорокін, У.Ешбі, Р.Акоф тощо [8; 9; 10; 12; 13]. В той же час, при вивченні публічної політики як системи, додаткові можливості для подальшого аналізу і прогнозування надають різноманітні варіанти так званої загальної теорії систем.

Серед різних версій загальних теорій систем найбільш витончений апарат системного моделювання має, на нашу думку, параметрична загальна теорія систем, що була започаткована школою А.І.Уйюмова [2; 4; 6].

Крім решти засобів системного аналізу будь-яких систем, параметрична загальна теорія систем має в своєму арсеналі сукупність винайдених шляхом ретельного аналізу тисяч систем різного

гатунку з різноманітних сфер життя так званих загальносистемних параметрів. Значення цих, як правило, бінарних, параметрів, властиві тій чи іншій системі, дозволяють краще зрозуміти внутрішню будову системи, що вивчається, або, щонайменше, її дію щодо зовнішніх пертурбацій.

Отже, метою даної роботи є виявлення загальносистемних, у розумінні та термінології параметричної загальної теорії систем, характеристик публічної політики, що може надати підґрунтя для побудови адекватного модельно-прогностичного опису різноманітних публічно-політичних процесів.

Одним із головних засновників напрямку створення та впровадження загальних теорій систем вважається Л. фон Берталанфі [1]. Серед вітчизняних вчених, що стояли у витоків побудови методологічного апарату загальної теорії систем, слід назвати А. І. Уйомова та А.Ю.Цофнаса. Великий внесок у розвиток та популяризацію методології загальної теорії систем здійснили російські вчені В. М. Садовський, В. А. Лекторський, І. В. Блауберг та Е. Г. Юдін [3]. Слід нагадати, що необхідність створення загальної теорії систем виникла внаслідок того, що була доведена недостатність механістичної схеми ізольованих причинних ланцюгів обмежених систем, особливо для біологічних наук і практичних проблем, поставлених технікою і соціальною організацією багатьох суспільств другої чверті ХХ століття. Філософське обґрунтування можливості створення загальносистемного світобачення дав в 20-х рр. ХХ ст. А. Уайтхед у своїй філософії «органічного механізму» [14].

Одним з найбільш популярних варіантів загальних теорій систем, та найбільш виваженим з нашої точки зору, є параметрична загальна теорія систем, що була розроблена зусиллями учасників одеського системного семінару під керівництвом А.І.Уйомова. Не останню роль у порівняній популярності даного варіанту загальної теорії систем грає та обставина, що цей варіант й у наш час користується увагою дослідників у багатьох сферах науки [6, с.5–7], в той час як багато з його «теорій-суперників» вийшли з наукового ужитку разом із закінченням наукової активності їх творців та їх найближчих прибічників [11, р.185–186]. Отже, подібна життєстійкість, на нашу думку, є запорукою високої наукової ефективності методологічного апарату параметричної загальної теорії систем.

У параметричній загальній теорії систем визначення «системи» здійснюється за допомогою таких категорій, як річ, відношення і властивість, та визначене, невизначене і довільне [6, с.69–70]. Суть максимально широкого розуміння цих категорій, без яких не обходиться ніякий структурний опис системи, зводиться до наступного розуміння співвідношення властивостей, відносин та речей, що запропонував А.І.Уйомов. Категорії речі, властивості та відносин байдужі до природи тих об'єктів, які вони відображують. Тобто речі відрізняються не просторово, а якісно. Річ може бути представлена як сукупність властивостей або як сукупність відносин. Властивість, відповідно, задається або через поняття речі, або через поняття відношення. Властивість – це річ яку можна приписати, приєднати до іншої речі так, щоб ця остання все ж залишилася самою собою, тією ж самою річчю. Відношення, у свою чергу, вказується тільки через речі та/або властивості, і також може бути розглянуте або як річ, або як властивість. Речі, відносини та властивості розрізняються між собою не абсолютно, а відносно, лише по функціях, які вони виконують відносно одне одного [6, с.71–72].

Зміст категорій визначеного, невизначеного і довільного розглядається в параметричній ОТС у рамках загального уявлення про сенс цих понять, відповідного семантиці натуральних мов.

В рамках параметричної загальної теорії систем передбачається співіснування двох варіантів визначення власне системи:

1) Згідно атрибутивного визначення системою є довільна річ, коли якісь її відношення відповідають певній властивості.

2) Відповідно до реляційного визначення система – це довільна річ, певні властивості якої відповідають певному відношенню [6, с.53].

На нашу думку, з точки зору параметричної загальної теорії систем, система публічної політики може бути визначена як сукупність усіх явищ та процесів, що пов'язані (мають властивість бути пов'язаними) із метою заволодіння, утримання чи використання політичної влади в межах публічного дискурсу. Атрибут мети досягнення тощо політичної влади ми розглядаємо у даному визначенні як системоутворюючу властивість. Наявність чи відсутність цього атрибуту й дозволяє прийняти рішення про включення чи не-включення до системи публічної політики того, чи іншого процесу чи динамічного явища. Отже, це атрибутивне визначенні системи публічної політики.

Система публічної політики може бути визначена також як сукупність процесів та динамічних явищ, які відбуваються у зв'язку з діяльністю із передачі певної політичної інформації, прийняття чи

не прийняття, а також трансляції політичних символів, вироблення політичних рішень та здійснення відповідних політичних дій тощо. В даному визначенні ми розуміємо усю діяльність, що пов'язана із досягненням, утриманням чи використанням політичної влади, системоутворюючим відношенням. Таким чином виглядає реляційне визначення системи публічної політики.

Отже, так можна визначити систему публічної політики. В той же час неодноразово вказувалося, що системне представлення – не мета, а засіб системного підходу [4]. В результаті такого представлення має виникнути можливість створення характеристики об'єкту саме як системи, тобто визначення його специфічно системних властивостей [6, с.57].

Як вже вказувалося, параметрична загальна теорія систем пропонує можливість виявлення найбільш загальних характеристики системи, які охоплюються назвою атрибутивних системних параметрів. Оскільки вони відносяться до характеристики будь-яких систем, вони мають і другу назву – загальносистемних параметрів. Вважається доведеним, що вияв певних значень відповідних системних параметрів дозволяє дослідникові ототожнити систему, що вивчається, із відповідним класом систем, відомих параметричній загальній теорії систем, та виявити, таким чином, ті особливості та характеристики системи, які були невідомі дослідникові, але є властивими даному класу систем [6, с.56–58].

Загальносистемний параметр – це така ознака, яка може служити підставою ділення об'єму поняття «система» на класи відповідно до звичайних правил логіки, за правилами: співмірності, єдиної основи, неперетину класів, безперервності ділення. Тоді такі, наприклад, характеристики, як «ненадійність», «завершеність», «певна міра складності», «стабільність» тощо виступають значеннями цих параметрів. Інакше кажучи, значення системного параметра завжди вказує на той клас, до якого може бути віднесена річ, якщо вона розглядається як система. Системні параметри можуть бути двох типів – ті, які характеризують систему саму по собі (їх називають атрибутивними), і ті, які характеризують систему в її відношенні до іншої системи (це – реляційні параметри) [6, с.58].

Як вже вказувалося вище, виявлення значень загальносистемних параметрів за умов, коли система, що вивчається, надто складна, якщо не завжди дозволяє з'ясувати внутрішню будову системи, в той же час дозволяє підійти до неї у сенсі звичайної «чорної скриньки». Стосовно простої схеми функціонування, наприклад, довільного механізму політичного управління це означає, що для зовнішнього спостерігача в ній помітні лише сигнали на «вході» і «виході» суб'єкта політичного управління і керованого об'єкту, або суб'єкт-об'єктні відносини певного масштабу. Досліджуються реакції вихідних величин на зміну вхідних і навпаки. Як вірно відмічає О.Ф.Шабров, такий підхід відкриває можливість вивчати і моделювати системи, внутрішній устрій яких невідомий або є занадто складним для адекватного опису. До систем такого роду якраз і відносяться системи публічної політики [7]. Отже, йдеться про те, що за такого підходу ми свідомо абстрагуємось від змістовного аналізу внутрішніх взаємозв'язків системи нижче досліджуваного рівня.

Проведений нами аналіз показує, що система публічної політики під кутом зору значень бінарних атрибутивних системних параметрів параметричної загальної теорії систем, загальні визначення яких наведені у [4, с.154-175; порівн.:6], характеризується тим, що це:

- 1) впорядкована система, оскільки для неї має значення порядок її елементів (підоб'єктів);
- 2) система із частковим посередництвом – отже у крайньому вираженні – система із посередництвом. Йдеться про те, що не кожен її елемент бере участь у системоутворюючому відношенні безпосередньо. Дії багатьох підоб'єктів системи опосередковані іншими елементами – як у випадку населення, політичну волю якого транслюють справжні суб'єкти публічної політики – наприклад, народні депутати;
- 3) повністю авторегенеративна за субстратом система, тобто вона повністю самовідбудовується за наявністю своїх елементів;
- 4) повністю авторегенеративна за відносинами система, тобто за наявністю будь-якого елементу структури є можливість відбудувати усю її структуру;
- 5) розчленована система – складається з певної кількості елементів;
- 6) не загальнонадійна система – напевне, вона не збереже свого характеру за умов ліквідації будь-якої кількості своїх елементів окрім одного, оскільки тоді розпадеться саме системоутворююче відношення системи – процес взаємодії різних її елементів.
- 7) елементарна система – не має елементів, які б самі були системами того ж самого типу, тобто жоден елемент системи не є системою із саме тим концептом, що й система у цілому;
- 8) повністю детермінована система – за умов даного системоутворюючого відношення за кількома наявними елементами системи можуть бути визначені усі інші елементи;

9) нецентрована система, тобто в ній немає певного, раз і назавжди визначеного центрального елемента, за посередництвом якого реалізовувалось би системоутворююче відношення на усіх інших елементах системи;

10) багат шарова система – усі елементи системи можуть бути розподілені на групи (шари) із однаковими компонентами системоутворюючого відношення. Піддаються виділенню щонайменше елементи, що зазвичай відносяться до групи суб'єктів публічної політики, та його об'єктів із тими застереженнями, що вже наводилися нами вище;

11) зовнішня система, оскільки системоутворююче відношення можна вважати емерджентним відносно сукупності елементів системи і саме воно визначає політичну природу підоб'єктів системи, а не навпаки;

12) первинна система – властивість t є внутрішньою для системоутворюючого відношення, тому субстрат є системою, оскільки в ньому винайдено системоутворююче відношення. Наявності цього відношення достатньо, щоб субстрат являв собою систему;

13) субстратно-відкрита система (не завершена) – система публічної політики допускає приєднання нових елементів без того, щоб система змінилася та перетворилася на іншу систему. Дійсно, публічно-політичний процес здійснюється у будь-якому державному утворенні із будь-якою політичною системою та режимом, які передбачають наявність досить різноманітних наборів елементів публічної політики;

14) структурно-відкрита (не завершена) система – в ній системоутворююче відношення характеризується відсутністю обмежень на появу нових складових і, отже не є цілком визначеним або ж завершеним;

15) неіманентна система – системоутворююче відношення охоплює також елементи, які виходять за рамки даної системи: «неіманентність системи означає, що для з'ясування її функціонування необхідно взяти до уваги об'єкти, які знаходяться ззовні субстрату цієї системи» [4, с.169]. В нашому випадку такими об'єктами є, з одного боку, інші відносини, крім політичних – економічні, соціальні, культурні тощо, – які мають місце у даній державі, з іншого боку, інші субстратні елементи – інші держави та міжнародні організації, а також, у певному сенсі, про що йшлося вище, деякі групи населення даної держави на кшталт дітей та ув'язнених осіб, які не є безпосередніми учасниками публічної політики;

16) немінімальна система, оскільки не втрачає свого характеру реалізації публічно-політичних відносин за умов ліквідації будь-якого хоча б одного свого елемента;

17) неунікальна система, тобто її системоутворююче відношення може бути реалізоване на різних варіантах субстрату, що у простішому вигляді проявляється у наявності такої системи у будь-якій державі світу;

18) стабільна система – допускає певні зміни структури без зруйнування при цьому системи в цілому (при цьому системоутворююча властивість вважається незмінною, оскільки її зміна обумовлювала би зміну системи за визначенням);

19) стаціонарна система – її системні характеристики залишаються незмінними при зміні, кількісній та якісній, її елементів, тобто субстрату;

20) сильна система, але, певно, параметр, який розділяє системи на сильні та слабкі і розглядається нами у цьому пункті, визначений у параметричній загальній теорії систем досить непевно у відношенні до того класу систем, до якого належить система публічної політики [4, с.171;8, с.27–28];

21) елементнонеавтономна система – її елементи не мають основних властивостей системи у цілому;

22) субстратно-гетерогенна система, оскільки різні елементи системи публічної політики, вочевидь, сильно відрізняються один від одного власними внутрішніми індивідуальними характеристиками;

23) функціонально-гомогенна система – її системоутворююче відношення реалізується однаково на усіх елементах системи;

24) субстратно-нециклічна система – неможливо довести наявності зміни властивостей елементів системи у відповідності до певного циклічного закону;

25) структурно-нециклічна система – напевно, немає науково доведеного визначеного періодичного закону, за яким би повторювались би відношення між елементами субстрату;

26) неланцюгова система – як вказує А.І. Уйюмов, «...у вигляді ланцюгової системи ми розуміємо таку, системоутворююче відношення в якій співвідносить кожен елемент не більше ніж з двома

іншими елементами» [4, с.174]. Для системи публічної політики таке припущення не є таким, що відповідає реальності;

27) часткова система – системоутворююче відношення встановлено не за усіма властивостями елементів системи, а лише за деякими – тими, що торкаються публічно-політичної компоненти людського життя;

28) варіативна система – оскільки не усі відносини у системі тотожні системоутворюючому відношенню;

29) ресурсна система. Це система, яка має певну межу (ресурс) функціонування (розвитку, руху) у певній площині свого існування.

Аналіз визначених вище значень бінарних атрибутивних системних параметрів дозволяє зробити висновки й щодо найбільш важливих у характеристиці систем, що відносяться до відносин публічної політики. На нашу думку, при аналізі систем даного класу досить важливо звертати увагу на системні параметри, значення яких для системи, що вивчається, наводяться вище за номерами 1, 5, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 25, 28.

На нашу думку, ледве можуть бути корисними при вивченні різноманітних систем публічної політики наступні атрибутивні параметри: 1) параметр (7), який розділяє системи на елементарні та автономні; 2) параметр (21), який поділяє системи за елементнонеавтономністю; 3) параметр (26), який вказує на ланцюговий або неланцюговий характер систем.

Аналіз системи публічної політики дозволяє припустити існування кілька нових вірогідних бінарних атрибутивних системних параметрів, так би мовити, другого рівня, або, за термінологією А.Ю.Цофнаса, суб-параметрів. [6, с.60–61]:

На нашу думку, має сенс введення параметру, що поділяє системи за цілеспрямованістю. Йдеться про з'ясування такого питання: чи має система у системоутворюючому відношенні телеологічну складову, тобто чи включена до системоутворюючого відношення певна мета або чи не спрямовано воно на реалізацію певної мети. Цей системний параметр поділяє системи на цілеспрямовані і нецілеспрямовані. Система публічної політики, що вивчається, вочевидь, є нецілеспрямованою. Може бути корисним введення параметру, що розподіляє системи за характером реалізації системоутворюючого відношення на елементах системи. Відповідно до цього параметру система може бути: функціонально-унікальною (системоутворююче відношення реалізується на кожному елементі субстрату по-різному), або функціонально-неунікальною. Система публічної політики, певне, функціонально-неунікальна, тому що існують загальні риси реалізації системоутворюючого відношення на кожному з її елементів.

Досить корисним уявляється введення параметру, що поділяє системи за властивостями елементів субстрату на елементно-унікальні і елементно-неунікальні. У першому випадку кожний елемент субстрату має унікальні в межах даної системи властивості, причому йдеться про ті властивості, що характеризують його як елемент системи. Потребує додаткового вивчення питання, чи не є цей параметр окремим випадком субстратно-гетерогенної системи, але навіть якщо він є таким, він серйозно уточнює характеристику гетерогенності. Система публічної політики є, найвірогідніше, елементно-неунікальною. Можливо, не усі виділені параметри є загальносистемними, але, без сумніву, їх використання може бути корисним при вивченні систем, що виокремлюються в тих чи інших аспектах політичного життя.

Отже, винайдені значення існуючих загальносистемних параметрів та запропонованих нами, можуть бути використані у вигляді загально системної основи подальших досліджень систем публічної політики у різних соціумах на різних часових зрізах. На нашу думку, поки ще слабким місцем параметричної загальної теорії систем є ланка зворотної словесної інтерпретації параметричного формалізму. Тим не менш використання формального апарату параметричної загальної теорії систем може дати цікаві результати як при вивченні окремих систем публічної політики, так і при їх порівняльному аналізі. Саме цей напрям представляє, на нашу думку, найближчу перспективу для подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. *Системные исследования* : Ежегодник. М.: Наука, 1969. С. 30–54.
2. Мамчур Е. А., Овчинников Н. Ф., Уёмов А. И. Принцип простоты и меры сложности. М.: Наука, 1989. 303 с.
3. Уёмов А.И. Вадим Садовский: будущее в прошедшем. URL: <http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/sadovski.pdf>.
4. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем М.: Мысль, 1978. 272 с.

5. Уёмов А. И. Системы и системные параметры. Проблемы формального анализа систем. М., 1968. С.27-28.
6. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания. Одесса: АстроПринт, 1999. 308 с.
7. Шабров О.Ф. Политическая кибернетика. *Политическая энциклопедия*. В 2 т. Т.2. М.: Мысль, 1999. С. 171 – 172.
8. Ashby W.R. Design for a brain: the origin of adaptive behaviour. N.Y.: John Wiley & sons; L.: Chapman & Hall, 1960. 286 p.
9. Easton D. A Systems Analysis of Political Life/ New York: Wiley, 1965. 506 p.
10. Isaak A.C. Scope and methods of political science rev. ed. Homewood, IL: Dorsey Press, 1975. 253 p.
11. Klir G. J. W. Ross Ashby: a pioneer of systems science. *International Journal of General Systems*. 2009. Vol. 38. Issue 2. P. 175 – 188.
12. Parsons T. The Structure of Social Action/ McGraw Hill, 1937. 817 p.
13. Sorokin P.A. Sociological Theories of Today. New York; London: Harper and How. 1996. 676 p.
14. Whitehead A. Science and Modern World. 2-nd ed. New York: Macmillan, 1953. 224 p.

References:

1. Bertalanfi L. fon. Obshaya teoriya sistem – obzor problem i rezultatov. *Sistemnye issledovaniya* : Ezhegodnik. M.: Nauka, 1969. S. 30–54.
2. Mamchur E. A., Ovchinnikov N. F., Uyomov A. I. Princip prostoty i mery slozhnosti. M.: Nauka, 1989. 303 s.
3. Uemov A.I. Vadim Sadovskij: budushee v proshedshe. URL: <http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/sadovski.pdf>.
4. Uyomov A. I. Sistemnyj podhod i obshaya teoriya sistem M.: Mysl, 1978. 272 s.
5. Uyomov A. I. Sistemy i sistemnye parametry/ Problemy formalnogo analiza sistem. M., 1968. S.27-28.
6. Cofnas A.Yu. Teoriya sistem i teoriya poznaniya. Odessa: AstroPrint, 1999. 308 s.
7. Shabrov O.F. Politicheskaya kibernetika. *Politicheskaya enciklopediya*. V 2 t. T.2. M.: Mysl, 1999. S. 171 – 172.
8. Ashby W.R. Design for a brain: the origin of adaptive behaviour. N.Y.: John Wiley & sons; L.: Chapman & Hall, 1960. 286 p.
9. Easton D. A Systems Analysis of Political Life/ New York: Wiley, 1965. 506 p.
10. Isaak A.C. Scope and methods of political science rev. ed. Homewood, IL: Dorsey Press, 1975. 253 p.
11. Klir G. J. W. Ross Ashby: a pioneer of systems science. *International Journal of General Systems*. 2009. Vol. 38. Issue 2. P. 175 – 188.
12. Parsons T. The Structure of Social Action/ McGraw Hill, 1937. 817 p.
13. Sorokin P.A. Sociological Theories of Today. New York; London: Harper and How. 1996. 676 p.
14. Whitehead A. Science and Modern World. 2-nd ed. New York: Macmillan, 1953. 224 p.

Polovyi M. A. Public policy system in the context of parametric general systems theory

This article explores the public policy system through the lens of binary attributive systemic parameters of the parametric general systems theory (PGST). It outlines the distinct features of PGST among other methodologies of its class and defines the core essence of the public policy system from the perspective of PGST parameters. The system is characterized as ordered, with partial intermediacy, fully self-regenerative, segmented, and not universally reliable. The primary characteristics of the public policy system are delineated in terms of binary attributive parameters, encompassing autonomy, purposiveness, elementariness, self-regeneration, segmentation, and stability amid element changes, among others.

The system's limited resilience to the loss of its elements is deemed crucial. It is noted that this system is external and primary, with a multilayered structure. The article introduces several additional general systemic parameters, such as stationarity, system strength, element-non-autonomy, heterogeneity, and homogeneity. The absence of cyclicity and linearity in the system is also highlighted. Specific aspects, such as purposiveness, the nature of system-forming relationships, and substrate element properties, are singled out as useful for studying public policy systems.

The introduction of second-level parameters, such as system purposiveness and the nature of system-forming relationships on system elements, is justified for characterizing the public policy system. It is emphasized that the identified values of existing general systemic parameters for this system can serve as a systemic foundation for further research into public policy systems in various societies at different time points. The article acknowledges that the weak link in PGST is the reverse verbal interpretation of parametric formalism.

Keywords: *parametric general systems theory, systemic parameters, public policy domain, public policy models, public policy research methodology.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.10

УДК 364+342.7(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4759-3079>**Присяжнюк С. В., Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проаналізовано особливості організації планування заходів з реалізації гуманітарної політики як стратегічно важливого завдання та однією з ключових передумов для сталого розвитку країни. Розглянуто державну гуманітарну політику як основний фактор легітимації публічної влади та консолідації держави і громадянського суспільства.

Доведено, що ефективне функціонування гуманітарної сфери держави потребує використання передових технологій планування управлінських процесів та має враховувати цілі, принципи, механізми і конкретні заходи, спрямовані на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя.

Окреслено ключові інструменти стратегічного планування гуманітарної політики, до яких належать комплексні процесні, частково процесні та змістовні інструменти, а також системні підходи до планування заходів з реалізації гуманітарної політики.

Запропоновано перспективну концепцію планування заходів з реалізації гуманітарної політики, інструменти контролю якості та методи управління ризиками у контексті планування заходів з реалізації гуманітарної політики.

Означено, що для оцінювання ефективності планування заходів з реалізації гуманітарної політики можна використовувати такі методи як метод рангів, матричні методи, STEP-аналіз, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, GAP-аналіз, LOTS-аналіз, PIMS-аналіз тощо. У свою чергу ідентифікація ризиків може здійснюватися як за схемою причини-наслідки (що може трапитися й до чого це приведе), так і за схемою наслідки-причини (яких наслідків слід уникати й до яких, навпаки, прагнути, які події ці наслідки можуть викликати).

Підсумовано, що ефективне планування заходів з реалізації гуманітарної політики сприяє досягненню консенсусу між різними соціальними силами та інтересами, забезпеченню демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах базових цінностей національної безпеки держави.

Ключові слова: гуманітарна політика, гуманітарна сфера, масова культура, планування, стратегічне планування, стратегічні комунікації.

Зміни в економіці, політиці та соціокультурному середовищі вимагають нових підходів до реалізації державної політики у різних сферах. Планування заходів з практичної реалізації тієї чи іншої політики є загальноприйнятою нормою державного планування, яке покладається на виконавчу владу.

В умовах широкомасштабної агресії РФ проти України планування заходів для успішної реалізації гуманітарної політики є стратегічно важливим завданням та однією з ключових передумов для сталого розвитку країни. Гуманітарна політика повинна бути гнучкою та адаптованою до нових викликів і загроз, бути ефективним інструментом лобювання національних інтересів України.

Особливості розвитку гуманітарної сфери та гуманітарної політики з позицій забезпечення національної безпеки піднімали у своїх працях Н. Базиляк, М. Баюк, С. Горбатюк, Д. Демидко, В. Карлова, О. Литвиненко, А. Меляков, А. Мойсіяха, М. Розумний, Б. Парахонський. Проблемні аспекти реалізації державної гуманітарної політики та шляхи їх усунення стали предметом окремого розгляду у працях таких вчених, як: О. Амоша, Н. Балтачаєва, В. Васильєв, О. Волохов, О. Ляш, С. Качула, Ю. Скулиш, У. Садова, І. Стеблянко, Р. Яковенко та ін.

У статті проаналізовані діючі плани заходів з реалізації політик у гуманітарній сфері, зокрема: план заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період

до 2030 року [1], план заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року [2], план заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення [3], план заходів з реалізації кліматичної політики України в рамках участі в глобальній ініціативі із скорочення викидів метану «Global Methane Pledge» [4].

Водночас дослідження специфіки планування заходів з реалізації гуманітарної політики у контексті протистояння інформаційній агресії РФ проти України все ще потребує подальших наукових розвідок для оптимізації та підвищення ефективності зазначених процесів.

Передусім зауважимо, що гуманітарна політика як соціально-політичний феномен охоплює такі сфери як розвиток науки, культури, освіти, етнонаціональних відносин, мовної політики тощо, які, у свою чергу, створюють засади для подальшого посилення суспільної згуртованості, покращення соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня людського капіталу тощо.

Державна гуманітарна політика є основним фактором легітимації публічної влади та може реалізовуватись використовуючи механізми стратегічних комунікацій держави. Вона обґрунтовує її право управляти суспільством і реалізовувати ту чи іншу стратегію в контексті національної безпеки. Із змістовного боку державна гуманітарна політика є сукупністю цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [5, с. 11].

Стабільне функціонування гуманітарної політики, наявність стійкої ціннісної системи, що є основою соціальних взаємодій, існування консолідуючого суспільного ідеалу – всі ці умови необхідні для підтримки стабільності соціальних систем. Механізмом публічного управління, що дозволяє підтримувати стабільне функціонування соціальної системи, є ідеологічна соціалізація як процес засвоєння індивідом ідеологічних норм і цінностей, найбільш фундаментальних економічних, соціально-політичних, культурних, безпекових орієнтирів [6, с. 21].

Державна гуманітарна політика має полягати, зокрема, у з'ясуванні оптимального балансу між прямими і непрямими засобами публічного управління гуманітарною сферою та її регулювання. На відміну від громадських інституцій, система публічного управління завжди претендує на цілісність вирішення гуманітарної проблематики через призму загальнонаціональних інтересів. Ефективне функціонування гуманітарної сфери держави потребує використання передових технологій планування управлінських процесів.

Відповідно вибір технологій, інструментів та методів планування заходів з реалізації гуманітарної політики має враховувати значну кількість супутніх факторів та потребує визначення релевантного підходу до здійснення державного стратегічного планування.

У контексті стратегічного планування гуманітарної політики найбільш актуальними є наступні інструменти:

1) комплексні процесні інструменти: Гарвардська модель, логічний інкременталізм, управління зацікавленими сторонами, стратегічне управління.

2) частково процесні інструменти: стратегічні переговори, управління стратегічними питаннями, стратегічне планування як основа для інновацій.

3) змістовні інструменти: портфельні підходи, конкурентний аналіз [7].

Зазначені інструменти не є взаємовиключаючими, базуються на приблизно подібній послідовності комплексних видів діяльності та у контексті планування заходів з реалізації гуманітарної політики можуть включати такі системні підходи:

- планувальний: пов'язаний з довгостроковим плануванням діяльності;
- узгоджувальний: спрямований на узгодження внутрішніх сильних і слабких сторін із зовнішніми можливостями та загрозами;
- емерджентний: передбачає адаптацію до змін, коли це необхідно;
- позиційний: акцентування на сильних сторонах тих заходів, які ми пропонуємо реалізувати;
- ресурсний: спрямований на ефективне визначення та використання ключових ресурсів;
- зацікавлених сторін: орієнтований на захист інтересів стейкхолдерів [8, с.14-15].

Загалом підходи до планування заходів з реалізації гуманітарної політики можуть відрізнятися за своїми цілями; формальністю; часовими проміжками; повнотою; спрямованістю (організаційна, міжорганізаційна та/або географічна спрямованість); акцентом на даних та аналізі; ступенем участі; місцем прийняття рішень; підключенням до реалізації і т.д.

Концепція планування заходів з реалізації гуманітарної політики має включати наступні кроки:

- 1) аналіз макрооточення як сукупності факторів, на які не є можливим впливати взагалі або можна здійснювати незначний вплив (економічні фактори та політико-правові, технологічне та конкурентне середовище, фактори соціальної поведінки, географічне середовище та міжнародні фактори), визначення найбільш перспективних напрямів з реалізації гуманітарної політики;
- 2) всебічний аналіз стратегічного потенціалу сил та засобів, які є у нашому розпорядженні та стратегічного потенціалу перспективних об'єктів впливу (цілових аудиторій);
- 3) підготовка проєкту заходів, визначення їх місії і цілей;
- 4) внутрішня діагностика (оцінка сильних і слабких сторін) органів державної влади, які можуть відповідати за реалізацію проєкту заходів;
- 5) розробка, оцінка і вибір альтернативних стратегій реалізації проєкту заходів;
- 6) розробка і розгорнуте окреслення програми заходів із зазначенням термінів та виконавців;
- 7) реалізація програми заходів;
- 8) оцінка результатів і зворотній зв'язок.

До основних процесів, які виконуються кілька разів протягом кожної фази планування заходів можуть належати:

планування цілей – розробка постановки задачі (проєктне обґрунтування, основні етапи і цілі проєкту);

декомпозиція цілей – декомпозиція етапів проєкту заходів на більш дрібні і більш керовані компоненти для забезпечення більш дієвого контролю;

визначення складу операцій (робіт) проєкту – перелік операцій, з яких складається виконання різних етапів проєкту;

визначення взаємозв'язків операцій – складання і документування технологічних взаємозв'язків між операціями;

оцінка тривалості чи обсягів реалізації програми заходів – оцінка кількості робочих тимчасових інтервалів, або обсягів робіт, необхідних для завершення окремих операцій;

визначення необхідних ресурсів для реалізації програми заходів. Слід уникати помилки планування, пов'язаної з тим, що деякі дефіцитні ресурси використовуються одночасно в двох різних проєктах одночасно;

складання розкладу з реалізації програми заходів – визначення послідовності виконання, тривалості і розподілу в часі потреб у ресурсах й витратах, враховуючи можливі обмеження у тій чи іншій сфері;

розробка плану реалізації програми заходів – інтеграція результатів інших підпроцесів для складання повного документа;

визначення критеріїв успіху – розробка критеріїв оцінки ефективності реалізації програми заходів та якості отриманого продукту [9].

Для оцінювання ефективності планування заходів з реалізації гуманітарної політики можна використовувати можна використовувати такі методи як метод рангів, матричні методи, STEP-аналіз, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, GAP-аналіз, LOTS-аналіз, PIMS-аналіз тощо.

Інструменти контролю якості реалізації програми заходів можуть включати [9; 10; 11]:

план підвищення якості (QIM): структурований підхід до вирішення проблем та підвищенню якості, що включає в себе 5 стадій: визначення проблеми, аналіз причин, коригуючі дії, результати та стандартизація;

контрольні карти: графічне зображення характеру зміни показника якості в часі. Розрізняють: контрольні карти за кількісними ознаками та контрольні карти за якісними ознаками;

інспекція: включає такі процеси, як тестування, розпочате з метою визначення відповідності результатів проєкту прийнятим вимогам і стандартам. Розрізняють тестування як окремих бізнес-процесів, так і їх сукупності (інтеграційне тестування). Для проведення тестування розробляють сценарії тестування;

аудит якості: систематичний та незалежний аналіз, що дозволяє визначити відповідність запланованої діяльності і результатів у сфері якості, а також ефективність їх впровадження і ступінь досягнення поставлених цілей;

контрольні листи: таблиця, в якій необхідно відзначити наявність чи числове значення деякого параметра (параметрів) із заданою частотою;

діаграми Парето: гістограма, впорядкована за частотою виникнення певних факторів по кожному результату, вона дозволяє сконцентрувати увагу на небагатьох важливих факторах

діаграма тренду: лінійний графік, що відображає точки даних, розташованих на графіку в порядку їх виникнення. Діаграма тренду дає уявлення про тенденції, коливаннях в часі, а також про позитивні і негативні зміни процесу підчасу. Аналіз тенденцій проводиться за допомогою діаграм тренду і включає в себе використання математичних методів для прогнозування майбутніх результатів на основі даних минулих періодів;

самооцінка: разовий комплексний захід з розробкою і прийняттям рекомендацій для покращення діяльності;

діаграми залежностей: графічне відображення процесу. Існує безліч різних стилів подання цих діаграм, але всі вони відображають операції, точки прийняття рішень і порядок обробки даних. Діаграми залежностей дають уявлення про те, як різні елементи системи взаємодіють між собою.

сім основних інструментів якості Ішікави: контрольний листок; гістограма; діаграма Парето; метод стратифікації (розшаровування даних); діаграма розкиду (розсіювання); діаграма Ісікави (причинно-наслідкова діаграма); контрольна карта.

До методів управління ризиками у контексті планування заходів з реалізації гуманітарної політики можна віднести:

– метод моніторингу соціального середовища, що дає змогу оперативно відстежувати всі зміни обстановки, заздалегідь планувати і організовувати дії зі зниження вірогідності прояву загроз безпеці і заходи щодо зниження величини можливих збитків від них, а також оперативно скоригувати пріоритетність виконання завдань, що стоять перед системою забезпечення національної безпеки;

– метод стратегічного планування діяльності системи забезпечення національної безпеки, що має на меті завчасне передбачення джерел загроз безпеці, прогнозування динаміки розвитку подій, запобігання реальному прояву загроз безпеці, попередню розробку компенсуючих заходів і планів використання резервів;

– метод використання механізмів міжнародної безпеки, що дає змогу нейтралізувати багато загроз безпеці, особливо зовнішніх, за рахунок можливостей світової спільноти та норм міжнародного права [12, с. 100-101].

Ідентифікація ризиків може здійснюватися як за схемою причини-наслідки (що може трапитися й до чого це приведе), так і за схемою наслідки-причини (яких наслідків слід уникати й до яких, навпаки, прагнути, які події ці наслідки можуть викликати).

Отже, ефективне планування заходів з реалізації гуманітарної політики сприяє досягненню консенсусу між різними соціальними силами та інтересами, забезпеченню демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах базових цінностей національної безпеки держави, створенню якісних умов для розвитку та конкурентоспроможності національного сектора масової культури, підвищення естетичної якості культурних продуктів, що відносяться до масової культури, залучення масової культури до процесів реалізації державної гуманітарної політики та стратегічних комунікацій, що загалом зміцнює культурно-інформаційне поле в контексті протистояння інформаційній агресії рф проти України.

Бібліографічний список:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2017 р. № 878-р. «Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr170878?an=1> (дата звернення: 14.12.2023).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 липня 2020 р. № 853-р. «Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-vikonannya-konceptsiyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-t10720> (дата звернення: 14.12.2023).
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 р. № 1422-р. «Про затвердження плану заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR191422> (дата звернення: 14.12.2023).
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 липня 2023 р. № 607-р. «Про затвердження плану заходів з реалізації кліматичної політики України в рамках участі в глобальній ініціативі із скорочення викидів метану «Global Methane Pledge». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-klimatichnoi-politiki-ukrainy-v-ramkakh-uchasti-v-hlobalnii-initsiatyvi-iz-skorochennia-vykydiv-metanu-global-methane-pledge-i070723-607> (дата звернення: 14.12.2023).
5. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 9-13.
6. Конопелько О. В. Особливості формування ідеологічної функції сучасної держави: постановка проблеми. *Право і безпека*. 2013. № 1. С 18-23.

7. Мовчан У. В. Методологічні підходи до здійснення стратегічного планування політико-правового розвитку держави. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1299> (дата звернення: 15.12.2023).
8. Mishra S., Mohanty B. Approaches to strategy formulations: A content analysis of definitions of strategy. *Journal of Management & Organization*. 2020. Pp. 1-28.
9. A Guide to the Project Management Body of Knowledge PMBOK 6th Edition. URL: <https://vuthedudotorg.files.wordpress.com/2019/11/a-guide-to-the-pmbok-6e.pdf> (дата звернення: 15.12.2023).
10. Блага Н. В. Управління проєктами. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 152 с.
11. Kümmerle R., Grisetti G., Strasdat H., Konolige K., Burgard W. A general framework for graph optimization. *International Conference on Robotics and Automation*. 2011. May. Pp. 3607-3613.
12. Шипілова Л. М., Марутян Р. Р. Аналітичні засоби стратегічного планування забезпечення національної безпеки в умовах глобальних загроз національній безпеці та міжнародній стабільності. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*. 2017. №2. С. 88-104.

References:

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06 hrudnia 2017 r. № 878-r. «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo vykonannia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2030 roku». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr170878?an=1> (data zvernennia: 14.12.2023).
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01 lypnia 2020 r. № 853-r. «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z vykonannia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi spriannia rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-vikonannya-koncepciyi-realizaciyi-derzhavnoi-politiki-u-sferi-t10720> (data zvernennia: 14.12.2023).
3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2019 r. № 1422-r. «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv iz vprovadzhennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi promyslovoho zabrudnennia». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR191422> (data zvernennia: 14.12.2023).
4. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 lypnia 2023 r. № 607-r. «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii klimatychnoi polityky Ukrainy v ramkakh uchasti v hlobalnii initsiatyvi iz skorochennia vykydiv metanu «Global Methane Pledge». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-klimatychnoi-polityky-ukrainy-v-ramkakh-uchasti-v-hlobalnii-initsiatyvi-iz-skorochennia-vykydiv-metanu-global-methane-pledge-i070723-607> (data zvernennia: 14.12.2023).
5. Onishchenko N. M., Stoietskyi S. V., Suniehin S. O. Do pytannia pro vidpovidalnist derzhavy pered hromadianskym suspilstvom. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 2. S. 9-13.
6. Konopelko O. V. Osoblyvosti formuvannia ideolohichnoi funktsii suchasnoi derzhavy: postanovka problemy. *Pravo i bezpeka*. 2013. № 1. S 18-23.
7. Мовчан У. В. Методологічні підходи до здійснення стратегічного планування політико-правового розвитку держави. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1299> (дата звернення: 15.12.2023).
8. Mishra S., Mohanty B. Approaches to strategy formulations: A content analysis of definitions of strategy. *Journal of Management & Organization*. 2020. Pp. 1-28.
9. A Guide to the Project Management Body of Knowledge PMBOK 6th Edition. URL: <https://vuthedudotorg.files.wordpress.com/2019/11/a-guide-to-the-pmbok-6e.pdf> (data zvernennia: 15.12.2023).
10. Blaha N. V. Upravlinnia proiektamy. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 152 s.
11. Kümmerle R., Grisetti G., Strasdat H., Konolige K., Burgard W. A general framework for graph optimization. *International Conference on Robotics and Automation*. 2011. May. Pp. 3607-3613.
12. Shypilova L. M., Marutian R. R. Analitichni zasoby stratehichnoho planuvannia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh hlobalnykh zahroz natsionalnii bezpetsi ta mizhnarodnii stabilnosti. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2017. №2. S. 88-104.

Prisyazhniuk S. V. Planning of measures for the implementation of humanitarian policy

The article analyzes the features of the organization of planning measures for the implementation of humanitarian policy as a strategically important task and one of the key prerequisites for sustainable development of the country. The state humanitarian policy is considered as the main factor in the legitimation of public power and the consolidation of the state and civil society.

It is proved that the effective functioning of the humanitarian sphere of the State requires the use of advanced technologies for planning management processes and should take into account the goals, principles, mechanisms and specific measures aimed at creating conditions for the full humanitarian development of society, revealing and enriching its intellectual potential, ensuring the comprehensive spiritual and creative realization of the individual and the necessary sociodynamics of education, science, art, literature and others components of spiritual life.

The key tools for strategic planning of humanitarian policy are outlined, which include complex process, partially process and substantive tools, as well as systematic approaches to planning measures for the implementation of humanitarian policy.

A promising concept of planning measures for the implementation of humanitarian policy, quality control tools and risk management methods in the context of planning measures for the implementation of humanitarian policy is proposed.

It is determined that to assess the effectiveness of planning measures for the implementation of humanitarian policy, you can use such methods as the rank method, matrix methods, STEP-analysis, SWOT-analysis, SPACE-analysis, GAR-analysis, LOTS-analysis, RIMS-analysis, etc. In turn, risk identification can be carried out both according to the cause-effect scheme (what can happen and what it will lead to) and according to the consequence-cause scheme (what consequences should be avoided and, on the contrary, aspired to, what events these consequences can cause).

It is summarized that effective planning of measures for the implementation of humanitarian policy contributes to the achievement of consensus between various social forces and interests, ensuring the democratic consolidation of society, its development within the basic values of national security of the State.

Keywords: *humanitarian policy, humanitarian sphere, mass culture, planning, strategic planning, strategic communications.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.11

УДК 323:32.001 (075.8)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>**Ткач О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>**Батрименко О. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>**Неліпа Д. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті висвітлено історичне становлення політичного статусу жінок. Охарактеризовано умови включення до політичного процесу. Висвітлено питання дискримінації жінок у політиці. Надано методологічні засади вивчення жіночого питання в політиці з урахуванням національної специфіки. Проаналізовано механізми посилення політичної ролі жінок. У статті здійснюється спроба пояснити зростання гендерних норм та феміністських стратегій у внутрішній та зовнішній політиці. Для вирішення цих основних дослідницьких питань та стимулювання міжнаціональних порівняльних досліджень у цій статті пропонуються теоретичні засади гендерної зовнішньої політики. Він заснований на двох напрямках досліджень: міжнародній феміністській теорії та аналізі зовнішньої політики. Дослідники виокремлюють три способи, за допомогою яких можна здійснити порівняльний аналіз гендера у внутрішній та зовнішній політиці: шляхом виокремлення варіацій прогендерних норм та аналітичної оцінки міжнаціональних тенденцій; шляхом пояснення зростання, а також протидії гендерним нормам у зовнішній політиці; шляхом вивчення послідовності змін гендерних норм, щоб виявити суперечності в зовнішній політиці. Обґрунтовано, що дослідження аспектів гендерної проблематики визначає інтерес для сучасної політичної науки, оскільки вони відображають настрої соціальної групи. Аргументи щодо доцільності побудови гендерно-нейтрального політичного простору, способів фемінізації політичного корпусу та моделей формування паритетної політики. Визначено, що здійснюється вплив гендерного чинника на політичну поведінку індивідів. Емпіричні дані політичної науки свідчать, що соціальні модифікації, культурні трансформації, зміни в політичній сфері визначають вплив на політичну орієнтацію та електоральну поведінку. Проте латентні характеристики політичних інститутів, пов'язані з використанням не адміністративного, а маніпулятивного ресурсів, забезпечують відтворення політичних відносин, чоловічого корпоративізму та елітизму в політиці.

Ключові слова: демократія, представництво, політична участь, політичні процеси, держава, рівноправність громадян, політичний режим.

Постановка проблеми. Участь жінок у політичному процесі є характеристикою політичної системи. Аналіз питання жіночого представництва сприятиме формуванню організаційних моделей у політиці. Проблема досягнення жінками паритету з чоловіками у сфері політики є пріоритетним напрямком демократичного розвитку. Теоретико-методологічне обґрунтування жіночих перетворень у політиці становить науковий інтерес. Є об'єктивна необхідність у вивченні жіночого політичного потенціалу, у визначенні зовнішніх та внутрішніх факторів. Вони впливають на політичну активність як суб'єкта політичної діяльності. В політичній науці є низка лакун стосовно фемінізації політичних процесів, запровадження принципу політичного паритету, аналізу ефективності. Аналіз участі жінок у політиці дозволяє робити прогнози щодо політичного розвитку та демократизацією.

Мета статті. Метою статті є дослідження форм участі жінок у політичних процесах в умовах демократичної трансформації.

Методи дослідження. Завдання статті вирішуються за допомогою факторного методу, визначення факторів, які впливають на гендерний дисбаланс у вищих органах державної влади); метод визначення закономірностей між ступенем системи квотування та рівнем гендерного балансу.

Використовуються тематичні дослідження, діахронічні порівняння в дослідженнях окремої країни та порівняння між країнами, щоб зробити висновки про політичне представництво жінок за допомогою якісних та кількісних методів.

Методи дослідження. В сучасних умовах дедалі більше держав стали лідерами у просуванні гендерної рівності у глобальних проблемах, звернувши увагу на просування проблем жінок, представництва, гендерної рівності, розширення прав та можливостей та лідерства як «розумної дипломатії та економіки». Низка держав, (Австралія, Канада, Норвегія, Швеція, Південна Африка та Сполучене Королівство) підтримують програму «Жінки, мир та безпека»

З'являються нові дослідні дані, які свідчать, що збільшення участі жіночої еліти у мирних процесах як делегатів та представників, а також участі жінок у політиці та рухах громадянського суспільства призводить до менш конфліктного миру з стійкішими мирними угодами («ООН–Жінки»), що враховують гендерні аспекти, які сприяють розширенню прав і можливостей жінок та створенню рівноправного суспільства після конфліктів [1].

Було досягнуто прогресу в просуванні гендерних норм на різних міжнародних форумах, у зовнішній політиці окремих держав, в міжнародних відносинах. Проте існує протилежна тенденція антагоністичної глобальної політики, Відбувається «ремаскулінізація».

В зовнішній політиці переважають традиційні короткострокові проблеми безпеки, наприклад, у «глобальній війні з терором», а не в довгостроковій перспективі. Прикладом протидії гендерним нормам є відновлення та розширення у 2017 році Політики Мехіко у Сполучених Штатах, яке забороняє використання коштів іноземної допомоги США неурядовим організаціям охорони здоров'я, які обговорюють аборти, виступати за права на аборт, а також припиняти фінансові внески США до Фонду населення ООН (ЮНФПА).

Так, наприклад, аналіз змін у представництві жінок у Центральній та Східній Європі. Для регіону це має значення, оскільки зазнав значних політичних, економічних та соціальних змін за останні кілька десятиліть. Дослідники визначають питання: кількість жінок, представлених в політиці ЦСЄ, причини відмінності в політичному представництві жінок у регіоні.

Політичне представництво можна розглядати з різних точок зору. Демократична теорія пропонує власне розуміння репрезентації. Підходом до вивчення політичного представництва жінок є вивчення описового та змістовного представництва жінок.

Причин політичної недопредставленості чимало. Спираючись на демократичну теорію та інтегруючи теорії порівняльної політики, наукова література про жінок і політику пропонує пояснення відмінності у політичному представництві, включаючи виборчі системи, модель попиту та політичної пропозиції та попиту, політичну ідеологію, економічний розвиток, гендерні квоти та неформальну культуру.

По-перше висновок полягає в тому, що голосування за переваги є важливими засобами покращення представництва жінок. Підштовхує вибір, але мало відомо про їхній вплив на представництво жінок у політиці.

По-друге, для представництва мають значення фактори, які базуються на агенції. Хоча роль жіночої адвокації підкреслювалася в літературі, її вплив у країнах ЦСЄ залишався поза увагою. Однак, схоже, що жіночі групи виступали за законодавчі гендерні квоти, часто суттєво допомагали процесу, сприяючи представництву жінок у майбутньому. Вносячи жіночі питання на політичний порядок денний, сприяючи їх прийняттю, жіночі групи з адвокації відіграли вирішальну роль у сприянні реальному представництву. І навпаки, навіть якщо зараз кількість жінок-представниць у парламенті вища, ніж у 1990-х, це не гарантує реалізацію феміністської політики. Теорія критичної маси передбачає зв'язок між описовим і змістовним представництвом, тобто більша кількість жінок у парламенті має призвести до представництва феміністичних мотивів. Стверджується, що суттєве представництво жінок має гендерну природу в країнах, в яких домінують праві популістські партії. Праві популісти формулюють проблеми та приймають політику, пов'язану з проблемами жінок, таким чином, щоб вони могли підкреслити власні соціально консервативні цінності та стратегічні цілі в політичних процесах.

Оскільки політичне знання є концепцією, яка охоплює достовірну інформацію, допомагає прийняти участь у компетентних рішеннях, дослідники з порівняльної політології аналізують відповіді на політичні погляди (наприклад, в контексті виборів), які є актуальними для соціальних груп з метою розробки системи компетентностей, питань знання, які можуть бути збалансованими для верств суспільства. Вони визначають завдання, які є актуальними для політичної експертизи (наприклад, голосування); збирають відповіді щодо ставлення до діяльності лідерів, ставлення щодо

кандидатів на виборах (наприклад Американські національні дослідження виборів 2022); розробляють комплекс гендерно-збалансованих відповідей для виміру за шкалою політичних знань, які відображають компетентність в голосуванні за партію, кандидата, який краще представляє їхні політичні інтереси [2].

Існують відмінності в презентації актуальних питань. Так, жінки визначають проблеми абортів, охорони здоров'я, рівність, права жінок (рідше чоловіків визначають проблеми міжнародних відносин, податки). Чоловіки визначають проблеми економіки, іноземного капіталу, політики в галузі національної безпеки. Таким чином, політичні знання є ключем для допомоги уявляти власні інтереси. Це дає нове розуміння взаємозв'язку між політичними знаннями та політичною участю серед жінок та чоловіків. Таким чином, дослідники визначили, що збалансовані шкали знань мають змогу зменшити штучні гендерні відмінності в політичних знаннях, свідчать, що часто жінки та чоловіки демонструють однаковий рівень політичних знань. Важливо, щоб виміри знань не маскували участь жінок в політичних процесах, повною мірою були розкриті. Методику показників можна використати для виміру знань інших соціальних груп (за віком, за регіоном), а також для визначення прогалів в знаннях, щоб групи були більш інформованими з метою впливу на забезпечення політичних знань.

Питання, що стосуються політичного представництва жінок, оцінка ролі жінок у демократичній політиці є важливим. Зростає рівень обізнаності щодо політичного представництва жінок та потреби гендерної рівності в контексті системної трансформації, інтернаціоналізації та європеїзації. В регіоні поширені нелібералізм, популізм, демократична трансформація. Проте вплив на гендерну рівність у політиці залишається актуальним. Отже, існує реальна потреба оновити наукову літературу за допомогою аналізу політики стосовно політичного представництва жінок.

Конкретні партійні нормативні акти забезпечують стимули до поведінки, що підтримує гендерну рівність, і, отже, може посилити представництво жінок. Так само, преференційне голосування дозволяє виборцям виправити упередженість політичної еліти, яка ставить жінок нижче в партійних списках, і може призвести до збільшення представництва. Загалом, невеликі інституційні зміни можуть мати значні наслідки для представництва жінок.

Уявлення про порівняльні дослідження жінок в політиці допомагають здійснити детальний аналіз країн ЦСЄ. Результати дають змогу краще зрозуміти механізми представництва та пропонують пояснення варіації в регіоні.

Так, жіночі рухи боролися за просування прав жінок та гендерної рівності. Внаслідок були досягнуті міжнародні документи: Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок у 1979 р.; резолюція 1325 про жінок, мир та безпеку (WPS) у 2000 р. Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Прийнята в 2000 р. Резолюція 1325 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй і наступні резолюції складають порядок денний «Жінки, мир і безпека» (WPS). Цей порядок денний є важливою міжнародною нормативною та політичною основою, спрямованою на гендерні наслідки конфлікту для жінок і дівчат, включаючи захист від сексуального та гендерного насильства, сприяння участі жінок у процесах миру та безпеки та підтримку ролі жіноку запобіганні конфліктам і відбудові після конфлікту. Оксфордський довідник «Жінки, мир і безпека» об'єднує науковців, правозахисників і політиків, щоб надати огляд того, що ми знаємо про те, що сприяє участі жінок, що працює для захисту жінок від гендерного насильства, порушення прав людини, а також те, що допомагає запобігти конфліктам, спираючись на досвід і знання жінок щодо побудови світопорядку від локального до глобального рівнів.

Важливо, що він усуває прогалини в знаннях, визначає основні напрями наукової роботи (знання про політичне лідерство, діяльність та структуру парламенту та уряду, політичну систему). Ці знання впливають на формування політичних інтересів. Звісно, що окремі галузі знань легше засвоюються членами цієї групи (виборче право, аборти, міське самоврядування), тобто саме ті, які безпосереднім чином пов'язані з інтересами жінок а політичному процесі. Проте інформація може бути по-різному доступною для окремих груп. Мотивація є ключовим механізмом отримання знання. Якщо в системах опитування включаються питання, які є актуальними (ситуативними) для соціальної групи, тоді рівень гендерних відмінностей зменшується. Тоді жінкам легше визначати лідерів серед жінок, визначати обраних представників. Часто жінки мають вищий рівень „практичної” інформації стосовно державних послуг (в галузі охорони здоров'я, догляду за дітьми, юридичною допомогою, національної політики з питань відпусток, вагітності).

В наукових працях аналізуються концепції та історія діяльності WPS; теорія і практика WPS; міжнародні інституції, залучені до порядку денного; впровадження у запобіганні конфліктам,

миротворчих операціях, розбудові миру, контролі озброєння, захисті прав людини та захисті населення; зв'язки між WPS та іншими резолюціями та програмами ООН; поточні та майбутні виклики [3].

Резолюція 1325 Ради Безпеки ООН була прийнята в 2000 році на піку ліберальної ери, яка характеризувалася оптимізмом щодо експорту ліберальних ідей людського прогресу, розвитку, ліберальної демократії. У зв'язку з руйнівними етнічними чистками та геноцидом, що відбувалися в регіоні Західних Балкан, Руанді, відбувалися публічні заклики до міжнародної спільноти прийняти активну стратегію, втрутитися в сучасні конфлікти.

Гендерна рівність стає актуальним питанням у сучасному глобальному порядку денному як окрема мета в галузі сталого розвитку. Гендерна проблематика є важливим завданням для багатьох міжнародних інститутів, держав та організацій [4, с.29].

Іноземна допомога, яку надають багатші держави, спеціально орієнтовані на гендерну рівність, Безпека жінок пов'язана з національною та міжнародною безпекою, що ілюструє «доктрина Хілларі» під керівництвом держсекретаря США Клінтон.

Проте зберігається зростання кількості неліберальних демократій та правого популізму. Чоловіки, зокрема, прагнуть повернути власні права. Гендер становить одну з головних ліній розлому в сучасній глобальній політиці.

У дослідженнях «Огляду світових цінностей» важливі не стільки гендерні відмінності в цінностях та відносинах, скільки відмінності в цінностях та ставленні до статі всередині країни та між країнами [5].

У зв'язку з цим важливе чоловіче лідерство та ставлення, оскільки чоловіки та жінки можуть дотримуватися гендерної рівності або феміністських поглядів, висловлювати ці ідеї через свою поведінку як агенти зовнішньої політики. Крім того, неможливо пояснити проблему та опір прийняттю зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення гендерної рівності без визнання структурних та ієрархічних принципів патріархату, які історично вкоренилися як частина державної ідентичності, дипломатичної практики та глобального порядку.

Гендерний розрив у ставленні до зовнішньої політики визначено в літературі щодо громадської думки. Наприклад, Елін Б'ярнегорд (Швеція), визначив, що жінки, як правило, більш миролюбні та менш мілітаристські ніж чоловіки. Індивідуальний рівень взаємозв'язок між ставленням до гендерної рівності, з одного боку, та толерантністю та доброзичливістю з іншого, є недостатньо дослідженим, але також це ключовий внесок про вплив фемінізму здебільшого ігнорувалися в дослідженнях гендерного розриву в громадській думці. Існує причинно-наслідковий зв'язок між ставленням до гендерної рівності, з одного боку, і миролюбні погляди з іншого боку.

Політичне знання є фундаментальним для функціонування представницької демократії. Знаючі громадяни демонструють вищий рівень політичної участі, як правило, голосують за ідеологічно близьких партій. Таким чином, політичні знання зміцнюють зв'язок між перевагами громадян і політичними позиціями партій і кандидатів, які обираються. Політичні знання є в основі демократії, є основою громадянства [6].

Проте, незважаючи на нормативне значення, послідовні дослідження виявили, що середній громадянин, незалежно від країни чи періоду, що розглядається, має низький рівень політичних знань.

Знання нерівномірно розподілені між соціальними групами, що має ризик нерівного представництва та послаблення якості демократії. Однією з таких нерівностей є гендер, а послідовний висновок про те, що жінки менш політично обізнані, ніж чоловіки. Цей гендерний розрив спостерігається в дослідженнях, проведених у США, Європі, та Латинській Америці [7].

Українські дослідники здійснили аналіз зміни гендерного складу Верховної ради в 1990-2020 роках. Рівність прав чоловіків і жінок забезпечується наданням рівних можливостей у громадській та політичній діяльності. Визначено 59-е місце зі 153 України в рейтингу гендерної рівності [8].

Проте необхідні подальші дослідження, щоб зрозуміти, яким чином гендерні демократії трансформуються в егалітарні демократії, що насправді перешкоджає гендерній рівності в політиці. Важливо проаналізувати інституційні, агенційні фактори, наприклад, голосування за переваги, політичні партії та жіноча агенція.

Отже, ефективне планування заходів з реалізації гуманітарної політики сприяє досягненню консенсусу між різними соціальними силами та інтересами, забезпеченню демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах базових цінностей національної безпеки держави, створенню якісних умов для розвитку та конкурентоспроможності національного сектора масової

культури, підвищення естетичної якості культурних продуктів, що відносяться до масової культури, залучення масової культури до процесів реалізації державної гуманітарної політики та стратегічних комунікацій, що загалом зміцнює культурно-інформаційне поле в контексті протистояння інформаційній агресії РФ проти України.

Висновки. Таким чином, питання, що стосуються політичного представництва жінок, оцінка ролі жінок у демократичній політиці є важливим. Зростає обізнаність щодо політичного представництва жінок та потреби гендерної рівності в контексті системної трансформації, інтернаціоналізації та європеїзації.

Обґрунтовано, що дослідження аспектів гендерної проблематики визначає інтерес для сучасної політичної науки, оскільки вони відображають настрої соціальної групи. Аргументи щодо доцільності побудови гендерно-нейтрального політичного простору, способів фемінізації політичного корпусу та моделей формування паритетної політики. Рейтинги популярності теми жіночої включеності до політичної сфери за рівнем є високими, тема політичного паритету має привілейоване право.

Визначено, що здійснюється вплив гендерного чинника на політичну поведінку індивідів. Емпіричні дані політичної науки свідчать, що соціальні модифікації, культурні трансформації, зміни в політичній сфері визначають вплив на політичну орієнтацію та електоральну поведінку. Проте латентні характеристики політичних інститутів, пов'язані з використанням не адміністративного, а маніпулятивного ресурсів, забезпечують відтворення політичних відносин, чоловічого корпоративізму та елітизму в політиці. Жінки мають підстави для того, щоб претендувати на право активної політичної участі. Проте, виявляючи прагнення залучення до політичного життя, вони стикаються з перешкодами в процесі демократичного розвитку.

Бібліографічний список/References:

1. UN Women. 2015. Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of UNSCR 1325. New York: UN Women.
2. Kenski Kate, Jamieson Kathleen Hall. 2000. The Gender Gap in Political Knowledge: Are Women Less Knowledgeable Than Men About Politics? In Everything You Think You Know About Politics And Why You're Wrong, edited by Hall Jamieson Kathleen. New York: Basic Books.
3. Davies Sara E., True Jacqui, eds. 2019. The Oxford Handbook on Women, Peace and Security. New York: Oxford University Press.
4. True Jacqui, Mintrom Michael. 2001. Transnational Networks and Policy Diffusion. *International Studies Quarterly* 45 (1): p.27–57.
5. Verba, Sidney, Burns, Nancy, and Schlozman, Kay Lehman. 1997. Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement. *Journal of Politics* 59(4): 1051– 72.
6. Grönlund, Kimmo, and Milner, Henry. 2006. The Determinants of Political Knowledge in Comparative Perspective. *Scandinavian Political Studies* 29 (4): 386– 406.
7. Lovenduski, Joni. 2005. Feminizing Politics. Cambridge: Polity Press.
8. The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://iportal.council.gov.ua/print/8004.html>.

Tkach O. I., Batrymenko O. V., Nelipa P. V. Participation of women in external and domestic political processes

The article highlights the historical formation of the political status of women. The conditions for inclusion in the political process are characterized. The issue of discrimination against women in politics is highlighted. The methodological principles of the study of the women's issue in politics, taking into account the national specificity, are provided. The mechanisms of strengthening the political role of women are analyzed. The article attempts to explain the growth of gender norms and feminist strategies in domestic and foreign policy. In order to address these main research questions and stimulate cross-national comparative research, this article proposes a theoretical framework for gendered foreign policy. It is based on two lines of research: international feminist theory and foreign policy analysis. Researchers single out three ways by which a comparative analysis of gender in domestic and foreign policy can be carried out: by distinguishing variations of pro-gender norms and analytical assessment of international trends; by explaining the rise of, as well as countering, gender norms in foreign policy; by examining the sequence of changes in gender norms to reveal contradictions in foreign policy. It is substantiated that the study of aspects of gender issues is of interest to modern political science, as they reflect the attitudes of a social group. Arguments regarding the expediency of building a gender-neutral political space, methods of feminization of the political body and models of parity policy formation. It was determined that the influence of the gender factor on the political behavior of individuals is carried out. Empirical data of political science show that social modifications, cultural transformations, changes in the political sphere

determine the impact on political orientation and electoral behavior. However, the latent characteristics of political institutions associated with the use of non-administrative and manipulative resources ensure the reproduction of political relations, male corporatism and elitism in politics.

Keywords: *democracy, representation, political participation, political processes, state, equality of citizens, political regime.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.12

УДК 341; 341.9; 349

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2822-2268>**Ягунов Д. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Тюбінгенський університет імені Еберхарда і Карла**

ПРАВО НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У СТАНДАРТАХ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЮРИДИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена лінгвістичному та юридичному тлумаченню окремих понять, що містяться у Європейській конвенції про захист прав людини, доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням, інших документах Ради Європи та Європейського Союзу.

Авторський аналіз має практичну спрямованість, адже стосується гармонізації категоріального апарату, що використовується у численних європейських стандартах з прав людини у кримінальному провадженні, що віддзеркалюють актуальні виклики суспільного розвитку не лише України, проте й спільного європейського правового простору.

Метою авторського дослідження є проведення порівняльного аналізу правових стандартів Ради Європи та документів Європейського Союзу, що стосуються права на правничу допомогу, яке є складовою як права на справедливий суд, так і заборони катувань та неналежного поводження.

У статті аналізуються особливості формулювання права на правничу допомогу у тексті Конвенції про захист прав людини, опублікованої різними мовами країн-членів Ради Європи, де акцент (та відповідний висновок) робиться на тому, що саме український переклад максимально наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). При цьому у перекладах на інші європейські мови акцент здебільшого робиться саме на суб'єктові («право на суб'єкта»), що можна вважати наближенням до французького тексту Конвенції.

Крім того, у статті розкриваються основоположні принципи та відмінності стосовно правничої допомоги в контексті статті 3 Конвенції та статті 6 Конвенції про захист прав людини, адже право на правничу допомогу є базовим для обох статей, хоча реалізація такого права має різну природу. Так, якщо для цілей статті 3 Конвенції право на доступ до адвоката спрямоване на запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, і не пов'язане з питаннями належного процесу чи права на захист.

У статті аналізуються основоположні засади запобігання неналежному поводженню, яких Комітет постійно дотримується у своїй практиці та висвітлює у відповідних доповідях Урядом країн-членів Ради Європи, де такими засадами є: 1) право на адвоката з самого початку затримання; 2) право на контакт з адвокатом і право адвоката на відвідування ним клієнта (включаючи конфіденційність спілкування); 3) право зацікавленої особи на присутність адвоката під час допиту.

Автор у статті аналізує відповідні положення документів ЄС щодо права на правничу допомогу (Резолюція 2009/C295/01, Директива 2013/48/ЄС тощо).

Автор робить наголос на одній з найважливіших справ ЄСПЛ з питання, що є предметом дослідження, а саме на рішенні у справі «Artico v. Italy», яке до цього часу є орієнтиром для європейських організацій, їх інституцій та національних урядів в частині формулювання положень стандартів у частині забезпечення права на правничу допомогу.

Ключові слова: : права людини, право на захист, Конвенція про захист прав людини, Європейський комітет з питань запобігання катуванням, ЄКЗК, запобігання катуванням, правничу допомогу, право на отримання правничої допомоги, юрист, адвокат, право на адвоката, право на правничу допомогу.

Наукове питання, що порушується, аналізується та розв'язується у цій статті, як на перший погляд, є питанням суто лінгвістичного тлумачення окремих понять, що містяться у Європейській конвенції про захист прав людини, доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням, інших документах Ради Європи та Директивах Європейського Союзу.

Проте цей аналіз має виключно практичну спрямованість, адже стосується гармонізації категоріального апарату, що використовується у численних європейських (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) документах, що віддзеркалюють актуальні виклики суспільного розвитку не лише України, проте й європейського співтовариства.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що термінологічна ясність європейських стандартів є вкрай важливою для функціонування системи правничої допомоги як частині системи кримінального правосуддя, що сприяє скороченню тривалості перебування підозрюваних у поліцейських та пенітенціарних місцях несвободи, зменшенню в'язничного населення та зниженню гостроти проблеми перепоповнення в'язниць, зниженню показників рецидивної злочинності та зменшенню обсягів повторної віктимізації, а також захисту прав потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві.

Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу документів Ради Європи та Європейського Союзу, що стосуються права на надання правничої допомоги у сфері кримінального (і не тільки) судочинства, що є складовою як права на справедливий суд, так і заборони катувань та інших форм неналежного (жорстокого) поводження.

При проведенні цього дослідження в силу його новизни автор спирався на офіційні тексти юридичних документів Ради Європи та Європейського Союзу. Так, з огляду на те, що наразі існують численні суттєві термінологічні відмінності у юридичних документах Ради Європи та Європейського Союзу, пов'язані з визначенням права на отримання правничої допомоги, і останні документи були прийняті у період 2013 – 2021 рр., проблема може вважатися невирішеною, а тому потребує наукового дослідження, до якого приступив автор.

Перше, на що доцільно звернути увагу у рамках цього дослідження, є стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (див. Указ Президії ВР УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973), в якій наголошується, що кожна особа має право «захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника» (український переклад з офіційного веб-сайту Верховної Ради України).

Проте в англійській редакції Пакту, опублікованій на офіційному веб-сайті Організації Об'єднаних Націй можна зустріти право «to defend himself in person or through legal assistance», з чого ми можемо зробити висновок про не зовсім коректний переклад поняття «assistance» та фактичну підміну поняття «assistance» поняттям «lawyer».

При цьому Основні принципи щодо ролі юристів (07 September 1990, the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba) наголошують як на доступі до адвокатів, так і на здійсненні захисту: «Усі особи мають право звертатися за допомогою до адвоката за своїм вибором для захисту та встановлення своїх прав і здійснення захисту на всіх стадіях кримінального провадження». Проте, що є важливим, сам відповідний підрозділ Основних принципів називається «Доступ до адвокатів та правничих послуг» («Access to lawyers and legal services»).

Крім того, цей же оонівський стандарт вказує на те, що «будь-яка така особа, яка не має адвоката (lawyer), у всіх випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, має право на призначення їй адвоката (lawyer), досвід і компетентність якого відповідають характеру правопорушення, з метою надання результативної правничої допомоги (effective legal assistance)».

На окрему увагу заслуговують Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до правничої допомоги в системах кримінального правосуддя (UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, Resolution 67/187).

У першу чергу, потрібно відзначити, що у вказаних Принципах та керівних положеннях наголошується, що правнича допомога є важливим елементом справедливої, гуманної та результативної системи кримінального правосуддя, яка ґрунтується на принципі верховенства права.

Для цілей вказаних Принципів та керівних положень термін «правнича допомога» включає правові консультації, допомогу та представництво для осіб, затриманих, заарештованих або ув'язнених, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення кримінального правопорушення, а також для потерпілих і свідків у процесі кримінального правосуддя, що надаються безоплатно особам, що не мають достатніх коштів, або коли цього вимагають інтереси правосуддя. Крім того, поняття «правнича допомога» включає в себе правову освіту, доступ до правової інформації та інші послуги, що надаються особам за допомогою альтернативних механізмів вирішення спорів та процесів відновного правосуддя.

Наближаючись до аналізу європейських стандартів надання правничої допомоги, доцільно звернутися до Конвенції про захист прав людини (надалі по тексту – Конвенція).

Відповідно до українського перекладу тексту пункту 3(с) статті 6 Конвенції, поданого на офіційному веб-сайті Ради Європи, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має *inter alia* право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя».

У пункті 3(с) статті 6 Конвенції центральною є саме категорія «юридична допомога», яка у багатьох європейських (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) документах використовується з певними термінологічними розбіжностями, що, власне, і ставить на порядку денному питання щодо уточнення таких категорій.

Вважаємо за потрібне нагадати, що Конституція України використовує категорію «правнича допомога» або «професійна правнича допомога» (ст. ст. 29, 59, 131-2). Відтак у цій статті ми будемо вживати розуміти «правничу допомогу» та «юридична допомога» як тотожні, а відтак вживати поняття «правничу допомогу».

Офіційний англійський текст статті 6 Конвенції використовує поняття «legal assistance» («to defend himself in person or through legal assistance»).

При цьому французький текст статті 6 Конвенції говорить про «l'assistance d'un défenseur», а німецький – про можливість «sich durch einen Verteidiger verteidigen», де «Verteidiger» дослівно перекладається як захисник, причому не лише у сфері юриспруденції, проте й в інших сферах життя.

Отже, англійський текст більше відображає саме «правничу допомогу» як дію, у той час коли французький або німецький – саме «допомогу захисника», де смисловий акцент робиться на суб'єкті надання правничої допомоги.

Відтак можна зробити висновок, що український текст являє собою умовне поєднання англійської, французької та німецької лінгвістичних конструкцій.

Продовжуючи порівняльний аналіз лінгвістичних конструкцій, доцільно навести інші національні приклади.

Так, нідерландська редакція, що встановлює право особи «zich zelf te verdedigen of daarbij de bijstand te hebben van een raadsman», є, умовно кажучи, більш німецькою конструкцією, аніж сама німецька.

Так, в основі нідерландської лінгвістичної конвенційної конструкції перебуває поняття «raadsman» – «адвокат» («юрист») – саме як суб'єкт. Відповідне слово має походження з Old Dutch («man»), з протогерманської «mann» та, ймовірно, з протоіндоєвропейської «man». Можна також згадати «man» з Old Saxon, «mann» з Old English, «man» з Old High German, а також готське MANN. На додаток можна згадати західнофрізьке та англійське (і, як наслідок, германське) «man», а також сучасне німецьке «mann».

Скандинавські країни представлені наступними лінгвістичними конструкціями.

У данському тексті статті 6 Конвенції йдеться про право особи на отримання «juridisk bistand», тобто правничої допомоги («at forsvare sig personligt eller ved juridisk bistand»).

Норвезька редакція конвенційного права звучить майже аналогічно та формулює право саме на правничу допомогу («å forsvare seg personlig eller med rettslig bistand»).

Данське та норвезьке «bistand» наближене до німецького «beistand» та відображає саме «допомогу» («aid», «assistance», «help»): «internasjonal bistand» – міжнародна допомога, «ute bistand» – надати допомогу, «be om bistand» – попросити допомоги, «søke juridisk bistand» – звернутися по правову допомогу.

Водночас шведська редакція відповідного конвенційного права сформульована як «att försvara sig personligen eller genom rättegångsbitråde», де «rättegång» читається як «юридична» («судова»). «Biträde» (bi- + tråda) може читатися і як «допомога», і як «помічник» або «асистент» (див. шведське «biträda» – допомагати, або німецьке «beitreten» – приєднуватися).

Фінський текст дещо наближений за юридичним значенням до шведського, де йдеться про «oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä». Відповідно, «oikeudenkäyntiavustaja» перекладається як «юридичний радник». Отже, у вказаному прикладі акцент робиться саме на захисникові – як на суб'єкті, аніж на правничій допомозі як дії.

Ісландська редакція говорить про право особи «hann fái að halda uppi vörnum sjálfur eða með aðstoð verjanda að eigin vali», тобто йдеться саме про захисника як суб'єкта. Так, «verjandi» перекладається саме як «захисник» та має походження з «verja» (див. протонімецьке «warjō» – «захист»). Відповідно, Old Norse суфікс «andi» має походження з протонімецького «-andz» та протоіндоєвропейського «-nt-».

Окремо можна вказати на ірландський приклад, де відповідний текст, поданий на офіційному сайті Раді Європи, закріплює право особи «*chun é féin a chosaint i bpearsa nó trí chúnamh*». Відповідно, «*chúnamh*» англійською – це «*aid*», «*help*», «*assistance*»), а «*trí chúnamh*» – це «через правничу допомогу».

На додаток можна навести угорську редакцію конвенційного права, яке сформульоване як «*személyesen, vagy az általa választott védő segítségével*», де «*védő*» – це саме «захисник» як суб'єкт («*protector*», «*guardian*» – у загальному розумінні, «*legal (defense) attorney*» – у сфері юриспруденції).

У слов'янських мовах також акцент робиться на адвокату як на суб'єктові.

Так, у болгарському тексті йдеться про право особи «да се защитава лично или да ползва адвокат».

Македонська редакція декларує право особи «да се брани самиот или со помош на бранител».

Сербська редакція конвенційного права звучить як «да се брани лично или путем браниоца».

Хорватський текст декларує право особи «*da se brani sam ili uz branitelja*».

У чеській редакції йдеться про право «*obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce*».

Чорногорська редакція закріплює за особою право «*da se brani lično ili putem branioca*».

Польський текст Конвенції вказує на право особи «*bronienia się osobiście lub przez siebie obrońcę*».

Словенський текст вказує на право «*da se brani sam ali z zagovornikom*».

Словацька редакція права звучить як «*obhajovat' sa osobne alebo prostredníctvom obhajcu*».

Російський переклад конвенційного права є наближеним за змістом до словацького та звучить як «защитать себя лично или через посредством защитника».

У свою чергу, італійська редакція говорить про право праві на доступі до правосуддя та справедливого судового розгляду особи «*difendersi personalmente o avere l'assistenza di un difensore*».

Румунська редакція конвенційного права сформульована як «*să se apere el însuși sau să fie asistat de un apărător*».

Іспанський текст вказує на право особи «*a defenderse por sí mismo o a ser asistido por un defensor*».

Португальський вказує на право особи «*defender-se a si próprio ou ter a assistência de um defensor*».

Отже, цей огляд різних формулювань у різних перекладах надає підстави говорити про те, що саме український переклад найбільш наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). До англійського та українського наближений данський та норвезький переклади. При цьому переклади на інші європейські мови акцент роблять саме на суб'єкті («право на суб'єкта»).

На продовження попередньої тези доцільно згадати і положення Резолюції № 78(8) про правничу допомогу та правові консультації (ухвалено Комітетом Міністрів 2-го березня 1978 року на 284-му засіданні заступників міністрів), на наголошується на праві до правосуддя та справедливого судового розгляду (*the right of access to justice and to a fair hearing*), що є важливим елементом будь-якого демократичного суспільства.

Вказаний документ складається з преамбули та двох частин, де першою частиною є «правнича допомога у судових провадженнях» («*Legal aid in court proceedings*»), а другою – «правова консультація» («*Legal advice*»). Наголошується, що правнича допомога має завжди включати допомогу особи, яка має «професійну кваліфікацію для здійснення юридичної практики». У той же час держава повинна забезпечити особі, яка перебуває в економічно слабкому становищі, можливість отримати необхідну правову консультацію з усіх питань, що виникають у зв'язку з питаннями, що можуть вплинути на її права чи інтереси (п. 12).

Крім того, говорячи про документи Ради Європи, потрібно врахувати положення Рекомендації № R(93)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення (Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 484-му засіданні заступників міністрів 8-го січня 1993 року), в якій наголошено, що ця Рекомендація спрямована на вдосконалення існуючих систем правового консультування і правничої допомоги.

Далі ми ставимо за мету розкрити сутність права на правничу допомогу у практиках Європейського комітету з питань запобігання катуванням (надалі по тексті – ЄКЗК, або Комітет).

Для цього нам потрібно розкрити основоположні принципи стосовно правничої допомоги в контексті як статті 3 Конвенції, так і статті 6 Конвенції, адже право на правничу допомогу є базовим для обох статей Конвенції, хоча реалізація такого права має різну правову та соціальну природу.

Для цілей статті 3 Конвенції право на доступ до адвоката спрямовано на запобігання катуванням або неналежному поведінню і не пов'язане з питаннями *due process* або права на захист. Саме такий

підхід покладено в основу діяльності Комітету, що можна прослідувати у всіх доповідях ЄКЗК (див, наприклад, Turkey, May 2019, Para 22; Turkey, May 2017, Para 18; Turkey, 2013, Para 27).

Так, наприклад, у доповіді Уряду Болгарії ЄКЗК наголосив, що доступ до адвоката під час затримання є не лише питанням справедливого судового розгляду, але, що важливіше, основним запобіжником проти жорстокого поводження (Bulgaria, 2017, Para 31). У цьому контексті є надзвичайно важливим, що Комітет прямо робить акцент на місії захисника (адвоката) у запобіганні неналежного поводження щодо затриманих, підкреслюючи стримуючий вплив на тих, хто схильний до неналежного поводження щодо затриманих: саме адвокат є тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо неналежне поводження дійсно має місце (Доступ до адвоката як засіб запобігання неналежному поводженню. 21-а Загальна доповідь, СРТ/Inf(2011)28-part1, 2011, Para 18).

У доповіді Уряду Туреччини Комітет підкреслив, що його мета – гарантувати ефективне право на доступ до адвоката з моменту затримання у поліції/жандармерії – не пов'язана з питаннями належної правової процедури або права на захист; вона спрямована на запобігання жорстокому поводженню (Turkey, 2009, Para 22).

Стосовно права на правничу допомогу (права на адвоката), Комітет виробив декілька основоположних засад, яких він постійно дотримується у своїй практиці та регулярно висвітлює у доповідях Урядам країн-членів Ради Європи.

Такими засадами є: 1) право на адвоката з самого початку затримання; 2) право на контакт з адвокатом і право адвоката на відвідування ним клієнта (включаючи питання конфіденційності спілкування); 3) право зацікавленої особи на присутність адвоката під час допиту (Cyprus, November 1992, Para 52, P. 22; Cyprus, May 1996, Para 40).

Основоположним моментом в діяльності Комітету також є реальність та фактична реалізація права на доступ до адвоката, де затримані особи повинні мати реальний безперешкодний доступ до адвоката упродовж усього періоду затримання (the UK, June 2021, Para 18; Georgia, September 2018, Para 22; Italy, March – April 2022, Para 21).

У Загальних доповідях Комітету та доповідях Комітету традиційно використовується поняття «the right of access to a lawyer».

Так, у доповіді Уряду Туреччини Комітет наголосив на необхідності активного сприяння реалізації права на доступ до адвоката (Turkey, September 2003, Para 22).

У доповіді Уряду Андорри Комітет наголосив, що «можливість для осіб, затриманих під вартою в поліції, мати доступ до адвоката упродовж цього періоду є фундаментальною гарантією проти жорстокого поводження» (Andorra, 1998, Para 19).

У доповіді Уряду Данії Комітет рекомендував «наполегливо нагадувати співробітникам поліції, що вони не повинні намагатися перешкоджати затриманим особам у здійсненні їхнього права на доступ до адвоката» (Denmark, 2002, Para 19).

У доповідях Урядам Норвегії та Італії відповідно Комітет зазначив, що «право на доступ до адвоката має включати право будь-якої затриманої особи на конфіденційну розмову зі своїм адвокатом з самого початку затримання» (Norway, 2005, Para 20; Italy, 2022, Para 19).

Можна ще раз наголосити, що «право на доступ до адвоката» є основоположним у практиці Комітету (Spain, 2011, Para 110; Cyprus, 2017, Para 37; Georgia, 2001, Para 41; Poland, 2004, Para 21; Czech Republic, 2014, Para 14; Croatia, 2017, Para 17).

У цій статті увага сфокусована саме на загальноєвропейських юридичних термінологічних аспектах, а тому ми ставимо за мету проаналізувати особливості формального визначення відповідного права у різних документах не лише Ради Європи, проте й також й Європейського Союзу.

Стандарти ЄС є важливими не лише в силу поглиблення європейської інтеграції України як такої, проте й в силу того, що навіть у документах Комітету існує послідовна практика, коли ЄКЗК у своїх доповідях посилається або в тексті, або у примітках на різні Директиви ЄС, що формує наш професійний обов'язок приділити увагу і до зазначених правових стандартів, вироблених у рамках Європейського Союзу.

Основоположними у цьому контексті є окремі документи ЄС, які прямо пов'язані з предметом нашого дослідження, і розпочати цей аспект доцільно з Хартії Європейського Союзу про основоположні права, стаття 47 якої закріплює право кожного під час судового провадження «мати можливість отримати консультацію, захист та представництво» («Everyone shall have the possibility of being advised, defended and represented»).

У Резолюції 2009/C295/01 від 30.11.2009 про Дорожню карту посилення процесуальних прав підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні міститься роз'яснення понять «правова порада» («legal advice») та «правнича допомога» («legal aid») (див. Resolution 2009/C 295/01 of the Council of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings).

Право на правову консультацію (через адвоката) для підозрюваного чи обвинуваченого у кримінальному провадженні на найбільш ранній стадії такого провадження є основоположним для забезпечення справедливості провадження; право на правничу допомогу («right to legal aid») має забезпечувати результативний доступ до вищезгаданого права на правову консультацію («right to legal advice»).

Директива 2013/48 (як преамбула, так і безспередньо статті Директиви) містить різні категорії, що охоплюються предметом нашого дослідження (див. Directive 2013/48/EU on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty).

Так, у пункті 23 Преамбули йдеться про «право на спілкування з юристом» («the right to communicate with the lawyer»).

У пункті 25 Преамбули йдеться про «право на присутність юриста» («the right for a lawyer to be present»).

У пункті 26 Преамбули йдеться про «право юриста бути присутнім на слідчих діях або діях зі збору доказів» («the right for a lawyer to attend investigative or evidence-gathering acts»).

У пункті 28 та пункті 31 Преамбули йдеться про «право на доступ до адвоката, в тому числі шляхом організації допомоги адвоката» («the right of access to a lawyer, including by arranging for the assistance of a lawyer»).

У пункті 31 Преамбули також йдеться про «права [сторони] захисту» («the rights of the defence»).

Стаття 1 Директиви визначає, що вона встановлює мінімальні стандарти стосовно права підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні на доступ до адвоката, на повідомлення третьої сторони про затримання та право на спілкування з третіми особами і консульськими установами під час перебування під вартою (аналогічні гарантії вироблені в рамках діяльності ЄКЗК).

Стаття 3 Директиви встановлює, що Держави-члени забезпечують підозрюваним і обвинуваченим особам право на доступ до адвоката («the right of access to a lawyer») в такі строки та в такий спосіб, щоб відповідні особи могли практично й ефективно реалізовувати своє право на захист.

Окремо потрібно наголосити на наступному документі, які має важливе значення для термінологічної конкретизації діяльності з надання правничої допомоги.

31-го березня 2021 року на 1400-му засіданні Європейського комітету з правового співробітництва (CDCJ) було затверджено Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо ефективності та результативності схем правової допомоги у сферах цивільного та адміністративного права. Саме цей документ фактично є одним з останніх, і на який, ми переконані, потрібно орієнтуватися у процесі приведення до загального знаменнику різні категорії, які відображають дотримання гарантій осіб, які залучені до кримінального (і не тільки) судочинства.

У вказаних Керівних принципах розкривається поняття, що прямо стосуються предмету нашого дослідження.

Так, «правнича допомога» («legal aid») стосується надання правових консультацій, допомоги та/або представництва з боку надавача правничої допомоги.

«Юридичне представництво» («legal representation») означає представництво особи надавачем правничої допомоги, у тому числі в судах або під час розгляду справ в інших державних органах.

«Правова консультація» («legal advice») передбачає надання надавачем правничої допомоги, особі інформації про її права та/або обов'язки, а також про спосіб та існуючі можливості вирішення конкретного правового питання.

«Правова підтримка» («legal assistance») – це допомога з боку надавача правничої допомоги, що включає, наприклад, сприяння у складанні документів та судових заяв, підтримку в медіації та допомогу в орієнтуванні у правилах та процедурах.

Отже, «legal aid» є узагальнюючою категорією та включає «legal representation», «legal advice» та «legal assistance».

У частині практики ЄСПЛ однією з найважливіших справ є справа «Artico v. Italy» (application № 6694/74), рішення в якій було ухвалене ще у 1980 році, проте яке до цього часу є орієнтиром для європейських організацій та їх інституцій в частині формулювання положень різних стандартів у частині забезпечення права на правничу допомогу.

Цінність цього рішення була та залишається у тому, що ЄСПЛ чітко наголосив, що пункт 3(с) статті 6 Конвенції гарантує право на адекватний захист у ході судового розгляду, який здійснюється як особисто, так і за допомогою адвоката; це право підсилюється обов'язком з боку держави надати в певних випадках безплатну юридичну допомогу («Artico v. Italy», п. 33).

У контексті цієї справи заявник жодного разу не мав можливості скористатися послугами адвоката. Від самого початку призначений адвокат відмовився діяти. Призначений адвокат посилався, по-перше, на наявність інших зобов'язань, а потім – на стан здоров'я. Ці суб'єктивні причини були відкинуті Європейським Судом, який особливо наголосив, що він не зобов'язаний брати до уваги ці пояснення («Artico v. Italy», п. 33). Як наслідок, як встановив ЄСПЛ, у національному суді заявник не отримав ефективної юридичної допомоги; стосовно нього рішення про призначення адвоката залишилося мертвою літерою («Artico v. Italy», п. 33).

ЄСПЛ сформулював принципово важливий висновок, що Конвенція гарантує саме «допомогу», а не «призначення захисника», оскільки призначений адвокат може або померти, або захворіти, або може бути позбавлений можливості виконувати свої обов'язки або навіть ухилитися від їх виконання («mere nomination does not ensure effective assistance»). Влада, якщо вона повідомлена про ситуацію, що виникла, повинна або замінити його, або примусити виконувати свої обов'язки. Вузьке тлумачення пункту 3(с) статті 6 Конвенції призводить до результатів, які не є розумними та не відповідають розумінню цього пункту, адже в багатьох випадках безплатна допомога може виявитися такою, що позбавлена користі («Artico v. Italy», п. 33).

У подальшому Європейським судом з прав людини саме на основі справи Artico було поглиблено висновки щодо якості правничої допомоги, де в основі перебуває принцип: просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективної правової допомоги («Kamasinski v. Austria», № 9783/82, Para 65; «Luchaninova v. Ukraine», 16347/02, Para 63).

Крім того, призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог пункту 3 (с) статті 6 Конвенції, оскільки захисникові, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків, або він може ухилитися від їх виконання («Iglin v. Ukraine», №39908/05, Para 67; «Kemal Kahraman and Ali Kahraman v. Turkey», № 42104/02, Para 35; «Sakhnovskiy v. Russia» [GC], № 21272/03, Para 95; «Zinchenko v. Ukraine», № 63763/11, Para 88).

Підсумовуючи викладене вище, ми можемо сформулювати наступні висновки.

Сучасні оонівські та європейські стандарти (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) містять різні визначення того, що узагальнено можна визначити як право на правничу допомогу.

Незалежно від лінгвістичної конструкції, що використовується у тому чи іншому міжнародному або європейському правовому стандарті («право на адвоката», «право на доступ до адвоката», «право на правничу допомогу», «право на спілкування з адвокатом», «право на отримання правничої допомоги» тощо) базовою комплексною характеристикою є якість, результативність та своєчасність надання/отримання правничої допомоги.

Відтак, як на нашу думку, головною категорією, що має застосовуватися у теоретичних дискусіях та правозастосовній практиці, є саме «правнича допомога», а не «призначення захисника». Йдеться про те, що ми б сформулювали у нашій авторській інтерпретації як «стандарт Artico».

Іншими словами, сучасні стандарти прав людини у кримінальній юстиції та пенітенціарній системі створюють не просто «право на адвоката» або «право на правничу допомогу», проте «право на результативну, своєчасну та кваліфіковану правничу допомогу».

В частині конвенційного формулювання права на отримання правничої допомоги ми можемо дійти висновку, що саме український переклад максимально наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). При цьому переклади на інші європейські мови акцент здебільшого роблять саме на суб'єкті («право на суб'єкта»), що можна вважати наближеним до французького тексту Конвенції.

У дискусії щодо вибору між «правом на доступ до адвоката» («правом на адвоката») та «правом на правничу допомогу» нами робиться вибір на користь другої опції в силу декількох причин, де, по-перше, йдеться про згаданий вище «стандарт Artico».

По-друге, аналізуючи трансформацію категорій, пов'язаних із забезпеченням права на захист та запобіганням неналежному поведженню, у документах Європейського Союзу, то саме вони вказують

на формуванні підходу до категорії «правнича допомога» («legal aid») як до базової (комплексної) категорії, яка включає в себе «legal representation», «legal advice» та «legal assistance».

Насамкінець, потрібно брати до уваги один з найважливіших документів – Хартію Європейського Союзу про основоположні права, стаття 47 якої закріплює право кожного під час судового провадження «мати можливість отримати консультацію, захист та представництво» («Everyone shall have the possibility of being advised, defended and represented»), де формулювання саме у такому вигляді, як на нашу думку, зумовлює перехід від «права на суб'єкта» до «права на дію».

Yagunov D. V. The right to legal aid in the standards of the council of Europe and the European Union: legal and linguistic aspects

The article is focused on the linguistic and legal interpretation of certain concepts contained in the European Convention on Human Rights, reports of the European Committee for the Prevention of Torture, and other documents of the Council of Europe and the European Union.

The author's analysis has a practical focus, as it concerns the harmonisation of the categorical apparatus used in numerous European standards on human rights in criminal and other proceedings, which reflect the current challenges of social development not only in Ukraine but also in the common European legal space.

The purpose of the author's study is to conduct a comparative analysis of the Council of Europe standards and the EU documents relating to the right to legal aid, which is a component of both the right to a fair trial and the prohibition of torture and ill-treatment.

The article analyses the peculiarities of the wording of the right to legal aid in the text of the Convention for the Protection of Human Rights published in different languages of the Council of Europe member states, with the emphasis and corresponding conclusion being made that the Ukrainian translation is the closest to the English one due to the emphasis on actions («the right to a procedure» or «the right to action»). At the same time, translations into other European languages mostly focus mainly on the subject («the right to a subject»), which can be considered close to the French text of the Convention.

In addition, the article describes the fundamental principles of legal aid in the context of Articles 3 and 6 of the ECHR, since the right to legal aid is fundamental to both Articles, although the exercise of such a right has a different nature. Thus, for the purposes of Article 3 of the Convention, the right of access to a lawyer is aimed at preventing torture or inhuman or degrading treatment and is not related to issues of due process or the right to defence.

The article analyses the fundamental tenets of the CPT, which it constantly adheres to in its practice and highlights in its reports to the Governments of the Council of Europe Member States, where such tenets are: 1) the right to a lawyer from the very beginning of detention; 2) the right to contact a lawyer and the right of a lawyer to visit a client (including the issue of confidentiality of communication); 3) the right of a person concerned to have a lawyer present during interrogation.

The author analyses the relevant provisions of the EU documents on the right to legal aid (Resolution 2009/C295/01, Directive 2013/48/EU, etc.).

The author focuses on one of the most important cases on the subject of this study, namely, the ECtHR judgment in the case of Artico v. Italy, which is still a benchmark for European organisations and their institutions in terms of formulating the provisions of various standards in terms of ensuring the right to legal aid.

Keywords: *human rights, right to defense, Convention for the Protection of Human Rights, European Committee for the Prevention of Torture, CPT, prevention of torture, legal aid, right to legal aid, lawyer, advocate, right to a lawyer.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.13

УДК 32.019.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0712-8499>*Висоцький О. Ю., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4410-9588>*Павлов Д. М., КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР***СЛОН СЛІПИХ МУДРЕЦІВ:
ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА В НЕСКІНЧЕННОСТІ ВИМІРІВ**

Актуальність теми дослідження обумовлена науковою короткозорістю дослідників, що зосереджуються на окремих аспектах розгляду пропаганди та невиправданому поясненні пропагандистської природи на основі екстраполяції окремих її вимірів на інтерпретацію пропаганди в цілому. Діалектика політичної пропаганди полягає в тому, що її сутність визначає нескінченність її вимірів та проявів, що перманентно множаться, а множинність її вимірів та проявів безкінечно розширюють її сутність. Метою роботи є осмислити політичну пропаганду як сукупність різноманітних її вимірів та проявів, що визначають її багатоаспектну та інклюзивну природу. Результатами дослідження є виявлені та охарактеризовані прояви та виміри політичної пропаганди. Автори наводять у висновках підсумкові положення свого дослідження. Пропаганда є синонімом духовної влади, яка зв'язує уявлення, думки, бажання, наміри та вчинки соціальних суб'єктів у єдиний простір панування та підпорядкування в очікуванні обіцяного задоволення. Справжня пропаганда прихована та непомітна для своїх реципієнтів, але усюдисуща. Політичною пропагандою є все, що ефективно слугує інтересам влади, тобто забезпечує добровільне підпорядкування соціальних суб'єктів правлячим силам всупереч їх власним життєвим цінностям, ідеалам та об'єктивним потребам. Пропаганда реалізується як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Вона безмежна в своїх проявах, вимірах, способах та цілях реалізації. За допомогою такого дослідницького методу як герменевтика, нам вдалося її «спіймати» в таких формах прояву як духовна колонізація, м'яка влада, легітимація, тонке спокушення, конструювання значущості, ідеологізація, номіналізація, міфологізація, символізація, ритуалізація, емоціоналізація, публічна та електронна дипломатія, протистояння ворогів та друзів, суперечка наративів, постправа, інстанція комунікації та інструмент національної безпеки.

Ключові слова: *пропаганда, легітимація, ідентичність, міфологія, ідеологія, комунікація, публічна дипломатія, електронна дипломатія, політична психологія, герменевтика.*

Постановка проблеми. У своїй статті «Простори пропаганди як структурні та функціональні виміри її розгортання у внутрішній політиці та на міжнародній арені» [17] ми порівнювали пропаганду зі слоном із відомої у багатьох культурах притчі про слона і сліпих мудреців. Відповідно до цієї притчі, кожен із сліпих мудреців торкався окремої частини слона і робив власні висновки, ототожнюючи слона з віялом, деревом, мотузкою, списом, стіною та змією. Так і різноманітні дослідники намагалися висунути та обґрунтувати теорії пропаганди, які базувалися на переважному виокремленні лише одного з її вимірів та ототожнення всієї пропаганди переважно з цим окресленим виміром. Так з'явилися ідеологічні, психологічні, комунікативні та інші теорії пропаганди. Є розповсюдженою тенденція в сучасному науковому дискурсі заперечувати за багатьма сучасними пропагандистськими практиками їх пропагандистської природи. Наприклад, частина вчених заперечує пропагандистську сутність публік рілейшнз та публічної дипломатії. Така тенденція нагадує логіку згаданої притчі про слона і сліпих мудреців, але зі зворотнім знаком. Так, спочатку пропаганді у якості визначальної якості приписується односпрямованість, а потім цієї односпрямованості протиставляється інтерактивність сучасних пропагандистських практик, що має, на думку такого роду вчених, заперечити їх пропагандистську сутність. Пропаганда як живе явище

постійно змінюється, емолюючись, пристосовуючись під мінливу реальність. Вона ніколи не зникне, а її виміри та можливості будуть лише множитися. Оскільки людина завжди буде шукати способи непомітно розширити свою владу та вплив у різноманітних сферах суспільно-політичної реальності, одночасно прагнучи до більшої свободи та незалежності. Тому вивчення політичної пропаганди завжди буде актуальним. Діалектика політичної пропаганди полягає в тому, що її сутність визначає нескінченність її вимірів та проявів, що перманентно множаться, а множинність її вимірів та проявів бескінечно розширюють її сутність.

Висловлене вище обумовлює формулювання **мети статті** – осмислити політичну пропаганду як сукупність різноманітних її вимірів та проявів, що визначають її багатоаспектну та інклюзивну природу.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Виходячи з аналізу останніх публікацій за темою статті, варто зазначити, що останнім часом з'явилася певна кількість цікавих праць з політичної пропаганди. Водночас деякі старі роботи, присвячені питанням пропаганди, є важливими в контексті нашого дослідження. Серед них ми хотіли б виділити низку цікавих досліджень. Це роботи К.Бьоли [9], А.В.Ласкіна [10], Х.Лю [11], А.Маклеода [12], Р.Магнусдоттіра [13], К.Тілла [14], М.Х.Ван Херпена [15] та Ч.Вінтера [20]. Ці роботи заклали міцний фундамент для розуміння теми дослідження і дали нам значний поштовх до розуміння пропаганди як полівимірною феномену.

Методологія. Герменевтичний підхід є найбільш продуктивною методологією для аналізу політичної пропаганди. Цей підхід уможливив інтерпретацію дій індивіда або групи в сфері пропаганди так, ніби вони є текстом. Така перспектива дозволяє застосовувати до соціальної поведінки герменевтичні техніки та методи. Будь-яка соціальна дія, оскільки вона орієнтована на інших (М.Вебер), заслуговує на інтерпретацію як повідомлення, тобто будь-яку соціальну дію можна співвіднести зі змістом такої дії. Багатовимірне розуміння пропаганди вимагає визнання її мультиконтекстуальної та багатозначної природи. Ця складність робить герменевтичний підхід до пізнання особливо актуальним, оскільки він підкреслює різноманітність контекстів, систем відліку, перспектив, позицій і значень. Цей підхід визнає багаторівневу природу інтерпретації, зберігаючи при цьому фокус на структурній узгодженості та відповідності предмету дослідження.

Використання герменевтичної перспективи в дослідженні пропаганди, особливо в її інтертекстуальних аспектах, відкриває широкі можливості для глибшого розуміння всього спектру питань, пов'язаних з пропагандистським процесом та його організацією. Такий підхід відкриває безмежні можливості для інтерпретації та розуміння, розкриваючи приховані смисли пропаганди. Він проливає світло на динаміку сторін, залучених до пропагандистського процесу, їхню мотивацію, усвідомлення ними соціально-політичного ландшафту та їхнє бачення майбутнього.

Герменевтичний метод дає змогу розшифрувати поведінкові моделі як суб'єктів, так і об'єктів у сфері пропаганди. Він дозволяє інтерпретувати їх дії як текст, що регулюється певними нормативними системами, по суті, «прочитуючи» їх поведінку в контексті цих систем, заснованих на відповідних правилах.

Результати дослідження.

Пропаганда як духовна колонізація

Наукове дослідження передбачає понятійну зрозумілість, тому почнемо з уточнення термінологічної сутності політичної пропаганди. Якщо відштовхнутись від метафоричної інтерпретації, то пропаганду можна визначити як таємного агента чужої волі, якого сприймають як друга, радника чи доброзичливця. З одного боку, щоб ефективно діяти, пропаганда має бути таємною. Так, коли реципієнти дізнаються, що це пропаганда, вона стає мертвою та припиняє діяти. При цьому коли реципієнти не знають про пропаганду, вона може діяти або не діяти. З іншого боку, пропаганда – це завжди обіцянка реалізації бажань, здійснення яких постійно чи вічно відкладається. Зовсім не випадково, що етимологічно пропаганда походить від латинських слів *pro*, *paganus*, *propagatio* що означають – для язичників, розповсюджую [5, с. 718, 811, 822]. З 1622 року це слово стало частиною назви католицької організації «Священна конгрегація розповсюдження віри» (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), заснованою Папою Римським Григорієм XV для розповсюдження віри Римокатолицької церкви на Новий Світ та протистояння руху протестантської Реформації в Європі. Звичайно, як явище пропаганда відома з XVIII ст. до н.е., коли з'явився Кодекс законів царя Хаммурапі. У преамбулі цього Кодексу стверджувалось, що ці закони спрямовані на встановлення справедливості в країні та для захисту слабких проти сильних. А насправді зміст законів Хаммурапі був спрямований навпаки на захист інтересів заможних прошарків суспільства за рахунок пригнічення та експлуатації бідних та безправних жителів [8, с. 150].

Отже, з первісного значення слова «пропаганда» виходить, що вона стосується розповсюдження переконань (зокрема, віри серед язичників), які до того не були притаманні об'єктам її впливу. Іншими словами, пропаганда як термін з самого початку позначала духовну колонізацію суспільства, встановлення над ним духовної влади за рахунок розповсюдження ідеї про загробне спасіння.

Пропаганда як влада

Пропаганда, мовчазний архітектор влади, функціонує як тонкий ляльковод, м'яко керуючи умами і серцями, а не примушуючи їх за допомогою грубої сили. Вона подібна до легкого вітерця, що ледь помітно змінює напрямок корабля, а не до бурхливого шторму, що змушує його змінювати курс. Пропаганда спокушає, тчучи гобелен привабливості, що змушує маси танцювати під дудку намірів пропагандиста. У політичній сфері вона перетворюється на шахового майстра, який стратегічно пересуває фігури на дошці суспільної влади, вправно впливаючи на прийняття рішень.

Таким чином, політична пропаганда є життєво важливою для здобуття, утримання та використання влади. Вона працює, формуючи громадську думку, щоб забезпечити активну підтримку або пасивну згоду правлячих політичних суб'єктів. Цей систематичний і цілеспрямований вплив на суспільну свідомість і поведінку спрямований на здобуття прихильників і нейтралізацію супротивників. Політична пропаганда досягає успіху у створенні та посиленні повідомлень, які мобілізують підтримку, сприяючи перемозі однієї політичної групи над іншою в боротьбі за владу або прийняття рішень.

Поширеним прийомом пропаганди є конструювання політичного нарративу конфлікту, визначення союзників і ворогів, що посилює сприйняття громадськістю політичної напруженості. Пропаганда, по суті, є інструментом поширення влади. Вона незамінна для влади, слугуючи засобом, за допомогою якого влада легітимізується і визнається тими, ким вона управляє. Пропаганда поширює ідеї, переконання і знання про встановлений порядок, завдяки чому владу визнають і підкоряються їй.

Пропаганда, за своєю суттю, є джерелом влади, життєвою силою, такою ж необхідною, як повітря для дихання. Вона діє як дзеркало, відображаючи і зміцнюючи образ влади для тих, хто перебуває під її впливом. Через ідеології, міфи чи стратегічні нарративи пропаганда поширює своє коріння далеко і широко, вбудовуючись у саму тканину влади.

Залежно від характеру влади, що пропагується, використовуються різні форми пропаганди. Для сімейної влади пропаганда зосереджується на сімейних цінностях і виховних міфах. У випадку суспільної влади вона наголошує на колективному благу та суспільних нормах. Для політичної влади пропаганда задовольняє інтереси окремих осіб, груп або національних утворень.

У своєму найграндіознішому задумі політична пропаганда – це майстерний ілюзіоніст, який переконує населення передати свої суверенні владні повноваження, при цьому змушуючи його вірити, що воно робить це з власної волі, ніби обираючи з кількох запропонованих варіантів. Це мистецтво переконання настільки ж складне і делікатне, як павутиння, що його можна побачити лише тоді, коли відступити на крок назад, щоб розгледіти більший малюнок.

Пропаганда як розповсюдження значень

Вплив урядовців та політичних діячів на здобуття, утримання та збереження влади є незначним, якщо їх дії не резонують у просторі пропаганди, впливаючи на поведінку тих, ким вони керують. Простір пропаганди – це сфера цінностей, які підтримують певні інтереси і нормативно формують поведінкові реакції на різні, особливо складні, ситуації, з якими стикаються люди, на яких здійснюється вплив.

Дії та соціальна поведінка, різноманітні за характером та інтенсивністю, стають значущими в контексті пропаганди, коли вони відповідають конкретній пропагандистській стратегії та сприяють їй за своєю спрямованістю та результатами. Згідно з теорією М.Вебера, соціальні дії завжди орієнтовані на іншого. Крім того, вони мають суспільне та політичне значення, яке у веберівської концепції осмислюється як значущість або легітимність [4, с. 132, 135]. Таким чином, потік інформації та комунікації, що сприяє поширенню цього нарративу, кваліфікується як пропаганда. Незважаючи на негативні конотації, пов'язані з терміном «пропаганда», державні структури, що працюють у цій сфері, часто діють під більш тонкими етикетками, які зазвичай включають в себе термін «інформація». Суть політичної пропаганди полягає в поширенні смислів, які дозволяють правлячим суб'єктам нав'язувати суспільству свою волю, тим самим зміцнюючи свою владу і розширюючи свої владні та політичні стратегії.

Пропаганда як легітимація влади

Політична пропаганда спрямована на досягнення високого ступеня легітимності політичної влади. Іншими словами, однією із основних функцій пропаганди є легітимація, зокрема легітимація суспільно-політичної діяльності суб'єктів політичного процесу, легітимності політичної системи, легітимація

політико-владних рішень у сприйнятті громадськості. Влада існує насамперед завдяки легітимності, яка забезпечує підпорядкування на основі доброї волі суб'єктів. У свою чергу, легітимність впливу багато в чому визначається можливостями впливу політичної пропаганди. Можна стверджувати, що пропаганда є важливою інстанцією легітимації сучасної політики, яка діє через багато форм технологічного впливу і, відповідно, визначає зміст політичного життя та структуру влади політичних акторів на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях [18].

Значення ворога та перемоги в пропаганді

У межах певних систем переконань або ехо-камер пропаганда розглядається як ексклюзивне знання, об'єднане спільною, центральною темою – ідеологією, яка веде до перемоги над супротивниками. Поняття перемоги та ворога є фундаментальними для пропаганди. Цими супротивниками можуть бути окремі політичні діячі, цілі політичні системи або такі проблеми, як корупція, які стають мішенню для опозиції. Поняття перемоги і ворога формують політичний ландшафт, визначаючи невдачі, вказуючи на ворогів як на їх першопричину і виділяючи героя, який виступає в ролі захисника, що слугує засобом досягнення перемог.

Задоволення як носій пропаганди

Задоволення слугує важливим засобом пропаганди так само, як і комунікація. Задоволення, отримане від пропаганди, є негайним, а не відкладеним. Воно з'являється, шойно цільова аудиторія асимілює її повідомлення, змінюючи і розширюючи її ідентичність до такої міри, що вона готова сприймати і взаємодіяти зі світом так, як це прописано в пропагандистському повідомленні. Це посилене почуття ідентичності може набувати форми гордості за приналежність до певної національності, наявності певного громадянства або прихильності до певної політичної ідеології, аж до протистояння або потенційної шкоди тим, хто кидає виклик морально або юридично сумнівним політичним діям, що здійснюються в ім'я цих прихильностей. Задоволення від пропаганди може також проявлятися у вигляді оптимізму щодо майбутнього, часто пов'язаного з управлінням конкретними політичними суб'єктами.

Пропаганда як ідеологічна машина та механізм адаптації

Пропаганда функціонує як ідеологічна машина, змушуючи людей діяти всупереч їх власним інтересам, втягуючи їх у павутину самообману. Цей самообман впливає з того, що пропаганда конструює реальність, наповнену власним набором значень, який ґрунтується на прогнозах щодо результатів політичних дій і майбутніх сценаріїв, пов'язаних з цими результатами.

Щоб зрозуміти, чому пропаганда впливає на нас, важливо дослідити нашу готовність сприймати певні інтерпретації. Пропаганда, по суті, діє як інструмент адаптації, що стає особливо важливим перед обличчям нових, незнайомих обставин, які викликають дезорієнтацію і страх. Вона дає вказівки про те, що думати, як поводитися і до чого прагнути в часи, позначені панікою, тривогою, невизначеністю і складними рішеннями. Завдяки пропаганді люди повертають собі відчуття впевненості у своїх діях. По суті, пропаганда слугує своєрідним «соціальним клеєм», відіграючи ключову роль у зміцненні політичної лояльності та підживленні опору проти політично антагоністичних утворень.

Пропаганда як інстанція комунікації

Комунікація відіграє ключову роль у сфері пропаганди. Саме через канали комунікації пропаганда поширює свої меседжі, створюючи наративи про гострі конфлікти між добром і злом, де сили-рятівники борються за здобуття або утримання влади. Деякі аналітики часто помилково ототожнюють пропаганду з методами комунікації, які вона використовує. Насправді, передача певних смислів неможлива без засобів комунікації. Крім того, різноманітність форм, типів, змісту і характеру комунікації суттєво впливає на різний вплив і результати пропаганди. Аналізуючи процес комунікації, стає можливим визначити, хто поширює інформацію і які цілі переслідує.

Пропаганда як керування ідентичностями

Пропаганда формує сприйняття світу, здійснюючи витончену форму насильства над людиною, яка занурюється в різноманітні ідентичності, кожна з яких вимагає певних декларацій, дій та навичок. Людина часто втілює кілька ролей одночасно, наприклад, бути громадянином певної країни, належати до певної етнічної чи релігійної групи, займатися певною професією, бути частиною соціального кола, дотримуватися певної ідеологічної чи політичної приналежності. Ці ідентичності, які, за Б.Андерсоном, є «уявними» утвореннями, ґрунтуються на відповідних поглядах на державність, етнічну приналежність, релігію, професію, соціальний статус та політичну ідеологію. Для того, щоб бути визнаним соціальним актором і здійснювати соціально значущі дії, людина має бути визнаною і затвердженою в межах цих груп ідентичностей.

Кожна ідентичність, на яку претендує людина, має для неї значення, оскільки саме через ці ідентичності вона залучається, взаємодіє та орієнтується в суспільстві. Йдеться не лише про виживання, а й про надання значень собі та своєму оточенню, щоб керувати життєвими ситуаціями та впливати на них. Парадоксально, але в процесі визначення своєї ідентичності окремі особи та групи стають тими самими агентами та інструментами поширення пропаганди.

Люди часто прагнуть отримати престижну ідентичність або підвищити статус своєї поточної ідентичності. Це очевидно у виборчих стратегіях, коли більшість приєднується до передбачуваних переможців, бажаючи мати ідентичність політичних переможців.

Пропаганда спокушає свою аудиторію цими шанованими ідентичностями, спонукаючи до таких дій, як голосування за певні політичні партії, захист нації від ворогів, повага до символів, підтримка міфів, участь у ритуалах, дотримання кодексів і правил. Навіть бажання формуються під впливом пропаганди, наприклад, прагнення перемогти ворогів або посилити владу групи, яка асоціюється з ідентичністю людини.

Пропаганда як управління символами

Символи слугують резервуарами значень, формуючи символічні всесвіти та світи, які створюються як знаково-символічні системи для легітимізації політичних структур, рішень та програм розвитку. Символічний механізм пропаганди – це мережа взаємопов'язаних символів, сукупний вплив яких перетворює індивідів і соціальні групи на слухняні інструменти в інформаційній та психологічній боротьбі за владу. Коли цей символічний механізм працює ефективно, індивіди стають активними прихильниками і провідниками впливу пропаганди.

Успіх цього механізму символічної пропаганди залежить від конструювання та підвищення значущості й престижу певних соціальних реалій, політичної динаміки, діяльності, досвіду та часових перспектив. Певна символічна інтерпретація реальності набуває значення, стає значущою для тих, хто бере участь у політичних відносинах. Ця інтерпретація формує їхні дії чи бездіяльність, оскільки з неї вони виводять своє відчуття ідентичності та мети. Цей процес передбачає функціонування символічного всесвіту, який, у свою чергу, складається з символічних світів, що співвідносяться з різними соціальними та політичними групами. У кожному суспільстві та його різних соціальних чи політичних фракціях системи символів постійно створюються і модифікуються з метою підтвердження існування та ідеологій цих суспільств і груп.

Символічні універсуми та світи, як специфічні знаково-символічні системи, мають вирішальне значення для самоінтерпретації та самоідентифікації суспільств і груп. Вони також відіграють ключову роль у легітимізації політичних структур, рішень та ініціатив розвитку. У сфері пропаганди символ – це зусилля пропагандистів, спрямовані на те, щоб поставити широкий спектр соціально-політичних суб'єктів під вплив певного гасла, ідеї чи прапора. Метою є встановлення контролю над ними, забезпечення підпорядкування, в той час як для реципієнтів цієї пропаганди метою є підвищення їхньої соціальної значущості та престижу.

Вбудовані в рамки символічного універсуму, символи викликають стереотипні реакції у свідомості та діях людей, які приписують їм певні значення і використовують їх для формування своєї ідентичності.

Символи в політичних і пропагандистських процесах відіграють важливу роль у присвоєнні значень і переосмисленні політичної реальності. Вони спонукають до дій проти суб'єктів, позначених символом «ворога», сприяють досягненню цілей, що символізуються такими термінами, як «демократія», «соціальна держава» або «верховенство права», і можуть виправдовувати агресивні або несправедливі дії під ярликами «народної революції» або «реформ на благо суспільства». Уряди часто прагнуть символізувати своє правління як «легітимне» і «справедливе», навіть якщо вони представляють конкретні олігархічні інтереси або прийшли до влади через сумнівні виборчі практики. Таким чином, влада стає ефективною завдяки успішній символізації, що є результатом символічного механізму політичної пропаганди. Цей механізм включає номіналізацію (присвоєння та закріплення значень через називання), міфологізацію (створення, поширення та розвиток міфів), метафоризацію (структурування реальності за допомогою слів з непрямыми значеннями для цілеспрямованої інтерпретації) та ритуалізацію (поширення та посилення значущості політичних ідей за допомогою емоційно та чуттєво привабливих образів).

Символічний механізм пропаганди відіграє вирішальну роль у наданні значень різним об'єктам, подіям та особам, структуруючи сприйняття потоку реальності в такий спосіб, який вигідний тим, хто перебуває при владі. Завдяки ефективній символізації підвищення суспільного добробуту часто приписується розважливому управлінню державних лідерів, а невдачі в соціальній, економічній чи зовнішній політиці покладаються на зовнішніх ворогів або попередні уряди.

В основі цього процесу символізації лежить номіналізація, акт називання, який слугує методом передачі символічних кодів і пов'язування їх з конкретними елементами політичної реальності за допомогою вербальних і знакових систем. У рамках пропаганди номіналізація підкріплюється архаїзацією, яка організовує реальність у свідомості аудиторії за бінарним принципом «немає третього шляху». Ця дихотомія представляє все як свій або чужий, добро або зло, чорне або біле, не залишаючи місця для нюансів або середини.

Пропаганда як міфологізація

Номіналізація доповнюється міфологізацією в символічному механізмі пропаганди – важливим процесом, що включає створення, поширення та еволюцію міфів, які визначають і пояснюють політичні реалії. Ці міфи мобілізують індивідів, групи та маси на підтримку певних політичних суб'єктів. У цьому контексті роль міфу в пропаганді часто полягає в заміні фактичних доказів значущими наративами. У рамках пропаганди навіть історія перетворюється на політику пам'яті, спрямовану на конструювання наративу, який згуртовує суспільство навколо ідеологічних стовпів режиму.

Міфи в пропаганді слугують не лише для емоційного залучення та втягування мас у політичну динаміку, але й для пояснення. Наприклад, архетип змови може бути використаний для виправдання невдач уряду, таких як невдалі реформи, зростання цін або інфляція, шляхом звинувачення торговців, виробників та ворожих агентів. Цей міф про змову потім стає основою для влади, щоб запровадити заходи безпеки, які можуть порушувати права людини, в тому числі обмежувати свободи.

Міф про золотий вік підштовхує суспільство до бачення процвітаючого майбутнього, зміцнюючи віру в постать рятівника. В рамках цього міфу будь-яка політична обіцянка може розглядатися як така, що відповідає цій ідеалізованій епосі. Найефективнішими пропагандистськими проєкціями є ті, що резонують із колективним уявленням суспільства про цей золотий вік і шляхи до його реалізації.

Важливо визнати існування гібридних форм міфу, коли ідеалізовані колективні уявлення про певні поняття, такі як демократія, Захід, соціальна держава чи Європейський Союз, використовуються як підґрунтя для сучасних політичних міфів. У цих пропагандистських наративах реальні явища позбавляються складних деталей і перекроюються, щоб відповідати бажанням мас. За допомогою міфологізації та проєкції маси заманюють у сфабриковану реальність, що зрештою призводить до втрати їхньої волі та суб'єктності.

Пропаганда як публічна дипломатія

У 1953 році Волтер Ліппманн, відомий експерт і впливова особистість у США, об'єднав три ідеї – публічну дипломатію, пропаганду та психологічні операції – у термін «публічна дипломатія», як зазначалося у його колонці в «Washington Post» [1, с. 4]. «Публічна дипломатія» як евфемістична заміна зовнішньополітичної пропаганди вже в своїй термінологічній сутності стала відображенням спокуси як інструменту формування суспільних бажань. Враховуючи неприязнь світової громадськості до відвертої пропаганди, було запроваджено новий термін, щоб тонко замаскувати справжню природу зовнішньополітичної пропаганди. Термін «пропаганда» несе в собі негативні імплікації обману і маніпуляції, виставляючи тих, хто бере в ній участь, як лиходіїв або як таких, що протистоять добросовісним громадянам. Тому використання евфемізмів стало стратегічним кроком для приховування пропагандистської суті публічної дипломатії. Очевидно, що прихований вплив є ключем до ефективності пропаганди та її атрибутивною характеристикою [19].

Технологія евфемізації у випадку публічної дипломатії має подвійну силу, оскільки як іменник «дипломатія», так і прикметник «публічна», викликають лише позитивні почуття та, на противагу міжнародній пропаганді, не відлякують публіку можливою зовнішньополітичною загрозою. Дійсно, публічність має такі привабливі конотації як «гласність», «відкритість», «демократичність», а дипломатія – такі не менш спокусливі асоціації як «ввічливість», «миролюбність», «добрпорядність», «гуманність» [19].

Пропаганда утворює сутність публічної дипломатії. Проте пропаганда не просто специфікується у публічній дипломатії. Пропаганда як нав'язування цільових значень та формування потрібних настанов через використання когнітивних спотворень є субстанційною, базовою основою публічної дипломатії [19].

Технологія евфемізації в публічній дипломатії є особливо дієвою, оскільки і термін «дипломатія», і уточнювач «публічна» за своєю суттю передають позитивні враження. На відміну від міжнародної пропаганди, яка може сприйматися як зовнішньополітична загроза, ці терміни не відштовхують громадськість. Зокрема, «публічність» асоціюється з такими бажаними якостями, як прозорість і демократичні принципи, тоді як «дипломатія» передбачає такі гідні захоплення риси, як ввічливість, миролюбність, чесність і співчуття [19].

По суті, пропаганда лежить в основі публічної дипломатії. Однак роль пропаганди в публічній дипломатії виходить за рамки простої специфікації. Пропаганда, яка має на меті нав'язати певні цінності та сформувані бажане ставлення, використовуючи когнітивні упередження, формує фундаментальну та змістовну основу публічної дипломатії [19].

Пропагандистсько-стратегічна сутність електронної дипломатії

Пропагандистська сутність електронної дипломатії проявляється через здійснення її пропагандистських стратегій. Як і будь-який стратегічний підхід, стратегія пропаганди, що використовується в електронній дипломатії, спрямована на досягнення конкретних цілей. Ця стратегія передбачає використання інструментів онлайн-комунікації, таких як веб-сайти та соціальні медіа-платформи, зокрема Facebook і Twitter, для обґрунтування та просування зовнішньої політики і дій держави. Ефективність пропагандистської стратегії в електронній дипломатії вимірюється не лише тим, наскільки одержувач діє в інтересах відправника, а й його конкретною реакцією на теми та осіб, про яких йдеться в повідомленнях, або увагою до інформації з певного джерела. Розподіл уваги одержувача в такий спосіб формує його сприйняття реальності, поділяючи її на те, що є значущим (вартим уваги), і те, що не є (не вартим уваги) [3, с. 57].

В рамках електронної дипломатії пропагандистські стратегії можна умовно поділити на інформаційну, оціночну та аргументаційну. Інформаційна стратегія реалізується за допомогою різних підходів: 1) відбір конкретної інформації; 2) деталізація певної інформації; 3) обмеження доступу до інформації; 4) приховування фактів або їх замовчування (різні форми стратегії замовчування); 5) спотворення інформації; 6) адаптація інформації до особливостей сприйняття цільової аудиторії. На веб-сайті зовнішньополітичного відомства чи організації ця стратегія інформаційної пропаганди технічно полегшується завдяки організації та розміщенню гіперпосилань, які ведуть до більш детальної інформації, а також включенню фото- та відеоматеріалів. І навпаки, відсутність певних гіперпосилань може свідчити про реалізацію стратегії замовчування, що відповідає традиційній дипломатії, яка тяжіє до конфіденційності [3, с. 57].

Інформаційна стратегія пропаганди в електронній дипломатії, що зосереджена на спотворенні інформації, часто базується на використанні неперевіраних версій подій. Це передбачає представлення аудиторії подробиць про подію чи факт без підтвердження їх достовірності. Основна увага приділяється первинному сприйняттю інформації, що значно ускладнює процес зміни першого враження, навіть якщо неправдиве повідомлення згодом буде спростоване [3, с. 57].

Ключовим аспектом інформаційної стратегії пропаганди в електронній дипломатії є адаптація інформації до специфічних нюансів сприйняття цільової аудиторії. Одним із підходів до цього є розширення мовного діапазону повідомлень, спрямованих на глобальну аудиторію. Наприклад, офіційний веб-сайт ООН пропонує весь свій контент шістьма мовами: англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, французькою та французькою. Аналогічно, оновлення ООН цими мовами доступні на платформах соціальних мереж. На веб-сайті Міністерства закордонних справ України контент подається двома мовами – українською та англійською, що свідчить про визнання англійської мови універсальним засобом комунікації в глобалізованому світі, а української – державною мовою. Однак для підвищення ефективності електронної дипломатії було б корисно привести веб-сайт МЗС України у відповідність до багатомовних стандартів ООН [3, с. 57].

Оціночна пропагандистська стратегія електронної дипломатії реалізується за допомогою методів приниження, що включають висловлювання несхвалення, презирства, доносів і нападок, а також тактики позитивного зображення [3, с. 57].

Технологія дифамації, яка полягає в поширенні шкідливої або наклепницької інформації, є дуже ефективною у сфері політичної пропаганди, особливо на міжнародному рівні. Різновидом цієї технології є висвітлення діяльності іноземних політичних лідерів або інститутів у негативному світлі, з використанням метафор, натяків і термінів, пронизаних судженнями, що відображають демократичні цінності відкритого суспільства. Такі прийоми, як висунення звинувачень у корупції або порушенні прав людини, є прикладами використання наклепу з емоційними словами та образами, що провокують несприятливу реакцію з боку міжнародної спільноти. Використання іронічної критики, навішування ярликів і створення образу ворога також є потужною тактикою дискредитації політики держав-супротивників та їх лідерів [3, с. 57-58].

Технологія позитивної репрезентації реалізується шляхом демонстрації емпатії та використання термінів зі сприятливою конотацією по відношенню до союзників. Виявляючи прихильність до політики чи лідерів іншої країни, суб'єкт електронної дипломатії також дбає про власний позитивний імідж. Поширеною практикою в цьому плані є висловлення співчуття лідерам держави

або всій нації у відповідь на різні терористичні атаки та катастрофи, що призводять до жертв серед цивільного населення [3, с. 58].

Аргументаційна стратегія пропаганди в електронній дипломатії ґрунтується на використанні цитат, свідчень очевидців, посилань на джерела інформації та візуальних доказів, таких як відео та фото. Вона також передбачає підбір яскравих метафор, епітетів та образів, а також пропаганду позитивних цінностей. Важливими складовими реалізації аргументаційної пропагандистської стратегії електронної дипломатії є апеляція до авторитету, спростування чи підтвердження фактів за допомогою прикладів, ілюстрацій та відеоматеріалів [3, с. 58].

Пропаганда як інструмент національної безпеки

Технології пропаганди та контрпропаганди служать цілям національної безпеки як в межах внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Особливе значення для забезпечення національної безпеки мають технології контрпропаганди. Це превентивні, протидіючі (нейтралізуючі) і наступальні технології. Технології попередження працюють на випередження реакції опонента, роз'яснюючи ситуацію до того, як вона стане мішенню для негативних повідомлень від опонента. Технології протидії пропаганді спрямовані на зменшення або нейтралізацію пропаганди противника. До технологій протидії належать пряме спростування ворожої пропаганди, непряме спростування, відволікання уваги, замовчування, обмежувальні заходи, введення в оману, запобігання та мінімізація. Технології наступальної контрпропаганди спрямовані на упереджувальну дискредитацію суб'єктів, джерел, засобів і змісту пропагандистських повідомлень політичних опонентів. Технології наступальної контрпропаганди включають, по-перше, ініціювання тем, що знижують авторитет суб'єктів, джерел і засобів поширення ворожої пропаганди, по-друге, висміювання її ціннісних та ідеологічних позицій, по-третє, доведення до абсурду через гіперболізацію картини світу, яку репрезентує пропаганда, по-четверте, іронію над тими, хто схильний вірити в правдоподібність меседжів пропаганди опонента [16, р. 129].

Пропаганда як постправа

Постправа – це сучасна версія пропаганди, що функціонує як мімікрія політичних процесів. У ситуаціях, коли політика не спрацьовує і не дає результатів, на зміну їй приходять пропаганда. Акт проголошення політичних перемог і залучення до політичного дискурсу часто підміняє собою реальні політичні дії. Це призводить до формування псевдореальності, заснованої на альтернативних фактах та різних інтерпретаціях подій. Мета цієї альтернативної реальності – переконати аудиторію в її істинності. Правда не приховується, а навпаки, переплітається з брехнею, що ускладнює відокремлення фактів від вигадок [2, с. 132].

Пропаганда як цивілізаційно-ціннісні наративи

Глобальна пропаганда проявляється як зіткнення інформації, битва світоглядів і ціннісних цивілізаційних позицій, що проявляється у специфічних наративах, які виникають як на регіональному, так і на національному рівнях. Цивілізаційні та ціннісні наративи є важливими не лише в глобальних інформаційних конфліктах, але й у локальних контекстах та різних формах смислових баталій [7, с. 27].

Початковий рівень наративів зосереджується на геополітиці (системному), окреслюючи глобальний порядок. Ці наративи детально описують функціонування світу, його керівні принципи та фундаментальні поняття «добра» і «зла». Це, по суті, гранд-нاراتиви глобального масштабу, що охоплюють релігійні та ідеологічні історії. Конфлікт між комунізмом і капіталізмом є прикладом такого наративу, а Холодна війна – яскравим прикладом системного суперництва. Ці наративи, які рідко змінюються, мають широкий вплив. Холодна війна, що тривала п'ять десятиліть, стала глобальною подією, сформованою базовими уявленнями про її витоки, перебіг і цілі. Цей конфлікт врешті-решт поступився місцем «Глобальній війні з тероризмом», яка на десятиліття розділила держави на прихильників і супротивників. Наразі на зміну цьому приходять наратив під умовною назвою «Захист демократії». Другий пласт – це національний наратив або наратив ідентичності, який розповідає про окремі нації – їх історію, амбіції, сприйняття та дії. Він торкається питань національної ідентичності та цілей. Цей наратив слугує унікальним, але важливим візіонерським дороговказом для майбутнього нації. Нарешті, третій рівень – це політичні наративи. Вони слугують стратегічними інструментами для висвітлення поточної державної політики, пояснюючи причини рішень, їх вплив на розвиток, залучені сторони, основні питання та інтерпретацію різних подій [6, с. 51-52].

Висновки. Пропаганда є синонімом духовної влади, яка зв'язує уявлення, думки, бажання, наміри та вчинки соціальних суб'єктів у єдиний простір панування та підпорядкування в очікуванні обіцяного задоволення. Справжня пропаганда прихована та непомітна для своїх реципієнтів, але усюдишча. Політичною пропагандою є все, що ефективно слугує інтересам влади, тобто забезпечує

добровільне підпорядкування соціальних суб'єктів правлячим силам всупереч їх власним життєвим цінностям, ідеалам та об'єктивним потребам. Пропаганда реалізується як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Вона безмежна в своїх проявах, вимірах, способах та цілях реалізації. За допомогою такого дослідницького метода як герменевтика, нам вдалося її «спіймати» в таких формах прояву як духовна колонізація, м'яка влада, легітимація, тонке спокушення, конструювання значущості, ідеологізація, номіналізація, міфологізація, символізація, ритуалізація, емоціоналізація, публічна та електронна дипломатія, протистояння ворогів та друзів, суперечка наративів, постправа, інстанція комунікації та інструмент національної безпеки.

Бібліографічний список:

1. Висоцький О.Ю. Публічна дипломатія: конспект лекцій. Частина 1. Дніпро: Охотнік, 2020. 56 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3102044/> (дата звернення: 24.11.2023).
2. Висоцький О.Ю. Постправа: концептуальні та праксеологічні виміри. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2018. 21(10). С. 127-132. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718138>.
3. Висоцький О.Ю. Електронна дипломатія як інструмент пропаганди. *Політологічний вісник*. 2018. № 81. С. 51-59. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2018.81.51-59>.
4. Висоцький А.Ю. Проблема легітимації політики в концепції Макса Вебера. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2003. 6 (32). С. 132-136. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/29/27> (дата звернення: 24.11.2023).
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов; изд. 2-е, переработ. и доп. М.: Русский язык, 1976.
6. Дубов Д.В., Баровська А.В., Каздобіна Ю.К. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії. Київ: УФСБ, 2020. URL: https://ufss.com.ua/wp-content/uploads/2020/03/UFSS_MediaLiteracy.pdf (дата звернення: 24.11.2023).
7. Калиновський Ю., Жданенко С. Роль цивілізаційно-ціннісних наративів у глобальному інформаційному протиборстві. *Вісник НІОУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. 3(58). С. 23-37. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285630>.
8. Кодекс законов царя Хаммурапи. *Хрестоматія по історії древнього мира* /Под ред. В.В.Струве. Т. I. Древний Восток. М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1950. С. 149-176.
9. Bjola C. Propaganda as reflexive control: the digital dimension. *Countering online propaganda and extremism: the dark side of digital diplomacy* / edited by Corneliu Bjola and James Pamment. Abingdon, Oxon; NY: Routledge, 2019. P. 13-27.
10. Laskin A.V. Defining propaganda: Apsychoanalytic perspective. *Communication and the Public*. 2019. 4. P. 305-314. DOI: <https://doi.org/10.1177/2057047319896488>.
11. Liu H. Propaganda: ideas, discourses, and its legitimization. Abingdon, Oxon; NY: Routledge, 2020.
12. Macleod A. Propaganda in the Information Age: Still Manufacturing Consent. London; NY: Routledge, 2019.
13. Magnusdottir R. Enemy Number One: The United States of America in Soviet Ideology and Propaganda, 1945-1959. New York: Oxford University Press, 2019.
14. Till C. Propaganda through 'reflexive control' and the mediated construction of reality. *New Media & Society*. 2020. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444820902446>.
15. Van Herpen M.H. Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy. Lanham (Md.): Rowman and Littlefield, 2016.
16. Vysotskyi O. National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2023. 26(3), P. 126-133. DOI: <https://doi.org/10.15421/172358>.
17. Vysotskyi O., & Pavlov D. Spaces of propaganda as structural and functional dimensions of its deployment in domestic politics and in the international arena. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*. 2020. 12(1), P. 114-122. DOI: <https://doi.org/10.15421/352013>.
18. Vysotskyi, O., Pavlov, D., Ishchenko, I. Propaganda technologies as tools of legitimation of political power. *Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Supplement, Vol. 7. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.46377/dilemas.v31i1.1212>.
19. Vysotskyi O., Vysotska O. Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. 3 (1). P.139-147. DOI: <https://doi.org/10.15421/342015>.
20. Winter Ch. Redefining 'Propaganda': The Media Strategy of the Islamic State. *The RUSI Journal*. 2020. P. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1734321>.

References:

1. Vysotskyi O.Y. Publichna dyplomatiia: konspekt leksiui [Public Diplomacy: Lecture Notes]. Part 1. Dnipro: Okhotnik, 2020. URL: <https://www.twirpx.com/file/3102044/> (Access date: 24.11.2023).
2. Vysotskyi O.Y. Postpravda: kontseptualni ta prakseolohichni vymiry [Post-truth: conceptual and praxiological dimensions]. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2018. 21(10). P. 127-132. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718138>.

3. Vysotskyi, O. Electronic diplomacy as a tool of propaganda. *Politology bulletin*. 2018. № 81. P. 51-59. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2018.81.51-59>.
4. Vysotskyi O.Y. Problema legitimatsii politiki v kontseptsii Maksa Vebera. [*The Problem of the Legitimization of Politics in the Concept of Max Weber*]. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2003. № 6, P. 132-136. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/29/27> (Access date: 24.11.2023).
5. Dvoret'skii I.Kh. Latinsko-russkii slovar [Latin-Russian Dictionary.]. About 50 000 words; ed. 2nd, revised and supplemented. M.: Russian language, 1976.
6. Dubov D.V., Barovska A.V., Kazdobina Yu.K. Destruktyvni vplyvy ta nehatyvni naratyvy: instrumenty vyavleniia ta protydiv [Destructive influences and negative narratives: tools for detecting and counteracting them]. Kyiv: UFBS. 2020. URL: https://ufss.com.ua/wp-content/uploads/2020/03/UFSS_MediaLiteracy.pdf (Access date: 24.11.2023).
7. Kalynovskyi Y., & Zhdanenko S. Rol tsyvilizatsiino-tsinnisnykh naratyviv u hlobalnomu informatsiinomu protyborstvi [The role of civilization-value narratives in global information warfare]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*. 2023. 3(58). DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285630>.
8. Kodeks zakonov tsarya Khammurapi [King Hammurabi's Code of Laws]. *The textbook on the history of the ancient world* /Edited by V.V.Struve. Vol. I. Ancient East. Moscow: State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR. 1950. P.149-176.
9. Bjola C. Propaganda as reflexive control: the digital dimension. *Countering online propaganda and extremism: the dark side of digital diplomacy* / edited by Corneliu Bjola and James Pamment. Abingdon, Oxon; NY: Routledge, 2019. P.13-27.10. Laskin A.V. Defining propaganda: Apsychoanalytic perspective. *Communication and the Public*. 2019. 4. P. 305-314. DOI: <https://doi.org/10.1177/2057047319896488>.
11. Liu H. Propaganda: ideas, discourses, and its legitimization. Abingdon, Oxon; NY: Routledge, 2020.
12. Macleod A. Propaganda in the Information Age: Still Manufacturing Consent. London; NY: Routledge, 2019.
13. Magnusdottir R. Enemy Number One: The United States of America in Soviet Ideology and Propaganda, 1945-1959. New York: Oxford University Press, 2019.
14. Till C. Propaganda through 'reflexive control' and the mediated construction of reality. *New Media & Society*. 2020. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444820902446>.
15. Van Herpen M.H. Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy. Lanham (Md.): Rowman and Littlefield, 2016.
16. Vysotskyi O. National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2023. 26(3), P. 126-133. DOI: <https://doi.org/10.15421/172358>.
17. Vysotskyi O., & Pavlov D. Spaces of propaganda as structural and functional dimensions of its deployment in domestic politics and in the international arena. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*. 2020. 12(1), P. 114-122. DOI: <https://doi.org/10.15421/352013>.
18. Vysotskyi, O., Pavlov, D., Ishchenko, I. Propaganda technologies as tools of legitimation of political power. *Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2019. Supplement, Vol. 7. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.46377/dilemas.v31i1.1212>.
19. Vysotskyi O., Vysotska O. Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. 3 (1). P.139-147. DOI: <https://doi.org/10.15421/342015>.
20. Winter Ch. Redefining 'Propaganda': The Media Strategy of the Islamic State. *The RUSI Journal*. 2020. P. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1734321>.

Vysotskyi O. Y., Pavlov D. M. The elephant of blind pundits: political propaganda in an infinity of dimensions

The relevance of the research topic is due to the scientific myopia of researchers who focus on certain aspects of propaganda and unjustified explanation of the propaganda nature based on extrapolation of its individual dimensions to the interpretation of propaganda as a whole. The dialectic of political propaganda is that its essence determines the infinity of its dimensions and manifestations, which are constantly multiplying, and the multiplicity of its dimensions and manifestations infinitely expands its essence. The purpose of the study is to comprehend political propaganda as a set of its various dimensions and manifestations that determine its multidimensional and inclusive nature. The results of the study are the identified and characterized manifestations and dimensions of political propaganda. The authors summarize their research in the conclusion. Propaganda is synonymous with spiritual power, which binds the ideas, thoughts, desires, intentions and actions of social actors into a single space of domination and subordination in anticipation of promised satisfaction. True propaganda is hidden and invisible to its recipients, but omnipresent. Political propaganda is everything that effectively serves the interests of the government, i.e., ensures the voluntary subordination of social actors to the ruling forces, contrary to their own life values, ideals and objective needs. Propaganda is implemented in both domestic and foreign

policy. It is unlimited in its manifestations, dimensions, methods and goals. With the help of such a research method as hermeneutics, the authors managed to «catch» it in such forms of manifestation as spiritual colonization, soft power, legitimization, subtle seduction, construction of significance, ideologization, nominalization, mythologization, symbolization, ritualization, emotionalization, public and electronic diplomacy, confrontation between enemies and friends, dispute of narratives, post-truth, an instance of communication and an instrument of national security.

Keywords: *propaganda, legitimization, identity, mythology, ideology, communication, public diplomacy, electronic diplomacy, political psychology, hermeneutics.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.14

УДК 355.451(043)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>

Гарькавий Є. М., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ПІДХОДИ НАТО ДО ФОРМУВАННЯ НАРАТИВІВ

У статті здійснюється спроба політологічного аналізу особливостей формування наративів відповідно до сучасних норм і стандартів НАТО, які можуть бути імплементовані у вітчизняну систему стратегічних комунікацій.

Визначено, що вплив наративів має велике значення для військовослужбовців, оскільки сфера їх діяльності зазвичай пов'язана із несприятливим і ворожим до них інформаційно-культурним середовищем. Наративи сил оборони мають чітко корелюватись із урядовими стратегічними наративами для повноцінної координації діяльності держави в інформаційному просторі.

Доведено, що основним об'єктом впливу наративів є цільова аудиторія, яка визначається взаємності від мети та завдань реалізації стратегічних комунікацій. Результатом такого впливу є формування у цільових аудиторій такої системи стійких уявлень про дії іншої держави, яка би повністю виправдовувала ті чи інші дії.

Встановлено, що наративи спрямовують та узгоджують діяльність НАТО на усіх рівнях управління. Відповідно до стандартів НАТО існує три рівні наративів: інституційний наратив, стратегічний наратив та мікронаратив.

З'ясовано, що попри істотні успіхи у сфері реалізації стратегічних комунікацій, наявні механізми формування наративів все ще залишаються недосконалими. Пов'язано це передусім із несистемністю координації стратегічних комунікацій, надмірною політизацією інформаційно-комунікативного простору та російською деструктивною пропагандою.

Підсумовано, що підходи НАТО до формування наративів передбачають чітке та синхронізоване формування такої інформації, яка буде представленою в якісному і достовірному повідомленні, з відсутністю свободи для двозначності та без перспективи неправильного тлумачення, а контексти, в яких знаходяться повідомлення, мають бути чітко зрозумілими, що особливо важливо у сфері національної безпеки. Під час формування наративів важливо правильно визначити цільові аудиторії інформаційного впливу. Найоптимальнішим джерелом потрібних даних є соціологічні дослідження, проведені у відповідності до міжнародних норм і стандартів.

Ключові слова: стратегічні комунікації, гуманітарна політика, національна безпека, інформаційний вплив, наратив, стандарти НАТО.

Повномасштабна війна росії проти України та інші воєнні конфлікти сучасності суттєво змінили картину світу та зумовили зростання невизначеності, непередбачуваності та, відповідно, нервозності поведінки окремих акторів, спричинили тектонічні зсуви у сприйнятті безпеки, а також відповідні зміни механізмів її забезпечення, реагування на кризи різного походження та їх врегулювання. Дедалі більше стираються відмінності між безпосередньо війною і політикою, протиборство сьогодні вже не обмежується районами проведення активних бойових дій, а включає в себе комплекс дипломатичних, економічних, гуманітарних, інформаційних та інших заходів.

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту разом із загостренням міждержавних протиріч актуалізують значення передусім інформаційної складової сучасних конфліктів. Широке залучення населення до соціальних мереж, легкість в доступі до будь-якої інформації вносить нові рамки у планування та реалізацію державної політики, забезпеченні національної безпеки і оборони. Інформаційні впливи ведуться у першу чергу за уявлення і переконання населення, створюючи необхідну для стейкхолдерів картину реальності. Суб'єктами даного впливу можуть бути особи, організації, установи та інституції, які мають довіру серед населення: починаючи від лідерів громадської думки у соціальних мережах, закінчуючи транснаціональними корпораціями, державами і міждержавними об'єднаннями. Засобами такого впливу можуть бути наративи різних рівнів.

У випадках відсутності загальнодоступної, зрозумілої і своєчасної офіційної позиції (нарративу) держави/установи/організації у тій чи іншій сфері можуть виникати інформаційні приводи, що потенційно нестимуть загрозу для національної безпеки.

Для упередження подібних загроз, удосконалення гуманітарної політики та налагодження ефективних стратегічних комунікацій органам державної влади необхідно постійно працювати над оновленням механізмів формування та поширення нарративів держави. З огляду на зазначене актуальним є аналіз та узагальнення досвіду Північноатлантичного Альянсу у сфері формування нарративів.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику сучасних когнітивних конфліктів проаналізував підполковник Збройних сил Індії Акшат Упадхай у статті «Зміна природи та характеру війни» [1]. У 2023 році було затверджено Доктрину з інформаційних операцій НАТО [2] та Доктрину зі стратегічних комунікацій НАТО [3], а 2020 року затверджено термінологічний словник цифровізації НАТО [4]. І. Іжutowoю було розглянуто організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України [5]. Особливості пропаганди й контрпропаганди дослідив Георгій Почепцов у роботі «Дезінформація» [6].

Водночас аналіз наукової літератури, нормативно-правової бази та сучасних тенденцій розвитку інформаційно-комунікативних технологій обумовлюють нагальну необхідність теоретичного осмислення шляхів модернізації підходів до формування стратегічних нарративів як інструменту лобіювання національних інтересів.

Метою статті є дослідження специфіки й узагальнення досвіду реалізації стратегічних комунікацій та формування нарративів відповідно норм і стандартів НАТО релевантних для України.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні нарративом є певний текст, який відображає якусь послідовність подій (можна порівняти із історією, розповіддю або оповіданням); це форма дискурсу, завдяки якій ми відображаємо минулий досвід. Наратив як у формальному, так і змістовному плані схожий з гаслом. Зокрема наратив пов'язує з гаслом т.зв. «лапідарність», – це такий же міні-текст, як і гасло, що зазвичай, включений у рамки одного висловлювання або абзацу [5].

У світовому контексті нарративи є основним інструментом нав'язування т.зв. «прогресивному людству» уведених міжнародними лідерами думок ціннісних норм та зразків поведінки, які поділяються всіма т.зв. «цивілізованими членами» міжнародного співтовариства за винятком маргіналів і протестних груп. Саме таким чином формується «мейнстрим»: прогресивний напрям міжнародного культурно-інформаційного поступу у певній сфері діяльності, що характерний для певного періоду часу (політико-економічній, соціальній, науково-дослідній, медійній тощо) [7].

Як зазначає А. Баровська, змістовим ядром стратегічних комунікацій є формування нарративу – переконливої сюжетної лінії, яка може пояснити події аргументовано і з якої можна дійти висновків щодо причин перебування держави в конфлікті, значення цього становища та щодо перспектив держави в разі успішного виходу з нього. Стратегічний нарратив формується на підставі уявлень і цінностей, що існують у суспільстві, формулюють кінцеві етапи і пропонують спосіб досягнення мети, забезпечуючи громадськості розумінням і сенсом подій, пов'язаних із застосуванням воєнної сили [8, с. 150].

Формування зрозумілого стратегічного нарративу є актуальним в умовах кризи. У кризовій ситуації всі суб'єкти стратегічних комунікацій мають діяти злагоджено, поширювати один нарратив, відповідно до нього генеруючи меседжі, які дають змогу досягнути мети завдання та працювати з визначеними аудиторіями.

Проблематика формування нарративу залишається актуальною і через термінологічну суперечливість дефініції, яку включено до основних нормативно-правових актів, пов'язаних з інформаційною та комунікаційною діяльністю держави. Саме ідея, закладена в текст, образи, музику, символи, покликана поєднати різні події причинно-наслідковим зв'язком, інформацію з різних джерел – в одну загальну картину усвідомлення напряму розвитку. Розробка нарративу потребує й формування детального образу, який вкладається в історію, і звісно, важливо визначити потенційні проблеми під час поширення такого нарративу.

Британський військовий дослідник М. Нейт у своїй роботі «Битва нарративів» зазначав, що вплив нарративів має велике значення для військовослужбовців, оскільки сфера їх діяльності зазвичай пов'язана з несприятливим і ворожим до них інформаційно-культурним середовищем. Наративи в армії мають чітко корелюватись із урядовими нарративами для повноцінної координації діяльності держави в інформаційному просторі [9].

Країнами-членами НАТО наративи розглядаються як певна соціальна конструкція, що скоординовано пов'язує послідовність історичних і дійсних подій, описує колективний досвід певної особи або групи осіб, відображає ціннісну основу громадянського суспільства та сприяє формуванню колективної ідентичності. Наративи спрямовують та узгоджують діяльність НАТО на усіх рівнях управління. Якщо Альянс та його партнери діють злагоджено, це забезпечує наочний доказ того, що у сприйнятті цільових аудиторій дії НАТО відповідають наративу.

Наведемо ключові особливості формування наративів країн-членів НАТО.

Виокремлюючи вектор та інтенсивність наративу визначають п'ять комунікативних типів тексту (регістрів): репродуктивний; інформативний; генеративний; волюнтивний; реактивний. Конкретні шляхи реалізації цих типів (т.зв. «композитиви») у взаємозв'язку поєднуються у просторово-часове утворення мовного твору, по-різному структурованого. Визначивши характер наративу у відповідності до типів комунікативного тексту, ми можемо визначити базову інформацію про призначення даного наративу (чи покликаний він просто проінформувати громадськість про ту чи іншу суспільно-політичну подію, заповнивши прогалини у розумінні того чи іншого явища, або ж це конкретний заклик до активних дій). На основі отриманих результатів виокремлюється інформаційно-політичний потенціал наративу. Елементарною сюжетною одиницею наративу є подія, що являє собою «переміщення персонажу за межі семантичного простору» [10].

Кожен із суб'єктів впливу виділяє у своєму повідомленні певні події і, можливо, залишає поза увагою якісь інші важливі факти, по-своєму структурує відповідну послідовність подій, створюючи тим самим у своїх повідомленнях оригінальну суспільно-політичну картину світу. У кожного свій стиль і своя точка зору, специфічна раціональна і емоційна оцінка елементів наративу (яка здатна розвиватися разом з відповідними подіями і явищами); існують також й інші – колективні стилі: офіційні суспільно-політичні оцінки, які сприймаються як офіційна суспільна позиція [1].

Основним об'єктом впливу наративів є цільова аудиторія, яка визначається взаємозалежності від мети та завдань реалізації стратегічних комунікацій. Результатом такого впливу є формування у цільовій аудиторії такої системи стійких уявлень про дії іншої держави, який би повністю виправдовував такі дії. Тим самим забезпечується лояльність політичної еліти держави, на яку направлений даний вплив, і, як наслідок, формування дієвої системи геополітичного контролю над заданою територією, що передбачає по-перше, стійкий позитивний образ того, хто здійснює вплив, по-друге, стійку систему культурних цінностей адекватну тій, яка існує у країні, яка здійснює вплив.

Основними властивостями наративів є:

□ багатозначність викладів оповідачів (опису і ставленням до події різними сторонами зіткнення інтересів). Іноді такі оповідачі висловлюють дійсно власну точку зору, підкріплюючи її реальними фактами і цитатами з висловлювань лідерів громадських думок, в інших випадках вони висловлюють чужу точку зору, виконуючи політичне або комерційне замовлення, в інших випадках – надають слово самим учасникам події, самостійно її коментуючи;

□ містить у собі інформацію різного роду: оповідач опирається на певні факти, які іноді можуть або частково співпадати, або повністю повторювати наратив. Зазвичай дані факти так чи інакше влітаються до авторського відношення до них. У той же час значну роль відіграє контекст, який завуальовано схиляє адресата прийняти точку зору адресанта. Причому цей контекст може і не бути усвідомлений відразу усіма аудиторіями, а може накопичуватися з різних джерел;

□ під час формування якнайширше використовує, з однієї сторони, установлені політичні, юридичні, економічні та інші терміни, а з іншого сторони – сукупність образної термінології, передусім метафор [6].

За визначенням робочої групи НАТО з термінології, комплексний підхід до стратегічних комунікацій базується на спільних цінностях та інтересах, що розділяють і підтримують усі суб'єкти системи стратегічних комунікацій, та який направлено на досягнення стратегічних цілей у середовищі, що постійно змінюється [4]. Механізми стратегічних комунікацій мають універсальний характер та реалізуються шляхом формування та поширення наративів. Їх може бути застосовано у всіх сферах національної безпеки та на різних ієрархічних рівнях комунікативної системи, що в сукупності становить систему стратегічних комунікацій. У ході узагальнення та класифікації механізмів стратегічних комунікацій їх було об'єднано у п'ять блоків (табл.1) відповідно до напрямів забезпечення воєнної безпеки [1; 5].

Розвиток механізмів м'яких комунікацій пов'язаний із використанням нових інформаційних технологій в різноманітних сегментах їх практичного застосування. Це зумовлює формування нових інформатизованих категорій м'яких комунікацій, якими є цифрова дипломатія, цифрова особистість,

диджиталізація тощо. В умовах інформатизації здійснюється процес інтеграції мережевих технологій, нових і традиційних медіа, посилюється їх адаптивність до сучасних реалій, що в підсумку приводить до підвищення мобільності та гнучкості структурних компонентів системи стратегічних комунікацій.

Механізми жорстких (hard) комунікацій пов'язані із застосуванням військово-політичного або економічного примусу для корекції поведінки та інтересів інших сил. Вони є агресивними й мають найбільшу результативність, коли об'єкт впливу має меншу воєнну або економічну силу. Ці механізми включають примусову дипломатію, застосування або загрозу застосування воєнної сили, залякування й захист власних стратегічних інтересів, а також надання допомоги, хабарі, санкції та інтервенції. Жорсткі комунікації використовують для визначення переговорного процесу, в якому застосовують тиск і загрози, як дієвий важіль [6].

Амбівалентність спроможностей стратегічних комунікацій стирає чітке розмежування між інструментами м'яких та жорстких комунікацій. Це дає змогу застосовувати гібридні механізми інтелектуальних (smart) комунікацій, які спрямовано на встановлення результативного балансу в комплексному використанні наявних воєнних і невоєнних спроможностей. Інтелектуальні комунікації засновані на поєднанні силових спроможностей жорстких комунікацій і невоєнних спроможностей м'яких комунікацій для забезпечення воєнної безпеки [1]. Такі механізми акумулюють у собі інформаційні, інтелектуальні й високотехнологічні інструменти впливу, використання яких характеризується системністю та раціональністю.

До інтелектуальних механізмів реалізації стратегічних комунікацій можна віднести рефлексивне управління, позиційну комунікацію та блокчейн.

Окреме місце в системі стратегічних комунікацій займають механізми позиційних (sharp) комунікацій, як сукупність узгоджених і взаємозв'язаних за метою, завданнями, місцем й часом одночасних і послідовних операцій інформаційного впливу, синхронізованих за єдиним замислом і планом для вирішення стратегічних завдань у встановлений період часу.

У цих умовах передумовою ефективних стратегічних комунікацій є позитивна громадянська ідентичність – усвідомлення приналежності до національно-державної спільності як найважливішої характеристики життєвого досвіду і значущої для індивіда цінності. Держава даному контексті є важливим конструктом розвитку особистості та генератором важливих цінностей як гаранту реалізації гуманітарного потенціалу індивіда. Необхідно зазначити, що нація, яка ніяк себе не усвідомлює, не має майбутнього. Особливо гостро ця проблема стоїть в охопленому процесами гібридної війни сучасному контексті національної безпеки країни [11, с. 29].

Відповідно до стандартів НАТО існує три рівні нарративів: інституційний нарратив, стратегічний нарратив та мікронарратив [2; 3].

Інституційний нарратив передбачає формування кожною організацією власного іміджевого бренду, який чітко характеризує призначення та місію цієї організації. Інституційний нарратив, як правило, довговічний, проте з часом він може коригуватись відповідно до зміни організацію або суспільно-політичної обстановки.

Стратегічні нарративи мають відповідати інституційному нарративу та обґрунтовувати навіщо організація приймає ті чи інші стратегічні рішення. Важливо, щоб стратегічні нарративи НАТО як організації та кожної держави-члена НАТО були синхронізовані та не суперечили один одному.

Мікронарративи формуються для підтримки середньострокових оперативних та/або короткострокових тактичних цілей. Вони мають відповідати інституційному та стратегічним нарративам. Також важливо забезпечити координацію мікронарративів між собою [3].

Ефективне формування зазначених нарративів вимагає узгодженої та скоординованої міжвідомчої горизонтально-вертикальної комунікації, а також визначеного плану дій у комунікативному просторі. Для результативної протидії гібридним загрозам систему стратегічних комунікацій має бути скоординовано на всіх рівнях управління з метою забезпечення адекватного реагування на гібридні загрози та формування проактивної позиції держави в інформаційному просторі.

Варто зауважити, що в умовах війни забезпечити сталість, адекватність, синхронність та своєчасність нарративів – надзвичайно складне завданням. Ситуації, які відбуваються в нинішньому суспільно-політичному й економічному житті України, можна охарактеризувати як досить складні та кризові. Сучасному військово-політичному керівництву України необхідно мати знання, вміння і навички, що дають змогу не лише передбачати їх, а й адекватно реагувати на зміни в управлінських ситуаціях.

Попри істотні успіхи у сфері реалізації стратегічних комунікацій, наявні механізми формування нарративів все ще залишаються недосконалими. Пов'язано це із несистемністю координації

стратегічних комунікацій, надмірною політизацією інформаційно-комунікативного простору та російською деструктивною пропагандою, стратегічною ціллю якої є встановлення керованого хаосу задля зниження обороноздатності та воєнного потенціалу України.

Отже, підходи НАТО до формування наративів передбачають, що інформація повинна бути сформована так, щоб бути представленою в якісному і достовірному повідомленні, з відсутністю свободи для двозначності та без перспективи неправильного тлумачення, а контексти, в яких знаходяться повідомлення, мають бути чітко зрозумілими, що особливо важливо у сфері національної безпеки. Під час формування наративів важливо правильно визначити цільові аудиторії інформаційного впливу. Найоптимальнішим джерелом потрібних даних є соціологічні дослідження, проведені у відповідності до міжнародних норм і стандартів.

Бібліографічний список:

1. Akshat Upadhyay The Changing Nature and Character of War/Observer Research Foundation, 2023. URL: <https://www.orfonline.org/research/amid-changing-nature-and-character-of-war/> (дата звернення: 01.12.2023).
2. Allied Join Doctrine For Information Operations/NATO Standard AJP-10.1. Edition A, Version 1. January 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-information-operations-ajp-101> (дата звернення: 01.12.2023).
3. Allied Joint Doctrine for Strategic Communications/NATO Standard AJP-10. Edition A, Version 1. March 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-strategic-communications-ajp-10> (дата звернення: 01.12.2023).
4. Clarifying Digital Terms/NATO StratCom COE Terminology Working Group. Riga, 2020, 48 p.
5. Іжutowa I. V. Організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2021. URL: <https://docs.google.com/document/d/1C2hN2xzkrP-RJBfeqBd6whkWSOPcSusx/edit> (дата звернення: 04.12.2023).
6. Почепцов Г. Дезінформація. URL : <https://go.detektor.media/detektor-media-vipustiv-knigu-georgiya-pocheptsova-pro-dezinformatsiyu/> (дата звернення: 04.12.2023).
7. Ожеван М. А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spol_2016_4_6 (дата звернення: 04.12.2023).
8. Баровська А.В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*, вип. №1 (34), 2015. С. 147-152.
9. Neate Mark C. The Battle of the Narrative. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a523918.pdf> (дата звернення: 05.12.2023).
10. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_Index.php (дата звернення: 05.12.2023).
11. Гібридна війна: in verbo et in graxi : монографія / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса / заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця. URL: Нілан-ЛТД, 2017. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13573/1/Khalikov_monohrafiia.pdf (дата звернення: 05.12.2023).

References:

1. Akshat Upadhyay The Changing Nature and Character of War/Observer Research Foundation, 2023. URL: <https://www.orfonline.org/research/amid-changing-nature-and-character-of-war/> (data zvernennia: 01.12.2023).
2. Allied Join Doctrine For Information Operations/NATO Standard AJP-10.1. Edition A, Version 1. January 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-information-operations-ajp-101> (data zvernennia: 01.12.2023).
3. Allied Joint Doctrine for Strategic Communications/NATO Standard AJP-10. Edition A, Version 1. March 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-strategic-communications-ajp-10> (data zvernennia: 01.12.2023).
4. Clarifying Digital Terms/NATO StratCom COE Terminology Working Group. Riga, 2020, 48 r.
5. Izhutova I. V. Orhanizatsiino-pravovi zasady formuvannia ta rozvytku systemy stratehichnykh komunikatsii bezpekovoho sektoru Ukrainy : dys. kand. nauk derzh. upr. : 25.00.02. Kyiv, 2021. URL: <https://docs.google.com/document/d/1C2hN2xzkrP-RJBfeqBd6whkWSOPcSusx/edit> (data zvernennia: 04.12.2023).
6. Pocheptsov H. Dezynformatsiia. URL : <https://go.detektor.media/detektor-media-vipustiv-knigu-georgiya-pocheptsova-pro-dezinformatsiyu/> (data zvernennia: 04.12.2023).
7. Ozhevan M. A. Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy. Stratehichni priorytety. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spol_2016_4_6 (data zvernennia: 04.12.2023).
8. Barovska A.V. Stratehichni komunikatsii: dosvid NATO. Naukovyi zhurnal «Stratehichni priorytety», vyp. №1 (34), 2015. S. 147-152.
9. Neate Mark C. The Battle of the Narrative. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a523918.pdf> (data zvernennia: 05.12.2023).
10. Lotman Yu. M. Struktura khudozhestvennoho teksta. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_Index.php(data zvernennia: 05.12.2023).

11. Hibrydna viina: in verbo et in praxi : monohrafiia / Donetskyi nats. un-t im. Vasyliia Stusa / zah. red. R. O. Dodonova. Vinnytsia. URL: Nilan-LTD, 2017. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13573/1/Khalikov_monohrafiia.pdf (data zvernennia: 05.12.2023).

Harkavyi Y. M. Nato's Approaches to Shaping Narratives

The article attempts a political science analysis of the features of the formation of narratives in accordance with modern NATO norms and standards, which can be implemented in the domestic system of strategic communications.

It is determined that the influence of narratives is of great importance for military personnel, since the scope of their activities is usually associated with an unfavorable and hostile information and cultural environment. The narratives of the defense forces should be clearly correlated with the government's strategic narratives for full coordination of the state's activities in the information space.

It is proved that the main object of influence of narratives is the target audience, which is determined depending on the purpose and objectives of the implementation of strategic communications. The result of such influence is the formation of such a system of stable ideas about the actions of another state among the target audiences, which would fully justify certain actions.

It is established that narratives guide and coordinate NATO's activities at all levels of government. According to NATO standards, there are three levels of narratives: institutional narrative, strategic narrative and micronarrative.

It is found that despite significant success in the implementation of strategic communications, the existing mechanisms for the formation of narratives are still imperfect. This is primarily due to the unsystematic coordination of strategic communications, excessive politicization of the information and communication space, and Russian destructive propaganda.

It is summarized that NATO's approaches to the formation of narratives provide for a clear and synchronized formation of such information, which will be presented in a high-quality and reliable message, with no freedom for ambiguity and without the prospect of misinterpretation, and the contexts in which the messages are located must be clearly understood, which is especially important in the field of national security. When forming narratives, it is important to correctly identify the target audiences of information influence. The most optimal source of necessary data is sociological research conducted in accordance with international norms and standards.

Keywords: *strategic communications, humanitarian policy, national security, information influence, narrative, NATO standards.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.15

УДК 323.1: 930.85

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ ІСПАНІЇ

У статті автор аналізує на прикладі Іспанії, яка пережила у ХХ столітті, окрім всього іншого, тривалу й кровопролитну громадянську війну та майже 40-річний авторитарний режим, ставлення до трагічного минулого, його оцінки, тобто особливості формування історичної пам'яті. Автор зазначає, що головним підмурком переходу від авторитаризму до демократії, тобто унікального іспанського демократичного транзиту, стала домовленість провідних політичних сил про національне примирення і відмову на час транзиту від своїх минулих ідеологічних уподобань та гасел. 30 років діяла ця домовленість. У статті наголошується на тому, що лише прихід до влади ІСРП дав поштовх поверненню до переоцінки історичного минулого. Соціалістичний уряд домогся ухвалення Закону про демократичну пам'ять, який зустрінутий іспанською спільнотою вкрай неоднозначно, оскільки є ідеологічно зорієнтований з тим, щоб повністю реабілітувати ліві партії (комуністів та соціалістів), їхню справжню участь у виникненні, розвитку та наслідках громадянської війни.

З залученням значного кола оригінальних іспанських джерел у статті спростовується ідеалізація діяльності соціалістичної партії у роки Другої республіки та громадянської війни. Йдеться про повне підпорядкування соціалістично-комуністичних урядів Другої республіки диктату Москви, про виконання її розпоряджень, про наміри ряднського керівництва здійснити на Піренеях з допомогою іспанських комуністів та соціалістів пролетарську революцію та встановити тут радянську республіку. Наводяться дані про численні жертви з боку соціалістично-комуністичних урядів у республіканській зоні. Спростовується ціла низка міфів зарубіжної марксистської історіографії про початок, перебіг та завершення громадянської війни в Іспанії та роль у цьому іспанських лівих партій.

Ключові слова: історична пам'ять, Іспанія, громадянська війна, Друга республіка, Комінтерн, СРСР, соціалістичний уряд, Закон про демократичну пам'ять.

У статті «Феномен історичної пам'яті у політичних процесах сучасної Іспанії», опублікованої у цьогожрічному часописі «Політичне життя» (№3), йшлося про кампанію відновлення та формування історичної пам'яті щодо трагічного минулого, ініційованої соціалістичним урядом під орудою П.Санчеса. Іспанські соціалісти домоглися ухвалення Заону про демократичну пам'ять, зміст якого реабілітує, вірніше, ідеалізує діяльність іспанських лівих, зокрема соціалістів, у роки Другої республіки та громадянської війни 1936-1939 років. Цей закон був неоднозначно сприйнятий іспанською спільнотою, правоохоронними установами, церквою.

Нинішній ступінь вивченості іспанських подій з 1931 по 1939 роки у зарубіжній, іспанській та вітчизняній історіографії дозволяє об'єктивно і неупереджено оцінити дії іспанських соціалістів та комуністів у роки Другої республіки та громадянської війни.

Це і є метою цієї нашої публікації.

Сповідання нинішніми іспанськими соціалістичними урядами сумнозвісної тези, яка зародилася у 1930-х роках, марксистської зарубіжної і радянської історіографії, зміст якої заключається в тому, що іспанський Народний фронт (НФ) є віддзеркаленням сил прогресу, свободи і демократії, а франкістський табір – сил реакції і фашизму, виглядає абсурдною. Насправді справжніх демократів не було ні у НФ, ні серед франкістів.

Отже, розпочнемо з 1930-х років. Важливо зазначити, що поступальний розвиток Іспанії у ХХ столітті гальмувався низкою нерозв'язаних соціально-економічних та політичних проблем, що спричиняло сильну поляризацію іспанської спільноти, появу так званих «двох Іспаній» та, врешті-решт, диктатуру генерала Прімо де Рівери, ліквідацію монархії, проголошення Другої республіки тощо.

Мирна квітнева революція 1931 року в Іспанії – явище унікальне, складне й суперечливе. Вона не завершилася поваленням монархії та проголошенням республіки. Це був лише пролог майбутньої трагедії іспанського народу. Важко говорити також про створення справді республіканського правління в сучасному розумінні цього слова. В Іспанії не було справжніх республіканців. Після падіння монархії всі так звані прихильники республіки боролися за владу, а кожна партія – за свою “політику”, тому не дивно, що дуже швидко країна опинилася в стані хаосу й безладу: свобода перетворилася на розбещеність, а закон – на фарс. Справжні республіканці становили в Іспанії абсолютну меншість.

Підтвердженням цього може бути розмаїття тих полярних політичних сил, які сформували Тимчасовий уряд республіки: від колишніх монархістів, консерваторів (голова уряду і президент республіки Алькала Самора та міністр внутрішніх справ Мігель Маура) до лівих республіканців (військовий міністр, письменник Мануель Асанья та соціаліст, міністр праці, згодом прем’єр Ларго Кабальєро. Останній був робітником-самоуком, що претендував на лаври “іспанського Леніна”). Спільної урядової програми не існувало. Прем’єр не мав впливу на міністрів. Кожне міністерство нагадувало середньовічне місто-фортецю зі своїми вольностями та законами. Ліві політичні сили звинувачували республіку в небажанні довести революцію до кінця, праві твердили, що республіка дала початок хаосові “червоної революції”. У монографії “Іспанія ХХ століття” пишеться: “Іспанія ніколи не була такою роз’єднаною, як 1931 року. Республіку буквально роздирали: одні тягнули вперед, інші – назад, треті – вліво, четверті – вправо. Дехто хотів, щоб республіка тупцювала на місці” [14, с. 103].

З часу проголошення республіки Іспанія майже не знала мирних і щасливих днів. Діяльність республіканського уряду викликала загальне невдоволення: широкі верстви населення протестували проти неефективності та половинчастості реформ, особливо аграрної; церковна та військова реформи грішили надмірним радикалізмом і по суті розкололи іспанське суспільство. Перманентні страйки робітників (з квітня 1931 по квітень 1932 року відбулося 3643 економічні страйки за участю 1,5 млн. осіб), виступи селян, сепаратизм провінцій, криваві сутички з поліцією – ось реалії тодішніх іспанських буднів. Загальнонаціональний резонанс отримала різанина у Кастільбланко, одному з естремадурських селищ, коли чотири цивільні гвардійці спробували розігнати мітинг селян. Розлютований натовп розправився з гвардійцями камінням та ножами. Суспільну нестабільність своїми деструктивними діями поглиблювали анархісти, закликаючи до колективізації села, усупільнення засобів виробництва та скасування державних органів. В одному з регіонів Каталонії вони проголосили “лібертарний (вільний) комунізм”, націоналізували громадські установи, скасували приватну власність та гроші. Рух було придушено, і, на щастя, обійшлося без жертв. Комуністична партія на час перемоги квітневої революції 1931 року нараховувала лише 800 членів і не мала впливу на загальнонаціональні події. Проте, виконуючи вказівку Комінтерну щодо підготовки в Іспанії соціалістичної революції, діяла за принципом: чим гірше, тим краще [5, р. 72; 15, с. 76; 23, с. 100-101].

Після дострокових парламентських виборів восени 1933 року в історії Іспанської республіки почалася нова – драматична смуга, названа іспанськими лівими “чорним дворіччям”. Поляризація суспільства наростала. Коаліція правих, перемігши на виборах і отримавши владу, скасувала найбільш одіозні реформи попереднього республіканського уряду (військову, аграрну, церковну), амністувала політв’язнів, які боролися проти республіки. Ліві, втративши владу, чинили масову обструкцію новому урядові, вдавшись до революційної риторики. Лідер радикальних соціалістів Ларго Кабальєро, з притаманною йому інфантильністю, вирішив повернути собі владу збройним шляхом, використавши для цього астурийських шахтарів. Їм було обіцяно підтримку всіх регіонів. Ліва більшість ІСРП, керована Кабальєро, висловлювалася за проголошення в Іспанії “диктатури пролетаріату”, але без рад. Цю тактику заперечували інші керівники ІСРП. Варто зауважити, що в ті роки будь-яка акція правих розцінювалася лівими як наступ фашизму, а праві натомість вбачали у кожному мітингові чи страйку ознаки комуністичної революції [16, р.148; 23, с. 101-102].

У більшості ж регіонів уряд оперативно попередив виступи, запровадивши надзвичайний стан і заарештувавши місцевих соціалістичних лідерів. Єдиний регіон, де ліві втрималися, була Астурія, шахтарський край. Перебіг астурийської пролетарської революції був зумовлений певним чином віддаленістю та ізольованістю краю від центру. Важкі й небезпечні умови праці, постійний поліцейський нагляд, відсутність комунікацій та національних засобів інформації створили тут сприятливі умови для значного впливу соціалістів, комуністів та анархістів, які, домігшись у 1934 році єдності в революційній пропаганді, почали створювати робітничі комітети й озброювати шахтарів.

Астурійська революція почалася в ніч на 4 жовтня, коли загін шахтарів-комуністів чисельністю 200 осіб, озброєних 30 гвинтівками, захопив містечко М'єрес, а згодом і ряд інших населених пунктів. 10 жовтня восьмитисячна колона робітників рушила на Ов'єдо – столицю Астурії і зайняла її. Ов'єдо мало на той час 50 тис. населення, тут діяв університет, різні урядові установи, місцевий гарнізон нараховував 1000 солдатів. Поки шахтарі, маючи вдосталь вибухівки, квартал за кварталом захоплювали місто, його жителі причаїлися в домівках.. Соціалісти й комуністи поділили владу в Ов'єдо: хоча вплив останніх був незначним, але саме вони розпочали революцію. З допомогою динаміту комуністи відчинили банківські сейфи в Ов'єдо й реквізували 40 млн. песет та 3 млн. доларів. Робітничі альянси (ревкоми) перетворилися на органи влади, що керували революційною боротьбою та завідували виробництвом і розподілом продуктів. Це була державна організація радянського типу й називалася “Робітничо-селянською республікою Астурії” (в літературі трапляється назва “Астурійська комуна”).

Московська газета “Правда” вмістила на своїх шпальтах відозву повстанців: “Весь район перебуває у наших руках. Ми оголосили республіку робітників, селян і солдатів, озброїли 100 тис. осіб і організували ударний загін з 10 тис. бійців. Фабрики в наших руках і виробляють для нас військово-спорядження. Пекарні працюють цілодобово. У вівторок ми захопили військовий завод в Ов'єдо і взяли 6 тис. гвинтівок. Цього ж дня після 5-денної облоги ми зайняли Ов'єдо. Потім проголосили владу робітників та селян. Ми звільнили політичних в'язнів. Тепер у тюрмах сидять капіталісти, яких ми утримуємо як заручників”. Під час повстання швидко зросла політична роль компартії. Її представники увійшли до складу всіх ревкомів, відстоюючи лінію всебічного розвитку збройної боротьби. В ряді ревкомів вони здобули абсолютну перевагу й очолили їх. Значною була роль компартії і в організації загонів “червоної армії”. Комуністичні гасла й фразеологія їхньої програми увійшли в лексикон астурійських повстанців, про що свідчать численні прокламації, відозви тощо. Революційний комітет, створений у ті бурхливі дні, намагався налагодити дисципліну й порядок у лавах повстанців, але вгамувати окриленіх перемогою людей практично неможливим. Почалися грабежі, вбивства. Рамону Гонсалесу Пенї, одному з соціалістичних лідерів Астурії, ледве вдалося стримати повсталіх від наміру висадити в повітря кафедральний собор. Жертвами самосуду стали 70 осіб, серед них – 30 цивільних гвардійців та 33 священники. Газета правих сил “Ла насіон” подавала значно більшу цифру тих, хто загинув внаслідок “червоного терору” – 1335 осіб. Але повідомлення про згвалтування черниць і вколювання очей дітям поліцейських більшість істориків спростовують. Заклики прем'єра А. Лерруса припинити повстання і скласти зброю залишилися без уваги. Соціаліст Р. Гонсалес Пенї, один з провідних керівників повстання, усвідомивши його неминучу поразку, пропонував припинити боротьбу й капітулювати. Але комуністи, що отримали перевагу в Революційному комітеті після відставки Пенї, наполягали (як і в 1939 році) на продовженні спротиву. Це була відверта авантюра, робітників увели в оману, пообіцявши підтримку всіх регіонів країни, використали їх як гарматне м'ясо [5, р. 79; 16, р. 153, 155-156, 158; 23, с. 79-81].

Значний вплив на іспанське політичне життя традиційно мали французькі реалії, де вже 1934 року було створено Народний фронт. Один з правих лідерів ІСРП І. Прієто після астурійських подій перебував у Франції й був очевидцем того, як відбувалося там об'єднання так званих антифашистських сил. Повернувшись до Іспанії, він, користуючись значним авторитетом у партії, домігся прийняття рішення про коаліцію з республіканськими партіями. Тоді ліве крило ІСРП на чолі з Ларго Кабальєро і домовилося про об'єднання з компартією. Після розпуску парламенту та призначення нових виборів на 16 лютого 1936 року обидва лівих об'єднання 15 січня 1936 дійшли згоди року про створення “Виборчого пакту”, відомого в історії як “Народний фронт”. Серед підписантів були Лівореспубліканська партія, очолювана М. Асаньєю, Республіканський союз, КПІ, ІСРП, Соціалістична спілка молоді, Всезагальна спілка трудящих, ПОУМ – Робітнича партія марксистського об'єднання (іспанська троцькістська партія). Напередодні виборів до Народного фронту приєдналися анархісти. Його програма мала поміркований загальнодемократичний характер: повернення до законів періоду реформ, прискорення аграрної реформи, контроль держави над Іспанським банком і приватними банками, впорядкування податкової системи, прийняття програми громадських робіт, надання автономії Каталонії та іншим національним провінціям, амністія 30 тисячам учасників астурійського повстання, приєднання до системи колективної безпеки у Європі. Лідерами блоку стали М. Асанья і Ларго Кабальєро. Щоправда, перший говорив про представницьку монархію в Іспанії та неревольюційні реформи, а другий, хоч і туманно, – про соціалістичну революцію в країні. Взаємини між ними були досить холодними. Їхні програми докорінно відрізнялися, лише прагнення перемогти на виборах утримувало їх у складі одного блоку. Нарешті,

слід наголосити на тому, що іспанські комуністи розглядали запропоноване Комінтерном гасло антифашистського фронту (народного фронту) як засіб розв'язання основного питання революції – про здобуття влади шляхом нового збройного повстання, яке, на їхню думку, дасть змогу покінчити з “клерикально-фашистською” диктатурою і встановити в Іспанії радянську владу – диктатуру пролетаріату. Праві натомість об'єдналися в Національний блок на чолі з Кальво Сотело.

На виборах 16 лютого 1936 року з невеликою перевагою переміг Народний фронт: Не має змоги перевірити достовірність цих виборів. Однак місцева преса в лютневі дні 1936 року була переповнена матеріалами про тиск, шантаж та фальсифікації, до яких удавалися на виборчих дільницях як одна, так і друга сторона. Навіть голова центральної виборчої комісії І. Пріето, один із керівників ІСРП, відмовився від виконання своїх обов'язків, обурений підтасовками, що їх чинили представники Народного фронту, хоча й сам до нього належав. Екс-президент Другої республіки Н. Алькала Самора у своїх “Спогадах” (1977) засвідчує, що фальсифікацію результатів виборів було виявлено у 80 округах [5, р.90-93].

Іспанські праві розцінили парламентську перемогу Народного фронту як наближення комуністичної революції в Іспанії. Чи були реальні підстави для таких тверджень? Зауважимо, що взаємини між Комінтерном та компартією Іспанії найменш вивчені і належать до “білих плям” у радянській історіографії, оскільки їх висвітлення могло відкрити завісу над суворо втаємниченими планами й методами діяльності Комінтерну. До квітневої революції 1931 року й повалення монархії в Іспанії КПІ посідала скромне місце в системі пріоритетів Комінтерну. Зігравши вирішальну роль у створенні КПІ у 1921–1922 роках і перетворивши її у свій заштатний філіал, Комінтерн потім надовго втратив до неї інтерес. Причини такого “охолодження” пояснюються тим, що після проголошення в Іспанії військової диктатури генерала Прімо де Рівери у 1923 році, КПІ потрапила в глибоке підпілля, суттєво зменшилася її численність та вплив на маси. За різними даними, КПІ нараховувала тоді від 600 до 800 членів, лідери перебували в еміграції, склад регіональних комітетів не перевищував 40 осіб (у Мадриді – всього 20 членів).

Становище різко змінилося після квітневої революції 1931 року з її широко проголошеними демократичними свободами. Це викликало вибух революційних емоцій у керівних колах Комінтерну. Доречно нагадати, що ВКП(б), а отже, й Комінтерн, розцінили світову економічну кризу 1929–1933 років, що охопила західний світ, як можливість чергового туру пролетарських революцій. У цих планах Іспанії відводилась одна з головних ролей. Падіння військово-монархічної диктатури, ліквідацію монархії, мирну перемогу демократичної революції та проголошення республіканського ладу в Іспанії у 1931 році комінтернівські лідери сприйняли як необхідну передумову соціалістичної революції. Це підтверджує лист Д. Мануїльського, члена виконкому Комінтерну від 25 травня 1931 року, адресований ЦК КПІ. В ньому звучить настійна порада іспанським комуністам підняти трудящих на боротьбу “проти сил старого режиму під гаслом створення рад робітників, селян і солдатів, як єдиної гарантії проти реставрації монархії, органу єдиного фронту для організації і розгортання масових дій, для розвитку революції й вжиття всіх потрібних заходів для завершення демократичної революції і забезпечення її перетворення на революцію соціалістичну”. Водночас Комінтерн за звичкою не брав до уваги нечисленність КПІ (навесні 1932 року – 12 тис. чол.) і її мізерний вплив на трудові верстви, які в більшості своїй перебували під впливом соціалістів та анархістів.

Керівництво КПІ повністю підтримувало тактику Комінтерну. Матеріали центрального органу компартії газети “Мундо обреро” (“Робітничий світ”), відоzwi та наради комуністичних функціонерів з представниками Комінтерну були всуціль пронизані гаслами: “Вся влада радам!”, “За уряд робітників та селян!”, “Геть буржуазну республіку!” Проте бажаного відгуку поміж трудівниками Іспанії ці гасла не знайходили. Ситуація ускладнилася й тим, що керівництво КПІ зажадало від Комінтерну обмежити втручання у внутрішні справи компартії та відкликати своїх представників з Іспанії, які перебували тут із часу створення КПІ. Вся ця епопея закінчилася усуненням від керівництва КПІ так званої “банди зрадників” і призначенням відданих Комінтернові керівників: Хосе Діаса (1895–1942) як генсека компартії і членів ЦК – Долорес Ібаруррі (1895–1989), Хесуса Ернандеса та інших. Нове керівництво беззастережно прийняло стратегію Комінтерну щодо “більшовизації” КПІ. Про це одверто заявила Долорес Ібаруррі в грудні 1933 року на XIII пленумі виконкому Комінтерну: “Нині в Іспанії основним питанням на порядку денному стоїть боротьба за владу, за встановлення робітничо-селянської республіки у формі рад. Розвиток революційного руху надзвичайно сприятливий для нас. Ми йдемо тим шляхом, на який спрямовує нас Комінтерн і який веде до перемоги в Іспанії радянської влади – влади робітників і селян”.

Під гаслами “радянзації” іспанські комуністи підготували й здійснили жовтневе повстання в Астурії 1934 року. Про це йшлося вище. Плани щодо пролетарської революції в Іспанії були схвалені й тактично заангажовані на створення антифашистського Народного фронту VII конгресом Комінтерну у 1935 році. Література радянської доби однозначно стверджує, що рішення VII конгресу означали радикальний поворот у стратегії й тактиці Комінтерну і стосувалися нібито відмови від ідеї світової комуністичної революції і переходу до боротьби проти фашизму, об’єднання всіх антифашистських сил, створення ними передвиборчих блоків заради перемоги на парламентських виборах та формування урядів народних фронтів. Усе це мало запобігти приходові до влади фашистів [71, с. 10-15; 73, с.525-531; 74, с. 88].

Насправді ж нова тактика Комінтерну стала більш завуальованою і набагато небезпечнішою, ніж попередня сектантська; їй відводилася роль троянського коня в досягненні основної, визначальної мети – перемоги комуністичних революцій у західних країнах.

Конкретним підтвердженням цього висновку може бути відома доповідь Г. Димитрова на VII конгресі Комінтерну в тій своїй частині, що стосується іспанської ситуації, і яка дуже нагадує інструкцію іспанським комуністам, для подальших дій Г.Димитров зробив акцент на прорахунках іспанських соціалістів, яких не повинні повторити комуністи: “Чи мусили буржуазія і дворяни неминуче перемогти в Іспанії, в країні, де так вигідно поєднуються сили пролетарського повстання з селянською війною? Іспанські соціалісти були в уряді з перших днів революції. Чи встановили вони бойовий контакт між робітничими організаціями всіх політичних напрямів, включаючи комуністів і анархістів, чи згуртували робітничий клас в єдину профспілкову організацію? Чи зажадали вони конфіскації поміщицьких, церковних, монастирських земель на користь селян, щоб прихилити останніх на бік революції? Чи спробували вони боротися за національне самовизначення каталонців, басків, за визволення Марокко? Чи провели вони чистку армії від монархічних і фашистських елементів та підготували її перехід на бік робітників і селян? Чи розпустили ненависну народові Цивільну гвардію, ката всіх народних рухів? Чи вдарили вони по фашистській партії Хіля Роблеса, по могутності католицької церкви?” [20, с.135; 21, с. 26–27].

Більш рельєфно і без будь-якого словесного камуфляжу виглядають плани компартії Іспанії та її представників на VII конгресі Комінтерну. Долорес Ібаруррі заявила: “...Ми прийшли на цей конгрес, сповнені палким прагненням на ділі довести нашу непохитну відданість Комуністичному Інтернаціоналу”; Гарсія (псевдонім Хуана Діаса, якого було обрано членом виконкому Комінтерну) твердив: “Іспанія переживає революцію. Іспанія – найслабша ланка капіталістичного ланцюга, наше завдання як комуністичної партії полягає в тому, щоб розірвати цей ланцюг. Ми готуємо маси до того, щоб вони під керівництвом компартії прийшли якомога швидше до переможного Жовтня в Іспанії”. Такою ж рішучістю віє від слів Хуана Вентури: “...Ми готові працювати...над створенням єдиного фронту, щоб добитися об’єднання профспілок, щоб іти до створення єдиної революційної партії пролетаріату, щоб повалити владу буржуазії та встановити владу робітників і селян в Іспанії”[22, с. 3-4, 29, 31-32, 49; 23, с. 90-91].

Конкретний зміст і тональність виступів делегатів Іспанської компартії на VII конгресі Комінтерну не допускають двозначності їхнього трактування.

Гучно проголошене Комінтерном та іспанським Народним фронтом гасло боротьби з фашизмом слід сприймати дещо іронічно чи й скептично, оскільки ситуація в Іспанії докорінно відрізнялася від тієї, що була в Німеччині. Передусім в Іспанії не було масової фашистської партії, а вплив маленької “Іспанської фаланги та ХОНС” був у край мізерним, вона не змогла перетворитися на масову партію через конкуренцію клерикалів, яких підтримували широкі верстви населення, що традиційно ішли за церквою. На час лютневих виборів 1936 року у лавах фаланги перебувало лише 5 тис. осіб, її називали “партією паничів” (її членами були переважно студенти та молода інтелігенція). Крім того, партію шматували внутрішні чвари між ультрафалангістами, які відстоювали необхідність в Іспанії “чистої” (фашистської) революції, та поміркованими. Фалангістська міліція вдавалася до безчинств і грубої сили, що теж не сприяло її популярності серед народу. Переважна більшість правих політичних сил ставилася до фалангістів упереджено, не сприймаючи їхню ідеологію, тому фаланга не змогла створити бодай якийсь блок з іншими політичними партіями і на парламентських виборах 1936 року збрала лише 40 тис. голосів, не отримавши таким чином жодного депутатського мандата. В березні 1936 року після приходу до влади Народного фронту “Іспанську фалангу та ХОНС” було заборонено, а її лідерів і насамперед Хосе Прімо де Ріверу ув’язнено. Більшість фалангістських лідерів так і не вийшли на волю, а Прімо де Ріверу за вироком народного трибуналу (суду) в листопаді 1936 року республіканці розстріляли [23, с. 201; 24, с.103-115; 25, с.120–122; 26, с.140; 23, с.91-92].

Таким чином, рішення Комінтерну та його VII конгресу стосовно Іспанії не відповідали реаліям і були нічим іншим, як політичним камуфляжем комінтернівської тактики, спрямованої на проголошення радянської влади на Піренеях.

Тим часом Іспанія жила як на вулкані. Хоча вона й перестала бути монархією, але не навчилася жити в умовах республіки. З часу лютневих парламентських виборів на її політичному горизонті невідступно маячила кривава потвора громадянської війни. Ситуація фактично вийшла з-під контролю лівореспубліканських урядів Народного фронту, які поступово перетворилися на заручників партнерів по блоку – соціалістів, анархістів, комуністів. Очевиднішою ставала аморфність та полярність інтересів у Народному фронті. Почалися стихійні підпали церков, захоплення приміщень, що належали правим партіям. Усього з 16-го лютого по 15-е червня у вогні загинула 161 церква.

Нарешті, вбивство республіканською поліцією лідера опозиції Кальво Сотело, яке було розцінене військовими як сигнал до прямої дії. 17 липня розпочався заколот частини військовиків проти республіки, яка боролася проти заколотників актами насильства та вандалізму. Бійці лівих рухів і просто карні злочинці вбивали офіцерів і священників. Лише в Барселоні було вбито 700 священнослужителів. У Законі про демократичну пам'ять багато мовиться про братські могили, які залишились після громадянської війни, та про виділення коштів на вшанування чи перепоховання жертв в індивідуальних могилах, При цьому йдеться лише про могили прихильників НФ. Жодного слова про людей, які загинули у братовбивчій війні. Зокрема, про прах 25 тисяч жителів Мадрида: представників творчої інтелігенції бізнесових кіл і духовенства. Адже їх іспанські «демократи-сталіністи», за рекомендацією радянських наставників, вбивали без суду і слідства – лише за підозрою у симпатіях до франкістів чи просто за непролетарський вигляд (носіння капелюха чи окулярів). Тільки у селищі Паракуельос, в районі нинішнього мадридського аеропорту Барахос, було розстріляно з кулемета в листопаді-грудні 1936 року до 12 тисяч осіб (точне число розстріляних, як і їх прізвища, до цих пір невідомі. Серед розстріляних тут 276 дітей. Тисячі невпізнаних жертв так званого червоного терору лежать не тільки у ровах Паракуельоса, але й поблизу столичного цвинтаря Аравака, у штольнях шахти Камуньяс у провінції Толедо, в десятках інших місць. Але про них не говориться в Законі про демократичну пам'ять. Бікфордів шнур громадянської війни було підпалено. [16, р. 234, 239-241; 12].

Слід відкинути засмальцьований штамп радянської епохи, за яким СРСР втрутився в громадянську війну в Іспанії тільки як послідовний захисник інтересів Іспанської республіки і зробив усе можливе для перемоги іспанської демократії, закликаючи західні демократії до спільної боротьби з фашизмом.

Відповідь шукатимемо і в аналізі практичних дій іспанських соціалістів та комуністів та їх московських наставників. Ще 1931 року, після перемоги в Іспанії Квітневої революції, Комінтерн відрядив на Піренеї для допомоги іспанським комуністам своїх кращих функціонерів В. Кодовілью та Ерньо Гере. Серед завдань, визначених Комінтерном, одне найважливіших полягало у створенні воєнізованих комуністичних загонів. 1933 року почала формуватися Робітничо-селянська антифашистська міліція, керівництво якою згодом перебрали комуністи, які пройшли ідейний та військовий вишкіл в СРСР і тепер ретельно переносили його на іспанський ґрунт. Окрім цього, комуністи створили сильні пропагандистсько-агітаційні та підривні структури, які розгорнули активну діяльність серед солдатського та сержантського контингенту іспанської армії [27, р. 111].

З початком військового повстання комуністи активно включилися у боротьбу проти заколотників. Але керівництво Комінтерну уже в перші дні громадянської війни негативно поставилося до неконтрольованої з одного центру передачі зброї населенню. Виступаючи на секретаріаті Виконкому Комінтерну 23 липня 1936 року, Г. Димитров сказав: «Армія роздробилася тепер на шматки... Якби вдалося захопити гарнізон у центрі, ми змогли б по-болгарському чи по-грецьки за 24 години здійснити переворот, скинути уряд Асаньї..., опублікувати маніфест нового уряду, справжнього республіканського, демократичного і т. д. Фактично у Мадриді Народний фронт має панівне становище». Але можливості здійснити задумане комуністи не мали, як і для переходу до пролетарської революції, тому Димитров вважав за необхідне почекати з захопленням влади: «Коли наші позиції зміцніють, ми зможемо піти далі». Виконуючи настанови з центру, Іспанська компартія розгорнула затяту боротьбу за ліквідацію міліційних формувань у республіканській зоні, оскільки ці формування суттєво поступалися заколотникам у дисципліні та наступальній тактиці. У вересні республіка приступила до створення регулярної армії. КПІ і тут виявила високу активність. Ще 20 липня 1936 року згідно з постановою Політбюро ЦК КПІ організовано навчальний

«5-ий полк» – свого роду кузню комуністичних офіцерських кадрів. У полку було підготовано й відправлено у Народну армію 35 тис. командирів [28, с. 151; 29, с. 155–156; 23, с. 162].

Вплив КПІ з початком війни помітно зріс. Ця дисциплінована і радикальна організація була добре пристосована до військової обстановки. КПІ планувала в майбутньому встановити режим, аналогічний радянському, який вважала за зразок демократії: «Уся Іспанія ніколи не забуде братерських слів великого Сталіна – батька радянської демократії, звернених до іспанського народу», – писала в ті дні Д. Ібаруррі [29, с. 157]. Щоправда, далеко не весь іспанський народ прагнув демократії по-сталінськи.

Наївним видається твердження, яке підтримує навіть Габріель Джексон, про те, що після 7-го конгресу Комінтерн цілковито зосередився на боротьбі з фашизмом і консолідації антифашистських сил, відмовившись від ідеї світової комуністичної революції. Стратегія Комінтерну, як і довгочасна політика Радянського Союзу, були побудовані на тезі про революційний перехід від капіталізму до соціалізму, про прийдешні пролетарські і національно-визвольні революції, про необхідність підтримки всіх революційних рухів. Інша річ, що Сталін, який господарював у Комінтерні, як у своїй вотчині, дав вказівку комінтернівським посланцям в Іспанії підтримувати демократичний фасад республіки з метою отримання допомоги західних демократій [16, р. 515; 21, р. 32].

21 липня 1936 року, на четвертий день після повстання військових, у Москві відбулося спільне засідання Комінтерну та Профінтерну, на якому обговорювалося питання про події в Іспанії. Після цього на допомогу іспанським комуністам було висаджено цілий десант активістів і керівників інших компартій. Серед них були члени Виконкому Комінтерну Франц Далем, Андре Марті, Пальміро Тольятті, керівні функціонери багатьох компартій: від ІКП – Вікторіо Відалі, Луїджі Лонго, Джузеппе Вікторіо, Джанкаоло Пайетта; від ФКП – Франсуа Бію, Анрі Жанен, П'єр Робер, Франсуа Вікторі; від КП Австрії – Манфред Штерн; від БКП – Рубен Аврамов, Райко Дамянов, Карло Луканов; від КП Великобританії – Пітер Карріган, Ральф Фокс; від КП Угорщини – Янош Гал, Мате Залка; від КПН – Ганс Баймлер, Ганс Кале, Артур Беккер. У різний час в Іспанії побували Моріс Торез, Жак Дюкло, Гаррі Полліт, Уільям Галлахер, Тім Бак, Вальтер Ульбріхт, Ян Шверма та інші [17, с. 20; 23, с. 163].

На заході радників Комінтерну розглядали як «червону аристократію», як армію «світової революції», що прагнула встановити в Іспанії «сталінський режим», як агентуру НКВС, що контролювала кожен крок «напівграмотної іспанської компартії», яка перетворилася у слухняне знаряддя радянської зовнішньої політики. Це правда. Багато посланців Комінтерну не знали і не хотіли знати іспанської дійсності, народних традицій і звичаїв, слабо орієнтувалися у співвідношенні політичних сил, автоматично переносили власний досвід на іспанський ґрунт, підміняли КПІ, місцеві парторганізації, діяли автономно і самостійно приймали рішення. Мало що змінилося з прибуттям до Іспанії у 1937 році Пальміро Тольятті (Ерколі). Правда, більшість комінтернівських радників було відкликано, але Тольятті увійшов до складу Політбюро ЦК КПІ і отримав надзвичайні повноваження [17, с. 20 – 21; 23, с. 163].

Вплив, роль та чисельність КПІ зростала. Так, якщо у 1931 році вона нараховувала 810 членів, то у 1937 році вже 380 тис. Це відбулося передовсім тому, що іспанська компартія залишалася єдиною партією порядку і дисципліни на фоні неконтрольованих дій анархістів та інших військових з'єднань республіки. Це привертало на її бік чимало симпатиків: через страх, кар'єрні амбіції, через переконання, що лише компартія здатна виграти війну з франкізмом. Але найголовнішим чинником зростання впливу КПІ у республіканській зоні була радянська військова допомога. Уряд республіки фактично цілком залежав від поставок військової техніки, матеріалів з СРСР, а, отже, повністю був ним контрольований через радянських спеціалістів, радників та комінтернівців [21, р. 33 – 34; 23, с. 164].

Щоправда, в інструкціях та настановах радянським посланцям в Іспанії рекомендувалося не командувати іспанцями, дотримуватися «меж радників», не втручатися у внутрішні справи, не принижувати національні почуття іспанських товаришів і не давати їм приводу думати, що радянські військові є «сіллю їхніх збройних сил». Та дійсність була іншою. Маршал К. Мерецков згадував: «Восени 1936 року справи у республіканській армії були настільки кепські, що радники з дозволу керівництва республіки виконували безпосередню організаційну та військову роботу. Радники пропонували іспанському командуванню ідею тієї чи іншої операції. Якщо ідею приймали, радники розробляли план операції. Після затвердження плану складали проект оперативних наказів і навчали відповідальних за це осіб штабної роботи. Час від часу радники потрапляли в складні ситуації, зумовлені безконечними вказівками з Москви, не завжди виправданими і часто

суперечливими. Ці вказівки й рекомендації, написані, як правило, особисто Ворошиловим, мали форму наказу й були обов'язковими для виконання. В них повідомлялися розроблені у Москві плани операцій, давалися конкретні поради щодо використання танків та літаків. Наприклад, у шифрограмі від 26 серпня 1937 року нарком, дивлячись на карту у своєму московському кабінеті, визначав напрям головного удару у Сарагосській операції. І далі, нарікаючи на «малограмотність в оперативному відношенні республіканських командирів», писав: «Можна знайти інші варіанти. Але при будь-якому варіанті залишається одне: хочеш досягти успіху – збери могутній кулак в одне місце, запасись резервом і «дуй» в найбільш вразливу ділянку ворожого фронту. Цього простого правила у вас не люблять дотримуватися, без чого немає успіху, немає перемоги». Подібним чином – майже щоденно – «великий стратег» Клим Ворошилов втручався в оперативну діяльність радянських радників в Іспанії. Сам Сталін не уникнув спокуси безпосередньо керувати урядами Іспанської республіки. Уряд соціаліста Л.Кабальєро був створений згідно з прямою інструкцією кремлівського вождя «з республіканців за участю соціалістів і двох комуністів, а також представників каталонців і басків». Так само Сталін санкціонував весною 1937 року заміну Л.Кабальєро, що виявився занадто самостійним, Х. Негрін, теж соціалістом, але абсолютно покірним волі Москви. Кабінет Х. Негріна Сталін розглядав як філіал радянського уряду. У постановках Політбюро ЦК ВКП(б) його називали «урядом друзів». Звідти йшли накази щодо прийняття законів про націоналізацію у промисловості, про перетворення в аграрному секторі, про форми і методи ведення пропаганди на території, зайнятій «білими» тощо. Дивує не перелік, а тональність вказівок: «рішуче вигнати», «вжити остаточних заходів», «вказати», «звернути увагу». Складається враження, що мова йде не про уряд суверенної держави, а якийсь заштатний обком чи наркомат, який зобов'язаний виконувати спущені згори директиви [30, с. 55; 19, с. 90–93; 23, с.164-165].

Можна з певністю сказати, що, починаючи з 1937 року і до завершення війни, страхіття «радянзації» Іспанії, про яке так часто говорили франкісти, матеріалізувалося повною мірою.

Після перебирання Х. Негрін, функцій голови республіканського уряду втручання Сталіна в іспанські справи почало переходити усі межі. Розгорнувши запеклу боротьбу проти своїх внутрішніх опонентів і зробивши винними у всьому троцькістів, він переніс її методи на міжнародну арену, передусім в Іспанію, де склалися для цього унікальні можливості. Адже у Народний фронт входила ліворадикальна партія – ПОУМ, яка сповідувала деякі ідеї Троцького і критикувала теоретичні й політичні погляди Сталіна. В Іспанію йшли телеграми з вимогами рішучих розправ із зрадниками. За часом це збіглося з активною фабрикацією в СРСР справи про «контрреволюційну організацію» в Червоній Армії. 9 лютого 1937 року радянські представники у Валенсії та Мадриді отримали від Сталіна телеграму, в якій стверджувалося, що причиною невдач на фронті є пряма зрада у штабах. «Батько всіх народів» поставив вимогу: «Використати ці факти, переговоріть (з) дотриманням обережності (з) кращими республіканськими командирами, щоб вони зажадали від Кабальєро негайного розслідування злочинів Малаги, чистки штабів від агентів Франко і саботажників... Якщо ці вимоги фронтових командирів не дадуть негайних необхідних результатів, поставте перед Кабальєро питання (про) неможливість подальшої роботи наших радників (в) таких умовах». Через деякий час Сталін повторив свої вимоги: «Повідомляємо нашу тверду думку: необхідно ґрунтовно почистити генштаб та інші штаби, укомплектовані старими спецами, нездатними зрозуміти умови громадянської війни і до того ж політично ненадійними... зняти всіх командирів, які на ділі довели свою нездатність забезпечити правильне керівництво бойовими операціями... перевірити всіх шифрувальників, радистів і взагалі працівників зв'язку; штаби укомплектувати новими відданими бойовими людьми... Без такого радикального заходу війну республіканці, безумовно, програють. Це наше тверде переконання».

Серед радянських військових, технічних та інших спеціалістів, відряджених до Іспанії, була група працівників Наркомату внутрішніх справ СРСР на чолі з чекістом О. Орловим (справжнє прізвище Л. Л. Фельдін). Ще у липня 1936 року Комінтерн поставив вимогу перед іспанськими комуністами: «... За всіляку ціну домогтися остаточного розгрому троцькістів, кваліфікуючи їх в очах мас як фашистську секретну службу, яка прагне розколоти Народний фронт, і провадить наклепницьку кампанію проти Радянського Союзу, як секретну службу, що активно допомагає фашизму в Іспанії». О. Орлов та його команда допомогли республіканцям створити власну службу безпеки (СІМ). У республіканській зоні з'явилися спеціальні тюрми, підконтрольні СІМ та НКВС. Виконуючи вказівки Сталіна, Комінтерну і КПІ, іспанські й радянські агенти безпеки почали вбивати, викрадати й кидати людей до в'язниць. Скориставшись виступом навесні 1937 року анархістів та поумістів у Барселоні проти репресивних дій уряду Народного фронту, що фактично означало розв'язання

громадянської війни у самому республіканському таборі, радянські та іспанські майстри «заплічних справ» узялися методично, за радянським сценарієм, розправлятися з повстанцями та іншими незалежними іспанцями. Лідер ПОУМ О. Нін був закатований у спецтюрмі. Вказівки з Москви про чистки в штабах і підрозділах республіканської народної армії виконувалися беззастережно. Головний військовий радник Г. Штерн у донесенні від 8 жовтня 1937 року писав, що під час Брунетської операції «дивізія Лістера не витримала й побігла. З труднощами вдалося відновити її боєздатність та попередити втечі з військових частин. Довелося застосувати найсуворіші репресивні заходи. Протягом 24 липня було розстріляно 400 втікачів» [29, с. 294 – 300; 30, с. 83; 23, с. 167].

Своєрідне ставлення іспанського соціалістичного уряду і до учасників так званих «інтернаціональних бригад», які боролися на боці республіки, і яким вони зобов'язалися надавати нині почесне іспанське громадянство. У свідомості широкого читацького загалу на пострадянських теренах інтернаціональні бригади в Іспанії стали символом високого духу, солідарності та підтримки іспанської демократії з боку багатьох людей світу. Безперечно, чимало іноземців їхали на Піренеї добровільно, за покликом серця. Ідея інтербригад не була новою, а старою, лише призабутою. Варто згадати інтернаціональні легіони Червоної армії в роки російської громадянської війни, які склалися з угорців, китайців, поляків, словаків, чехів та інших. Ідея іспанських інтербригад належить Морісу Торезу – генсеку ФКП, а втілення її в життя – Комінтерну за вказівкою Сталіна. З їх допомогою «мудрий» вождь хотів контролювати іспанські події, оскільки СРСР на пропозицію західних держав приєднався спочатку до «політики невтручання» щодо іспанського конфлікту. 26 липня 1936 року у Празі відбулося засідання виконкому Комінтерну, на якому прийнято рішення про виділення 1 млрд доларів на формування добровільних бригад для допомоги Іспанській республіці.

Головне вербувальне бюро знаходилося у Парижі, очолював його Йосип Броз Тіто, майбутній югославський «Сталін». Він налагодив виготовлення фальшивих паспортів, організував «підпільну залізницю» для транспортування добровольців до іспанського кордону, а звідти – до головної бази бригад у Альбасете в горах Ла-Манчі. В Європі часів «великої депресії» було досить незайнятих людей для комплектування бригад – безробітних, утікачів з фашистських держав, бунтівних інтелігентів. Кожен з них потрапляв у поле зору спецслужб і агентів НКВС. У всіх центрах набору були емісари НКВС, які вивчали біографії майбутніх вояків, відсіювали неблагодійних. Інтербригади підпорядковувалися не командуванню регулярної армії Іспанської республіки, а політуправлінню Комінтерну на чолі з Андре Марті, каталонським моряком з Перпіньяка. Це той самий Андре Марті, який у 1919 році очолював бунт на французькому флоті, що стояв в Одесі. Весь старший військово-політичний штат інтербригад складався з комуністичних вихованців. Головний військовий радник, полковник Кароль Сверчевський, або ж Вальтер, був польським офіцером з радянської служби безпеки і професором Військової академії у Москві. Генеральний інспектор Луїджі Лонго і головний комісар Джузеппе ді Вітторіо були італійськими комуністами. Єдиним комісаром, який справді мав військовий талант, був Лазар Штерн, або ж генерал Клебер, австрійський єврей з Буковини, який військовополоненим перейшов у Росії на бік більшовиків. Командирські кадри для інтербригад готувалися в СРСР. Вже у листопаді 1936 року по лінії Наркомату оборони до Іспанії відправили «30 командирів-іноземців на відповідні посади в інтербригадах». У 1937 році було розроблено план прискореної підготовки – в кілька черг – до 1000 командирів з числа емігрантів, які опинилися в СРСР. Для цього у Тифлісі був створений навчальний центр, розрахований на підготовку 60 командирів піхоти та 200 льотчиків. Окрім цього, інтербригадівці проходили тримісячні курси у радянських військових школах, де готували загальновійськових командирів, артилеристів, танкістів, кулеметників, зв'язківців, саперів [29, с. 298; 30, с. 63].

У сміливості та завзятті інтербригадівців годі сумніватися. Проте вони жили в жахливих умовах під гнітом лютої дисципліни; за найменший непослух винного страчували. Андре Марті, ревно виконуючи наказ Комінтерну, вишукував серед іноземних добровольців прихильників троцькізму. За його наказом було страчено 500 членів інтернаціональних бригад. Це про нього пише Е. Хемінгуей, який також брав участь в іспанській громадянській війні на боці республіки: «Цей старий стільки народу вигубив, більше, ніж чумна пошесть» [31, с.43 1; 29, с.298; 32, с.34–35]. Загалом кількість страчених у республіканській зоні своїх же республіканців за так звану троцькістську діяльність становить, за різними даними, 80 тисяч осіб [13, р.343-353; 33, с.22; 34, р.1464; 23, с.166-170].

Тепер про одну з найбільш резонансних подій в історії громадянської війни в Іспанії. Йдеться про баскське місто Герніку, яке націоналісти піддали бомбардуванню 26 квітня 1937 року. Наслідки цієї акції відтворив у своїй знаменитій картині Пабло Пікассо, що й принесло цьому місту світову славу. Зазначимо, що використання авіації для бомбардування населених пунктів було звичною практикою

обох воюючих сторін. Першими вдалися до неї республіканці 18 липня 1936 року з метою знищення франкістських казарм Монтанья. Республіка практикувала бомбардування противника частіше, оскільки отримала авіабомб від СРСР у шість разів більше, ніж Гітлер та Муссоліні поставили Франко. Щодо Герніки, то вона була на той час невеликим містом з населенням у 4 тис. осіб. Внаслідок квітневих бомбових ударів згоріло 70 відсотків будівель, загинуло 1654 мешканці, 889 були поранені. Впродовж десятиліть ми сприймали характер подій у Герніці лише у тлумаченні комінтернівської пропаганди. За її версією, Герніка була мирним населеним пунктом, без військової промисловості; бомби ж на нього було скинуто з метою залякати жителів. До того ж сталося це якраз у базарний день, коли до міста прибуло багато людей із навколишніх сіл.

Насправді події, пов'язані з Гернікою, мали дещо інший характер. На 26 квітня націоналісти прорвали лінію оборони басків, і Герніка опинилася на одному з двох шляхів відступу республіканців до Більбао. Місто було головним комунікаційним центром провінції. Тут знаходилися також три військові казарми й невеликі військові заводи. Немає жодних доказів того, що бомбардування відбулося з метою залякати населення. Герніка була звичайним рутинним об'єктом, якому не надавалося якогось особливого значення. Головними об'єктами бомбових ударів німецького авіакорпусу «Кондор» стали мости, комунікації та транспортні засоби, якими користувалися республіканці під час відступу. При бомбардуванні на місто впало кілька запалювальних бомб. Вогонь швидко охопив дерев'яні будівлі, яких була більшість у місті. Вузькі вулички, відсутність належних протипожежних засобів зробили свою справу...

Негативний розголос про Герніку спричинений також неадекватною реакцією франкістів. Замість того, щоб визнати факти і оцінити їх як звичайну військову акцію, національна пропаганда почала заперечувати відповідальність франкістів і приписувати руйнацію міста республіканцям. Коли Франко дізнався про трагедію Герніки, він викликав німецького командувача «Кондору» полковника Функа і блідий від гніву, ледве стримуючи себе сказав: «Я не воюватиму проти власного народу!» Функа було відправлено до Німеччини. Після цього всі бомбардування відбувалися лише «за особливим дозволом іспанського вищого командування» [13, р. 369-390].

Цікавими є дії «демократів-народнофронтівців» – соціалістів та комуністів – наприкінці боротьби. Як поводити себе ідейні натхненники республіканської Іспанії в останні дні громадянської війни? 2 березня на останньому урядовому засіданні військові заявили про неможливість продовжувати опір. Тоді Х. Негрін усунув тодішнє військове керівництво Центрально-південної зони і призначив вірних йому людей, надавши їм звання генералів та полковників. Серед них: Лістер, Модесто, Касадо та інші. Та було уже пізно. 3 березня почався антиреспубліканський заколот у Картахені під гаслами «Хай живе Франко! Хай живе Іспанія!», який завершився зняттям з рейду флоту республіки і виведенням його в Алжир. Цього ж дня Вісенте Рохо – керівник генерального штабу республіканської зони – подав у відставку, заявивши: «З ким ми будемо чинити опір? Навіщо його чинити?». Він розумів, що 500 тисяч вояків у Центральній зоні, 800 гармат та сотні танків вже не становлять єдиної бойової сили. 4 березня полковник Сехісмундо Касадо, який виконував функції начальника штабу зони, у телефонній розмові з прем'єром повідомив йому, що у Мадриді діє Національна рада оборони, яка перебрала всю повноту влади у Республіці. Він також відмовився прийняти звання генерала, присвоєне йому Негріном 25 лютого. Однією з причин таких дій Касадо була поголовна втеча урядовців та комуністичних лідерів з Іспанії на заздалегідь приготованих літаках. До речі, з прибуттям іспанських комуністів до Москви було створено спеціальний комітет у справах Іспанії, який підпорядковувався Комінтерну. Кількість іноземців у цьому комітеті переважала кількість самих іспанців, серед яких були Д. Ібаррурі, Енріке Лістер, Модесто. Новоприбулих іспанських емігрантів комітет поділив на чотири групи: 1) політичні керівники; 2) військові керівники, яких направляли на навчання у військові академії; 3) партійні функціонери другого ешелону; 4) решта біженців, яких «розсортували» на 18 категорій і розіслали в різні регіони СРСР, де вони працювали на тих же умовах, що й радянські робітники. Варто зауважити, що військових іспанців ділили на професіоналів, які ставали слухачами військово-політичної академії імені Леніна на вулиці Планерній, і непрофесіоналів, яким належало навчатися в академії імені Фрунзе. Саме тут проходили підготовку Модесто, Лістер, «Кампесіно» (у перекладі з іспанської – селянин), два останні не мали навіть початкової освіти. З «Кампесіно» прагнули зробити героя, який мав нагадувати російського мордвина В. Чапаєва чи мексиканського повстанця-вождя Вілью Панчо. Іспанці приймали радянське громадянство. Їх зобов'язали поміняти прізвища. Так, «Кампесіно» (Валентин Гонсалес) став комісаром Петром Антоновичем. Як генерал він отримував зарплату в 1800 карбованців на місяць, тоді як зарплата місцевого робітника не перевищувала 250 карбованців. Ті, кому довелося працювати на фабриках і заводах, вважали, що цей їхній статус тимчасовий і готувалися стати міністрами та

урядовцями майбутньої соціалістичної Іспанії. Працювали вони сумлінно, всіляко демонструючи відданість СРСР та КПІ, пильно стежили один за одним та доносили на кожного, хто припускався того чи іншого ідеологічного збочення [21, р. 52 – 55, 62; 35, р. 334 – 335; 29, с. 169].

Зі створенням республікою Національної ради оборони, до складу якої увійшли соціалісти, два анархісти і два республіканці, у тому числі командувач Центральної зони генерал Міаха, відомий соціаліст Хуліан Бестейро, почалася друга громадянська війна у республіканській зоні (перша – у Барселоні у травні 1937 року). Новий уряд заборонив вихід комуністичної газети «Мундо обреро», видав наказ про арешт ЦК КПІ та Х. Негріна. Цей наказ запізнився, оскільки 5 березня Х. Негрін у супроводі Альвареса дель Вайо, міністра закордонних справ республіки, вилетів до Франції, а через кілька годин услід за ними подалися й інші міністри. Наступного дня з аеродрому Моновар (поблизу Аліканте) вилетіла перша група провідних функціонерів КПІ, серед них Долорес Ібаруррі, керівник червоної авіації Ідальго де Сісерос, член ЦК КПІ, і міністр Урібе та ряд делегатів Комінтерну. Впродовж двох наступних днів відбувалися такі ж рейси. Евакуацію «червоної аристократії» прикривав XIV партизанський корпус під командуванням Х. Ернандеса. Комуністичні дезертири наостанку сказали солдатам, які їх охороняли й проводжали, чимало високих патетичних слів. Урібе, наприклад, проголосив: «Товариші! Забезпечте виліт, а потім, у гори... Партія не забуде вас!» «В гори!» – гарна фраза для нас, дослідників. Але там, на аеродромі у Моноварі, вона не мала жодного сенсу і прирікала людей на вірну смерть. Долорес Ібаруррі, вже будучи у Москві, теж з пафосом говорила про жертвність комуністів. Партизани ж XIV корпусу залишилися невдовзі самі. Їхні керівники також повтікали [21, р. 13-14,48].

Найбільша складність суспільно-політичного становища Іспанії у роки Другої світової війни та перші повоєнні роки полягала в інспірованій Москвою партизанській війні комуністичних сил проти режиму Франко. Варто наголосити, що після 1939 року громадянська війна в країні не припинилася. СРСР надавав комуністам всебічну допомогу, у тому числі й військову, внаслідок чого ще впродовж десятиліття компартія Іспанії вела збройну боротьбу проти власного народу. Каудильйо, виступаючи 1 жовтня 1946 року у Бургосі, заявив: «Ми думали, що нашим хрестовим походом ми завоюємо мир, проте – і ви це знаєте – десять років ми знаходимося у стані війни» [24, с.281]. Слова генераліссимуса заслуговують на увагу: адже вони значною мірою пояснюють іспанську реальність повоєнних років та причини тривалості репресивних заходів режиму, очолюваного Франко.

Іспанська герилья була ініційована КПІ за рекомендаціями Москви та Комінтерну. Це підтверджують самі керівники іспанської компартії. Так, досить відверто висловився 1946 року республіканський генерал, один із лідерів КПІ, Енріке Лістер: «Війна не завершилась нашою тимчасовою поразкою у 1939 році» [24, с.281].

Ще з 1937 року, тобто у розпал громадянської війни, керівництво КПІ і радянські радники почали закидати на територію, зайняту національно-патріотичними силами, озброєні диверсійні групи. Їхня підривна діяльність відіграла важливу роль під час наступальних операцій республіканських військ. Вони висаджували в повітря мости, виводили з ладу дороги, комунікації, військові штаби і тим ускладнювали передислокацію військових частин франкістів у райони бойових дій. Керували цими акціями І. Г. Старинов, С. Л. Ваупшасов, Л. О. Ейтінгон та інші високопоставлені радянські військові фахівці, які згодом, у роки радянсько-німецької війни, стали організаторами та керівниками партизанського руху на окупованій гітлерівцями території СРСР. В Іспанії вони займалися розробкою партизанських акцій, координацією дій регулярних військових з'єднань та диверсійних груп. До речі, всі командні посади у цих формуваннях – від найнижчих до найвищих – обіймали комуністи.

Після здобуття франкістами Мадрида частина республіканців (за різними даними, від 15–20 до 40 тисяч осіб) були відтиснуті в гори Арагону, Астурії, Галісії та Андалусії. Для організації та керівництва підпільним і партизанським рухом було за вказівкою головного провідника Комінтерну П.Тольятті створено Секретаріат. На території Франції, у зоні Віші, діяв тимчасовий підпільний Центральний комітет КПІ. Зауважимо, що 15 тисяч іспанських республіканців стали учасниками французького руху Опору, після визволення Франції від фашистської окупації вони готові були повернути зброю проти Франко. Дії іспанських макі активізувались у 1943 році, коли ініціатива на фронтах Другої світової війни перейшла до антигітлерівської коаліції. Їхні групи спорадично висаджувалися на андалуських берегах з метою підняти народне повстання проти франкістського режиму. Та ці сподівання не виправдалися [24, с.282].

Після нападу Гітлера на СРСР, згадує Долорес Ібаруррі, Комінтерн поставив перед іспанськими комуністами завдання всіляко активізувати партизанський рух, акти саботажу в країні, щоб

не допустити вступу Іспанії у війну на боці гітлерівської Німеччини. Саме активізація цього руху не дозволила режимові, як гадають науковці радянської доби, взяти участь у світовому воєнному конфлікті [24, с.282].

За свідченнями тієї ж Долорес Ібаррурі, тоді генеральним секретарем КПІ, на її зустрічі зі Сталіним, Берією та Маленковим наприкінці 1944 року було прийнято рішення про посилення партизанської боротьби в Іспанії. СРСР брав на себе зобов'язання постачати зброю, боєприпаси, різне військове спорядження. Обговорювалося також питання про суспільно-політичний лад в Іспанії після поразки франкізму. «Пасіонарія» (псевдонім Д. Ібаррурі) отримала наказ вирушити до Франції для безпосереднього керівництва антиіспанською боротьбою [24, с.282].

Інший чільний керівник комуністичного партизанського руху Сантьяго Каррільйо,* у свою чергу, розповідає, що, починаючи з 1944 року, активісти КПІ почали готувати в Алжирі спеціальні групи для перекидання до Іспанії, щоб підняти національне повстання, нагромаджували зброю, човни, щоб перетнути Середземне море, підтримували тісний зв'язок з Д. Ібаррурі. Енріке Лістер згадував пізніше: «Колись ми зможемо одверто розповісти про тонни зброї та амуніції, які впродовж кількох років поставлялися в Іспанію сушею і морем... , про сотні складів зброї і боєприпасів, якими користувалися партизанські з'єднання» [24, с.283].

Починаючи з літа 1944 року, коли союзники висадилися у Франції і розгорнули бої за її визволення, всі сили «партії розстріляних і партизанів», як стала називати себе КПІ, були кинуті на роздмухування народно-партизанської війни – герильї. У жовтні того ж року розпочалася широкомасштабна наступальна операція 15-тисячного партизанського з'єднання під керівництвом Сантьяго Каррільйо, члена ЦК КПІ, який до цього працював у Москві у Виконкомі Комуністичного Інтернаціоналу молоді. Планувалося захопити будь-яке іспанське місто, сформувати там уряд, домогтися його визнання з боку антигітлерівської коаліції, стимулювати народні виступи в країні, які мали, за задумом організаторів, перерости у всенародне повстання.

Нищівна поразка, якої завдали партизанам регулярні військові сили Франко, примусила керівництво КПІ відмовитися від спроб протистояти франкістам у відкритому бою, тому воно взялося за організацію класичної партизанської війни. В околиці французького міста Тулузи КПІ створила генеральний штаб для координації дій партизанських загонів, а також спеціальну школу, в якій готували кадри бійців та диверсантів. Найбільшим партизанським з'єднанням був XIV корпус, що нараховував 18 тис. багнетів. Командував ним ветеран КПІ Домінго Унґрія. Саме цей корпус здійснював усі найважливіші бойові операції. Інше з'єднання, яким керував Енріке Лістер, мало у своєму розпорядженні навіть танки й літаки. Загальна чисельність партизанських формувань становила 50 тисяч осіб. Протягом 1945 року вони здійснили 783 бойові операції, 1946 року – 1086, 1947 – 1317. За іншими даними, з 1943 по 1952 рік відбулося 1826 збройних сутичок і боїв з франкістськими силами, партизани вчинили 5963 напади та 8269 інших злочинних акцій. За цей час загинули 2173 партизани, 546 з них з'явилися з каяттям, 467 потрапили у полон. Загальні втрати комуністичних бойовиків склали 5560 осіб. 1944 диверсанти були затримані франкістськими силами громадського порядку. Втрати регулярної армії та сил безпеки склали 307 загиблих і 448 поранених. Докладна інформація про диверсійну і підривну діяльність партизанських загонів надходила в ЦК ВКПб [24, с.283].

Наприкінці 1948 року на черговій зустрічі іспанських комуністичних лідерів зі Сталіним було прийнято рішення про згортання партизанської війни і перехід до іншої тактики: проникнення у легальні профспілки та громадські організації для подальшої підпільної діяльності. Вказівка Сталіна стала несподіванкою для іспанських комуністів і викликала замішання та розлад серед них, а почасти і протест. Все це полегшило регулярним армійським частинам і Цивільній гвардії остаточно розсіяти й знищити основні партизанські сили. На 1951 рік більшість комуністичних бойовиків припинила опір, хоча розрізнені збройні акції тривали аж до середини 60-х років, виродившись у відкритий бандитизм і мародерство, від яких страждало сільське населення [24, с.284].

Комуністи та їхні прихильники, роздмухуючи герилью проти каудильйо та його режиму, зовсім не орієнтувалися в іспанських повоєнних реаліях. Вони фанатично вірили в «масове невдоволення іспанців франкістським ладом», безпідставно сподіваючись, що після перемоги над гітлерівською Німеччиною, Піреней стануть наступним фронтом світової війни, але гірко прорахувалися. Література радянської доби також пророкувала фіаско франкізму через масову боротьбу іспанців проти нього. Але у країні, змученій та розореній тривалою громадянською війною, не було об'єктивних умов та внутрішніх резервів для розгортання нової, але вже партизанської війни. Народ не підтримав партизанів, він прагнув припинення політичного й економічного хаосу, миру і спокою [24, с.284].

Таким чином іспанські комуністи та їхні радянські опікуни мимоволі прислужилися франкізмові тим, що переконливо продемонстрували всьому світові цілковиту відсутність народної підтримки їхньої деструктивної діяльності. Можливо, це найвагоміший наслідок авантюри іспанських макі, який сприяв зміцненню влади генералісімуса Франко та консолідації нації навколо нього. Комуністи виявилися єдиними, хто підносив ідею розгортання в країні партизанського руху, оскільки керівництво соціалістичної партії, республіканці та інші партії республіканського табору не підтримували плани збройної боротьби проти франкістського режиму [24, с.284].

Сумний мартиролог жертв та дій соціалістично-комуністичних урядів республіканської Іспанії можна було б продовжувати. Нам видається, що нинішній ступінь вивченості проблематики антидемократичної діяльності комуністів, соціалістів та їхніх соратників у роки Другої республіки та іспанської громадянської війни 1936-1939 років є доказовим та переконливим. Але про це жодним словом не згадується у Законі про демократичну пам'ять.

Через результати дочасних липневих парламентських виборів 2023 року, на яких праві іспанські партії здобули незначну перевагу, Закон про демократичну пам'ять залишився незреалізованим. Дві спроби лідера консерваторів Нуньєса Фейхоо сформувати новий уряд завершилися фіаско. У справу створення нвого уряду втрутився король Іспанії Філіп VI, який закликав політичні партії провнести нові консультації щодо урядової коаліції. Філіп VI запросив також представників всіх партій до своєї резиденції для консультування. П.Санчес оголосив про своє бажання сформувати новий уряд. Він заручився підтримкою більшості членів парламенту. Каталонські та баскські сепаратисти повною мірою скористалися своєю «золотою акцією». Вони підтримали П.Санчеса в обмін на його обіцянку амністувати членів їхніх партій, які перебували в ув'язненні. Іспанці, до речі, несхвально поставились до угоди соціалістів з цими партіям. 16 листопада 2023 року завершилась чотиримісячна урядова криза в Іспанії, оскільки кортеси підтримали кандидатуру П.Санчеса на посаді нового/старого прем'єр-міністра. («за» – 179, «проти» – 171; у кортесах 350 депутатів). Таким сином, Закон про демократичну пам'ять отримав шанс бути втіленим у життя. Невже це відбудеться? На нашу думку, в такому разі іспанська спільнота переживатиме нову хвилю розбрату.

Бібліографічний список:

1. Гарсія Хосе. Испания XX века. М.: Мысль, 1967. 486 с.
2. Престон Пол. Франко. М.: ЗАО Изд-во Цетрополиграф, 1999. 702 с.
3. Jackson Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 p.
4. Мещеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн. Новая и новейшая история. 1991. №5. с.10-26.
5. XIII пленум ИККИ. Стенографический отчет. М.: Партиздат, 1934. 597 с.
6. Мещеряков М.Т. СССР и гражданская война в Испании. Отечественная история. №3. с.83-95.
7. Дімітров Г. Наступ фашизму і завдання Комуністичного Інтернаціоналу в боротьбі за єдність робітничого класу проти фашизму. Доповідь на VII Всесвітньому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу 2 червня 1935 року. Доповіді і резолюції. Київ: Партвидав ЦК КП (б)У, 1935. 568 с.
8. Ayucar Ruiz. El Partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin. 1976. 477 p.
9. VII Всесвітній конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. Компартія Іспанії у боротьбі проти фашизму. Промови т.т. Долорес, Гарсія, Хуан Вентура, Мартінес, Еварісто – делегатів Іспанської компартії. Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. 70 с.
10. Испания. 1918-1972 гг. Исторический очерк. М.:Наука, 1975. 495 с.
11. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании. Новая и новейшая история. 1972. № 5. С. 103-115.
12. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании. Новая и новейшая история. 1973. № 1. С. 120-135.
13. Мещеряков М.Т. Испанская фаланга. Мировая экономика и международные отношения. 1965. №10. С. 140-143.
14. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
15. Майский И.М. Испанские тетради. М.: Воениздат, 1962. 197 с.
16. Тоталитаризм в Европе XX века: из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. М.:Памятники историчекой мысли, 1996. 540 с.
17. Рыбалкин Ю. Е. Операция «Х». Советская военная помощь республиканской Испании (1936-1939). М.: АИРО-XX, 2000. 431 с.
18. Хемінгуей Е. По кому б'є дзвін. К.: Либідь, 1969. 496 с.
19. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам. Новая и новейшая история. 1993. №5. С.18-41.
20. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании. ЛГ-Досье. 1992. №5. С.22-23.
21. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas- T.4. Madrid: Editora nacional, 1976. 2052 p.

22. Vaca de Osmag Jose Antonio. La larga guerra de Francisco Franco. Madrid: Ediciones RIAZP, S.A., 1991. 350 p.
23. Іваницька О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Чернівці: Книги XXI, 2006. 432 с.
24. Іваницька О.П. Іспанія у XX – XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан- ЛТД», 2017. 600 с.

References:

1. Garsia Hose. Ispaniya XX veka. M.: Mysl', 1967. 486 s.
2. Preston Pol. Franko. M.: ZAO Izd-vo Tsentropoligraf, 1999. 702 s.
3. Jackon Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 p.
4. Meshcheriakov M.T. Kommunisticheskaya partiya Ispanii i Komintern. Novaya i noveyshaya istoriya. 1991. №5. S.10-26.
- 5.. XIII plenum IKKI. Stenograficheskiy otchiot. M.: Partizdat, 1934. 597 s.
6. Meshcheriakov M.T. SSSR i grazhdanskaya voyna v Ispanii. Otechestvennaya istoriya. №3. s.83-95.
7. Dimitrov G. Nastup fashizmu I zavdannia Komunitnychnogo Internatsionalu v borotbi za yednist robitnychogo klasu proty fashizmu. Dopovid' na VII Vsesvitniomu kongresi Komunistychnogo Internatsionalu 2 chervnia 1935 roku. Dopovidi I rezolyutsii. Kyiv: Partvydav Ts.K KP(b)U, 1935. 568 s.
8. Ayucar Ruiz. El Partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin. 1976. 477 p.
9. VII Vsesvitniy kongres Komunistychnogo Internatsionalu. Kompartiya Ispanii u borotbi proty fashizmu. Promovy tt. Dolores, Garsia, Khuan Ventura, Martines, Evaristo – delegativ Ispanskoyi kompartii. Kyiv: Partvydav Ts.K KP(b)U, 1936. 70 s.
- 10.. Ispaniya.1918-1972 gg. Istoricheskiy ocherk. M.:Nauka, 1975. 495 s.
11. Pozharskaya S.P. Fashistskaya falanga v Ispanii. Novaya i noveyshaya istoriya. 1972. № 5. S. 103-115.
12. Pozharskaya S.P. Fashistskaya falanga v Ispanii. Novaya i noveyshaya istoriya. 1973. № 1. S. 120-135.
13. Meshcheriakov M.T. Ispanskaya falanga. Mirovaya ekonomika I mezhdunarodnye otnosheniya. 1965. №10. S. 140-143.
14. Payne Stanley G. El Regimen de Franco/ 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
15. Mayskiy I.M. Ispanskiye tetradi. M.: Voenizdat, 1962. 197 s.
16. Totalitarizm v Evrope XX veka: iz istorii ideologiy, dvizheniy, rezhimov I ikh preodoleniya. M.: Pamiatniki istoricheskoy mysli, 1996. 540 s.
17. Rybalkin Yu.E. Operatsiya "X". Sovetskaya voyennaya pomoshch' respublikanskoj Ispanii (1936-1939). M.: AIRO-XX, 2000. 431 s.
18. Heminguey E. Po komu bie dzvin. K.: Lybid, 1969. 496 s.
19. Meshcheriakov M.T. Sudba interbrigad v Ispanii. Po novym dokumentam. Novaya i noveyshaya istoriya. 1993.№5. S.18-.41.
20. Kobo Huan. Mify i analogii. Zаметki o grazhdanskoy voyne v Ispanii. LG-Dosie. 1992. №5. S.22-23.
21. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas – T.4. Madrid: Editora nacional, 1976. 2052 p.
22. Vaca de Osmag Jose Antonio. La larga guerra de Francisco Franco. Madrid: Ediciones RIAZP, S.A., 1991. 350 p.
23. Іваньська О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 432 с.
24. Іваньська О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан LTD», 2017. 600 с.

Ivanytska O. P. Characteristics of the formation of historical memory in the political processes of modern Spain

In the article, the author analyzes the example of Spain, which survived in the twentieth century, among other things, the long and bloody civil war and the almost 40-year authoritarian regime, the attitude to the tragic past, its assessment, that is, the peculiarities of the formation of historical memory. The author notes that the main help of the transition from authoritarianism to democracy, that is, the unique Spanish democratic transit, was the agreement of the leading political forces on national reconciliation and the rejection of their past ideological preferences and slogans for the sake of transit. This arrangement was in effect for 30 years. The article notes that only the coming to power of the SSWP gave impetus to the return to the reassessment of the historical past. The Socialist government has achieved the passage of the Law on Democratic Memory, which was met with extreme ambiguity by the Spanish community, since it is ideologically oriented to completely rehabilitate the left-wing parties (communists and socialists), their true participation in the emergence, development and consequences of the civil war.

With the involvement of a significant circle of original Spanish sources, the article refutes the idealization of the activities of the socialist party during the Second Republic and the Civil War. We are talking about the complete subordination of the socialist-communist governments of the Second Republic to the dictate of Moscow, the fulfilment of its orders, the intentions of the Soviet leadership

to foment the proletarian revolution in the Pyrenees with the help of Spanish communists and socialists and establish a Soviet republic here. Data are given on numerous casualties caused by the activities of socialist-communist governments in the republican zone. A number of myths of foreign Marxist historiography about the beginning, course and end of the Spanish Civil War and the role of the Spanish left-wing parties in this are refuted.

Keywords: *historical memory, Spain, civil war, Second Republic, Comintern, USSR, socialist government, Law on democratic memory.*

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРАХ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ

У статті розглядається вплив медіації у політичних переговорах, зокрема, переосмислення традиційних підходів до вирішення політичних конфліктів. Сучасний світ, де все частіше виникають політичні кризи та конфлікти, потребує все більш ефективних методів досягнення миру. В цьому контексті, традиційні прямі переговори між сторонами конфлікту, хоча й залишаються важливими, все частіше доповнюються переговорами з активною участю третьої сторони – посередника або медіатора. Цей новий підхід не тільки розширює можливості для врегулювання конфліктів, але й пропонує альтернативні шляхи для досягнення взаєморозуміння та згоди між сторонами. Мета статті полягає в дослідженні медіації та переговорів з посередництвом третьої сторони як альтернативи прямим політичним переговорам. Аналізується, як медіація може сприяти вирішенню конфліктів, забезпечуючи більш гнучкий та інноваційний підхід до дипломатії. Методологія включає аналітичне моделювання, порівняльний аналіз, а також вивчення кейсів. Це дозволяє не тільки оцінити ефективність медіації, але й зрозуміти її вплив на зміну динаміки міжнародних відносин. Додаткові методи, такі як синтез та аналіз, індуктивний та дедуктивний підходи, сприяють створенню повного та збалансованого огляду теми. Такий підхід дозволяє авторці розкрити складність та багатогранність медіації у політичних переговорах. В статті зосереджується увага на різних аспектах медіації, включаючи її роль у вирішенні міжнародних конфліктів, вплив на політичні процеси та важливість для забезпечення стабільності та миру. Акцентується увага на унікальності медіаційних переговорів, де медіатор виступає як незалежна особа, що шукає взаємоприйнятні рішення для обох сторін конфлікту. Підкреслюється, що ефективність медіації залежить від ряду факторів, включаючи вміння медіатора зрозуміти інтереси та потреби обох сторін, його незаангажованість та здатність до встановлення довіри. Розглядаються також виклики та перешкоди, з якими може зіткнутися медіація, та стратегії їх подолання. Основна увага приділяється ролі медіації у сучасних міжнародних відносинах, враховуючи її потенціал для вирішення навіть найскладніших конфліктів.

Ключові слова: політичне посередництво, медіація, врегулювання конфліктів, міжнародна політика, переговори.

Постановка проблеми. У світі, де гострі міжнародні конфлікти та кризи безпеки виникають все частіше, пошук ефективних шляхів досягнення миру та порозуміння стає нагальним завданням для світової політичної спільноти. У цьому контексті традиційні дипломатичні переговори між сторонами конфлікту, хоч і продовжують залишатися значущим та важливим інструментом досягнення згоди, все частіше доповнюються переговорами опосередкованими, тобто переговорами за активною участю третьої сторони – посередника або медіатора. Особливість цієї форми переговорів полягає в тому, що медіатор є не арбітром чи суддею, а незалежною особою, дії якої спрямовані на пошук взаємоприйнятних рішень для обох сторін конфлікту. Завдяки тому, що медіатор виступає в інтересах обох сторін, прагнучи розглянути проблему з точки зору кожної з них, стає можливим його контакт та діалог зі сторонами, що створює передумови для приведення їх до столу переговорів. Зростання ролі посередництва та медіації сприяє також збільшенню кількості недержавних та позадержавних суб'єктів, що впливають на сферу міжнародних політичних відносин та додають до неї більшу кількість неформальних діалогів, конференцій, консультацій тощо. Вони стають важливою альтернативою військовим діям, пропонуючи більш безпечний та економічно вигідний спосіб досягнення політичних цілей. Переговори, що базуються на посередництві та медіації, не лише служать для досягнення інтересів сторін, але й відкривають нові можливості для інтерпретації

та розуміння інформації, вимагаючи від учасників емпатії та здатності до передбачення дій інших. Ця стаття зосереджується на аналізі ролі та значення посередництва та медіації у сучасній міжнародній політиці. Розглядаються ключові аспекти цієї форми переговорів, їх вплив на вирішення конфліктів, а також їх потенціал у досягненні згоди та вирішення найскладніших конфліктів, що є ключовими для побудови довготривалих та мирних відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Стан дослідження. Варто зазначити, що, незважаючи на своє значення, питання медіації та переговорів за участю третьої сторони в політичній науці часто залишаються на периферії досліджень. При цьому цей феномен, безумовно, має комплексний характер, в зв'язку з чим привертає увагу також представників інших наукових галузей, в тому числі, істориків, експертів з міжнародних відносин, психологів, соціологів, комунікологів, економістів, експертів з міжкультурної комунікації, конфліктологів, фахівців з управління та лідерства, юристів тощо. Серед найбільш впливових дослідників питань переговорів за участю третьої особи (посередників/медіаторів) варто виділити: Т. Шеллінга [1], А. Рапопорта [2], Ф. Ікле [3], Р. Валтона, Р. МакКерсі [4] та інших. Однак, досить часто вивчення цієї сфери зводиться до опису, а в найкращому випадку – певному аналізі, реальних історій конфліктів, досягнення порозуміння в яких відбулося за участю третіх сторін (авторитетних осіб, представників інших країн, міжнародних організацій тощо), а спеціалісти різних наукових галузей закономірно розглядають один і той самий кейс з абсолютно різних сторін: через призму історичного розвитку, фокусуючись на дипломатичних аспектах подій та з точки зору соціальної динаміки й структур; зосереджуючись на комунікативних стратегіях, прийомах та методах й розглядаючи стадії та стратегії врегулювання конфліктів; під кутом дослідження ролі особистості та лідерства, аналізуючи міжособистісні аспекти та мотиваційні фактори учасників переговорів і розглядаючи правові аспекти медіації тощо. Наявність такої кількості аспектів дослідження проблем медіації та переговорів за участю третьої сторони підкреслює складність та важливість цієї сфери. При цьому важливо зазначити, що жодний з цих підходів не дає повного уявлення про медіаційні процеси саме з точки зору політичної науки. Це викликає необхідність комплексного аналізу феномену медіації та посередництва в політичних процесах, й вимагає специфічного підходу, який б враховував унікальні політичні контексти та динаміку.

Мета статті та методологія дослідження. Метою статті є дослідження медіації та переговорів за участю третьої нейтральної особи в якості посередника як важливої альтернативи традиційним прямим політичним переговорам, в контексті їх ефективності в розв'язанні конфліктів. Вивчення теми медіації та переговорів з посередництвом третьої, нейтральної особи в політиці, як альтернативи традиційним прямим переговорам, буде здійснюватися за допомогою двох основних методів: аналітичного моделювання та порівняльного аналізу. Перший метод буде зосереджений на розробці та аналізі концептуальних моделей та схем, що ілюструють важливі аспекти медіації та прямих переговорів. Це дозволить нам ідентифікувати слабкі місця традиційних переговорних процесів та виявити переваги переговорів за участю медіатора. Особлива увага буде приділена аспектам, які сприяють успіху медіаційного процесу та стратегіям, які можуть бути використані для покращення результатів переговорів. Другий метод – порівняльний аналіз медіації та прямих переговорів. Завдяки цьому буде забезпечено глибоке розуміння відмінностей та схожостей між цими двома підходами. Об'єднання цих методів надає можливість для аналізу та оцінки ролі медіації як альтернативи прямим переговорам у політичних діалогах. Для більш глибокого розуміння цих проблем нами будуть використані додаткові методи, які доповнюють основні підходи. Серед них, аналіз кейсів залишається важливим інструментом, що дозволяє зануритися у конкретні приклади медіації, зокрема через вивчення реальних ситуацій, де були застосовані різні підходи до переговорів. Для більшої гнучкості та глибини аналізу ми також вдаємося до використання методів синтезу та аналізу, які включають зіставлення та об'єднання різноманітних даних та інформації для виведення нових висновків. Індуктивний підхід допоможе у виявленні загальних тенденцій та закономірностей на основі конкретних даних, тоді як дедуктивний метод зосереджується на застосуванні загальних теоретичних принципів до конкретних випадків. Це дозволить створити повний та збалансований огляд теми, спираючись на широкий спектр наукових підходів та технік аналізу.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу. В політичній науці питання вирішення конфліктів завжди залишається в центрі уваги як для теоретиків, так і для практиків. Успішний процес вирішення конфліктів вимагає не лише високого рівня дипломатичної майстерності, але й здатності до компромісів та усвідомлення спільних інтересів. Традиційний підхід до вивчення переговорів в політичному контексті, перш за все, зосереджується на дипломатичних

переговорах, які проводяться безпосередньо між сторонами конфлікту, часто між представниками окремих держав.

На рис. 1 представлена білатеральна схема потенційних сценаріїв розвитку політичного конфлікту, де застосовуються методи прямих переговорів та задіяні тільки дві сторони. Особливістю прямих переговорів є з'єднання кожної зі сторін з власним баченням конфлікту, а також цілями та стратегіями. Саме це тісне переплетення позицій, цілей та стратегій часто ускладнює процес вирішення конфлікту, адже кожна сторона має свою унікальну перспективу й інтереси, які на момент конфлікту знаходяться в принциповому протиріччі між собою, особливо, коли конфліктні позиції глибоко закорінені та емоційно навантажені. Цей аспект переговорів схематично зображений у вигляді верхнього та нижнього блоків, що символічно поєднані між собою двосторонньою стрілкою. У випадку реалізації позитивного сценарію розвитку конфлікту, тобто при досягненні згоди між сторонами, прямі переговори демонструють цілу низку значущих переваг. Серед них – можливість пряму обговорювати та вирішувати спірні питання, швидкість у прийнятті рішень та створення безпосереднього діалогу, що сприяє більшій відкритості та довірі. Також, прямі переговори дають сторонам можливість краще зрозуміти мотивацію та інтереси одне одного, що є важливим для досягнення довготривалої згоди.

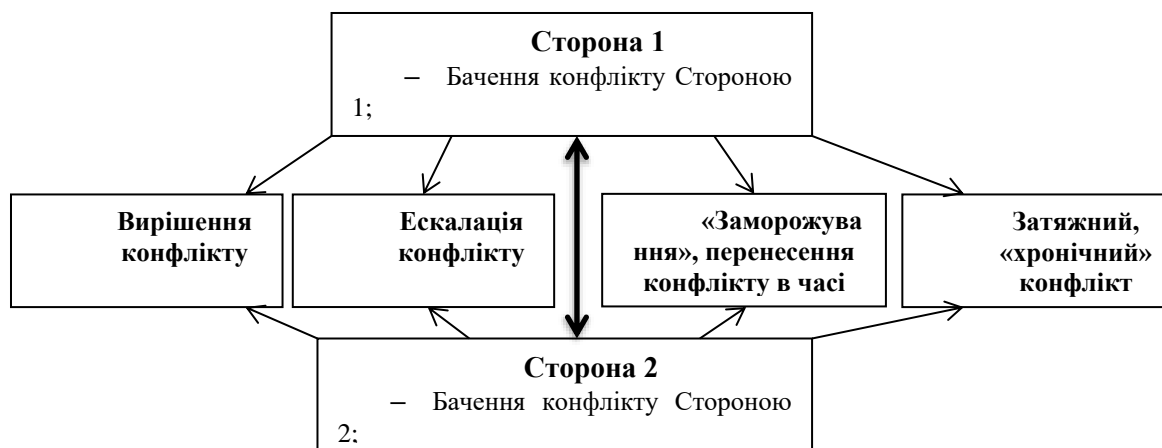

Рис. 1. Сценарії розвитку конфлікту при прямому переговорному процесі (розроблено автором)

Однак, попри важливість прямих переговорів, вони не завжди виявляються ефективними. В ситуаціях, коли сторони не можуть досягти порозуміння, виникає ризик реалізації негативних сценаріїв конфлікту, включаючи ескалацію конфлікту; тимчасове перемир'я, яке просто переносить конфлікт у часі та ставить під загрозу безпеку майбутніх поколінь; або перехід конфлікту в затяжну фазу, коли він не ескалюється і не заморожується, а залишається без остаточного вирішення, триваючи без явних змін у статус-кво. Такі ситуації вимагають додаткових ресурсів від учасників, знижують довіру до сторін в міжнародному співтоваристві, створюючи у них репутацію «проблемних», а також вони стають надто вразливими для деструктивного впливу ззовні. Тому, визнаючи значення прямих переговорів, необхідно також враховувати альтернативні методи, такі як посередництво та медіація, які пропонують більш гнучкі та креативні підходи до вирішення політичних конфліктів. Вони є інструментами структурованого та нейтрального підходу до діалогу. Ключовою особливістю цього методу є роль медіатора як нейтрального посередника, який прагне об'єктивно розглянути проблему, враховуючи інтереси кожної сторони. У випадку медіації, медіатор намагається відокремити та усвідомити ці різні позиції, сприяючи більш конструктивному і збалансованому діалогу.

Рис. 2 демонструє ті переваги, які дають медіація та посередництво в політичних конфліктах як альтернативи традиційним методам вирішення конфліктів на міждержавному рівні.

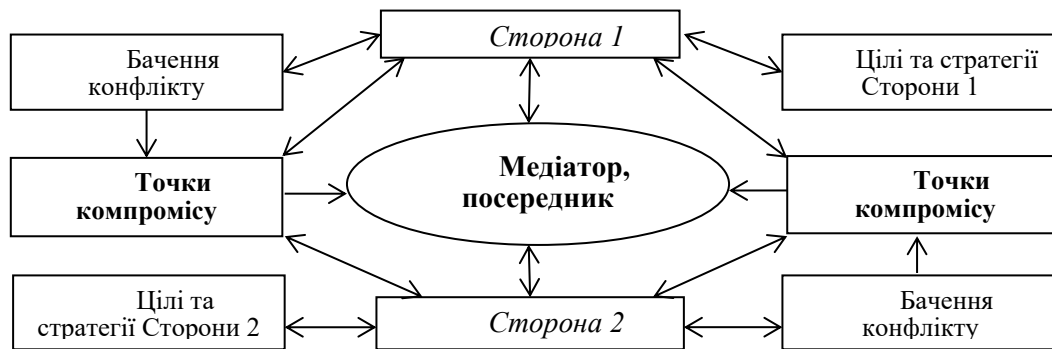

Рис. 2. Переваги процесу медіації в конфліктах (розроблено автором)

У центрі схеми розташований медіатор – нейтральна особа, яка виступає як посередник між сторонами конфлікту. Він не має прямого відношення до перспектив чи стратегій кожної із сторін, але саме завдяки присутності медіатора ці елементи можуть бути виокремлені та відділені від сторін. Це дозволяє медіатору проводити конструктивний діалог з кожною стороною, залишаючись при цьому незаангажованим. Сторона 1 та Сторона 2, розташовані відповідно у верхній та нижній частинах схеми, представляють учасників конфлікту, кожен з яких має власну унікальну перспективу, стратегічні інтереси та готовність до компромісів у деяких питаннях. Бокові елементи схеми окреслюють ключові аспекти, які мають бути враховані під час провадження медіації, включно з основними позиціями та інтересами сторін, які впливають на розуміння структури конфлікту та ідентифікацію можливих шляхів до порозуміння. Використання цієї схеми дає розуміння структури взаємодії сторін та медіатора в конфлікті, в тому числі ілюструє шляхи знаходження потенційних можливостей для співпраці та порозуміння через аналіз потенційних точок компромісу кожної зі сторін. Це підкреслює значення медіатора у створенні умов для ефективного діалогу та розв’язання конфлікту.

Медіація в політичному процесі завжди має факультативний характер та відбувається за згодою сторін. Медіатор не є суддею або арбітром, а скоріше радником, який може давати сторонам свої рекомендації [5, С. 461]. Також важливою є повага до суверенних прав сторін конфлікту та добровільна участь цих сторін в вирішенні проблеми з участю медіатора. Базовою передумовою успішної медіації є довіра сторін до медіатора. Важливу роль відіграє також конфіденційність цієї процедури. Медіатор створює для сторін мотивацію для досягнення згоди, окреслюючи можливі сценарії розвитку конфлікту («якщо не домовитися, то...»); забезпечує від настання неконтрольованого розвитку подій, від швидкого або деструктивного розвитку ситуації; окреслює організаційні обмеження, встановлює порядок та процедуру переговорів, а також контролює їх дотримання (наприклад, викриває спроби демагогії з боку сторін); оцінює прогрес кожної зі сторін, а також висловлює свою думку щодо ступеню їх готовності до конкретних вирішень проблеми [6, С. 589].

Як третя сторона медіатор має в своєму розпорядженні набір засобів впливу на процес переговорів. Це може бути швидка пропозиція тимчасового вирішення в якості першого кроку до компромісу; доведення до усвідомлення сторін, що навіть в безвихідних ситуаціях все одно існує вихід; стимулювання сторін не розтягувати переговори, а працювати інтенсивно та в стислі строки; управління ходом переговорів; переривання занадто довгих висновків та інтенсифікація дискусії; підтримка таких позитивних проявів як відкритість і компроміс, сприяє відкиданню проявів змагальності та нещирості; блокування тенденцій до необґрунтованого розширення тематики переговорів, що може зробити їх безкінечними; використання психологічних переваг: сторонам легше піти на поступки медіатору, ніж опоненту [7, С. 87-96].

На відміну від судових медіацій, до яких допускаються лише особи зі спеціальною освітою, до посередників, що допомагають досягати згоди в політичних конфліктах, важко пред’являти вимогу про якусь спеціалізовану освіту. Це можуть бути державні діячі у відставці, люди «великого формату», які мають реалістичні ідеї та відповідний вплив у всьому світі для реалізації цих ідей, в якості приклада можна навести медіацію, яку проводив президент США Теодор Рузвельт, який завдяки особистому внеску досягнув підписання Портсмутського мирного договору [8], який закінчив в 1905 році російсько-японську війну, за що отримав Нобелівську премію миру (яка, до речі, стала першою в світі Нобелівською премією, яка була присуджена американцю). Тобто від посередників в політиці, скоріше очікують не спеціальної освіти, а авторитет та наявність практичних навичок

впливу на інших, компетентність в предметі конфлікту, вміння керувати перебігом медіації, підтримувати відносини з обома сторонами, детально зрозуміти предмет спору тощо. Будучи стороною нейтральною та досвідченою, такому медіатору легше, ніж сторонам, що задіяні в конфлікті, відділити ситуацію від емоцій і спрямувати дискусію в бік перспектив та можливостей, наприклад, запропонувавши певний несподіваний варіант для вирішення суперечки. Третя сторона може відділити пошук вирішення проблеми від прийняття рішення, обмежити кількість рішень, що необхідні для досягнення згоди, та допомогти сторонам зрозуміти, що саме вони отримують, коли приймуть рішення. Такий спосіб досягнення згоди між державами був відомим ще з давніх часів. Медіатор приймає участь в вирішенні спору, причому процес переговорів часто буває ним ініційований. Серед кандидатів, що можуть запропонувати свої послуги з посередництва, бувають видатні особистості (наприклад, Джиммі Картер, Нельсон Мандела, Тони Блер або Філіпо Гонсалес) або неурядові організації (наприклад, Uppsala Conflict Data Program, Henri Dunant Centre, Finnish Crisis Management Initiative), які здійснюють певний вид посередництва – «брокерська» дипломатія (broker diplomacy) [9, С. 229]. Також медіацію можуть проводити інші країни, які мають добрі відносини зі сторонами конфлікту. Представники, що призначені нав'язувати більш слабим власні рішення, наприклад, «човникова» дипломатія держсекретарів США [10, С. 57], до такого посланника прислухаються через престиж влади, яку він представляє. Цікавою в цьому контексті є думка відомого польського політолога А. Д. Ротфельда, який вважає, що найкращими медіаторами є дипломати з невеликих, раніше периферійних держав, які «...можуть відіграти і відіграють більшу роль і досягають успіхів у вирішенні міжнародних конфліктів. Вони є часто більш ефективними, ніж дипломати з великих країн, які завжди розглядаються, як претенденти на гегемонію» [11, С. 157]. Це не лише допомагає максимально врахувати інтереси кожної зі сторін, але й відкривають нові можливості для досягнення якісно нового рівня порозуміння.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що медіація та посередництва відіграють важливу роль у досягненні згоди та вирішенні політичних конфліктів. Вивчення цих процесів відіграє важливу роль у розумінні сучасної дипломатії, оскільки вони сприяють формуванню більш мирного та стабільного світу. Посередництво та медіація набувають особливого значення в контексті потреби демократичних держав вести переговори як внутрішньо, так і на міжнародному рівні, сприяючи встановленню діалогу, зменшенню непорозумінь та запобіганню деструктивним тенденціям. Прямі переговори та медіація, хоча є різними підходами, не виключають один одного, але взаємодоповнюють, пропонуючи свої унікальні переваги у вирішенні конфліктів. Прямі переговори залишаються фундаментальним інструментом у вирішенні конфліктів, надаючи можливість сторонам швидко досягти згоди, тоді як медіація відкриває додаткові шляхи для досягнення балансу інтересів та встановлення тривалої гармонії. Важливо підкреслити, що існує значна потреба у глибокому та систематичному дослідженні цих процесів в рамках політичної науки, щоб не лише повніше розуміти ці процеси, але й розробляти ефективні стратегії для вирішення міжнародних конфліктів, що відіграють ключову роль у забезпеченні міжнародної стабільності та миру.

Бібліографічний список/ References:

1. Schelling, T.C. (1960). *The Strategy of Conflict*. Cambridge:Harvard University Press.
2. Rapoport, A. (1960). *Fights, Games and Debates*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
3. Ikle, F. Ch. (1964). *How Nations Negotiate*. New York: Frederik A. Praeger.
4. Walton, R.E., McKersie (1965). *A Behavioral Theory of Labor Negotiation. An Analysis of a Social Interaction System*. New York: McGraw-Hill.
5. Wyrozumska, A., Czaplinski, W. (2014). *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*. Warszawa: C.H. Beck 984 s. S. 461.
6. Qi, H. (2007). A Comparison of the Effectiveness of International Conflict Mediation Strategies. *Chinese Journal of International Politics*, vol. 1, s. 589-622.
7. Bargiel-Matusiewicz, K. (2007). *Negocjacje i mediacje*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 87-96.
8. Wikipedia (2023). *Portsmouth Peace Treaty* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Портсмутський_мирний_договір>
9. Svensson, I. (2007). Mediation with Muscles or Minds? Exploring Power Mediators and Pure Mediators in Civil Wars. *International Negotiation. A Journal of Theory and Practice*, 2, 229-248.
10. Bundy, W. (1998). *A Tangle Web. The Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency*. London-New York: I.B. Taurus, 57.
11. Rotfeld, A.D. (2012) *W cieniu. 12 rozmów z Marcinem Wojciechowskim*. Warszawa: Polski Instytut Międzynarodowych, s. 157.
12. Fisher, R. D., Ury, W. L., Patton, B. (2011) *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books. 240 p.

13. Nye, J. S. (2023). *Soft Power and Great-Power Competition*. Springer Singapore. 208 p.

14. Walzer, M. (2002). *The Company Of Critics: Social Criticism And Political Commitment In The Twentieth Century* Paperback. Basic Books. 288 p.

Kalashlinska M. V. The role of mediation in political negotiations: rethinking traditional approaches

In this article, the impact of mediation in political negotiations, particularly the reevaluation of traditional approaches to resolving political conflicts, is examined. In the modern world, where political crises and conflicts are increasingly common, there is a growing need for more effective peace-making methods. In this context, traditional direct negotiations between conflict parties, while still important, are increasingly complemented by negotiations involving a third party – a mediator or facilitator. This novel approach not only expands the possibilities for conflict resolution but also offers alternative pathways for achieving mutual understanding and agreement between the parties. The aim of this article is to explore mediation and negotiations facilitated by a third party as an alternative to direct political negotiations. It analyzes how mediation can contribute to conflict resolution, providing a more flexible and innovative approach to diplomacy. The methodology includes analytical modeling, comparative analysis, and case studies. This allows not only for an assessment of the effectiveness of mediation but also for an understanding of its impact on the dynamics of international relations. Additional methods such as synthesis and analysis, inductive and deductive approaches, contribute to creating a comprehensive and balanced review of the topic. This approach enables the author to uncover the complexity and multifaceted nature of mediation in political negotiations. The article focuses on various aspects of mediation, including its role in resolving international conflicts, its impact on political processes, and its importance in ensuring stability and peace. Particular attention is given to the uniqueness of mediation negotiations, where the mediator acts as an independent individual seeking mutually acceptable solutions for both sides of the conflict. It is emphasized that the effectiveness of mediation depends on several factors, including the mediator's ability to understand the interests and needs of both sides, their impartiality, and their ability to establish trust. The challenges and obstacles that mediation may encounter, as well as strategies for overcoming them, are also discussed. The main focus is on the role of mediation in contemporary international relations, considering its potential to resolve even the most complex conflicts.

Keywords: *political mediation, mediation, conflict resolution, international politics, negotiations.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.17

УДК 340.152 (477: 070)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5270-5713>

Файник А. А., Національний університет «Львівська політехніка»

**ПОШИРЕННЯ НАРАТИВІВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ
У ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІ «МИР СЕГОДНЯ С ЮРИЙ ПОДОЛЯКА»
(ГРУДЕНЬ 2022 РОКУ)**

Актуальність теми. Стаття присвячена проблемі вивчення наративів російської пропаганди, які поширюються через засоби масової комунікації та нові медіа (телеграм-канали) російськими пропагандистами. Огляд та аналіз статей російського телеграм-каналу «Мир сегодня с юрий подоляка» має на меті виокремити тональність риторики та головні наративи, які поширює російський пропагандист у віртуальному просторі щодо українців, України та російсько-української війни.

Мета статті – дослідити та виокремити негативні наративи російської пропаганди у телеграм-каналі «Мир сегодня с юрий подоляка» протягом грудня 2022 року.

Методика дослідження: у статті використаний комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні окремих наративів, які присутні у статтях російського пропагандивного телеграм-каналу; компаративний аналіз у виокремленні наративів, які поширює російський пропагандист та інші російські пропагандисти щодо образу українців, України та російсько-української війни серед пересічних росіян, а також синтез.

Авторка аналізує статті російського пропагандиста та виокремлює у них пропагандивні наративи, які мають негативне забарвлення та несуть негативний образ українця, України у світі. Перекручування фактів, надмірна емоційність, засудження усього українського вивчені авторкою у науковій статті.

Результати і висновки. Телеграм-канал «Мир сегодня с юрий подоляка» поширює відверту брехню про українців та російсько-українську війну. У статтях та повідомленнях цього телеграм-каналу наявні наративи, які мають негативний пропагандивний характер і створюють негативний образ України та українців у свідомості читачів каналу. Маніпулятивні матеріали про Україну, українців, ЗСУ, українських воїнів, українських політиків цього телеграм-каналу мають негативні образи, що підсвідомо діють на пересічних підписників цього каналу.

Ключові слова: маніпуляції, брехня, наративи, пропаганда, зомбування свідомості, психологічні операції.

Вступ. У віртуальному просторі російської федерації існує велика кількість каналів російських пропагандистів: владіміра соловйова, ольги кабаєвої, юрія подоляка та ін., які формують у своїх читачів негативне бачення України та українців; зомбують та спотворюють реальність бойових дій у російсько-українській війні.

Постановка проблеми та її практичне значення. Відстеження та вивчення матеріалів пропагандивних каналів у нових медіа важливе з точки зору національної безпеки, соціальних комунікацій та інформаційної гігієни. Важливо вивчити негативну риторику російських пропагандистів, методи подачі інформації у їхніх пропагандивних медіа на прикладі аналізу публікацій російського пропагандиста юрія подоляки задля вироблення навичок аналітичного і критичного мислення у відсіюванні брехливої чи маніпулятивної інформації, яка спотворює реальність.

Метою цієї статті є проаналізувати матеріали телеграм-каналу «Мир сегодня с юрієм подоляка»; вивчити риторику матеріалів за грудень 2022 року та виокремити пропагандивні наративи цього телеграм-каналу.

Об'єктом дослідження є телеграм-канал «Мир сегодня с юрий подоляка».

Предметом дослідження є наративи російської пропаганди, які містяться у статтях та повідомленнях цього телеграм-каналу.

Методика дослідження. У статті використано комплекс базових методів: синтез та аналіз; дефініціювання; компаративний аналіз наративів російських пропагандистів та ін.

Аналіз останніх досліджень. Про російську пропаганду та гібридну російсько-українську війну написано чимало. У статті використано досвід таких вчених та їхніх праць: А. Близнюка «Гібридна війна XXI століття. пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях»; М. Діденка «Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни»; Г. Дубровинського, А. Ділай «Особливості взаємодії масової комунікації та психологічного впливу»; Б. Кобільника, А. Гізуна «Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні».

Виклад основного матеріалу. У російському інформаційному просторі маємо велику кількість нових медіа, які поширюють наративи серед своїх читачів – пересічних громадян рф, формуючи викривлене відчуття дійсності та ставлення до російсько-української війни. Гібридна війна, яку ведуть російські пропагандисти проти України і нашого керівництва, на жаль, має негативний вплив на формування загального образу українця у свідомісному сприйнятті читачів пропагандивних каналів.

У гібридній війні важливе значення відіграють емоції та інформаційно-психологічний вплив: «Інформаційно-психологічний вплив може проявитися не відразу, а через певний час. На цьому базується концепція ЕВО (Effects-Based-Operations). Свідомість налаштована, щоб бачити лише найближчі результати, проте вони можуть бути і віддаленими. Іноді те, що здається позитивним, у результаті, може стати негативним ефектом і пізніше приводить до реалізації поставленої мети з мінімальними затратами. Суть концепції ЕВО полягає у такій послідовності, як: «механізм», «дія» та «ефект». Фінальним є ефект, що є результатом дії, яка утворюється механізмом. Такий підхід використовується для довгострокового планування. Найменш захищеними від цього є інформаційно-психологічні елементи суспільства конкретної країни, які піддаються інформаційній агресії. Мета – глобальне панування у просторі шляхом контролю над свідомістю людей. Легітимність усіх повноважень, у тому числі інформаційних, це питання добровільного прийняття більшістю уповноваженого. Тому при контролі свідомості суспільства, його може бути позбавлено влади. Це створює недовіру, дестабілізує внутрішню ситуацію, породжує сепаратистські настрої» [5].

М. Діденко у своїй роботі «Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни» визначив такі алгоритми впливу через навіювання: логіка переконання має бути доступна для об'єкта впливу; здійснювати переконання потрібно, опираючись на факти, які є відомими об'єкту впливу; переконуюча інформація має містити узагальнюючі пропозиції; тези, які подаються для переконання, мають бути логічними та беззаперечними; факти, які подані для переконання мають бути емоційно забарвленими [3].

Під час гібридної російсько-української війни важливе значення відіграє пропаганда як «вид соціальної діяльності, пов'язаний із переконанням населення в істинності чи хибності певної ідеї, думки, концепції чи принципу. Масова комунікація дуже важлива для пропаганди, оскільки вона дозволяє пропагандистам досягати своїх цілей найбільш ефективним способом. Для цього вони використовують майже усі форми масової комунікації, особливо телебачення та інтернет, для виконання конкретних завдань зі змінення суспільної свідомості. Метою пропаганди у війні є дезорієнтація та дезінформація населення противника, дестабілізація ситуації, упровадження у масову свідомість потрібних поглядів, ослаблення позицій ворога, залякування свого населення образом ворога, залякування ворога своєю силою» [1].

Завдання пропаганди полягає у постійному насиченні фактичних повідомлень негативними чи позитивними сенсами. Насправді вона завжди працює не над фактами та подіями, а над їхньою інтерпретацією чи переосмисленням, що легко перетворює негативні явища на позитивні й навпаки [2].

Кремлівська пропаганда не лише активно використовує наявні інформаційні приводи, але й активно створює нові. Вона використовує метод інформаційних хвиль через кремлівське телебачення. Ключові повідомлення, які є короткими і швидко поширюються через радіо, друковані ЗМІ та телебачення, призначені для широкої аудиторії. Для створення такої масової інформації потрібна спеціальна інформаційна операція, яку потім просувають через комунікативні канали. Після появи повідомлення на офіційному авторитетному ресурсі, інші швидко його підхоплюють, репостять у соціальних мережах, коментують «тролі», а також поширюють чутки через «шептунів». Коли досягнуто високого рівня поширення повідомлення та формування необхідної громадської думки, може бути використана звичайна реклама. Рекламні методи, що використовуються у комерційних цілях, можуть бути застосовані для просування політичних або пропагандистських ідей. Це може включати розміщення оголошень у мас-медіа, використання платних рекламних каналів, включення політичних повідомлень у телевізійні програми та радіоефіри, а також використання соціальних

мереж та інтернет-реклами. Ці методи реклами допомагають досягти широкого охоплення аудиторії та впливати на її думку і переконання [4].

Одним із пропагандивних каналів, які активно поширює дезінформацію, наративи та фейки є телеграм-канал «Мир сегодня з юрій подоляка». Кількість підписників каналу – 981 особа.

Протягом грудня 2022 року у телеграм-каналі «Мир сегодня с юрий подоляка» було опубліковано понад 100 матеріалів, серед яких – відео та текстові матеріали. Провокативним матеріалом виступає візуалізація «Срок вещания телеканала «Дождь» [6] за 7 грудня 2022 у якій здійснено звичний прийом рашистської пропаганди – підміни понять та зіставлення і викривлення фактів (курсив та виділяння – М. П.). Зокрема, вказано, що у тоталітарній росії канал працював протягом 12-ти років, а у незалежній Європі – тільки 4,5 місяців. Насправді така статистика неправдоподібна. Канал, який себе позиціонував як опозиційний, мав проблеми ще задовго до великої війни в Україні, а саме, це було пов'язано із розслідуванням справи «Сосни» та Олексієм Навальним. Згодом, 3 березня 2022 у росії канал було заборонено, оскільки Генпрокуратура росії була незадоволена від висвітлення каналом російсько-української війни. У Європі цей канал ніколи не був на піку популярності. І країни Балтії та Україна, які також не були задоволеними висвітленням російсько-української війни цим каналом, його заборонили. Тому ця візуалізована статистика – приклад маніпулювання суспільною думкою у протистоянні «тоталітарна росія» – «вільна Європа», яка підсвідомо змушує свого глядача зробити вибір у бік росії, у якій (насправді!?) не порушується свобода слова, тому вона не така вже й тоталітарна! Тобто це явне протистояння росії та вільної Європи (Європи, у якій постійно порушується свобода слова, а громадяни не мають доступу до достовірної інформації, а отже піддаються постійним маніпуляціям і брехні), а от на росії (тоталітарній країні – свобода слова плекається як базова цінність).

У матеріалі «Польско-русская война: по факту она уже идет» [6] за 10 грудня 2022 року здійснена відверта маніпуляція у аналізі воєнних дій на Артемівському фронті. Серед прихованих наративів пропагандивного матеріалу: протистояння Польщі великій і могутній російській армії; страх поляків та українців перед повістками; похорони польських добровольців, які загинули від російської армії; Польща визнана як окрема воююча сторона у російсько-українській війні. Також у матеріалі вказаний термін «українська війна» або «війна в Україні», що відрізняється від інших пропагандивних каналів, які часто вживають термін «спеціальна військова операція в Україні».

Пересланий матеріал про медійних емігрантів [6] за 15 грудня 2022 року насичений маніпулятивними гаслами, порівняннями та наративами. Зокрема, медійних емігрантів, які під тиском втекли з країни прирівняно до колабораціоністів, що по суті не відповідає дійсності. У матеріалі, методом порівняння подані щоденники білогвардійців, які не змогли прижитися серед цинічного Заходу. У цей поширений наратив російської пропаганди автори включають країни Європи та США, зокрема у матеріалі критикується освіта у США, а також злиденна праця за копійки, яка не дає російським інтелігентам вижити і достойно забезпечити своє майбутнє чи знайти інтелектуальну працю. Наскрізною ідеєю цього матеріалу-ретроспективи виступає гасло: «Ми, російські інтелігенти, тут (у країнах Європи та США) нікому не потрібні!», що звучить як попередження для медійних мігрантів (у Європі ви – нікому не потрібні!).

Відеосюжет «Война на Украине [6] (17 грудня 2023): ВС РФ продолжают усиливать нажим на Донбассе» має «полегшену версію», де вказано, що російські війська нарощували тиск на сили української оборони є відверто маніпулятивним. Окрім, перекручування геолокацій, риторика юрія подоляки була зведена до того, що у ЗСУ воює «усіяка мішура з Радянського Союзу», та є велика кількість іноземних окремих батальйонів і це уже війна із НАТО (хоча поки що не офіційно). юрій подоляка намагається просувати поширений наратив про те, що росія воює не з Україною чи ЗСУ, а з НАТО і що кількість іноземних легіонів у складі ЗСУ збільшується. Російські сили названі «визвольними», які проводять визволення українських територій.

Вечірній сюжет військової аналітики [6] 19 грудня 2022 року дублює попередній матеріал, проте акцент зміщується на сили противника – ЗСУ, які отримують поразку за поразкою. У цьому матеріалі методом нарощування психологічної напруги та порівняльних прикметників здійснено приниження українських сил оборони. Спроба показати ЗСУ не як професійну армію, а як дилетантів, у лавах якої служать «отстой и мишура». Справжніми професіоналами юрій подоляка називає іноземні легіони НАТО, які не офіційно воюють з росією.

Відео про українських військових на харківському напрямі [6] за 24 грудня 2022 містить велику кількість пропагандивних наративів. Відео включає один пункт українських військових, які жаліються керівництву, що їх покинули: ні зброї, ні їжі нема. Товариші загинули, але холодно і поки

що їх не хоронять – нехай так лежать. У відео звучить говірка, якою розмовляють на київщині та сумщині, де традиційне закінчення «сь». Можна припустити, що таке відео було записане силами української оборони, проте молоді люди чи люди середнього віку, якими є військові на відео, в усному мовленні завжди використовують сленги чи місцеві діалекти, а цього ми не бачимо. Також у відео не вказана чітка позиція – це могло бути будь-яке укриття. Померлі товариші, яких накрило російськими градами та авіацією, чомусь занадто акуратні. Складається враження, що вони просто сплять. Нема ні слідів крові, ні бруду, як буває у випадках активних бойових дій. Локація також не скидається на активну бойову точку. Велика кількість дрібниць вказує на те, що це постановочне відео. Зате у відео спостерігаємо поширені наративи російської пропаганди, зокрема два образи – це головнокомандувача ЗСУ та президента, які довели бідних українських військових до жалюгідного стану і потреби здатися. Серед головних наративів цього відео: президент – клоун, Залужний – з лицем злочинця та збоченця; Залужний (нетрадиційна лайка!) – гандон. Відео побудоване методом нагнітання фактів, які в уяві глядача створюють картину жалюгідного становища української армії та українських військових, неналежного військового забезпечення та голоду; українських військових керівництво країни покинуло та ін. для створення в уяві глядача великої безвиході і потреби здатися у полон, оскільки там тепло, є що їсти, та нема потреби воювати за таку країну, яка не дбає за своїх захисників.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків. Аналіз матеріалів пропагандистського каналу «Мир сьогодні з юрій подоляка» свідчить про поширення багатьох наративів російської пропаганди, зокрема: використання нетрадиційної лайки; критика політичного керівництва та військового керівництва України. Методом нагнітання, відбувається створення відеосюжету про безвихідне становище українських військових (важкі умови та постійні поразки на позиціях) і жалюгідність української армії. Через візуалізацію автор маніпулює цінностями та свободою слова, щоб створити образ справжньої демократії, яка є у росії, а не серед цинічного Заходу (використання поширеного наративу: цинічний Захід, загніваючий Захід, причому йдеться не тільки про європейські країни, а й про США та країни Балтії і Польщу). Образ політичного керівництва України втілений у наративі «президент – клоун», а ЗСУ в образі «гандона Залужного», «Залужного з бандитською мордою». У матеріалах фігурує постійне протистояння квітучої, цивілізованої, людяної росії та тоталітарного Заходу. Також у військових зведеннях, юрій подоляка намагається нав'язати негативний стереотип української армії, у якій служать злочинці, усіляка мішура, далека від професійної армії. А росія насправді воює не з Україною, а з Польщею та НАТО. У пропагандивних матеріалах присутній наратив нищівної української армії, яка б'є по своїх людях, а російська – натомість захищає цивільне населення. Також юрій подоляка намагається жалюгідну втечу російської армії видати за сили оборони, які не втекли, а насправді обережно проривають позиції. Картина бойових дій станом на кінець грудня 2022 року, була зовсім іншою.

Бібліографічний список:

1. Близнюк А. Гібридна війна XXI століття. пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях. *Интермарум*. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90593/86502>.
2. Гібридна війна у сучасному світі. Що про неї повинен знати журналіст і редактор? Головна сторінка DSpace. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25597/Kulias%2012-27.pdf?sequence=1>.
3. Діденко М. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102>.
4. Дубровинський Г., Ділай А. Особливості взаємодії масової комунікації та психологічного впливу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. №2. 2014. С. 68-74
5. Кобільник Б. Ю., Гізур А. І. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Кропивницький, 23–25 листопада 2016 року). Кропивницький, 2016. С. 28–29.
6. Мир сьогодні с юрій подоляка. Телеграм-канал. URL: <https://telegram.me/s/yurasumy> (грудень 2022).

References:

1. Blyzniuk A. Hybridna viina KhKhI stolittia. propahanda yak osnovna skladova u politychnykh, sotsialnykh ta etnichnykh protystoianniakh. *Intermarum*. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90593/86502>.
2. Hybridna viina u suchasnomu sviti. Shcho pro nei povynen znaty zhurnalist i redaktor? Holovna storinka DSpace. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25597/Kulias%2012-27.pdf?sequence=1>.
3. Didenko M. Informatsiino-psykholohichni vplyv na liudei pid chas viiny. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasyliia Stusa*. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102>.
4. Dubrovynskiy H., Dilai A. Osoblyvosti vzaiemodii masovoi komunikatsii ta psykholohichnoho vplyvu. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. №2. 2014. S. 68-74

5. Kobilnyk B. Yu., Hizur A. I. Rol informatsiino-psykholohichnykh vplyviv u informatsiinii viini. Aktualni zadachi ta dosiahnennia u haluzi kiberbezpeky: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kropyvnytskyi, 23–25 lystopada 2016 roku). Kropyvnytskyi, 2016. S. 28–29.

6. Myr sehodnia s yuryi podoliaka. Telehram-kanal. URL: <https://telegram.me/s/yurasumy> (hruden 2022).

Fainyk A. A. Spread of russian propaganda narratives in the telegram channel «today's world with yury podolyak» (december 2022)

Actuality of theme. The article is devoted to the problem of studying narratives of Russian propaganda, which are spread through mass communication and new media (telegram channels) by Russian propagandists. The review and analysis of the articles of the Russian Telegram channel «Mir segodnya s Yury Podolyak» aims to distinguish the tone of rhetoric and the main narratives spread by the Russian propagandist in the virtual space regarding Ukrainians, Ukraine and the Russian-Ukrainian war.

The purpose of the article is to investigate and highlight the negative narratives of Russian propaganda in the Telegram channel "Mir segodnya s Yury Podolyak" during December 2022.

Research methodology. the article uses a complex of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining individual narratives that are present in the articles of the Russian propaganda Telegram channel; a comparative analysis in highlighting the narratives spread by the Russian propagandist and other Russian propagandists regarding the image of Ukrainians, Ukraine and the Russian-Ukrainian war among ordinary Russians, as well as a synthesis.

The author analyzes the articles of the Russian propagandist and singles out in them propaganda narratives that do not have a negative color and carry a negative image of the Ukrainian, of Ukraine in the world. Distortion of facts, excessive emotionality, condemnation of everything Ukrainian are studied by the author in a scientific article.

Results and conclusions. The Telegram channel «Peace Today with Yury Podolyak» spreads outright lies about Ukrainians and the Russian-Ukrainian war. The articles and messages of this Telegram channel contain narratives that have a negative propaganda character and create a negative image of Ukraine and Ukrainians in the minds of the channel's readers. The manipulative materials about Ukraine, Ukrainians, the Armed Forces, Ukrainian soldiers, and Ukrainian politicians of this Telegram channel have negative images that subconsciously affect the average Russian subscribers of this channel.

Keywords: *manipulation, lies, narratives, propaganda, bombardment of consciousness, psychological operations.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.18

UDK 327 (438+430)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2908-6405>

Derevianko I. P., National Aviation University

GERMAN-POLISH RELATIONS: ASYMMETRY OF INTERESTS AND MUTUAL PERCEPTION

The purpose of the study is to analyze the asymmetry of interests and mutual perception in German-Polish relations, to consider them through the prism of asymmetry, to determine the level of its danger and destructive effects. German-Polish relations encompass a wide range of disparities in the socio-economic, political, and military spheres. The relationship between Germany and Poland is a typical model of asymmetric interaction between two asymmetric powers, with different ways of pursuing interests, despite numerous common features. The specifics and development of these relations, determined by historical, geographical, economic, and cultural factors, are a kind of key to understanding the complex nature of asymmetric relations. The lack of not only symmetry of potentials and decision-making, but also interests, goals, aspirations between Germany and Poland moves their interaction into the plane of asymmetric relations, which are sometimes extremely difficult to bring to the level of identical perception of each other. The asymmetry of interests can generate conflict situations and the search for reconciliation between the parties is rather complicated. The vector of development of relations between countries is influenced by the asymmetry of mutual perception. The advantage of the Federal Republic of Germany over the Republic of Poland in terms of power indicators, quantitative and qualitative parameters of socio-economic development, creates a basis for asymmetry of interests and mutual perception. Despite their mutual interest in the development of trade and economic cooperation, the Federal Republic of Germany and the Republic of Poland act as competing parties and express different visions of the further development of the EU, the conditions and prospects of bilateral cooperation, which largely depends on the level of interdependence and asymmetry of potentials.

The consequence of the asymmetric nature of German-Polish relations, the asymmetry of interests and mutual perception are bursts of tension and hostility.

Keywords: *German-Polish relationship, Germany, Poland, asymmetry of interests, mutual perception, asymmetric relations.*

Statement of the problem in general terms. The phenomenon of asymmetry in international relations has gained special relevance in scientific thought during the last decades. The study of asymmetry is a relatively new direction in the theory of international relations. The use of the paradigm of asymmetry is necessary for understanding the complex nature of international relations, especially the interaction between unequal actors, determining the strategy of behavior in the bilateral format of relations between stronger and weaker parties.

The need for a comprehensive study of the asymmetry of international relations arises from the specifics of international interaction, the scale of modern transformational processes, the growth of planetary power asymmetry and the strengthening of confrontation in the world political space.

The study of asymmetric relations is important and relevant in connection with the discussion about the main factors, trends of asymmetry in international relations, its impact on multilateral cooperation and the development of interstate bilateral cooperation. The development of a model of relations between asymmetric actors, the center and the periphery should be aimed at minimizing asymmetry, overcoming destructive processes and meet the conditions of socio-economic and socio-cultural development.

A demonstrative and extraordinary example of asymmetric relations is German-Polish relations, which cover a wide range of disparities in the socio-economic, political, and military spheres. The specifics and development of these relations, determined by historical, geographical, economic, and cultural factors, are a kind of key to understanding the complex nature of asymmetric relations.

Complex structural transformations in the international security system caused by the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine force Germany and Poland to reconsider the meaning of asymmetry in their relations. After all, the asymmetry and divergence of interests between the Federal Republic of Germany and the Republic of Poland may pose a certain threat to the stability of the EU and disrupt the unity of the European community.

The asymmetry of interaction between Germany and Poland is obvious, but the question of the destructive effects that asymmetry of interests and mutual perception can cause remains open.

The purpose of research. It is necessary to analyze the asymmetry of interests and mutual perception in German-Polish relations, to evaluate them through the prism of asymmetry, to determine the level of its danger and destructive effects.

Analysis of recent research and publications. The concept of asymmetry for the study of bilateral international relations has been used quite often in the last decade.

The topic of German-Polish relations has been in the focus of attention of a considerable cohort of scientists for a long time. It is presented in the works of both foreign and domestic scientists. Polish scientists Y. Schulz, E. Hillebrand, K. Zimer, G. Braus, M. Neuf, K. Schell-Mazurek, Kai-Olaf Lang, M. Bainczyk, A. Stadnytskyi, S. Plotzennik pay special attention to this topic. H. Malinovskiy, J. Yanchak, S. Erb, R. Bartek, S. Zherko, K. Shevyor, T. Kralinskyi [1], K. Woycicki, V. Kachur [2], who in their research consider a wide range of issues related to historical aspects, political problems, bilateral interaction in trade, economic, security and cultural spheres

A significant achievement in the study of the asymmetry of German-Polish relations is the work of S. Shved, a researcher at the Center for International Studies, Department of Politics and International Relations, Oxford University, «Poland, Germany and State Power in Europe after the Cold War: Asymmetry Matters», in which Polish-German relations after the end of the Cold War and growing differences in foreign policy and security between the two states at the beginning of the 21st century. By analyzing four political issues – the mandate of NATO outside the territory, the European Constitution and the division of votes in the Council, relations with the Russian Federation and its eastern neighbors, as well as the energy policy of the EU – the researcher reveals the roots of their conflict in the structure of material, spatial and temporal asymmetry [3].

In domestic political science, the asymmetric aspect of German-Polish relations remains an understudied and unspecified phenomenon. A review of the scientific literature gives reason to assert that the topic of asymmetry in German-Polish relations has received wide coverage in Polish scientific circles.

Taking into account various aspects, views on the problems of relations between Germany and Poland, is certainly necessary when considering the genesis and nature of the German-Polish asymmetric interaction.

Main research results. Despite the absence of fundamental contradictions regarding the concept of asymmetry of international relations in scientific and practical discourse, there are still certain disagreements in its interpretation.

In the field of international relations, the use of the concept of asymmetry as a categorical antipode of the concept of symmetry is regarded as a violation of a certain normal state. Asymmetry is an expression of only those relations where the necessary symmetry is violated.

To ensure mutually beneficial cooperation and development, it is not necessary that all relations between states be symmetrical. In general, the concept of asymmetry is used to describe relations between unequal subjects, which involve the presence of elements of inequality and disproportionality in the political, economic, and military spheres.

Using the theory of asymmetry of international relations makes it possible to understand the German-Polish relations and find out the roots of their contradictions. Placing German-Polish relations in a more abstract framework helps to better understand and explain the basis of their asymmetry of interests and mutual perception.

One of the modern researchers of international asymmetry, Brantley Womack, notes that «the perspective of each state is within the horizon determined by its capabilities and location» [4, p. 1]. He also states that «asymmetry theory holds that to the extent that A is greater than B, there will be structural differences in interests and perspectives between them» [4, p. 14].

The structural difference of interests, hidden in asymmetry, leads to differences in perception, and therefore to differences in behavior. The weaker party (B) will be more focused on the relationship with the stronger party (A) because the vital results of the cooperation will depend on it. And its behavior in relation to a stronger state (A) will be more coordinated and active. Instead, a stronger state (A) is less sensitive and attentive to cooperation with a weaker state [5].

One of the main characteristics of German-Polish relations in the political, socio-economic, and security spheres is asymmetry, which is expressed in both quantitative and qualitative indicators. In general, the formation of German-Polish relations, which takes place depending on political and economic interests, is definitely influenced by the asymmetry factor.

Of course, geographical proximity, economic interdependence, complex pages of the historical past, strengthen the importance of cooperation between the two countries and reduce it to the rank of necessity. Germany and Poland as neighboring states remain the points of the most intensive contact, which is of decisive importance in the context of asymmetry.

The vector of development of relations between countries is influenced by the asymmetry of mutual perception. If Germany is the main political and economic reference point for Poland, then the main political partner for the latter is its western neighbor – France, with which relations are developing in a symmetrical format [6].

Germany, being one of the main creators of the European reality at the political and economic levels, is the most important economic and political partner of Poland in the list of priorities. Whereas for Germany, Poland is an important partner, but not the main one. The role of Poland in the foreign policy orientations of Germany is undoubtedly smaller than that of Germany in Polish politics, which is the result of an asymmetry in favor of Germany and evidence of an asymmetry of mutual perception.

B. Womack sees the different role of these relations for a large and a small country. He notes: «We are all set on the same rules, but the reality turns out to be different, when the real weight of international players does not coincide on one side, the discrepancy between countries creates an inadequate understanding of intentions, and misunderstanding can lead to conflict. On the other hand, in contrast to Western theories of realism and neorealism, stronger countries are usually unable to exert pressure on weaker ones, since negotiations are conducted taking into account the autonomy of the two parties» [7].

Germany and Poland are in asymmetric relations, which determine the difference in approaches to bilateral cooperation and exert a direct influence on EU policy.

Germany should be considered as a classic trade and economic state with supra-regional dominance, and Poland as a growing political-economic and military power in the Central and Eastern Europe region [8, pp. 8–9]. Both partner states have different potential in the EU, so their bilateral relations are conditioned by asymmetry. In addition, there is an asymmetry of interests within the EU between countries. Germany seeks to play a leading role in the further development of the EU in order to realize its own European interests. While Poland seeks to expand its influence in the EU and push European, regional and continental ambitions, the implementation of which is impossible without expanding the German-Polish European integration base.

Despite the fact that Germany and Poland have strong economic ties, the deepening of military-political relations, which would be so important for both sides, is not happening. The German government's miscalculations in the military sphere, neglecting the expansion of its own component of military deterrence turned Germany into a soft partner in the NATO collective security system. Currently, Germany, which is technically not ready even for a fragmented expansion of security in the EU, is unable to offer real assistance to Poland in the event of an acute security threat [9].

And this despite the fact that Germany is the political and economic leader of the EU, a member of NATO and the «Big Seven», the fourth economy in the world, and a technological leader in many fields. In addition, it seeks to exert a decisive influence on the EU's foreign, economic, and migration policy, to be an arbiter in matters of the rule of law, and to determine value priorities. But at the same time, due to the lack of political will, rather than industrial and demographic potential, Germany does not intend to become a guarantor of security for the countries of Central and Eastern Europe.

It should be noted that the effectiveness of Germany's political actions in the international arena is not absolute. According to Western experts, after the defeat in the Second World War, Germany, having suffered long-term international restrictions, does not have enough experience in conducting an effective international policy, especially in the military sphere [10].

After the end of the Cold War, Germany, becoming less dependent on external security guarantees, was skeptical of Washington's plans to transform the North Atlantic Alliance into a more multifaceted organization increasingly focused on security beyond its borders.

Whereas, during the 2000s, Poland intensified its activities within NATO, demonstrated political loyalty during key military interventions initiated by the USA, thus becoming a consistent and influential supporter of Atlanticism in the EU.

Poland, representing a middle-level power, is the largest among the countries of Central and Eastern Europe, with traditions and ambitions of political leadership primarily in the CEE region. The Russian Federation is one of the key players in the CEE, which seeks to create effective formats of operational cooperation with those states that could potentially be threatened by the Russian Federation.

Military-strategic competition between countries is limited because they are members of the EU and NATO. At the same time, the military and political ambitions of the Federal Republic of Germany, even on a small scale, have no prospect of threatening the national interests of the Republic of Poland. Moreover, Poland has significantly strengthened its military potential, especially against the background of the Russian Federation's war against Ukraine. Thus, Poland is trying to become a new military superpower in Europe, which will fundamentally change the balance of power in the region. And although Germany's military budget (Germany's military spending in 2022 increased by 2.3% to 55.8 billion dollars) is larger than Poland's, in the ranking of the world's armies, the Polish armed forces (occupying the 20th place) occupy a higher place than the German ones (occupying 25th place) [11].

But this development of events related to Poland's build-up of military power does not cause concern for Berlin, as it, in his opinion, will further secure Germany. Thus, Germany, using Poland as a shield against possible threats, deliberately refuses to play a leading role in the security sphere. Poland's activity in the field of security and defense is much higher than that of Germany. Precisely under these circumstances, in terms of asymmetry, Poland is in the role of a stronger side.

At the same time, Poland's foreign policy ambitions, which foresee the growth of its role in the EU and NATO, should be considered in the context of inevitable transformations in the European security system. Poland's plans include the acquisition of regional leadership in the Baltic-Black Sea region and in the space from the Baltic to the Adriatic and the role of a full NATO ally, which allowed to obtain actual security guarantees. [10].

Unlike Germany, Poland still has a gap between its political ambitions and capabilities. Germany, as the leading center of European politics, has a significant influence on Poland's situation. Therefore, Germany's important foreign policy steps do not go unnoticed and are accompanied by immediate interpretation and comments from the Polish side.

Although the issue of security between Germany and Poland is no longer on the agenda, the conflict of national interests has not lost its sharpness. Since Germany is a priority power for Poland, Warsaw tends to be hypersensitive to German political gestures, whereas Germany does not show these signs towards its eastern neighbor. Therefore, in German-Polish bilateral relations, the factor of asymmetry of opportunities plays a far from constructive role.

By helping a weaker state to solve its most important economic and social problems, a stronger state expands the surrounding perimeter of security and stability, and also mitigates the potentially negative consequences of basic asymmetry.

In the early 1990s, in view of the historically determined asymmetry, the difference in potentials, the united Germany tried to demonstrate its goodwill to Poland as soon as possible. So that Warsaw would not see Germany as a potential threat, Berlin focused on multilateralism at the European level. It is worth noting that the most successful format of interaction, at least from 1991 to 2004, was the Weimar Triangle (an informal association of France, Germany and Poland that was formed in 1991). Close cooperation between the three countries contributed to the qualitative strengthening of Poland's position, as the «triangle» supported its European integration aspirations.

Poland's accession to the EU in 2004 was an important milestone for both the state and Polish society on the way to reducing the German-Polish asymmetry. The dynamic development of Polish-German relations made both sides understand the scope of these relations and dependencies. The multifaceted dialogue between Germany and Poland, which is based on asymmetric interdependence, cannot be called symmetrical, which the Polish side seeks.

Poland and other countries of Central Europe have become a significant strengthening of the economic potential of Germany, fruitful cooperation with which contributes to the neutralization of possible anti-German fears. CEE countries, especially Poland, are becoming an increasingly valuable ally for Germany. They are characterized by not only political, but also economic stability, unlike the problematic countries of the EU's south.

History may divide the Federal Republic of Germany and the Republic of Poland for a long time, but mutually beneficial economic cooperation can overcome deep differences. In general, Poland seeks to move to more equal relations with Germany. However, the lack of trust and political tension in the context of asymmetry will not contribute to the realization of national economic interests, which will mean lost economic opportunities.

German-Polish relations are still burdened by the ballast of exceptionally tragic pages of history. The historically burdened German-Polish neighborhood (467 km of common border), in contrast to the German-French one, has been widely discussed regarding its importance for the stability of Europe. Because unlike German-French relations, German-Polish relations were not and still are not symmetrical.

In the German-Polish dialogue, the term «asymmetry» on the one hand reflects reality, and on the other hand has become a certain way of interpreting bilateral relations [2, p. 39]. The relationship between Germany and Poland is a typical model of asymmetric interaction between two asymmetric powers, with different ways of pursuing interests, despite numerous common features. The advantage of the Federal Republic of Germany over the Republic of Poland in terms of power indicators, quantitative and qualitative parameters of socio-economic development, creates a basis for asymmetry of interests and mutual perception.

Historical, political, socio-economic factors undoubtedly remain decisive in shaping the nature of German-Polish relations. A very difficult area of relations between Germany and the Republic of Poland is the problem of cooperation in the matter of Nord Stream (Ukrainian: «North Stream»), and in recent years also Nord Stream–2. Poland, which constantly protests against the implementation of the German-Russian project, believes that Berlin is neglecting its interests.

Subsequently, the degree of tension between the countries raised the issue of war reparations. The German side considers the issue of reparations closed, while the Polish side firmly rejects Germany's position as completely unfounded and erroneous.

«The Germans do not pursue a friendly policy towards Poland, they want to establish their zone of influence here and treat Poland as a vassal», noted Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland A. Mulyarchyk. At the same time, he called the negative response of the German Foreign Ministry to the note of the Polish government regarding German reparations «disrespect to Poland and the Poles» [12].

Asymmetry of interests, criticism of Germany from the side of Poland intensifies the confrontation between neighboring countries. A serious danger for the unity of Europe is the possibility of increasing contradictions between Poland and Germany. The risks in current German-Polish relations are associated with the harsh rhetoric of the Polish side and the ambition of Polish foreign policy plans [10].

American researcher Lily Gardner Feldman notes that «reconciliation always has a reason. The party initiating it is guided by moral considerations or pragmatism (sometimes both). Looking back over the last decades, it is hard not to notice that in the case of Germany, the desire for reconciliation with Poland was mostly (if not exclusively) pragmatic in nature. The goal was to eliminate Berlin's image problems, which are the result of a tragic history, and to focus on the future and economic development (mutually beneficial), but at the cost of marginalizing the past» [13].

The increase in tension in German-Polish relations is also explained by the distance of Germany from a constructive dialogue with Poland. Germany, using an excess of insignificant gestures, tries to avoid discussing problematic issues with Poland and divert attention from differences of opinion.

Deep crisis situations in the relations between Warsaw and Berlin arose not only because of the superior, contemptuous and paternalistic attitude of the Federal Republic of Germany to the Polish Republic, but also because Poland was not frank in the political dialogue with Germany, wanting to avoid tension in relations with an influential neighbor who supported their integration with the EU and NATO. If controversial issues were considered on the agenda, their importance was usually downplayed in Germany so as not to create additional obstacles to mutually beneficial, dynamic cooperation. Historically, the asymmetric nature of relations between states often became the cause of misunderstandings between them.

Polish researcher M. Stolyarczyk believes that «in Polish-German relations, there are few chances for the development of «strategic cooperation» or «strategic partnership» in the short term, mainly due to the difference in interests, the very large asymmetry in many areas between the two countries and the connected with this and other factors determining Polish-German relations [14, p. 615].

Despite the reconciliation between the countries, Polish-German relations, which cannot be called cloudless, remain ambivalent. There are notable differences in the perception of Polish-German ties: The vast

majority of Poles – 56% – feel sympathy for their western neighbor, while in Germany only a third of German society sympathizes with Poland. At the same time, 64% of Poles positively evaluate German-Polish relations, while only 31% of Germans hold this opinion. Therefore, according to the results of the polls, Poles mostly sympathize with Germans than Germans with Poles, which demonstrates a certain asymmetry in the perception of Polish-German relations.

However, it still remains an open question why it is so easy to cause a wave of anti-German sentiments in Poland after long years of hard work by many German foundations and institutes, financial infusions and with a strong pro-German lobby. In this context, asymmetry can also be used to generate anti-German sentiment. This is food for thought for both Polish and German politicians [15].

According to the researcher S. Shved, the asymmetry repeatedly led to the fact that mutual expectations and hopes failed at the political level. At the same time, relations between the countries have always been characterized by a desire for rapprochement and the development of harmonious relations. Close economic ties and strong contacts of civil society and regions are an important vector for minimizing the asymmetry of German-Polish interaction. The partnership between North Rhine-Westphalia and the Silesian Voivodeship is just one of many examples. The importance of these decentralized, non-governmental connections is obvious, but regardless of this, interstate relations have always tended to develop along political currents that are largely motivated by domestic politics. Ultimately, S. Shved believes that it is necessary to pay more attention to structural and cognitive asymmetries in the formation of German-Polish relations [3].

And yet, the asymmetry of German-Polish relations is less pronounced compared to, for example, asymmetric Chinese-Vietnamese or American-Mexican relations, the experience of which is best applied in cases where the level of asymmetry and the level of interaction between the two countries is very high.

Conclusions. Розглянуто роки діяльності президентів Б. Клінтона та Дж. В. Буша і прем'єр-міністрів Дж. Мейджора, Т. Блера та Г. Брауна. Вони свідчать про високий рівень „особливих відносин” США та Великобританії, які стали взаємозалежними. Період був насичений драматичними подіями у Європі і США та поза їх межами. Дві країни зіграли одну з ключових ролей у боротьбі з міжнародним тероризмом та іншими проблемами і довели життєздатність їхнього альянсу, який є важливим фактором у досягненні стабільності та безпеки в міжнародних відносинах.

References:

1. Western Institute Zygmunt Wojciechowski. Between friendship and frustration – Poland and Germany 30 years after signing the Neighborhood Treaty. Poznan, 2021. 210 pp.
2. Woycicki K., Czachur W. Poland in conversation with Germany On the difficulties of the German-Polish dialogue and its European challenges. Wrocław, 2009. 147 p
3. Szwed S. Poland, Germany and state power in post-cold war Europe : asymmetry matters. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2019. 321 p.
4. Womack B. Asymmetry and International Relationships. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 pp.
5. Womack B. Asymmetry and China's Tributary System Oxford, Journals Social Sciences Chinese Journal of International Politics. Vol. 5, Issue 1, March, 2012. Access mode: <https://academic.oup.com/cjip/article/5/1/37/343602>
6. Kačka K. On both sides of the Oder. Poland, Germany and their mutual relations in the 20th and 21st centuries – selected problems, edited by. Toruń, 2011. 275 pp.
7. Womack B. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity, Journal of Contemporary China, 13 (39), May, 2004. Access mode: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf>
8. Szabo, S. F. Germany, Russia, and the Rise of Geo-Economics. London: Bloomsbury Publishing, 2015. 176 p.
9. Miszczak K. German-Polish relations in times of crisis in Eastern Europe. Journal for Foreign and Security Policy, volume 8, 2015. pp. 461-473.
10. Yavorska G. Changes in Poland's foreign policy: challenges and opportunities for Ukraine. National Institute of Strategic Studies. Series «International Relations», 2015, No. 3. Access mode: <http://www.niss.gov.ua/articles/1912/>
11. Global Firepower. World Military Strength Rankings. 2023. Access mode: <https://www.globalfirepower.com>
12. Lepiarz J. Dispute over reparations: Poland increases pressure on Germany. German wave. January 6, 2023. Access mode: <https://p.dw.com/p/4LIEJ>
13. Kononchuk V., Kwiatkowska A. Poland – Germany – Ukraine. How to avoid kitsch reconciliation? New Poland. February 20, 2023. Access mode: <https://novapolshcha.pl › article › polsha-nimechchina...>
14. Stolarczyk M. Convergence and differences of interests in Polish-German relations in 1989–2009. Katowice: Publishing House of the University of Silesia, 2010. 693 pp.
15. Poland – Germany. New Relationships. Freedom Institute. Access mode: <https://instytutwolnosci.pl>

Бібліографічний список:

1. Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego. Między przyjaźnią a frustracją – Polska i Niemcy 30 lat po podpisaniu traktatu o sąsiedztwie. Poznań, 2021. 210 s.
2. Wóycicki K., Czachur W. Polen im Gespräch mit Deutschland Zu den Schwierigkeiten des deutsch-polnischen Dialogs und dessen europäischen Herausforderungen. Wrocław, 2009. 147 p.
3. Szwed S. Poland, Germany and state power in post-cold war Europe : asymmetry matters. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2019. 321 p.
4. Womack B. Asymmetry and International Relationships. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 pp.
5. Womack B. Asymmetry and China's Tributary System Oxford, Journals Social Sciences Chinese Journal of International Politics. Vol. 5, Issue 1, March, 2012. Access mode: <https://academic.oup.com/cjip/article/5/1/37/343602>
6. Kaćkiej K. Po obu stronach Odry. Polska, Niemcy i ich wzajemne relacje w XX i XXI wieku – wybrane problemy, pod redakcją. Toruń, 2011. 275 s.
7. Womack B. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity, Journal of Contemporary China, 13 (39), May, 2004. Access mode: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf>
8. Szabo, S. F. Germany, Russia, and the Rise of Geo-Economics. London: Bloomsbury Publishing, 2015. 176 p.
9. Miszczak K. Die deutsch-polnischen Beziehungen in Zeiten der Krise in Osteuropa. Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik, volume 8, 2015. pp. 461–473
10. Яворська Г. Зміни у зовнішній політиці Польщі: виклики і можливості для України. Національний інститут стратегічних досліджень. Серія «Міжнародні відносини», 2015, №3. Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1912/>
11. Global Firepower. World Military Strength Rankings. 2023. Access mode: <https://www.globalfirepower.com>
12. Lepiarz J. Streit um Reparationen: Polen verstärkt Druck auf Deutschland. Deutsche Welle. 06.01.2023. Zugriffsmodus: <https://p.dw.com/p/4L1EJ>
13. Кононьчук В., Квятковська А. Польща – Німеччина – Україна. Як уникнути кітчу примирення? Нова Польща. 20 лютого 2023. Режим доступу : <https://novapolshcha.pl › article › polsha-nimechchina...>
14. Stolarczyk M. Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989–2009. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 693 s.
15. Polska – Niemcy. Nowe Relacje. Instytut Wolności. Tryb dostępu: <https://instytutwolnosc.pl>.

Дерев'яно І. П. Німецько-польські відносини: асиметрія інтересів і взаємного сприйняття

Метою дослідження є аналіз асиметрії інтересів і взаємного сприйняття в німецько-польських відносинах, розгляд їх крізь призму асиметрії, визначення рівня її небезпеки, руйнівних ефектів. Німецько-польські відносини охоплюють широке коло неспівмірностей у соціально-економічній, політичній, військовій сферах. Відносини між Німеччиною та Польщею – це типова модель асиметричної взаємодії між двома асиметричними повноваженнями, з різними шляхами переслідування інтересів, попри численні спільні риси. Специфіка і розвиток цих відносин, що обумовлені історичними, географічними, економічними, культурними чинниками, є своєрідним ключем до розуміння складної природи асиметричних відносин. Відсутність не лише симетрії потенціалів і прийняття рішень, а й інтересів, цілей, прагнень між Німеччиною та Польщею переміщає їх взаємодію у площину асиметричних відносин, які іноді вкрай важко вивести на рівень тотального сприйняття один одного. Асиметрія інтересів здатна породжувати конфліктні ситуації і пошук примирення між сторонами є досить ускладненим. На вектор розвитку відносин між країнами має вплив асиметрія взаємного сприйняття. Перевага ФРН над РП за показниками могутності, кількісними і якісними параметрами соціально-економічного розвитку, створює підґрунтя для асиметрії інтересів і взаємного сприйняття. Попри взаємну зацікавленість у розвитку торговельно-економічної співпраці, ФРН і РП виступають у якості конкуруючих сторін і висловлюють різне бачення подальшого розвитку ЄС, умов і перспектив двосторонньої взаємодії, яка значною мірою залежить від рівня взаємозалежності та асиметрії потенціалів. Наслідком асиметричного характеру німецько-польських відносин, асиметрії інтересів та взаємного сприйняття є сплески напруженості і неприязні.

Keywords: німецько-польські відносини, Німеччина, Польща, асиметрія інтересів, взаємне сприйняття, асиметричні відносини.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.19

UDK 327(540+477)(043.2)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-0848>*Lukash O. I., State Institution «Institute of World History of the NASU»*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>*Tykhonenko I. V., Black Sea National University named after Peter Mohyla*

INDIA IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THE PROSPECTS OF INDO-UKRAINIAN COOPERATION

Numerous publications by well-known Ukrainian and foreign scientists and journalists are devoted to the issue of India's position on the Russian-Ukrainian war. The article presents a brief analysis of these publications and, relying on the results of previous Indological studies, focuses attention on the main aspects of the identified problem. It is emphasized that India's position on the issue of the war in Ukraine is based on the principles of its traditional foreign policy concept – preservation of clear neutrality. Official New Delhi sees the war in Ukraine not as a confrontation between Moscow and Kyiv, and not even as a war between the West and the Russian Federation, but as part of a wider rivalry between the West and China. Permanent rivalry and aggravation of relations with China requires India to maintain multifaceted relations with the Russian Federation in order to support its security capabilities, to continue military-technical and trade-economic cooperation in order to maintain its influence in the Indo-Pacific region. Opportunities and prospective directions of Ukrainian-Indian relations with the aim of improving bilateral relations and strengthening Indian support for our country in the conditions of the Russian-Ukrainian war were considered by the authors.

As a result of the conducted research, the need for improvement directions, forms and mechanisms of Ukrainian-Indian cooperation was revealed. The work presents specific proposals for improving Indo-Ukrainian-Indian relations and developing cooperation from the point of view of analysing India's position on the problems of the Russian-Ukrainian war, the importance and authority of this state in solving international issues, and the positive historical experience of the development of bilateral relations in the past. The proposals and ideas offered by the authors regarding the development and improvement of bilateral contacts, can be taken into account in the process of developing and implementing the National Strategy for the Development Relations and Cooperation between Ukraine and the Republic of India.

Keywords: *India's foreign policy, Ukraine, India, Russia, Russian-Ukrainian war, Indo-Ukrainian relations.*

Formulation of the problem. At the end of the 20th – beginning of the 21st century was a rapid growth of the international authority of the Republic of India. There was an extremely successful transition of India from the status of a post-colonial country to the format of a regional leader and a candidate for the leading centres of power in modern geopolitics, with whom such world leaders as the United States of America, the People's Republic of China, the Russian Federation, etc. must be reckoned with.

The Russian-Ukrainian war has a negative effect on the balance of power in many regions of the world, that is clearly observed on the example of Asian countries. India's position on the problems and issues of the Russian-Ukrainian war is extremely important and significant. Therefore, in relations with India, Ukraine should modernize its approaches to cooperation, appealing to the fundamental principles of India's foreign policy strategy and doctrine, which can be implemented in the development of the National Strategy for the Development of Relations and Cooperation between Ukraine and India.

Last researchers' analysis of the problem. India's position in the Russian-Ukrainian war has been very actively discussed recently in the Ukrainian mass media and Internet publications. The speeches of Ukrainian and Indian diplomats and political figures are devoted to this issue, especially speeches and interviews of the Minister of Foreign Affairs of Ukraine D. Kuleba [9], Deputy Minister of Foreign Affairs of Ukraine E. Japarova [3], Prime Minister of India N. Modi [1], Minister of Foreign Affairs of India, S. Jayashankar [2], former Minister of Foreign Affairs of India and adviser on national security Sh. Menon [20]. The authors stressed on importance of the articles by well-known Ukrainian orientologists – O. Bordilovska [7],

A. Hrytsenko, I. Kus [5], O. Lukash [10, 11] and foreign specialists so as journalists, among whom a number of publications in foreign publications deserve special attention [17 – 23]. Publications in various editions contain a large and diverse factual material, proposals, considerations. It seems appropriate to summarize and analyse these publications and, based on the results of the analysis of previous Indological studies, focus on the development of author's proposals that can be useful and taken into account in the formation of the National Strategy for the Development of Relations and Cooperation between Ukraine and the Republic of India at the current stage.

The purpose of the study is an analysis of the features of socio-economic development of the Republic of India, main foundations and principles of its foreign policy and the provision of proposals based on which directions for the modernization of Indo-Ukrainian cooperation should be identified, taking into account the Russian-Ukrainian war.

Presenting main material. The Indian model of development is significantly different from many countries of the world, including East Asia in general and China in particular, being unique. This is a special type of country development model. For more than 70 years, India has been in an active and still incomplete movement from an agrarian, patriarchal and almost illiterate society to an urban, industrial and information state. In fact, modern India is a unity of several types of socio-economic systems.

It is a huge transition economy with pronounced contrasts. In particular, a high level of education and a large sector of highly qualified specialists are combined with hundreds of millions of illiterate people, a significant middle class (which is not present in every transition economy) with mass poverty. The presence of contrasts is characteristic of all countries with transition economies that are developing rapidly. However, India has a feature that is probably characteristic only for it – a combination of three systems.

In an incredible way, but quite organically, the Indian economic model combines important features of countries with different systems such as developed capitalist, socialist and developing countries, that represent all “three worlds” presented in modern geoeconomics. Such a unique combination is obviously not found in any other country that largely determines the peculiarities of the Indian development model.

As for India's political system, it was built on a combination of elements of the English (Westminster) model with features of other democracies. Indian state used a combination of (conglomerate) Western liberalism and the Soviet (socialist) planning system in the 1950s-1980s to transform the colonial economy, and as a result of the economic reforms of the 1990s, it gradually rebuilt the country along the lines of a free market.

During the reforms at the end of 20th – beginning 21st centuries the main boundaries of the Indian development model did not change, as a result, India remained a country with a mixed economy. However, it had to be adapted to the new conditions of the world economy, which required qualitatively different impulses, including the abandonment of strict state control, the reduction of its position as an owner, the reconstruction of the planned development of the economy according to the socialist model.

Despite all the difficulties, India has achieved sustained economic growth during the implementation of reforms and modernization policies in 1991–2019. According to this indicator, it entered the top ten fastest developing countries in the world. India recently overtook China in population and claims in the near future to be the third place in the world according to the rate of economic growth. Therefore, it can be concluded that the Indian government has correctly chosen the strategy of reforms, as well as progressive, gradual tactics that took into account the peculiarities and capabilities of the country.

The policy of modernization was based on a fairly broad social background and enjoyed by the support of social and political circles, industrialists and entrepreneurs. This is evidenced by the fact that all Indian governments that have been in power since 1991 were in favour of the continuation and development of reforms, but each of them put forward their own priorities. However, no government raised the question of cancelling reforms or turning back, which created a certain climate of public trust in the policy of modernization.

Indian reforms have demonstrated that without an active state social policy, only existence of economic growth cannot ensure the stable development of society. Such a policy is no less important element of transformation than market reform. Reforms in India showed the presence of the political will of the leadership, the ability to choose a course of development acceptable under specific conditions, taking into account the country's national-state interests. It was the optimal level of balance between India's national interests and the global priorities of world development that contributed to a certain economic progress of the country and significant successes of the modernization policy in general.

For Ukraine and other countries of the post-Soviet space, it is extremely important that the transformations in India were not carried out under the slogan of renouncing the past, but continued and

developed (may be not always with equal persistence and consistency) the best that had already been conquered. They showed that, despite the growing openness to the world market, India is placing the main bet on its domestic resources.

Based on the above mentioned, the Minister of Foreign Affairs of Ukraine D. Kuleba, in our opinion, correctly noted that Indian Prime Minister N. Modi can contribute to the settlement of the situation in Ukraine. In early December 2022, in his address to the Indian television channel NDTV he said that India is an extremely important player on the world stage. In his opinion, Mr. Modi «can make changes with his voice» to the difficult situation in Ukraine [9].

It is also worth taking into account that recently the position of the Indian leadership is gradually changing in favor of Ukraine. Thus, at the beginning of December 2022, N. Modi officially refused the annual meeting with V. Putin after he threatened to use nuclear weapons in the war against Ukraine. Such meetings have been held annually since 2000 (only once was canceled due to the COVID-19 pandemic). As foreign sources note, India's decision to refuse the summit with Russia participation was formed after the Shanghai Cooperation Organization (SCO) summit in Uzbekistan (Samarkand, September 15-16, 2022), during which N. Modi actually called on the head of Russia to stop the war in Ukraine (his widely known and often quoted phrase that «...now is not the time for war»), he also noted that it is necessary to move on the path of peace and reminded about the importance of democracy, diplomacy and dialogue [15, 16, 19]. It should be noted that India's position regarding the Russian-Ukrainian war is based on the principles of its well-known traditional foreign policy – maintaining clear neutrality. It is also determined by a number of objective and subjective factors [see in detail: 5].

India is trying to maintain the regional status quo and the balance of power in South Asia. Official New Delhi sees the war in Ukraine not as a confrontation between Moscow and Kyiv, and not even as a war between the West and the Russia, but as part of a wider rivalry between the West and China. India cannot unequivocally support the West, because in its opinion this would lead to an unnecessary diplomatic confrontation with China, which in turn would create the risk of armed escalation in the disputed border areas (the situation there is permanently worsening and the recent events on the Sino-Indian border are a vivid example of this). Official New Delhi cannot allow a large-scale escalation, as it's not ready for a head-on confrontation with China, and therefore with Pakistan, because there are many unresolved territorial disputes between them [8, 12].

India claims the status of one of the world power centres with its sphere of influence, and therefore consistently supports the ideas of a polycentric multipolar world order. In this context, the main goal of India is not the total defeat of the China, which is a rival, but Beijing's recognition of India as one of the poles of power in Asia – the presence of New Delhi's own sphere of interests in the Indian Ocean, South and Southeast Asia. This partly coincides with the way Moscow substantiated its claims to the West on the eve of the invasion of Ukraine. A certain similarity of general views on the future of the world (not on Ukraine or on the validity of the invasion of our territory) determines India's desire to maintain relations with Russia, but at the same time, India has never approved Russian actions in Ukraine and constantly advocates a peaceful settlement of the military conflict [4, 13, 14].

It is not beneficial for India to weaken Russia to the status of a «raw material donor» or «junior partner» of China. This is not corresponding to New Delhi's geostrategic calculations, because it shifts the asymmetrical balance of power in the region in favour of China. It is very important for India to keep Russia in the focus of its political attention and ensure that no new threats to national security arise through Russia, especially given the volatile situation in neighbouring Pakistan and Afghanistan. New Delhi is trying with all its might to prevent the formation of something like the «Moscow-Beijing-Islamabad» axis, which began to be considered after the withdrawal of American troops from Afghanistan.

Moreover, India wants to preserve its «strategic autonomy», because from its point of view, this is the only way for it to keep the world system in a certain balance, to prevent excessive monopolization of global influence by one of the parties – the USA or China. Supporting one of the parties – the West (US) or the East (China) – would automatically undermine the balance of power. As the war in Ukraine is seen by India as an indispensable marker of choosing a side in this global confrontation, a change of neutral position on the part of New Delhi regarding the Russian-Ukrainian war seems unlikely. At the same time, India will not openly support Russia. One of the reason is the rapprochement of Russia with Pakistan and China in recent years [5].

With a high degree of probability, India will increase its imports of Russian energy carriers due to attractive discounts, advocate for the prevention of monopolization of the sales market by China, and counteract its own energy crisis. It is unlikely that New Delhi will reduce imports from Russia or give up

Russian oil and coal in the near future. At least until India finds alternative suppliers, increases its own production, or increases supplies from the Middle East and the US (if they offer discounts, which is unlikely). Truly saying, the key reason is not the heavy dependence on supplies from Russia, but the difficult domestic situation in the Indian energy industry and the need for discounts. That is why India has a purely pragmatic economic interest in this matter [23].

India will not join the Western sanctions against Russia for political and ideological reasons not related to the attitude towards Ukraine. New Delhi believes that joining the sanctions will destroy its policy of «strategic autonomy», subordinate it to the will of Washington, and also stir up a conflict with China in the region. In addition, in India, as in many Asian countries, exists the scepticism about the application of sanctions by the West, because they believe that at any moment the large countries of Asia can turn into rivals in the eyes of the United States, which they want to punish with the same sanctions.

It should be noted that in the context of sanctions and the withdrawal of many Western firms from Russia, Indian companies are getting opportunities to expand their sales market there due to the lack of major competition. In particular, this concerns the export of food products through the South Caucasus, as well as the export of pharmaceutical companies, which currently have only 2% of the drug market in Russia, but now have the opportunity to expand. In addition, the same applies to the prospects of expanding the import of Russian diamonds.

In general, the war in Ukraine does not pose a critical problem for India's trade and economic interests. In its foreign trade, New Delhi focuses more on Western markets. In contrast to Russia, with which trade turnover barely reached \$8 billion in 2021, trade with EU countries brings India €62.8 billion, and with the United States – \$110 billion. The European Union itself remains one of the largest investors in the Indian economy and according to the results has invested \$ 88 billion there over the past 20 years. The problems with sanctions against Russian banks create discomfort, but do not threaten India's vital interests in this field and do not deepen the situation so much as to force New Delhi to abandon trade with the Russian Federation (this also another example of the Indian pragmatic approach). The military-industrial complex, which is largely dependent on Russian military supplies and has a great importance in India's confrontation with Pakistan and China became a significant for India. Due to sanctions against the Russia, the Indian military industry is under threat of weakening and freezing large projects. Dependence on Russia makes it impossible for India to refuse military-technical cooperation with Moscow. But this dependence is not critical, as evidenced by the following facts. Over the past 20 years, India has done a lot to diversify its military supply (even reducing the share of Russian arms from over 80% in the 1990s to almost 40% today). This is still quite a significant figure, and Russia is undoubtedly one of India's main and key partners in the military industry [5].

By the way Indians do not perceive Russia as a neo-colonial state. If you tell them that Russia behaves like a colonial empire, most of them will be very surprised. But Russia makes good use of this circumstance, tries to play on Indian anti-colonial sentiments and define itself as a representative of India's international interests (especially in the UN Security Council).

Moreover, it is worth taking into account the following important circumstance, which usually is not paid attention to, and it also plays not the last role. It is implied that India and Russia consider themselves strong regional leaders, the first one as a former in the South Asian region and the second one – in Eastern Europe. Each of them keeps neighbouring countries in the zone of its close control, influence and pressure. It is considered unacceptable for any of the countries to go beyond the influence of the region and the regional leader (this is very characteristic of India's regional policy, but this circumstance is rarely paid attention to). Therefore, in India, pressure on a neighbouring state is considered as a necessary and conditioned element of regional policy. In relation to Russia, should be observing the extremely difficult consequences of its «regional policy», the worst example being the large-scale aggression against Ukraine.

Based on the above analysis, it is possible to propose a number of provisions that can be useful and taken into account in the development of the National Strategy for the Development Relations and Cooperation between Ukraine and the Republic of India at the current stage. The intentions of preparing such an important international document were repeatedly reported by Ukrainian diplomatic circles. In this context, it seems appropriate to single out the following provisions:

1. India's neutral position does not mean covert support for the Kremlin's actions in Ukraine. New Delhi constantly emphasizes the need to comply with the norms of international law, which is relevant for Ukraine as well. Criticizing India for neutrality or balancing due to the above-mentioned circumstances and peculiarities of Indian worldview is not right. The same as demanding full accession to sanctions against Russia. It is appropriate in relations with New Delhi to emphasize joint protection of the world order, in which there should be clear rules without ideological divisions, wars and an arms race.

2. In the process of developing the specified strategy, it is important to take into account that India is a non-permanent member of the UN Security Council. In particular, becoming a permanent member of the Security Council is one of the main and long-awaited tasks of modern India. Note that Russia positions itself as a permanent «defender» of India, a kind of «pusher» of this issue. But if Russia is recognized as a state sponsor of terrorism, it will automatically «drop out» from the UN Security Council members. India can and has the right to occupy this place (permanent member) (we emphasize that only China occupies such a position among the Asian states in the UN Security Council). It seems that such a possibility will be quite real for India in the condition of more decisive position on the issues of Russian war against Ukraine. Therefore, a field for «subtle diplomatic work» for both Ukraine and its allies is really existing.

3. A long duration of the war in Ukraine is not beneficial for India, because it diverts US attention from allies and weakens the American presence in the Asian region, which corresponds to Indian security interests in the context of confrontation with China. New Delhi will certainly support any peace talks of Ukraine and possibly promote them at the international level and may even (under certain circumstances) agree to act as a guarantor of Ukraine's security. In addition, the prolongation of the war puts India in an awkward position vis-à-vis the EU countries, in whose support New Delhi has an interest as opposed to China.

4. Most of the factors that shape India's position regarding the Russian-Ukrainian war are not related to Ukraine, but are mostly caused by political and ideological issues, peculiarities of foreign policy and the internal perception of the world around by Indians. It is necessary to work with such issues comprehensively and constantly. In particular, systematic work with India will take a lot of time and resources and will not be limited to the issue of increasing exports or attracting investments.

5. Due to complex logistics, financial obstacles and sanctions, India can gradually reduce its dependence on Russian arms imports by diversifying supply sources. And when New Delhi begins to develop its own industrial complex, it can be offered to create joint Ukrainian-Indian enterprises, so that national industries develop together. Aviation, as well as the aerospace industry, are promising directions here (such projects will most likely be able to work in the long term).

6. Ukraine needs to review its policy towards India and, in general, South Asia, namely to immediately activate direct political dialogue. For this reason, it is necessary to optimize the training of professional specialists in this direction, reshape the work of the embassy, strengthen the media presence (media diplomacy, e-diplomacy), develop a separate regional strategy, begin to establish broad academic ties with universities and create joint analytical centres, more actively involve specialists who know the local context, cultural and mental realities of such countries as India, actively work with leaders of public opinion, including through social networks.

7. Ukraine is unlikely to be able to radically change its policy towards India or secure its full support for its position towards the Russian Federation, since most of the reasons for India's current positioning in the context of the war have nothing to do with official Kyiv, and sometimes Moscow, and Ukraine has no influence on such Indian vital interests. In addition, the established attitude towards Ukraine also affects the quality of bilateral relations and it will not be possible to change it quickly, at least without established political connections, media presence, etc. Therefore, in the short- and medium-term perspective, Ukraine should focus on educational and humanitarian cooperation, establishment of regular political dialogue and development of close academic ties between the two countries. The All-Ukrainian Association of Indologists (National Academy of Science of Ukraine) can play a certain role in this.

8. For the development of more effective humanitarian cooperation, should be considered and resolved the issue of preparation and signing a framework agreement between Ukraine and India in the field of humanitarian cooperation (including cooperation in the fields of science, education, culture, journalism, tourism). The lack of such an international document for many years does not allow Ukraine to develop and promote the policy of «soft power» on Indian territory, which is quite actively and successfully used by Russian, Chinese and other diplomatic and public missions.

9. In the context of the development and promotion of the «soft power» policy, exists an urgent need to organize the Ukrainian Cultural Center and its branches in New Delhi, Mumbai, Calcutta and other Indian cities. With the help of such institutions (as evidenced by the experience of other countries) Ukraine will have an opportunity to change the perception of the Indian public about Ukraine, its role and significance in the modern world, and to stimulate support in the Indian leadership circles for the benefit of our country. With the assistance of such centers, it is worth setting up and intensifying scientific internships, conferences, seminars, lectures of scientists, educators, cultural figures of Ukraine in India (for the possibility of accepting Indian specialists, especially scientists, educators, journalists) on exchange.

10. It is extremely important to activate and raise the role of Ukrainian mass media in the Indian environment; apparently Indian journalists write about this problem. Thus, Indian journalist R. Ghosh believes that the main problem is the insufficient presence of Ukraine in the information space of India and an excessively dry (uninteresting and short summary) presentation of information: «...it seems to me that the representatives of Ukraine in India were unable to shed light on the atrocities that are taking place in the war... If you read the Indian mass media, you communicate with Indians have the impression that they don't know anything about the atrocities committed by Russian troops in Ukraine». In his opinion, many Indians do not consider Russia to be an aggressor country, because of lack of information [6]. At the same time, India's state media supports and propagates the neutral position of the government. In order to change this situation, it is necessary to hold many public events about the Russian-Ukrainian war in India, to intensify the activities of the Ukrainian embassy in New Delhi, and to organize an exchange of journalists and public figures between Ukraine and India.

Conclusions. As a result of the conducted research, the need for improvement of directions, forms and mechanisms of Ukrainian-Indian cooperation was revealed. The above mentioned proposals from the point of view of analysing India's position on the problems of the Russian-Ukrainian war, the importance and authority of this state in solving international issues, as well as taking into account the main traditional principles of its foreign policy, in our opinion, should be taken into account in the process of developing a modern foreign policy course of Ukraine in relation to India.

Prospects for further research are seen in the analysis of the level of future dynamics of bilateral Indo-Ukrainian cooperation and their correlation in accordance with the evolution of the Russian-Ukrainian war, as well as the prospects and results of the development and implementation of the National Strategy for the Development Relations and Cooperation between Ukraine and the Republic of India.

References:

1. Vizyt premier-ministra Indii Narendry Modi do SShA 21-23 chervnia 2023 r. (Visit of Indian Prime Minister Narendra Modi to the USA on June 21-23, 2023). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-premyer-ministra-indiyi-narendry-modi-do-ssha-21-23> (Access date:8.11.2023).
2. Vizyt ministra zakordonnykh sprav Indii S. Dzhaiashankara do Moskvy (Visit of the Minister of Foreign Affairs of India S. Jayashankar to Moscow). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-ministra-zakordonnykh-sprav-indiyi-sdzhayashankara-do-moskvy>. (Access date:9.11.2023).
3. Vizyt pershoi zastupnytsi ministra zakordonnykh sprav Ukrainy do Indii (Visit of the First Deputy Minister of Foreign Affairs of Ukraine to India). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-pershoyi-zastupnytsi-ministra-zakordonnykh-sprav-ukrayiny> (Access date:7.11.2023).
4. Vorozhbyt O. Nandan Unnikrishnan: «lakshcho dovedetsia obyraty mizh Kyievom i Moskvoiu, Indiiia bude zmushena obraty Rosiiu». (Nandan Unnikrishnan: «If you have to choose between Kyiv and Moscow, India will be forced to choose Russia»). URL: <https://tyzhden.ua/nandan-unnikrishnan-iakshcho-dovedetsia-obyraty-mizh-kyievom-i-moskvoiu-indiiia-bude-zmushena-obraty-rosiiu/> (Access date:9.11.2023).
5. Hrytsenko A., Kus I. Viina v Ukraini: pozytsiia ta interesy zovnishnikh hravtsiv. Indiiia. (The war in Ukraine: the position and interests of external players. India). URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishn> (Access date:11.11.2023).
6. Erman H. «Indiitsi pro Ukrainu nichoho ne znaiut». Chomu Indiiia lyshaietsia neitralnoiu ta yak tse mozhna zminyty («Indians know nothing about Ukraine». Why India remains neutral and how it can be changed). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746368> (Access date:5.11.2023).
7. Indiiia namahaietsia pidtrymuvaty neitralitet i odnochasno vede dialog z Ukrainoiu ta rf. (interv'iu O. Bordilovskoi). (India tries to maintain neutrality and at the same time conducts a dialogue with Ukraine and the Russian Federation. (interview of O. Bordilovska). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/09/olena-bordilovska-indiya-namagayetsya-pidtrymuvaty-neitralitet-i-odnochasno-vede-dialog-z-ukrayinoyu-ta-rf/> (Access date:5.11.2023).
8. Indiiia ta Kytai: velyke supernytstvo podobnostei (India and China: a great rivalry of similarities). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/indiya-ta-kytay-velyke-supernytstvo-podibnostey> (Access date:3.11.2023).
9. Kuleba poprosil premera Indii sodejstvovat uregulirovaniyu na Ukraine (Kuleba asked premiere of India to assist settlement in Ukraine). URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5707490> (Access date:6.11.2023).
10. Lukash O. Protsesy modernizatsii ta hlobalizatsii v Indii u kin. XX – poch. XXI st. (Processes of modernization and globalization in India in kin. XX – beginning 21st century). URL: http://indology.ho.ua/books/lukash-o-i-modernization_and_globalization_processes_in_india.pdf
11. Lukash O. Pro pozytsiiu Indii shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny (About India's position regarding the Russian-Ukrainian war). URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pro-pozytsiiu-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html> (Access date:6.11.2023).
12. Svitlevska A. Vbyvcha neitralnist: chy zminiat Kytai ta Indiiia stavlennia do viiny v Ukraini (Killing neutrality: will China and India change their attitude towards the war in Ukraine).

URL: <https://www.unian.ua/politics/vbivcha-neytralnist-chi-zminyay-kitay-ta-indiya-stavleniya-do-viyni-v-ukrajini-12013344.html> (Access date:6.11.2023).

13. Sobenko N. India vpershe proholosuvala proty RF v Radbezi OON (India voted against the Russian Federation for the first time in the UN Security Council). URL: <https://suspilne.medH.ia/274918-india-vperse-progolosuvala-proti-rf-v-radbezi-oon/> (Access date:3.11.2023).

14. Churikova.N. Publichna krytyka Indii viiny Putina v Ukraini mozhe vyavytysia diievishoiu, nyzh zaiavy SShA i YeS – komentatory (India's public criticism of Putin's war in Ukraine may turn out to be more effective than the statements of the US and EU – commentators). URL: <https://www.holosameryky.com/a/premier-minister-indiji-krytykuje-putina-za-vijnu-v-ukrajini/6751450.html> (Access date:6.11.2023).

15. Osnovni rezultaty samitu ShOS v Samarkandi (The main results of the SCO summit in Samarkand). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-rezultaty-samitu-shos-v-samarkandi> (Access date:10.11.2023).

16. Pidsumky samitu ShOS: prynyzhennia putina i khrest na perspektyvakh rf (The results of the SCO summit: Putin's humiliation and a cross on Russia's prospects).URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3575007-pidsumki-samitu-sos-prinizenna-putina-i-hrest-na-perspektivah-rf.html> (Access date:10.11.2023).

17. Analysis: India sharpens stand on Ukraine war but business as usual with Russia By Krishna N. Das and Devjyot Ghoshal. URL: <https://www.reuters.com/world/india-sharpens-stand-ukraine-war-business-usual-with-russia-2022-09-28/> (Access date:12.11.2023).

18. Ashley J. Tellis. "What Is in Our Interest": India and the Ukraine War. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/what-is-in-our-interest-india-and-ukraine-war-pub-86961> (Access date:10.11.2023).

19. India's Modi calls for diplomacy to end Russia-Ukraine conflict. URL: <https://www.reuters.com/world/india-indias-modi-says-there-should-be-no-restrictions-energy-supplies-2022-11-15/> (Access date:12.11.2023).

20.India's Response to Russia's War in Ukraine. URL: <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/india/indias-response-russias-war-ukraine> (Access date:12.11.2023).

21. India's Stance on the Ukraine War Makes Little Sense. By Janis Lazda. URL: <https://www.politico.eu/article/indias-stance-on-the-ukraine-war-makes-little-sense/> (Access date:11.11.2023).

22. Could India Help Broker Peace in Ukraine? URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/06/world/asia/india-ukraine-russia.html> (Access date:10.11.2023).

23. Ukraine crisis: Who is buying Russian oil and gas? URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-60783874> (Access date:11.11.2023).

Бібліографічний список:

1. Візит прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді до США 21-23 червня 2023 р.

URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-premyer-ministra-indiyi-narendry-modi-do-ssha-21-23> (дата звернення 8.11.2023)

2. Візит міністра закордонних справ Індії С. Джаяшанкара до Москви.

URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-ministra-zakordonnykh-sprav-indiyi-sdzhayashankara-do-moskvy>. (дата звернення 9.11.2023)

3. Візит першої заступниці міністра закордонних справ України до Індії

URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-pershoyi-zastupnytsi-ministra-zakordonnykh-sprav-ukrayiny> (дата звернення 7.11.2023)

4. Ворожбит О. Нандан Уннікрішнан: «Якщо доведеться обирати між Києвом і Москвою, Індія буде змушена обрати Росію». URL: <https://tyzhden.ua/nandan-unnikrishnan-iaakshcho-dovedetsia-obyraty-mizh-kyievom-i-moskvoiu-india-bude-zmushena-obraty-rosiiu/> (дата звернення 9.11.2023)

5. Гриценко А., Кус І. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія.

URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-rozuczuya-ta-interesy-zovnishn>

6. Ерман Г. «Індійці про Україну нічого не знають». Чому Індія лишається нейтральною та як це можна змінити URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746368> (дата звернення 5.11.2023)

7. Індія намагається підтримувати нейтралітет і одночасно веде діалог з Україною та рф.

(інтерв'ю О. Борділовської). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/09/olena-bordilovska-indiya-namagayetsya-pidtrymuvaty-nejtralitet-i-odnochasno-vede-dialog-z-ukrayinoyu-ta-rf/> (дата звернення 5.11.2023)

8. Індія та Китай: велике суперництво подібностей.

URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/indiya-ta-kytay-velyke-supernytstvo-podibnostey> (дата звернення 3.11.2023)

9. Кулеба попросил прем'єра Індії содействовать урегулированию на Украине.

URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5707490> (дата звернення 6.11.2023)

10 Лукаш О. Процеси модернізації та глобалізації в Індії у кін. XX – поч. XXI ст.

URL: http://indology.ho.ua/books/lukash-o-i-modernization_and-globalization_processes_in_india.pdf

11. Лукаш О. Про позицію Індії щодо російсько-української війни.

URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrayiny/pro-pozytsiiu-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html> (дата звернення 6.11.2023)

12. Світлевська А. Вбивча нейтральність: чи змінять Китай та Індія ставлення до війни в Україні. URL: <https://www.unian.ua/politics/vbivcha-neytralnist-chi-zminyay-kitay-ta-indiya-stavlennya-do-viyni-v-ukrajini-12013344.html> (дата звернення 6.11.2023)
13. Собенко Н. Індія вперше проголосувала проти РФ в Радбезі ООН. URL: <https://suspilne.media/274918-india-vperse-progolosuvala-proti-rf-v-radbezi-oon/> (дата звернення 3.11.2023)
14. Чурікова Н. Публічна критика Індії війни Путіна в Україні може виявитися дієвішою, ніж заяви США і ЄС – коментатори. URL: <https://www.holosameryky.com/a/premier-minister-indiji-krytykuje-putina-za-vijnu-v-ukrajini/6751450.html> (дата звернення 6.11.2023)
15. Основні результати саміту ШОС в Самарканді. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-rezultaty-samitu-shos-v-samarkandi> (дата звернення 10.11.2023)
16. Підсумки саміту ШОС: приниження путіна і хрест на перспективах рф. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3575007-pidsumki-samitu-sos-prinizenna-putina-i-hrest-na-perspektivah-rf.html> (дата звернення 10.11.2023)
17. Analysis: India sharpens stand on Ukraine war but business as usual with Russia By Krishna N. Das and Devjyot Ghoshal. URL: <https://www.reuters.com/world/india-sharpens-stand-ukraine-war-business-usual-with-russia-2022-09-28/> (дата звернення 12.11.2023)
18. Ashley J. Tellis. “What Is in Our Interest”: India and the Ukraine War. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/what-is-in-our-interest-india-and-ukraine-war-pub-86961> (дата звернення 10.11.2023)
19. India’s Modi calls for diplomacy to end Russia-Ukraine conflict. URL: <https://www.reuters.com/world/india/indias-modi-says-there-should-be-no-restrictions-energy-supplies-2022-11-15/> (дата звернення 12.11.2023)
20. India’s Response to Russia’s War in Ukraine. URL: <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/india/indias-response-russias-war-ukraine> (дата звернення 12.11.2023)
21. India’s Stance on the Ukraine War Makes Little Sense. By Janis Lazda. URL: <https://www.politico.eu/article/indias-stance-on-the-ukraine-war-makes-little-sense/> (дата звернення 11.11.2023)
22. Could India Help Broker Peace in Ukraine? URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/06/world/asia/india-ukraine-russia.html> (дата звернення 10.11.2023)
23. Ukraine crisis: Who is buying Russian oil and gas? URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-60783874> (дата звернення 11.11.2023)

Лукаш О. І., Тихоненко І. В. Індія у контексті російсько-української війни та перспектив українсько-індійського співробітництва

Питанню позиції Індії у російсько-українській війні присвячені чисельні публікації відомих українських та іноземних фахівців і журналістів. У статті представлений короткий аналіз цих публікацій і, спираючись на результати попередніх індологічних досліджень, акцентовано увагу на головних аспектах визначеної проблеми. Підкреслено, що позиція Індії з питань війни в Україні будується на основі і принципах її традиційної зовнішньої політики – збереження чіткого нейтралітету. Офіційний Нью-Делі розглядає війну в Україні не як протистояння Москви та Києва, і навіть не як війну Заходу та РФ, а як частину ширшого суперництва між Заходом і Китаєм. Перманентне суперництво та загострення відносин з Китаєм вимагає від Індії підтримувати різнопланові зв'язки з РФ задля підтримки своїх безпекових можливостей, продовження військово-технічного і торгово-економічного співробітництва з метою утримання свого впливу в Індійсько-Тихоокеанському регіоні. У статті розглянуті можливості та перспективні напрями українсько-індійських зв'язків з метою поліпшення відносин між Україною та Індією і посилення індійської підтримки нашої країни в умовах російсько-українській війні.

В результаті проведеного дослідження було виявлено необхідність вдосконалення напрямів, форм та механізмів українсько-індійського співробітництва. У роботі викладені конкретні пропозиції щодо поліпшення українсько-індійських відносин та розвитку співробітництва з точки зору аналізу позиції Індії з проблем російсько-української війни, значення та авторитету цієї держави у вирішенні міжнародних питань, позитивного історичного досвіду розвитку двосторонніх відносин у минулому. Запропоновані авторами пропозиції та ідеї відносно розвитку та вдосконалення двосторонніх контактів, на думку авторів, можуть бути врахованими у процесі розробки та впровадження Національної стратегії розвитку відносин та співробітництва України з Республікою Індія.

Ключові слова. зовнішня політика Індії, Україна, Індія, Росія, російсько-українська війна, українсько-індійські відносини.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.20

UDK 327:8:177

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4284-6747>*Popkov V. V., Odesa I. I. Mechnikov National University*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0728-3635>*Fouad Hamid, Odesa I. I. Mechnikov National University*

THE "ETERNAL PEACE" CONCEPT AS A SUBJECT OF WORLD-SYSTEM ANALYSIS AND CHINESE VIEWPOINT

The article starts from the well-known I. Kant's treatise about "eternal peace". Such close attention to this issue is quite understandable. The Russian-Ukrainian war that flared up in the center of Europe finally destroyed the hope of mankind for the possibility of a lasting peace maintaining. The authors critically analyze Kant's argument about the "natural" world history advancement towards "eternal peace" and draw attention to the fact that in different eras there were various attempts to establish peace in fairly large geopolitical spaces. This happened by establishing certain world orders. World orders could be established in the form of empires, or other systemic associations, but with the obligatory presence of an intrasystemic core, a political hegemon.

In this regard, the historical experience of world orders is analyzed, starting from Alexander the Great and ending with current events. In this context, the Chinese doctrine of the "world community of a common destiny" is considered. The article suggests that the most appropriate basis for sustainable peace is:

- the political hegemony of a state that is capable of bearing full responsibility for the it controlled territories and peoples and is ready to use its influence rightly and effectively in order to prevent wars;*
- the presence of appropriate political, legal and cultural content that can motivate ethnic groups for interaction and mutual understanding (like in particular, an ancient Roman general imperial law, citizenship and a single language for all ethnic groups inhabiting the empire);*
- the complete inadmissibility of the world dividing into "civilized" and "the rest." In the battle for world hegemony, the leader who can realize this and build his dominance on a multicivilizational and multicultural basis, can win;*
- the transition from one world-system to another, which is taking place before our eyes, can be defined as a transition from one type of inclusiveness (based on the principle of "vertical projection" of the hegemon's rules and values to the rest part of the world) to another type of inclusiveness (based on the "patronage" principle, without diktat while ensuring equal "horizontal" cooperation of all the political process subjects without exception). This type of inclusiveness and this world order can become the basis of the very peace that Kant once spoke about.*

Key words: *Kant, peace, world-system, world order, empire, hegemon, political process, political system, culture, civilization.*

Introduction. The subject of "Eternal Peace" has its own deep roots. At least, already Alexander the Great saw the historical meaning of his boundless empire in establishing a lasting peace between the peoples inhabiting it. It is possible that a similar meaning was invested in some pre-Hellenistic empires. However, thanks to ancient Greek writing and the achievements of Hellenistic historical science, we know for sure that the ideas of the "eternal" world already existed at the time of the "furious Iskandar".

A similar idea of establishing an imperial world order "without wars" dominated the minds of another great ancient commander and reformer, Julius Caesar. And this idea was radically improved by him. If Alexander resorted to methods that preceded the emergence of eugenics and genetic engineering (he sought, through mass marriages of his warriors with native beauties, to bring out a homogeneous breed of a single hybrid "people of the ecumene"), then Julius went the other way. He emphasized the political and legal system of Rome and applied it throughout the empire. Not the unity of blood, not the unity of the deity (polytheism flourished in the empire), but the unity of law, the unity of citizenship, the unity of the imperial language and imperial values – this, according to Caesar, ensured the internal stability of Pax Romanorum.

Statement of the problem. So, we see at least two foundations for a lasting peace in the experience of ancient civilization: a) empire + “unity of blood”, and b) empire + political and legal unity together with the unity of the state language.

In more recent times, we see new features of the "appeasement strategy." This is, first of all, the empire of Genghisides, which, with the help of “shock therapy” of extermination wars and well-thought-out logistics, achieved unquestioning obedience from the numerous peoples of boundless Eurasia.

Less successful attempts to achieve "order and peace" were exemplified by the European medieval empires, like the empire of Charlemagne, or the Great Roman Empire of the German nation. This can be explained by the fact that two models of the imperial world order collided in Western European history: the Caesarian (the Emperor controls everything) and theocratic (the Head of the Church controls everything). The political and religious motivations for an empire building, clashed. The Pope built his ecumene on the basis of feudal rulers loyalty to the Holy Throne. The Emperor, on the contrary, sought to subjugate all political life participants, including the Vatican.

However, in medieval history there were also monolithic theocratic empires. This is, first of all, a gigantic Islamic theocratic empire that survived the change of three imperial hegemony: a) the Umayyad Caliphate (661 – 750); b) the Abbasid Caliphate with the transition to the Mamluk Sultanate (750 – 1516); c) Ottoman Empire (1517 – 1924).

Order and peace were achieved here through the total Islamization of all aspects of public life (politics, legislation, socialization, culture, the language of the Koran (Arabic). Globally, the world was divided into Dar al Islam (the inner blessed world of Islam) and Dar al Gharb (outer, "fallen" world, the world of Iblis, the world of War).

The Age of Enlightenment brings its own project of "eternal peace", based on the belief in the triumph of reason and progress, to the progressive development of history in the direction of ever greater humanity and universal civilization.

I. Kant belongs to this influential trend, he developed a detailed theory of "eternal peace." Following a number of the 17th and 18th centuries philosophers, he was sure that sooner or later the wars would stop. In his “Towards Perpetual Peace”, he argues that the action of nature, like the "invisible hand" of the market, will lead to peace. “This guarantee,” writes Kant, “is given by nature (great in its art), in the mechanical process of which the expediency is clearly revealed, which consists in realizing the agreement of people through disagreement, even against their will; and therefore, being, as it were, a coercive cause, the laws of action of which are unknown to us, it is called fate, and when considering its expediency in the ordinary course of things, it is, as the deeply hidden wisdom of the highest cause, which predetermines this ordinary course of things and is aimed at the objective final goal of the human race. is called Providence” [7]

The predestination of nature consists in the following: 1) she made sure that people have the opportunity to live in all corners of the earth; 2) through war, she scattered people everywhere, throwing them into even the most inhospitable lands in order to populate them; 3) by war, she forced people to enter into relationships more or less based on law. ” A rationalist and educator, Kant believed that people would eventually come to a rational world order by the power of logic and laws based on law.

Even in his worst nightmare, the author of "Eternal Peace" could not imagine that his homeland, Prussian Königsberg, would become Russian Kaliningrad, and his grave, which had miraculously survived after carpet bombing, would become a landmark of a foreign empire. And after he writes a treatise on eternal peace, there will be two more catastrophic world wars and dozens of various formats wars in different parts of the world [12, p. 345–55].

A contemporary of I. Kant, "political practitioner" Napoleon looked at the "eternal peace" prospects in a different way. He associated these prospects with the creation of an imperial nucleus centered in Paris, the capital of the Enlightenment. Bonaparte hoped to achieve what Caesar did not achieve: to combine the legal and civil model of the Roman Empire with the scientific achievements of the Enlightenment. He relied on Modernity, initiated by the French Encyclopedists. At the same time, the emperor resolutely rejected ideology in any of its manifestations. However, it was the ideologized empires that went through the phase of modernization that began to shape the appearance of future centuries.

However, the Napoleonic project of a modernized "Empire of Reason" failed. The pragmatic British won the race. Their rise to the top was driven by the success of an expanding world-economy with the City of London at its core. The driver of profit and unbridled economic growth pushed the Anglo-Saxons to seize more and more new frontiers. It was what Alexander Haig (State’s Secretary during the Reagan administration) described a couple of centuries later: “there are things more important than the peace” [9, p. 45]. Apparently, it is no coincidence that the idea of "eternal peace" was not born in the minds of the British

Enlightenment figures. And this can be understood: the Anglo-Saxon world considered war as a necessary and natural factor in the British-centric world-economy growth. So as the world-system that formed on its basis. As a result, the largest world empire arose, and English turned into the language of global interethnic communication.

The essence of the internal stimulator of this unrestrainedly expanding capitalist world-economy was quite accurately described by K. Marx back in the middle of the 19-th century. In his *Capital*, he quotes an economist who says that if capital can get 100 percent profit, it will "trample on all human laws; 300 percent, and there is not a crime at which it will scruple, nor a risk it will not run ...If turbulence and strife will bring a profit, it will freely encourage both" [3].

That is, according to Marx, the very logic of the capitalist world-economy existence, makes war inevitable. We add: among the totality of wars, several of the most powerful in terms of scale and influence on the historical process stand out. These are World Wars. Their role is to change the world order, leading to further modernization of the world-system and even to a change in its core, headed by a new, more effective global hegemon.

It would seem that Kant's idea of "Perpetual (Eternal) Peace" was put to shame by pragmatic reality. However, in the twentieth century, we find a new interpretation of this sublime idea. We are talking about the "noosphere concept" of academician Vernadsky. According to V. I. Vernadsky, "in the biosphere there is a great geological, perhaps cosmic, force, the planetary action of which is usually not taken into account in ideas about the cosmos ... This force is the mind of a person, aspiring and organized will ... him as a being of a social» [4].

Will the noospheres' humanity be able to move to the new phase of its development – the "eternal peace"? This question was raised by I. Vernadsky, who, following I. Kant, expected a cardinal transformation of the world with the Reason help.

However, in reality, the concept of "Eternal Peace" took a different path of implementation. In the 20th century, it was radically ideologized, becoming an appendage to the of two competing "transits" ideology. One of them is a transit to a "bright communist future" through socialist "iron" revolutions and mono-party centralism. The other is a transit to a "bright liberal-democratic future" through "velvet" revolutions and multi-party competition. Each of the transits declared that it was his path that was the best path to the final and "eternal" world.

The Communists argued that after the complete final and global victory of socialism, the very economic basis for waging aggressive wars would disappear and a strong "family of fraternal peoples" would be formed on the basis of internationalism. In his work *Imperialism as the Highest Stage of Capitalism*, Lenin emphasized that after the victory of the world socialist revolution and the collapse of world imperialism, peace for all peoples is guaranteed. [10].

Seven years after the end of the Second World War, Stalin, in his speech at the 19th Congress of the CPSU, emphasized that it was the USSR that was the spokesman of all peoples aspirations of for peace. [11].

The USSR was assigned an avant-garde revolutionary role in world history, a special, messianic mission. The existence of the old, capitalist formation was associated with the inevitability of new wars; consequently, the prevention of wars was considered possible only through the elimination of imperialism. The relevance of the International remained line: "This is our last and decisive battle!"

In his last work, "The Economic Problems of Socialism in the USSR" (1952), Stalin, substantiating the thesis of the historical conditionality and inevitability of a general crisis and the collapse of the world capitalist system/ He emphasized that as long as imperialism persists, the inevitability of a world war remains. Hence the conclusion: "to eliminate wars from history, it is necessary to destroy imperialism."

However, at the 20th Congress of the CPSU (February 1956) and at the 21st Party Congress (January-February 1959), N. Khrushchev revised the Stalinist theoretical scheme, according to which world war is inevitable as long as capitalism exists. He declared the emergence of a real opportunity to prevent a world war by excluding it from the life of society on the basis of the growing predominance of the socialist forces over the forces of imperialism, the peace forces over the forces of militarism. This meant the rejection of the thesis about the fatal inevitability of world war.

After the N. Khrushchev overthrow, L. Brezhnev demonstrated a different approach: at the forefront he set the task of uniting the socialist countries, supporting the national liberation struggle of the peoples of Asia, Africa, Latin America, and only then – detente and peaceful coexistence. Detente in no way abolishes and cannot abolish the laws of the class struggle. Detente is only a favorable condition for peaceful socialist and communist construction.

M. Gorbachev in his “new thinking” left only “detente” from the Brezhnev’s era and crossed out the thesis about the inevitability of the class struggle and the communism achievement as the global goal of all mankind. Thus, the installation of the socialist world-system for a radical change in the world-order and the establishment of an “eternal peace without wars” ended with the complete USSR and its “socialist alternative” capitulation and adaptation to the existing capitalist world-system as a peripheral “defective” link. As a result, neither *détente*, nor “new thinking,” much less “eternal peace” came about. From 1991 to 2023, a whole cascade of wars fell upon humanity. The most bloody is the Russian-Ukrainian war.

Unlike supporters of the socialist alternative, the liberals argued that only after the final breakdown of all non-democratic structures and the global triumph of democratic values, the idyll of a democratic states community, that carefully observe the rules of conduct in relations with each other, will reign in the world.

In this regard, one reads Z. Brzezinski’s version [1] about the need to create an American-centric, global, (“balancing”) world order. The version of F. Fukuyama is close to it [6] about the onset of the American-centric finale of world history. A. Toffler’s model [13] talk about a rationalized global “informational civilization” with the United States playing a central role. The model of S. Huntington [8], which called on the West to abandon the mentoring tone and move towards equal relations with all civilizations of the world, looks somewhat apart of western theories.

However, even in this variant, the goal of “eternal peace” turned out to be unattainable. In his final work “The Strategic Vision” [2] Z. Brzezinski was forced to state the United States loss of its role as an indisputable hegemon and guardian of world order. F. Fukuyama admitted that instead of the American-centric “Final of History”, an endless performance of the global “theater of the absurd” is being played out. A. Toffler came to the conclusion that even in the conditions of an information civilization, wars will retain their historical force, only they will acquire an even more advanced and “intellectual” character. The closest to the truth was S. Huntington, who at the end of the last century stated: “Avoidance of a global war of civilizations depends on world leaders accepting and cooperating to maintain the multicivilizational character of global politics.” [8, p. 22]

In addition to the two universal transit models, considered here, there were models related to the type of “social egocentrism”. This is Hitler’s model of the world as a resource for German racial domination, with the projects of Italian fascism and Japanese imperialism adjoining it. Other models were closed on the principle of exclusivity (confessional, ethnic or positional). We can refer to the first type, for example, pan-Islamism, to the second – pan-Turkism, to the third – the model of the “third world” as a special historical entity.

The Chinese factor.

True, now a new paradigm has appeared. At the same time, it is an application for another global transit. We are talking about the Chinese idea of a “common destiny community”, where each nation retains its right to independently choose its own way of life and type of political system without the didactic imposition of “mandatory for execution” someone’s rules. For all community members there is one obligatory rule here: full and strict observance of the international community norms and linking the personal prosperity of each ethnic group with the entire community prosperity.

In fact, the emergence of such a phenomenon in the era of the “the liberalism dying” [Wallerstein, I 1995], was predicted by the authors of world-system analysis. Then, in particular, it was about the spontaneously emerging the “new left” model of social organization, initiated on the one hand by the Red May 1968 in Paris, and, on the other hand, by the “Prague’s Spring”. I. Wallerstein generally regarded this phenomenon as a new “World Revolution”, critically overcoming previous mistakes in attempts to create alternative systems to capitalism. These are the miscalculations of the 1-st and 2-nd Internationals, and the difficult experience of creating and dissolving the Com-Intern, and the problems of the Stalin’s “socialist camp”, and the contradictions of the Brezhnev’s system of “peace and socialism”, and the Maoist “campaign of the world village” against the “world city”.

All of these phenomena were eventually assimilated into the existing 500 year old capitalist world-system. And although I. Wallerstein predicted the inevitable breakdown and departure from the foreground of this system, however, he could not guess exactly how this would happen.

Today, the discussion is more and more actively “flaring up” that it is the Sino-centric “Community of a Common Destiny”, founded on the geo-economics of the “Belt and Road”, that can become the very sign of the one world-system end, and the beginning of another. Moreover, on the one hand, this system acts as a continuer of the socialist transit traditions, and, on the other hand, it modifies the liberal market transit/ China is forming its own Tao, its original “transition path” to the future. A kind of postmodern manifesto. In this aspect deserves attention, the position of the PRC leadership, voiced by the Xinhua news agency:

“According to the report to the 20th National Congress of the Communist Party of China, building a human community with a shared future is the way forward for all the world’s peoples. Only when all countries pursue the cause of common good, live in harmony, and engage in cooperation for mutual benefit will there be sustained prosperity and guaranteed security” [14].

Is the current Russian-Ukrainian war a monstrous harbinger of a new world order and a new world-system? Is this war the end of the entire history of wars, or the beginning of a chain of new, even more monstrous wars? Is the realization of the Kantian “Eternal Peace” formula possible at all, or will everything end (as Kant warned about it) in a global catastrophe? The questions remain opened.

Conclusions. However, we will try to extract the “dry residue” from the whole complex of our reasoning.

Firstly, the very fact of the monstrous war that broke out in the very center of Europe called into question the viability and effectiveness of the Yalta and Potsdam mechanisms for maintaining peace – the UN, the Security Council, NATO, etc. The psychological resonance from this war was very strong. Not only the generation born after 1945, but all subsequent generations became disillusioned with the political sanity of the elites. They became convinced that not only the peripheral zones of the planet, but Europe itself, which survived two world wars, is in no way immune from outbreaks of madness, destruction and bloodshed.

Secondly, the experience of the largest wars in the history of mankind suggests that the most suitable “backbone” for ensuring sustainable peace is the political hegemony of a state that is able to bear full responsibility for the territories it controls and is ready to effectively resort to sanctions (for example, Pax Romanorum).

Thirdly, the presence of one "backbone" in the form of an empire or a supranational "voluntary" association (under the obligatory chairmanship of the hegemon) is not enough. An appropriate political, legal and communicative content is needed that motivates ethnic groups for interaction and mutual understanding (like ancient Roman general imperial law, citizenship and language for all ethnic groups inhabiting the empire).

Fourth (and this is the reality of our time), the implementation of this model is possible only if the division of the world into “civilized” and “other” would be rejected as unacceptable. In the battle for world hegemony, the leader who realizes this and builds his dominance on a multicivilizational and multicultural foundation, – will win. At the same time, the language of interethnic communication throughout the world may not be the language of the hegemon at all. For example, after the collapse of the Roman Empire and in the presence of new hegemons (Franks, Germans, Portuguese, Spaniards, etc.), Europe continued to use Latin for a long time in the practice of interethnic communication (religious life, medicine, university education, etc.).

Fifth, the transition from one world-system to another, which is taking place before our eyes, is characterized by a transition from one type of inclusiveness (based on the principle of direct dictate and the imposition of rules and values of the hegemon to the rest part of the world) to another type of inclusiveness (based on the principle of common patronage and provision hegemon of equal "horizontal" cooperation of all subjects of the world political process without exception). In this direction, the action of the laws of world-economic development is guessed, a global conflict, in the epicenter of which Ukraine is at the epicenter, can lead to such a result. All this requires deep and creative developments that are adequate to the challenges of this time.

References:

1. Brzezinski Zbigniew. *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*, New York: Basic books, 1998. – 240 p.
2. Brzezinski Zbigniew. *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Grover Gardner. Basic Books, 2012 – 224 p.
3. D’Amato Paul. A SYSTEM OF ORGANIZED VIOLENCE. <https://socialistworker.org/2012/01/27/a-system-of-organized-violence>
4. Encyclopedia of Modern Ukraine, v. 23. NOOSFERA. <https://esu.com.ua/article-74036>
5. *Evoluciya doktrinnih zasad zarubizhnoyi politiki SRSR*, <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/10.htm/>.
6. Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*, Penguin, 2012, 448 p.
7. Guyer Paul. *Introduction to Kant’s essay in Political Philosophy y: The Essential Texts*, Oxford University Press, 2005 available at <http://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil320/21.%20Perpetual%20Peace.pdf> /
8. Huntington Samuel P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*, SIMON & SCHUSTER Rockefeller Center, 1993 410 p.
9. Jones Howard. *Crucible of Power: A History of U.S. Foreign Relations Since 1897*, Rowman & Littlefield, 2008, 621 p/

10. Lenin V. (2022). *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. Source: Lenin's Selected Works, Progress Publishers, 1963, Volume 1, Transcription/Markup: Tim Delaney & Kevin Goins (2008) Proofed: and corrected Alvaro Miranda (2022) <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/imperialism.pdf>
11. Ober Razum. Video recording of I. Stalin's speech at the 19th Congress of the CPSU <https://www.youtube.com/watch?v=u6EfhXy6Hv0>
12. Panafidin I. O. *Filosofska ideya miru: stanovlennya ta evolyuciya*, Aktualni problemi duhovnosti: zb. nauk. prac / Red.: Ya.V.Shramko, Vip. 12, Krivij Rig, 2011, p. 345–355.
13. Toffler, Alvin. *The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow* / Random House Publishing Group, 1981 – 537 p
14. *Understanding Xi's quotes on building a community with a shared future for mankind*. <https://english.news.cn/20230323/6d411c2465664137a7ad8e45ac0de8da/c.htm/>
15. Wallerstein (1995), *After Liberalism*, Publisher New Press, NY

Бібліографічний список:

1. Brzezinski Zbigniew. *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*, New York: Basic books, 1998. – 240 p.
2. Brzezinski Zbigniew. *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Grover Gardner. Basic Books, 2012 – 224 p.
3. D'Amato Paul. A SYSTEM OF ORGANIZED VIOLENCE. <https://socialistworker.org/2012/01/27/a-system-of-organized-violence>
4. Енциклопедія сучасної України, Т. 23. Ноосфера. <https://esu.com.ua/article-74036>
5. *Еволюція доктринних засад зарубіжної політики СРСР*. <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/10.htm/>
6. Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*, Penguin, 2012, 448 p.
7. Guyer Paul. *Introduction to Kant's essay in Political Philosophy y: The Essential Texts*, Oxford University Press, 2005 available at <http://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil320/21.%20Perpetual%20Peace.pdf> /
8. Huntington Samuel P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*, SIMON & SCHUSTER Rockefeller Center, 1993 410 p.
9. Jones Howard. *Crucible of Power: A History of U.S. Foreign Relations Since 1897*, Rowman & Littlefield, 2008, 621 p.
10. Lenin V. (2022). *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. Source: Lenin's Selected Works, Progress Publishers, 1963, Volume 1, Transcription/Markup: Tim Delaney & Kevin Goins (2008) Proofed: and corrected Alvaro Miranda (2022) <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/imperialism.pdf>
11. Ober Razum. Video recording of I. Stalin's speech at the 19th Congress of the CPSU <https://www.youtube.com/watch?v=u6EfhXy6Hv0>
12. Панафідін І.О. “Філософська ідея миру: становлення та еволюція”, Зб. наук. праць «Актуальні проблеми духовності», Вип. 12. Кривий Ріг, 2011, С. 345–55
13. Toffler, Alvin. *The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow*, Random House Publishing Group, 1981 – 537 p
14. *Understanding Xi's quotes on building a community with a shared future for mankind*. <https://english.news.cn/20230323/6d411c2465664137a7ad8e45ac0de8da/c.htm/>
15. Wallerstein (1995), *After Liberalism*, Publisher New Press, NY

Попков В. В., Фуад Хамід. Концепція "Вічного миру" як предмет світ-системного аналізу та китайська точка зору

Автори статті відштовхуються від відомого трактату І. Канта про «вічний мир». Така пильна увага до цієї проблематики цілком зрозуміла. Російсько-українська війна, що розгорілася в центрі Європи, остаточно зруйнувала надію людства на можливість збереження міцного миру. Автори критикують кантівську аргументацію про «природне» просування світової історії до «вічного миру» і звертають увагу на те, що в різні епохи були різні спроби встановлення миру на досить великих геополітичних просторах. Це відбувалося шляхом встановлення певних світових порядків. Світові порядки могли бути встановлені у формі імперій або інших системних об'єднань, але з обов'язковою наявністю внутрішньосистемного ядра, політичного гегемона.

У цьому плані аналізується історичний досвід світопорядків, починаючи від Олександра Македонського до поточних подій. У цьому контексті розглядається китайська доктрина «світової спільноти єдиної долі» та глобальні перспективи із цим пов'язані. У статті висловлюється припущення, що найбільш підходящим базисом для сталого миру є:

- політична гегемонія держави, здатної нести всю повноту відповідальності за контрольовані ним території та народи, та готової справедливо та ефективно використовувати свій вплив з метою недопущення воєн;
- наявність відповідного політико-правового та культурного контенту, здатного мотивувати етноси на взаємодію та взаєморозуміння (на зразок єдиного давньоримського загальноімперського права, громадянства та єдиної мови для всіх етносів, що населяють імперію);

– повна неприпустимість поділу світу на «цивілізований» та «інший». У битві за світову гегемонію може перемогти той лідер, який усвідомлює це та побудує своє домінування на поліцивілізаційній та мультикультурній основі;

– перехід від однієї світ-системи до іншої, що відбувається на наших очах, може бути визначений як перехід від одного типу інклюзивності, (заснованої на принципі «вертикальної проекції» правил і цінностей гегемона на весь інший світ), до іншого типу інклюзивності (заснованої на принципі «патрунування» без диктату при забезпеченні рівноправної «горизонтальної» співпраці всіх без винятку суб'єктів політичного процесу). Такий тип інклюзивності та такий світопорядок можуть стати основою того самого світу, про який колись говорив Кант.

Ключові слова: Кант, мир, світ-система, світовий порядок, імперія, гегемон, політичний процес, політична система, культура, цивілізація.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.21

УДК 94(73:430):327"1981/1989"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-1524-9915>

Войтович О. І., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

АМЕРИКАНО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ (1981–1989 рр.)

Розглядаються відносини між США і ФРН на етапі різкого загострення „холодної війни” початку 80-х та її поступового завершення з кінця 80-х років. Метою статті є дослідження американо-західнонімецьких відносин у 1981–1989 рр. та їх впливу на міжнародні відносини. При цьому автором вирішувалось завдання: дати оцінку двостороннім відносинам крізь призму аналізу міжнародних відносин в умовах „холодної війни”, покладаючись, в першу чергу, на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження та на аналіз монографічних видань. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдання було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об’єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Двосторонні відносини у період діяльності президента Р. Рейгана і канцлерів Г. Шмідта та Г. Коля були досить активними. В умовах загострення американо-радянського протистояння (відповідальність за яке американська сторона поклала на радянську) Західна Німеччина, яка традиційно проводила проамериканську політику, була однією з країн, де Сполучені Штати планували розмістити новий тип ядерних ракет середнього радіусу дії. Однак на заваді цього став масштабний антивоєнний рух у країні. Стосунки між правим республіканцем Р. Рейганом і соціал-демократом Г. Шмідтом, які розвивались суперечливо, ускладнились. Новий імпульс двосторонні відносини отримали після утворення у ФРН правоцентристського уряду на чолі з канцлером Г. Коелем, якому у Вашингтоні віддавали абсолютну перевагу у порівнянні з його попередником. Програма розгортання ракет була виконана Сполученими Штатами у повному обсязі, що на думку західних політиків примусило радянське керівництво сісти за стіл переговорів, які в результаті призвели до розрядки міжнародної напруженості.

Ключові слова: американо-німецькі відносини, „подвійне рішення” НАТО, розгортання ракет, антивоєнні демонстрації, політика роззброєння.

Вступ. Відносини між Сполученими Штатами і ФРН були актуальними з самого початку утворення Федеративної Республіки. В умовах „холодної війни” вона розглядалась у Вашингтоні як передній край Північноатлантичного альянсу (НАТО) у протистоянні країнам Організації Варшавського Договору (ОВД). Актуальності додавав і той факт, що Сполучені Штати, як одна із країн-переможниць у Другій світовій війні, несла відповідальність за остаточне післявоєнне мирне врегулювання, а отже і за розв’язання німецького питання. Для політиків у Бонні це мало велике значення, оскільки об’єднання НДР і ФРН розглядалось ними лише на умовах останньої, а запорукою успішності такого підходу могла бути лише Америка.

Метою статті є дослідження американо-західнонімецьких відносин у 1981–1989 рр. та їхнього впливу на міжнародні відносини. При цьому автором вирішувалось **завдання:** дати оцінку двостороннім відносинам крізь призму аналізу міжнародних відносин в умовах „холодної війни”, покладаючись, в першу чергу, на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження та на аналіз монографічних видань.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдання було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об’єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. Американо-західнонімецькі відносини з другої половини 70-х років тісно пов’язанні з особою канцлера від СДПН Г. Шмідта – атлантиста, який відстоював нерозривні зв’язки із Заходом (разом з В. Жискар д’Естеном був палким прихильником об’єднання Європи [4, р. 612]), підтримував сильну оборону і був відданий Атлантичному альянсу [4, р. 611], [8, s. 251]. Він розглядав співробітництво зі Сполученими Штатами як необхідне з політичних та моральних причин і вважав, що занадто багато залежить від Америки, щоб піддавати сумніву її здатність вирішувати свої

проблеми [4, р. 613–614]. (З цього приводу французи презирливо називали ФРН „протекторатом США” [4, р. 619].) „Перебуваючи при владі, – писав Г. Кіссінджер, – Шмідт був оплотом тісних атлантичних зв’язків, і вільні народи багато у чому зобов’язані його суттєвому й моральному внеску” [4, р. 614]. До нього прихильно ставився президент країни Р. фон Вайцеккер [8, s. 210], а майбутній канцлер об’єднаної Німеччини Г. Шредер згадуватиме, що Г. Шмідт зачарував його і в першу чергу яскравою риторикою [10].

Погляди канцлера поділяв міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер, який ще у 1971 р. заявив, що „свобода Федеративної Республіки залежить від дружби Сполучених Штатів” [3, s. 113]. Якості міністра закордонних справ доповнювали власні якості канцлера: підхід Шмідта був концептуальним, Геншера – тактичним; Шмідт був вдумливою людиною, Геншер надзвичайно практичним [4, р. 614]. Г. Кіссінджер, який познайомився з Геншером у червні 1974 р., писав про нього: „Його опанування зовнішньою політикою зростало з вражаючою швидкістю. Після того, як я залишив свою посаду, він перетворився у домінуючого міністра закордонних справ у Європі, частково завдяки могутності Німеччини, але також значною мірою завдяки власним здібностям” [4, р. 615]. Дж. Мейджор вважатиме Геншера „досвідченим міністром закордонних справ” [7, р. 533].

У канцлера були чудові відносини з американським президентом Дж. Фордом. „Поки Форд був при владі, – згадував Кіссінджер, – Шмідт ніколи не упускав можливості продемонструвати свою довіру Сполученим Штатам” [4, р. 614]. Але зіткнення Шмідта з наступником Форда – Дж. Картером згодом розгнівали його такою мірою, що він порушив своє власне правило ніколи не піддавати сумніву здатність Америки вирішувати свої проблеми і став все більш критично ставитись до американської політики та інститутів [4, р. 614]. Однією з причин такої метаморфози були напружені відносини між Г. Шмідтом і помічником президента з національної безпеки Зб. Бжезинським [2, р. 322].

Варто зазначити, що результати діяльності Дж. Картера, направленої на боротьбу з інфляцією, безробіттям та економічною стагнацією – тим, що президент разом назвав „кризою довіри” і „хворобою духу нації”, критикувались внутрішньою республіканською опозицією: Картер-президент не виконав того, що обіцяв Картер-кандидат і наприкінці свого перебування при владі звалив провал своєї адміністрації на країну [6, р. 192]. Республіканець Дж. Буш підвів такий підсумок діяльності президента-демократа Дж. Картера: країна переживала поств’єтнамський синдром, внутрішня економіка вийшла з-під контролю і не вистачало визначеності у зовнішній політиці [6, р. 195].

Питання про безпеку на той час було одним із актуальних в американо-західнонімецьких відносинах. Р. Рейган згадував, що всі роки США були попереду СРСР в області ядерного озброєння, „але наприкінці 70-х років” СРСР наздогнав і перегнав США, особливо у створенні важких МБР [9, р. 294–295]. На думку шведського дипломата Г. Лільєгрена (на Заході багато хто так вважав) з часів Карибської кризи „СРСР під прикриттям полеміки про мир та розрядку прагнув довести свої ядерні сили до рівня американських”, а метою було „підірвати довіру Західної Європи до американської ядерної гарантії” [1, с. 128]. Г.-Д. Хойманн писав, що розгортаючи ракети СС-20, Радянський Союз намагався розколоти НАТО і політично шантажувати членів альянсу, але вони не піддалися [3, s. 114]. Влітку 1979 р. Г. Шмідт запропонував радянському главі уряду О.М. Косигіну не розгортати більше СС-20, ніж було ракет середнього радіусу дії СС-4 і СС-5, а ще краще – розгорнути менше, оскільки нові ракети більш сучасні і з боеголовками РГЧ-ін. Пропозиція не була прийнята. Розгортання ракет викликало різку реакцію з боку західних німців. Колишній канцлер В. Брандт вважав, що „Радянський Союз, розмістивши свої ракети з трьома боеголовками і радіусом дії до п’яти тисяч кілометрів”, досяг „загрозливої межі надмірного озброєння” [2, р. 320]. В результаті ФРН „висунула в рамках НАТО ініціативу про розміщення американських ракет „Першинг”” [1, с. 128]. Дж. Картер пообіцяв розгорнути „Першинг-ІІ” і крилаті ракети у Європі [9, р. 295], а 12 грудня 1979 р. було прийнято відповідне рішення НАТО [12, р. 243], так зване „подвійне рішення” [2, р. 326]. Однак, за словами В. Брандта, „у 1979 році Гельмут Шмідт боровся не тільки за концепцію „подвійного рішення”, „він віддавав також належне важливим проміжним результатам політики розрядки” [2, р. 330]. Американців, наприклад, хвилювало ставлення канцлера щодо рішення про реалізацію програми модернізації британського ядерного озброєння „Трайдент” [12, р. 245]. А у листопаді 1981 р. Шмідт запропонував Л.І. Брежневу припинити подальше розгортання ракет СС-20 (на той час було розгорнуто близько 100 ракет по 3 боеголовки на кожній) і скоротити приблизно стільки ж боеголовок на СС-4 і СС-5. Канцлер був переконаний, що у такому разі країни НАТО відмовляться від розгортання американських ракет у Європі.

Відносини між Г. Шмідтом і Р. Рейганом розвивались суперечливо. Республіканська адміністрація Рейгана, оточення якого складали „яструби” [2, р. 365–366], у зовнішній політиці виходила з того, що США можуть і повинні відновити своє домінуюче положення на глобальному рівні, бо американці „самі моральні і благородні люди” [9, р. 296]. Сам президент, який ще у 1964 р. заявив у своїй передвиборчій промові, що „Америка представляє собою останню надію людей на Землі” [6, р. 195], мотивував свою політику тим, що його країна наприкінці 70-х років „зрелась своєї історичної ролі духовного лідера вільного світу й основного захисника демократії”. „Наша рішучість ослабла, – продовжував він, – а разом з нею – й почуття обов’язку захищати цінності, які нам такі дорогі” [9, р. 266]. Його доповнював віце-президент Дж. Буш. „Мене нудить кожного разу, – писав він, – коли чую, як люди вибачаються за Америку. Я втомився від цього” [6, р. 196].

На початку 1981 р. канцлер відвідав США і разом з американським президентом обговорив економічні проблеми та питання про контроль над озброєннями [8, s. 207]. М. Тетчер писала, що „Німеччина вороже ставилась до економічної лінії президента Рейгана й не довіряла його риториці у висловлюваннях з питань оборони й контролю над збройними силами” [12, р. 251–252]. Влітку того ж року на нараді „великої сімки” у Оттаві, на якій обговорювалось скрутне становище економіки західних країн, Р. Рейган запропонував консервативні підходи щодо його подолання. За його словами, „особливо був похмурих соціаліст Шмідт” [9, р. 350]. Наприкінці року Шмідт рішуче відхилив наполегливі спроби Рейгана переконати його підтримати американські санкції проти СРСР і ПНР після введення там 13 грудня 1981 р. військового стану [8, s. 217]. За словами Тетчер, „німці неохоче погоджувались з необхідністю впроваджувати які-небудь заходи щодо польського уряду” [12, р. 254]. Канцлер знав, що навіть американські ЗМІ згадують його не дуже добре [8, s. 217] і все більше розчаровувався у Сполучених Штатах [4, р. 613].

Р. Рейган з незадоволенням згадував позицію європейських союзників у політиці санкцій проти Польщі, яка за його словами, була малоєфективною та „викликала тимчасову і зараз майже забуту напругу серед західних країн” і писав: „ми продовжували посилювати санкції самостійно” [9, р. 551]. Протягом 1982 р. він малоуспішно намагався переконати європейських союзників заборонити надання кредитів СРСР і приєднатись до Сполучених Штатів в інших санкціях, направлених на будівництво транссибірського газопроводу [9, р. 558].

У листопаді 1981 р., з метою зменшити ризик ядерної війни, Рейган виступив з ініціативою „нульового” або „подвійного нульового варіанту”, закликавши Радянський Союз, який „розгортає нові мобільні ракет „СС-20” з трьома боєголовками”, разом з Америкою знищити усі види ядерних озброєнь середнього і малого радіусу дії у Європі [9, р. 293, 295]. (При цьому він не бажав брати до уваги ядерний потенціал союзників США – Великобританії і Франції, які виступали проти того, щоб їхня ядерна зброя обговорювалась на переговорах, а Тетчер „аргументовано” переконала в цьому президента [12, р. 323], [11, s. 348].) У разі згоди радянської сторони, продовжував Рейган, „ми відмовимось від плану розгортання „Першинг-ІІ” і крилатих ракет. Тоді у Європі не залишиться ядерної зброї РСМД” [9, р. 296]. Пропозицію глави американської держави підтримав Г. Шмідт.

Відносини між опозиційним лідером Г. Кодем і Р. Рейганом, навпаки, розвивались динамічно. (Ще у середині 70-х років, на відміну від канцлера Шмідта, який завжди говорив про Рейгана ледь скриваючи неприязнь, Коль був далекоглядним: розстелив червону доріжку перед губернатором Каліфорнії Рейганом, коли той відвідав ФРН [11, s. 261].) На початку 1981 р. лідер ХДС (на відміну від лідерів СДПН та ВДП) демонстративно шукав солідарності з адміністрацією правого республіканця Рейгана і підштовхував свою партію на бік президента [11, s. 260]. Коль вважав, що безпека ФРН і Західного Берліну нерозривно пов’язана з партнерством із США. У Вашингтоні це відповідало переоцінці уряду Шмідта. Сумніви у лідерстві канцлера зростали. Першу велику мирну демонстрацію за участю 300 тис. чоловік 10 жовтня 1981 р. у боннському Хофгартені проти запланованого розгортання американських крилатих ракет і „Першинг-ІІ” у відповідності до „подвійного рішення” НАТО і попередні безпорядки під час візиту до Західного Берліну держсекретаря А. Хейга у Сполучених Штатах сприйняли як попередження про те, що до сих пір надійний союзник, ФРН, може рухнути [11, s. 261]. 22 жовтня у Бонні, Західному Берліні, Гамбурзі і поблизу Штутгарту у мирних демонстраціях взяли участь 1,3 млн. чоловік [3, s. 116]. У червні 1982 р., протестуючи проти розгортання ракет, біля 350 тис. демонстрантів зібрались у Бонні, де за участю Р. Рейгана проходила зустріч „великої сімки” [11, s. 276].

Американський президент після наради „великої сімки” виступив перед бундестагом, де висловив думку, що „у ядерній війні не може бути переможців”; звинуватив СРСР в експансіонізмі [9, р. 554]. У свою чергу проурядова більшість депутатів звинуватила Рейгана у тому, що він хоче роздути

пожежу війни. В. Брандт згадував: „На початку 80-х років ми пережили у Федеративній Республіці найбільші за весь післявоєнний період демонстрації протесту проти гонки озброєнь” [2, р. 320]. Рейган був обурений тим, що тепер, коли він став президентом і американські ракети середнього радіусу дії готувались до відправлення у Західну Європу, „у деяких європейських лідерів з’явився сумнів щодо цієї політики”, а сотні тисяч європейців, „під впливом радянської пропаганди вийшли на вулиці з протестами проти планів розміщення” додаткової ядерної зброї, „висуваючи той доказ, що через її присутність ядерні війни будуть вестись у Європі” [9, р. 295].

Візит „надійного атлантиста” Г. Коля у США у середині жовтня 1981 р. став одним із важливих етапів його політичної кар’єри [11, s. 261]. Коль зустрівся з президентом Рейганом, віце-президентом Бушем, держсекретарем Хейгом і спеціалістом-переговорником з ракетно-ядерного озброєння Нітце; вів розмову про НАТО та ЄЕС як про найбільш пріоритетні для ФРН; дистанціювався від руху за мир і позиціонував себе й ХДС як саму проамериканську силу у ФРН [11, s. 262]. Р. Рейган згадував: „Гельмут Коль сказав мені, що методи радянської пропаганди стають дедалі все більш витонченими й ефективними, переконуючи європейців у тому, що Сполучені Штати – це мілітаристськи налаштована країна, яка прагне крові” [9, р. 295–296]. З того часу Г. Коль розглядав у Білому домі як серйозна альтернатива Г. Шмідту, який „коливався”. Це розумів і партнер канцлера по урядовій коаліції лідер ВДП Г.-Д. Геншер [11, s. 263].

У 1982 р. Г. Шмідт прийняв рішення про розміщення ракет на території країни, тому що вважав це своїм обов’язком перед Заходом. Більшість його партії – СДПН вступила з ним у конфлікт [11, s. 329], що й стало безпосередньою причиною його падіння [4, р. 613]. Такої ж думки був і Г. Коль [5, s. 311]. Г.-Д. Геншер вважав, що те, що Шмідту не вдалось провести „подвійне рішення” НАТО у своїй партії було його трагедією [3, s. 113]. Про Шмідта Кіссінджер потім напише: „Він керував справами своєї країни з розумом, умінням і навіть чуттям. Але йому не дано було повторити драму Брандта або здійснити втілене Колам. Шмідту судилося стати перехідною фігурою між минулим Німеччини, як окупованої й розділеної країни та її майбутнім, як сильної європейської нації” [4, р. 610]. На думку Кіссінджера Геншер дуже точно визначив час, коли вийти з урядової коаліції з СДПН і приєднатися до ХДС/ХСС. Він був майстром тактики [4, р. 616].

Канцлером нового коаліційного уряду 1 жовтня 1982 року став Г. Коль. У заяві уряду від 13 жовтня він підтримав „подвійне рішення” НАТО, а Геншер переконав не сходити з цього курсу [3, s. 113]. Про його виконання у повному обсязі вже у перші тижні Коль доповідав Парижу, Вашингтону і Лондону [11, s. 346]. М. Тетчер писала, що західнонімецьке керівництво прагнуло запобігти „розлученню” між „Америкою й європейськими крилами НАТО” [12, р. 268]. А потім Коль відправився з візитом до Сполучених Штатів. „Це буде наша п’ята зустріч, – писав Р. Рейган 15 листопада 1982 р., – але тепер він канцлер Федеративної Республіки Німеччини. ...Наша зустріч була дружньою. Він пряма протилежність свого попередника, дуже доброзичливий і відкритий. ...Ми багато в чому сходимося, і думаю, у нас склались прекрасні взаємовідносини” [9, р. 560]. На думку президента Коль поділяв його підходи щодо розширення економічних свобод, що призвели до „економічного дива” вже у 1983 р. [9, р. 350–351]. Однак канцлер критикував англосаксонську економічну модель, хоча публічно не коментував президента Рейгана; вважав, що його політика дефіцитного бюджету зовсім руйнівна. Він переконався у тому, що, не торкаючись права власності, краще поліпшувати державу загального благополуччя за допомогою додаткових послуг [11, s. 334].

На початку 1983 р. Г. Коль писав М. Тетчер, що Р. Рейган справив на нього сприятливе враження, як людина „з дуже жорсткою системою координат”, не інтелектуал, „дуже надійний, дуже американський, з деякою наївністю, для деяких європейців, можливо, незрозумілий в деяких відносинах”; порівнює його з Труменом і переконаний, що Рейган піклується про мир й розрядку [11, s. 347].

Канцлер вважав, що більшої легітимності уряду у питанні щодо розміщення американських ракет, в умовах руху за мир, який мобілізував значну кількість населення проти їхнього розгортання, надасть перемога ХДС/ХСС на федеральних виборах, які потрібно провести якомога швидше. „Особисто я був рушійною силою”, – згадував він [5, s. 310]. Про поразку свого попередника Г. Коль писав: „Гельмут Шмідт програв тому, що його власна партія не хотіла йти за ним у його правильному рішенні про подвійне рішення НАТО як відповіді на нарощування радянських озброєнь” [5, s. 311]. Варто зазначити, що в лавах урядових консервативних партій багато хто не поділяв точку зору канцлера на проведення, разом з американцями, оборонної політики. „Противники подвійного рішення, – згадував Коль, – піддали критиці мою політику, особливо політику щодо НАТО і американців, і попередили про третю світову війну у разі розміщення ракет” [5, s. 311].

На виборах у бундестаг, які відбулись 6 березня 1983 р. ХДС/ХСС отримала 48,8% голосів виборців, СДПН – 38,2% [11, s. 325]. Новий уряд ХДС/ХСС – ВДП на чолі з Г. Колем, попри антивоєнні демонстрації, був серйозно налаштований на реалізацію „подвійного рішення” НАТО [3, s. 116]. Однак діяльність канцлера, який мав, за словами Г. Шредера, „інстинктивне чуття” [10], в середині країни не мала такої одноставної підтримки як після об’єднання країни. Навіть після парламентських виборів рейтинг ХДС був вищим, аніж самого Г. Коля. За популярністю він поступався Г. Шмідту і тривалий час не міг вийти із тіні „свого лихого попередника” [11, s. 329].

На зустрічі „великої сімки” у Вільямсбурзі у травні 1983 р. Коль висловився за розгортання американських ракет у Європі [9, p. 353]. Уряд Західної Німеччини аргументував свій намір також тим, що їх розгортають Нідерланди, Бельгія і Італія. І якщо Боннська республіка відмовиться, на чому наполягає СДПН, то вона залишиться в ізоляції [11, s. 348].

Біограф канцлера Г.-П. Шварц зазначав, що у ФРН, через бажання уряду розгорнути ракети, акції протесту були настільки масштабні, що країна перебувала в умовах подібним громадянській війні [11, s. 348]. Вашингтон, стурбований цим, у червні 1983 р. направив у Бонн Дж. Буша, який на власні очі спостерігав багатотисячні демонстрації за мир у землі Північний Рейн-Вестфалія [11, s. 349]. Г. Коль відчував американське незадоволення; злився на прем’єр-міністра землі соціал-демократа Й. Рау і запевняв Буша, що буде дотримуватись графіку можливого розгортання „Першинг-II” [11, s. 350]. Тоді ж Буш і Коль були заблоковані протестуючими у підземній автостоянці [11, s. 506]. Той червень „я пам’ятаю й досі, – писав Г. Коль у травні 1999 р. – Антиамериканські демонстрації під час візиту віце-президента Джорджа Буша ніколи не будуть забуті. Джордж Буш теж ніколи не забував цей досвід” [5, s. 71]. З червня 1983 р. між Кодем і Бушем зав’язались тісні стосунки. Віце-президент, а потім президент Дж. Буш вважав канцлера вищою адресою у Європі [11, s. 352].

1 вересня 1983 р. у радянському повітряному просторі військами ППО був збитий корейський авіалайнер. Цей інцидент президент Рейган (його країна „знову набула сили духу й військової могутності”, „знаходилась у самому вигідному за два десятиліття становищі” і могла „розмовляти з росіянами з позиції сили”), розглядав як додатковий аргумент на користь розміщення ракет у Європі, а парламенти Великобританії, Італії й Західної Німеччини ще раз підтвердили свої наміри їх розмістити [9, p. 586–587]. Але антивоєнні настрої населення турбували політиків. Опозиційна СДПН закликала ввести мораторій на модернізацію до тих пір, поки є можливим успіх на переговорах з СРСР у Женеві [11, s. 347]. М. Тетчер писала, що у жовтні того ж року „у канцлера Коля, як і у мене, викликало тривогу те, як вплинуть американські дії на громадську думку у Європі в рамках підготовки до розгортання крилатих ракет і ракет „Першинг” [12, p. 335].

22 листопада 1983 р. бундестаг, оточений тисячами демонстрантів, нарешті ухвалив розгортання шляхом голосування: „за” 286 від ХДС/ХСС, „проти” 226 і 39 депутатів утримались [11, s. 351]. Жорстко примусивши власну партію й коаліцію провести рішення про переозброєння, канцлер довів свою непохитність щодо Сполучених Штатів. Президент Рейган, який з самого початку високо ставив його, більше не бажав ні в чому йому відмовляти. На початку травня 1985 р. він перебував з візитом у ФРН, де відвідав колишній нацистський концтабір Берген-Бельзен (суперники Коля пропонували Дахау) і військове кладовище у Бітбурзі, де серед 2 тисяч похованих було 48 солдатів СС [9, p. 376, 382], [11, s. 29, 352]. Геншер не розумів навіщо Рейгану потрібно було відвідувати це кладовище. Громадська думка була категорично проти. Держсекретар Дж. Шульц вважав, що цього не варто було робити і попереджав Рейгана, що „Бідбург – це катастрофа”. Але президенту подзвонив канцлер і запросив його, заявивши, що його, Коля, політична виживаність залежить від цього відвідування [3, s. 56]. „Я ніколи не шкодував про те, що не відмовився від поїздки у Бітбург”, – згадував потім Рейган [9, p. 384]. Варто додати, що Коль намагався акцентувати увагу на примиренні; вважав, що успіхи ФРН дають право заглядати провину німців за жорстокість у війні і потрапляв у неприємну ситуацію, бо Західні країни нагадували про жахи Другої світової [11, s. 376].

Розміщенням ракет Г. Коль довів свою прихильність до НАТО, сталість лінії у відносинах з альянсом. Англосаксонські союзники вважали Коля політиком, здатним справитись з пацифістським рухом у країні. Не скупилась на похвалу на його адресу і „залізна леді” (канцлер знав, що прем’єр-міністра цінує Рейган [11, s. 360]), хоча її ставлення до німців залишалось суперечливим. Однією з причини було те, що з кінця 1982 р. США будували свою континентальну політику, спираючись не тільки на Великобританію (яку не бажали мати у якості 51-го штату [7, p. 578]), а й на ФРН. За свідченням Дж. Мейджора, висловлювання Тетчер про німців у вузькому колі були прямими: „ніколи не довіряйте німцям”, а дві світові війни, на її думку, довели, що країна

інстинктивно була експансіоністською [7, р. 175]. Вона виступатиме проти об'єднання Німеччини [12, р. 796], [7, р. 155]. Між двома країнами існували серйозні розбіжності через соціальну політику в ЄС [7, р. 122]. Г. Коль, який дуже добре розумів важливість Британії для Європи, як однієї з чотирьох великих економік, був ображений таким стосунками з М. Тетчер [7, р. 580]. Дж. Мейджор критикував її за поєднання проникливого політичного розрахунку й емоціональної реакції, що призводило до вироблення політики на два кроки уперед і один назад [7, р. 154], за відносини з Колем, які не сприяли британським інтересам у Європі [7, р. 579].

Конференція „великої сімки” у Вільямсбурзі у травні 1983 р. „символізувала повернення індустріальних демократій під англосаксонське керівництво” [11, s. 477]. Хоча, як зазначалось вище, Г. Коль критикував англосаксонську економічну модель, зокрема за дефіцит американського федерального бюджету, який на кінець 1986 фінансового року досяг гігантських розмірів (221,2 млрд. дол. – О.В.) [11, s. 334]. Канцлер не був особливо переконаний в „стратегічній оборонній ініціативі” (СОІ), але приймав те, що вона в довгостроковій перспективі повинна покласти СРСР мат [11, s. 442]. Міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер не вважав цю програму потрібною: ні безпеки, ні економічної вигоди від неї ФРН не отримувала [3, s. 56]. Разом з тим, Федеративна Республіка завжди наполягала на особливих запевненнях з боку Сполучених Штатів у її захисті перед „загрозою радянського вторгнення” і від Франції „проти політичної ізоляції у Європі” [4, р. 612].

У другій половині 80-х років почалось оздоровлення міжнародних відносин. Г.-П. Шварц пов'язував початок політики роззброєння з нібито скептичним ставленням Р. Рейгана до стратегії ядерного стримування двох наддержав. Загроза взаємного знищення, писав він, дисонувала зі здоровим глуздом президента, який мріяв про мир без ядерної зброї. У 1985 р. Рейган переконався, що до такого миру може призвести подвійна стратегія: з одного боку, розвиток СОІ, а з іншого, переговори з СРСР про взаємне скорочення потенціалу ядерної зброї [11, s. 442]. Г.-Д. Хойманн вважав, що на М.С. Горбачова великий вплив мала катастрофа на ЧАЕС, звідси його бажання відмовитись від ядерної зброї у чому його підтримав Р. Рейган [3, s. 189]. На думку Г. Лільєгрена, починаючи з березня 1985 р., керівництво у Москві було зацікавлене у новій східнонімецькій політиці щодо Західної Німеччини. „Головною метою Радянського Союзу, – писав він, – було заручитися підтримкою НДР, щоб усунути ракети середнього радіусу дії з території Західної Німеччини”, які, з урахуванням короткого часу їхнього підльоту, розглядалися як стратегічні [1, с. 127–128]. Точки зору на початок розрядки цим не вичерпуються. Важливо те, що розпочався радянсько-американський діалог з питань роззброєння на самому вищому рівні.

Після радянсько-американської зустрічі у Женеві у листопаді 1985 р. в центрі уваги Г. Коля були проблеми безпеки ФРН. Він був стурбований тим, що якщо НАТО ліквідує усі ракети середньої дальності без паралельного зміцнення звичайних збройних сил альянсу, то Західна Німеччина буде дуже вразливою для вторгнення з боку країн Варшавського договору. Єдиним засобом ядерного стримування залишаться ракети з дальністю дії менше п'ятисот кілометрів. Але у разі їхнього використання, через свою малу дальність дії, вони неминуче спричинять шкоду німцям по обидві сторони кордону, тому він запропонував ліквідувати й ці ракети. Категорично проти цього виступила М. Тетчер [12, р. 771], а Р. Рейган тоді підтримав канцлера [9, р. 685–686].

Американо-західнонімецькі відносини у другій половині 80-х років певною мірою були пов'язані з питаннями роззброєння. Радянсько-американська зустріч у Рейк'явіку у жовтні 1986 р. не досягла успіхів через СОІ [3, s. 189]. Американський президент, бажаючи відвести від себе критику, перейшов у наступ. У червні 1987 р. Рейган виступив з промовою перед Бранденбурзькими воротами (Західний Берлін), у якій закликав: „Пане, Горбачов, зруйнують цю стіну” [9, р. 683], [11, s. 472]. Однак переговори з роззброєння продовжувались. Атлантист Г. Коль як і раніше віддавав першочергове значення дружбі, партнерству та союзу з США, які забезпечують ядерною парасолькою безпеку ФРН. На його думку СРСР дуже озброєний і готовий напасти, тому він повинен зробити все, щоб зберегти американську ядерну парасольку у недоторканості [11, s. 424, 442, 449]. Іншими словами, питання про західнонімецькі ракети „Першинг-ІА” не може бути предметом переговорів. Але у серпні 1987 р. на конференції у Женеві міністр закордонних справ СРСР Е.А. Шеварднадзе чітко заявив, що ФРН не має ні юридичного, ні морального права на володіння ядерною зброєю. Сполучені Штати, Великобританія і Франція очікують відмови канцлера від „Першинг-ІА” [11, s. 448]. 27 серпня 1987 р. Г. Коль нарешті погодився на їх демонтаж разом з остаточною ліквідацією усіх радянських і американських ракет середньої та малої дальності [3, s. 191].

Радянсько-американський Договір РСМД від 8 грудня 1987 р. передбачав знищення ракет з радіусом дії 500–5500 км (Першинг-ІІ, СС-20). На думку Г.-Й. Ноака – це ніщо інше, як „нульове

рішення», яке відповідало ідеалу „батьків” „подвійного рішення” НАТО, для розробки й реалізації якого жодний політик у альянсі не кинувся в ополонку так, як канцлер соціал-демократ Г. Шмідт [8, s. 251–252]. Однак, справедливо зазначав В. Брандт, на вироблення і підписання договору боннський уряд і брюссельська сесія НАТО вплинули мало [3, p. 322].

Г. Коль, погодившись з „подвійним нулем”, упередив розбіжності з США. Але його насправді непокоїло знищення ракет, з розгортанням яких восени 1983 р., він зв’язав своє політичне існування. Про це він з гіркотою говорив Дж. Бушу, коли той наприкінці вересня 1987 р. відвідав канцлера у Бонні [11, s. 449]. Восени 1988 р. канцлер вважав, що СРСР озброюється і був готовий підтримати модернізацію ракет „Ленс” дальність польоту яких збільшилась би зі 125 км до понад 600 км (що було б порушенням Договору РСМД). Проти виступив його міністр закордонних справ, який був більше відкритий до радянських пропозицій. До того ж Г.-Д. Геншер ще влітку 1988 р. зрозумів, що у Східній Європі неминучі кардинальні зміни, тому розглядав модернізацію як анахронізм і запропонував у НАТО її відстрочити [3, s. 191–192].

Після підписання договору між Рейганом і Кодем почались труднощі. Канцлер був зацікавлений у перемозі Дж. Буша в кампанії президентських виборів 1988 року, який критично ставився до політики розбродження свого президента. Дж. Шульца порівнювали з держсекретарем Е. Стетініусом, який йшов на поступки у Ялті 1945 року [11, s. 450]. Г. Коль зробив ставку на Дж. Буша і Дж. Бейкера.

Висновки. Завершення розрядки і різке загострення „холодної війни” на початку 80-х років вивело відносини між США і Західною Німеччиною на високий рівень співробітництва у воєнно-політичній сфері. ФРН стала ключовим континентальним партнером Сполучених Штатів у протистоянні Схід–Захід, НАТО–ОВД, що матеріалізувалось у розгортанні американських ядерних ракет нового типу у Західній Європі. Разом з тим на двосторонні політичні відносини впливали внутрішні й зовнішні фактори. Активний антивоєнний рух у Європі і зокрема у ФРН, призвів не тільки до зміни правлячої коаліції в країні, а й певною мірою до зміни політичної атмосфери у світі. Почався діалог між двома ядерними наддержавами, який згодом вилився у розрядку міжнародної напруженості. Створювались умови для розв’язання німецького питання.

Бібліографічний список:

1. Лільєгрєн Г. Від Таллінна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата / пер. з англ. А. Тарашук. Київ: Темпора, 2010. 352 с.
2. Brandt W. My Life in Politics. New York: Viking Penguin, 1992. xxvi, 498 p.
URL: <https://archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 5.09.2023)
3. Heumann H.-D. Hans-Dietrich Genscher: Die Biographie. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2012. 346 s.
4. Kissinger H. Years of Renewal. New York: Simon & Schuster, 1999. 1151 p.
5. Kohl H. Mein Tagebuch. 1998–2000. München: Droemer, 2000. 352 s.
6. Looking Forward. An autobiography / by George Bush with Victor Gold. New York: Doubleday, 1987. xii, 270 p.
URL: <https://archive.org/details/lookingforward00bush> (Дата звернення: 4.09.2023)
7. Major J. The Autobiography. New York: HarperCollins Publishers, 1999. xxiii, 774 p.
8. Noack H.-J. Helmut Schmidt. Die Biographie. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2008. 318 s.
9. Reagan R. An American Life. New York: Simon & Schuster, Threshold Editions, 1990. 748 p.
URL: https://archive.org/details/americanlife0000reag_l4m7/page/748/mode/2up?view=theater
(Дата звернення: 10.09.2023)
10. Schröder G. Mein Leben in der Politik. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature 2013, 22 July. 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)
11. Schwarz H.-P. Helmut Kohl. Eine politische Biographie. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. 1052 s.
12. Thatcher M. The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, 1993. xiv, 914 p.

References:

1. Liljehgren, Gh. (2010). Vid Tallinna do Turechchyny. Memuary shveda i dypломata / per. z anghl. A. Tarashhuk. [From Tallinn to Turkey – as a Swede and Diplomat] Kyjiv: Tempora, 352 s.
2. Brandt, W. (1992). My Life in Politics. New York: Viking Penguin, xxvi, 498 p.
URL: <https://archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 5.09.2023)
3. Heumann, H.-D. (2012). Hans-Dietrich Genscher: Die Biographie. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 346 s.
4. Kissinger, H. (1999). Years of Renewal. New York: Simon & Schuster, 1151 p.
5. Kohl, H. (2000). Mein Tagebuch. 1998–2000. München: Droemer, 352 s.
6. Looking Forward. An autobiography / by George Bush with Victor Gold. (1987). New York: Doubleday, xii, 270 p.
URL: <https://archive.org/details/lookingforward00bush> (Дата звернення: 4.09.2023)
7. Major, J. (1999). The Autobiography. New York: HarperCollins Publishers, xxiii, 774 p.
8. Noack, H.-J. (2008). Helmut Schmidt. Die Biographie. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 318 s.

9. Reagan, R. (1990). *An American Life*. New York: Simon & Schuster, Threshold Editions, 748 p. URL: https://archive.org/details/americanlife0000reag_l4m7/page/748/mode/2up?view=theater (Дата звернення: 10.09.2023)
10. Schröder, G. (2013, 22 July). *Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature, 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)
11. Schwarz, H.-P. (2012). *Helmut Kohl. Eine politische Biographie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 1052 s.
12. Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. London: HarperCollins Publishers, xiv, 914 p.

Voytovych O. I. *The American-German Relations (1981–1989)*

The American-German relations of the 1980s are analyzed. It was the period of the “cold war” aggravation in the early 80s and its gradual end in the late 80s. The article is aimed at the American-German relations in 1981–1989 research and their influence on the international relations. At the same time, the author solved the task: to give an assessment of bilateral relations through the prism of the analysis of international relations in the conditions of the “Cold War”, relying, first of all, on the analysis of memoir literature as a source of research and on the analysis of monographic publications. The comparative historical and system research methods were applied as they promote the impartial interpretation of the scientific development object. Bilateral relations during the period of activity of President R. Reagan and Chancellors G. Schmidt and G. Kohl were quite active. In the context of the escalation of the American-Soviet confrontation (for which the American side blamed the Soviets), West Germany, which traditionally pursued a pro-American policy, was one of the countries where the United States planned to deploy a new type of medium-range nuclear missiles. However, a large-scale anti-war movement in the country stood in the way of this. Relations between the right-wing Republican R. Reagan and the Social Democrat G. Schmidt, which had been developing contradictory, became complicated. Bilateral relations received a new impetus after the formation of a center-right government in Germany led by Chancellor H. Kohl, who was given absolute preference in Washington compared to his predecessor. The missile deployment program was carried out by the United States in full, which, according to Western politicians, forced the Soviet leadership to sit down at the negotiating table, which eventually led to a de-escalation of international tensions.

Keywords: *American-German relations, NATO’s “dual solution”, missile deployment, anti-war demonstrations, disarmament policy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.22

УДК 327.8 (510)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>

Голянич Б. В., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ВИКОРИСТАННЯ КИТАЄМ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ З ТОЧКИ ЗОРУ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

У статті розглянуто аспекти використання Китаєм «м'якої сили» та формування міжнародного іміджу з точки зору культурної дипломатії. Встановлено, що поняття «м'якої сили» у Китаї вперше було введено в 1993 році колишнім членом Політбюро КПК Ван Хуніном та підтримано сьогоднішнім лідером Китаю Сі Цзіньпіном.

Проаналізовано сутність культурної дипломатії як складової публічної дипломатії у контексті формування міжнародного іміджу Китаю. Культурна дипломатія як інструмент «м'якої сили» стає актуальним напрямком політики Китаю через необхідність ефективно вирішувати питання національної безпеки, формування позитивного міжнародного іміджу, стимулювання культурного та економічного розвитку.

Досліджено китайську модель культурної дипломатії, яка має популярність на міжнародному рівні та є привабливою як для розвинутих країн, так і для країн, які розвиваються. Китай має багаті культурні ресурси «м'якої сили» та виробив власний підхід до реалізації культурної дипломатії, акцентуючи насамперед на привабливості своєї культури, китайської їжі, традиційній китайській медицині, бойовому мистецтві та інше. У рамках «Одного поясу і одного шляху» Пекіном ініціюється проведення все більш нових інфраструктурних проєктів та культурних заходів. Для формування позитивного іміджу Китай активно використовує канали власних ЗМІ з метою залучення більшої аудиторії.

На основі використання історичного досвіду було визначено, що, на відміну від країн Заходу та США, культурна дипломатія Китаю розпочалася пізно і їй бракує досвіду. Китай будує систему дискурсу для культурної дипломатії Китаю, протистойть та спростовує навмисні зусилля Заходу дискредитувати експорт китайської культурної «м'якої сили».

Було визначено, що формування міжнародного іміджу Китаю залежить не лише від дослідження ресурсів культурної «м'якої сили», а й від того, як країна використовує та поширюватиме культурну «м'яку силу». Шляхом зміцнення діалогу та взаєморозуміння між цивілізаціями Китай може створити краще середовище міжнародної громадської думки для подальшого його відкриття для зовнішнього світу.

Ключові слова: Китай, США, м'яка сила, міжнародний імідж, зовнішня політика, культурна дипломатія.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному глобалізованому та інтегрованому світі репутація та позитивний імідж країни все більше цінується та привертає увагу міжнародної спільноти. Імідж країни пов'язаний не лише з міжнародними відносинами, а й впливає на національну економіку і конкурентноспроможність країни. Як наслідок, створення, просування та зміцнення національного іміджу все більше цінується різними країнами та розглядається як стратегія «м'якої сили» в непередбачуваному міжнародному середовищі.

Провідні країни світу надають великого значення культурній дипломатії та розглядають її як ефективний інструмент «м'якої сили» для захисту національних інтересів і підвищення міжнародного статусу.

За допомогою культурної дипломатії Китай у свою чергу активно формує міжнародний імідж із використанням «м'якої сили», яка є зовсім новим компонентом у китайській стратегії. Прийняття у 2003 році доктрини мирного піднесення Китаю та виникнення у 2004 році концепції «гармонійного світу» обумовили необхідність інституційного вдосконалення країни, її залучення до глобальної економічної інтеграції та мирного співіснування. Успішність та ефективність «м'якої сили» Китаю є об'єктом дискусій, що і визначає актуальність досліджуваного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина досліджень із цього напрямку здійснюється в країнах-лідерах, які формують геополітичну картину світу та є головними акторами на ній. Категорію «м'яка сила» вивчали Дж. Акшай, Р. Армідж, Зб. Бжезинський, Р. Кейган, Р. Кеохейн, Г. Кіссінджер, А. Коен, М. Кокс, М. Лібіцкі, С. Люкс, Дж. Меттерн, Дж. Най та інші.

Зокрема закордонні вчені, такі як Зб. Бжезинський, Р. Кейган, Р. Кеохейн, Г. Кіссінджер, вважають, що саме через «масову культуру» відбувається найбільший вплив «м'якої сили». Масова культура повинна мати розважальний характер, бути доступною та задовольняти потреби більшості суспільства.

В основу дослідження таких вчених як Л. Дорош, М. Яблонська, О. Мацькович, В. Кіктенко, Д. Коротков, О. Сенченко, А. Кравченко закладені передусім роботи, в яких аналізуються особливості застосування політики «м'якої сили» Китаєм на сучасному етапі його розвитку та відповідно до актуальних викликів формування його міжнародного іміджу.

Мета статті – визначення ролі «м'якої сили» в зміцненні Китаєм свого міжнародного становища та аналіз формування Китаєм міжнародного іміджу з точки зору культурної дипломатії.

Виклад основного матеріалу. У сучасному контексті глобалізації та інтеграції майже всі країни світу намагаються просувати імідж своєї країни, щоб завоювати визнання більшої кількості людей. Для досягнення цієї мети, на додаток до підтримки «жорсткої сили», такої як військова та економічна, країни часто використовують стратегії «м'якої сили», включаючи культурну дипломатію.

Аналітичні центри та політичні діячі в різних країнах світу висувають неоднакові погляди на культурну дипломатію. Культурна дипломатія може бути інструментом для розширення впливу та встановлення національного статусу, але вона також може сприяти економіці або вона може бути інструментом для досягнення розвитку та підкреслення власної національної присутності. Проте загалом різні концепції сходяться на тому, що культурна дипломатія – це дипломатична сфера, яка використовує культуру для просування іміджу країни, покращення її іміджу та цілісності, а також зміцнення взаєморозуміння між різними етнічними групами.

Специфічний зміст культурної дипломатії полягає в дипломатичній діяльності, яка здійснюється суверенною державою в рамках координації певної зовнішньої культурної політики з метою підтримки культурних інтересів і реалізації національних зовнішньокультурних стратегічних цілей.

Просування та популяризацію іміджу країни вже давно визначено багатьма країнами світу як один із «авангардів» у формуванні та реалізації зовнішньої політики, а також як інструмент консолідації «м'якої сили» країни.

Поняття «м'якої сили» у Китаї вперше було введено в 1993 році колишнім членом Політбюро КПК Ван Хуніном, який запропонував використовувати теорію Ная для вироблення стратегії протидії поняттю «китайської загрози». Проте на практиці ця пропозиція так і не була реалізована. Про концептуалізацію «м'якої сили» як методу зовнішньої політики Пекін став турбуватися вже у XXI столітті.

На 17-му з'їзді КПК у 2007 році вдалося дійти висновку, що «м'яка сила» повинна базуватися на демонстрації розвитку китайської соціалістичної системи та поширенні автентичної китайської культури. Колишній президент держави Ху Цзіньтао стверджував, що «велике оновлення китайської держави супроводжуватиметься розквітом китайської культури», тож одним із першочергових завдань для КНР стало ефективне проведення культурної дипломатії. А вже у 2014 році Сі Цзіньпін заявив, що КНР мусить «збільшити свою м'яку силу, дати поштовх хорошему китайському наративу й краще донести послання про країну світові» [1].

Причиною звернення Китаю до ресурсів «м'якої сили» також стало швидке проникнення глобалізації і американізації китайського суспільства, які яскраво ілюстрували можливості «м'якої сили» США. Все це призвело до пошуку нових інструментів зовнішньої політики, які, з одного боку, допомогли б зміцнити становище Китаю на міжнародній арені, а з іншого боку – змінити образ Китаю в очах потенційних партнерів.

Китайська цивілізація відрізняється безперервністю традицій і культурним монолітом, регульованим емоційно забарвленими відносинами. Зовсім не дивно, що місце одного з основних ресурсів у стратегії «м'якої сили» Китаю відводиться культурі. Переважно на підтримці і просуванні своєї традиційної культури зосереджуються зусилля Китаю, впевненого, зокрема, що країна здатна збільшити свою «м'яку силу» шляхом формування спільної ідентичності та цінностей для азіатів на основі конфуціанських цінностей єдності, ощадливості і поняття гармонії.

В умовах глобалізації культурна дипломатія відіграє дедалі важливішу роль у політиці, економіці, культурі та інших сферах. Китай визначає культуру як частину своєї національної сили

для досягнення мети стати світовою державою. Китай створив сотні інститутів Конфуція на різних континентах для популяризації китайської мови та культури.

За останні роки культурна дипломатія Китаю досягла певних результатів. У сфері транснаціональних міжлюдських і культурних обмінів почали формуватися механізми високого міжлюдського та культурного обміну Китаю з іноземними країнами. Створено вісім основних механізмів, включаючи механізм високого рівня міжлюдського та культурного обміну між Китаєм і Великобританією, механізм діалогу між людьми та культурними обмінами на високому рівні між Китаєм та ЄС та механізм соціального та міжлюдського діалогу між Китаєм та США.

У рамках «Одного поясу і одного шляху» Міністерство освіти Китаю підписало угоди про освітню співпрацю з понад 60 країнами світу, організувало 37 шкільних проєктів у країнах уздовж «шляху» та створило 131 інститутів Конфуція, коледжів та 119 класів Конфуція. Міністерство культури Китаю організувало майже 300 культурних заходів різного типу в понад 70 містах у 37 країнах [2].

Інститути Конфуція в контексті політики «м'якої сили» стали китайськими освітньо-культурними установами, які фінансуються урядом, створені на базі закордонних навчальних закладів. Основними завданнями інститутів Конфуція є: вивчення китайської мови, організація культурних заходів, пропагування стажування для іноземних студентів на території Китаю, ознайомлення іноземців із китайською історією.

Водночас китайський уряд вважає, що інститути Конфуція стали інструментом збільшення політичного впливу Пекіна, адже чим більше людей вивчають китайську мову та проникаються китайською культурою, тим легше китайському уряду долати стереотипи про країну. Відповідно Пекін може з більшою ймовірністю нівелювати побоювання за кордоном стосовно китайського експансіонізму та «китайської загрози» й звести до мінімуму враження про наступальну зовнішню політику Китаю серед іноземців.

Що стосується самої роботи з міжнародного культурного обміну, то об'єктивно існуючі культурні відмінності між Китаєм і Заходом призвели до того, що Китай і Захід не мають абсолютно однакового розуміння позиціонування та функцій культурних обмінів. Сучасна китайська наука пояснює «гуманітарні науки» як різноманітні культурні явища в людському суспільстві, пов'язані з людьми та створені ними. «Гуманітарні науки» в китайському контексті можна просто підсумувати як сукупність людської культурної діяльності самого людського суспільства, а люди є основним органом культурної діяльності.

Взявши за приклад китайсько-британський механізм діалогу між людьми на високому рівні, британська сторона вважає, що багато сфер, охоплених «діалогом між людьми», тісно пов'язані з життям звичайних людей, включаючи медицину та охорону здоров'я, освіту, культуру, туризм [3]. Починаючи з 2012 року і дотепер, сфера співпраці між людьми та культурними обмінами на високому рівні між Китаєм і Великою Британією продовжує розширюватися, від початкової сфери освіти до охоплення медицини та охорони здоров'я, культурних і творчих індустрій, технологій інновацій, туризму, спорту, молоді, регіонального співробітництва та інше.

Китайсько-британські міжлюдські та культурні обміни спрямовані на розширення партнерства між двома країнами шляхом сприяння двосторонньому співробітництву у вищезазначених темах [4]. У цьому сенсі британська сторона розглядає міжлюдські та культурні обміни як спосіб обміну та сумісності, що сприяє підвищенню добробуту окремих осіб або громадян, а зацікавленість британської сторони в інтересах людей є важливою мотивацією для її участі в конструкції цього механізму.

Культурний обмін є лише однією з сфер співпраці, тому, з точки зору Британії, сприяння розумінню британцями китайської культури та сприяння взаємному навчанню між китайською та британською цивілізаціями не є основними функціями механізму китайсько-британського культурного обміну.

Політична увага Китаю більше зосереджена на культурному аспекті та взаємному навчанні між цивілізаціями, щоб сформувати ряд культурних обмінів, бренди з китайськими особливостями та міжнародним впливом, а також сприяти засвоєнню Китаєм досягнень іноземної передової цивілізації для досягнення більшого прогресу. Китай також сподівається досягти культурного діалогу між різними цивілізаціями шляхом створення механізму китайсько-іноземної співпраці у сфері міжлюдського та культурного обміну.

Опитування, проведене спільно міжнародним комунікаційним центром China International Publishing Group, Millward Brown і Lightspeed GMI, показало, що історія, культура та економічна

«м'яка сила» Китаю є важливими ресурсами для побудови національного іміджу Китаю. Багаті ресурси «м'якої сили» Китаю включають не лише нематеріальні ресурси, такі як культура, політичні цінності та приваблива зовнішня політика, а й матеріальні вигоди, такі як привабливість, створена прибутковими ринками чи іноземною допомогою.

Слід також визнати, що різні аудиторії мають різне історичне, культурне та соціальне походження, і один дискурс, одна модель і один метод не можуть використовуватися для сприяння експорту «м'якої сили» та побудови зовнішнього іміджу країни.

Після проведення реформ Китай досяг видатних досягнень в економічному будівництві та дослідив і узагальнив концепції розвитку, засновані на власному досвіді розвитку, такі як пріоритетність засобів до існування людей і підтримання балансу між ринком і урядом [5].

Китайська модель користується популярністю на міжнародному рівні, набираючи все більшої прихильності. Завдяки своїй високій гнучкості та ефективності китайська модель є більш привабливою для величезної кількості країн, що розвиваються, і слаборозвинених країн, які терміново потребують індустріалізації, модернізації та економічної трансформації.

Проведене опитування соціологічним агентством Afrobarometer щодо враження Африки від Китаю показує, що понад 63% респондентів визнали, що найважливішими факторами позитивного іміджу Китаю є сприяння соціальному розвитку та інвестиції в бізнес [6]. При формуванні культурних обмінів для цих країн економічні досягнення, моделі розвитку та досвід розвитку можуть бути використані як ресурси «м'якої сили», і на цій основі може бути побудований імідж Китаю.

Країни, що розвиваються, визнають Китай учасником глобального розвитку та глобального управління Китаю в економічній сфері відповідно на 48% і 74% для порівняння [7]. У зв'язку з цим, експортуючи «м'яку силу» в розвинені країни, Китай зосереджується на використанні культурних ресурсів м'якої сили, заснованих на історії та культурі, щоб залучити західних людей і посилити їх сприятливе враження про Китай.

Китай має багаті культурні ресурси «м'якої сили». Китайська їжа, традиційна китайська медицина, бойові мистецтва, китайська класична міфологія, каліграфія та живопис, традиційні китайські ремесла та твори мистецтва – це найяскравіші елементи китайської культури.

Китайська їжа, традиційна китайська медицина та бойові мистецтва є елементами, які, на думку респондентів за кордоном, найкраще представляють китайську культуру. Респонденти в розвинених країнах, як правило, обирають китайську їжу як елемент, що найкраще представляє китайську культуру, тоді як респонденти з країн, що розвиваються, частіше обирають традиційну китайську медицину та бойові мистецтва [8].

Перш за все, коли справа доходить до вибору точки зору пропаганди, китайський спільний підхід полягає в розробці великого нарративу з національної точки зору, щоб відобразити досягнення та прогрес Китаю у сферах економіки, суспільства, культури, спорту та інших сферах.

Однак єдиний нарративний метод і стереотипний нарративний метод не тільки шкодять міжкультурному розумінню Китаю, але й можуть мати протилежний ефект. Наприклад, по-перше, деякі дослідники вважають, що вираження деяких документальних фільмів у Китаї при поширенні культури в зовнішній світ мають грандіозні нарративи та дидактичні значення, передають почуття вищості в поблажливій манері та не мають рівного ставлення до аудиторії.

По-друге, зовнішня пропагандистська робота Китаю часто розглядає уряд як провідну силу та ігнорує неофіційні та приватні сили. Зміцнення та покращення міжлюдських обмінів між Китаєм та зарубіжними країнами вказує на те, що необхідно вдосконалити механізм і систему широкої участі всього суспільства, повністю мобілізувати ентузіазм центральних і місцевих органів влади, уряду та суспільства, і далі використовувати вплив різних місцевостей, відомств, різноманітних організацій і груп.

З розвитком мережевих технологій, власне медіа поступово стає все більш важливою силою формування міжнародного іміджу Китаю з точки зору культурної дипломатії. Порівняно з офіційною пропагандою, саме ЗМІ можуть залучити більше аудиторії до формування міжнародного іміджу Китаю. Візьмемо як приклад основний західний веб-сайт із відео YouTube: офіційне медіа Китаю «CCTV Records» має лише 570 000 підписок і 156 мільйонів переглядів. Однак більш популярними є медіа «Food Writer Wang Gang», яке навчає китайської кухні та демонструє китайську сільську працю та їжу, і медіа Дінглі «Li Ziqi liziqi»: мають 1,19 мільйона підписок і 249 мільйонів переглядів, а також 8,71 мільйона підписок і 1,1 мільярда переглядів відповідно [9].

Китай активно використовує канали власних ЗМІ, щоб «м'яко» показати світові імідж Китаю. Зокрема, китайські чиновники рекламують чудові колонки для власних медіа на офіційних

платформах, надають власним медіа допомогу в технічній роботі, такій як зйомка, редагування та переклад тексту, і створюють платформу для співпраці між китайськими власними ЗМІ та іноземними ЗМІ.

Висновок. Історичний досвід показує, що культурна дипломатія є невід’ємною частиною дипломатії великих держав і важливим засобом формування іміджу країни та поширення її «м’якої сили». На відміну від країн Заходу та США, культурна дипломатія Китаю розпочалася пізно і їй бракує досвіду. Китай будує систему дискурсу для культурної дипломатії Китаю, протистоїть та спростовує навмисні зусилля Заходу дискредитувати експорт китайської культурної «м’якої сили».

Надавши важливого значення «м’якій силі» як засобу зовнішньої політики у XXI столітті, Китай посилено інвестує в культурну й публічну дипломатію та інфраструктурні проекти. Покращення іміджу Китаю є не легким для нього завданням. Передусім це пояснюється тим, що Китаю, який вже 70 років має імідж авторитарної держави, викликає недовіру за кордоном. Пекіну набагато важче досягти вирішення важливих стратегічних питань, пов’язаних із Тайванем, Тибетом, співпрацею з іншими державами у сфері торгівлі, обміну технологіями чи екологічної безпеки.

Формування міжнародного іміджу Китаю залежить не лише від дослідження ресурсів культурної «м’якої сили», а й від того, як країна використовує та поширюватиме культурну «м’яку силу». Це довгострокове та важливе завдання, яке стоїть перед дипломатією Китаю в нову еру. Шляхом зміцнення діалогу та взаєморозуміння між цивілізаціями Китай може створити краще середовище міжнародної громадської думки для подальшого його відкриття для зовнішнього світу.

Бібліографічний список:

1. М’яка сила як інструмент зовнішньої політики Китаю. URL: <https://adastra.org.ua/blog/myaka-sila-yak-instrument-zovnishnoyi-politiki-kitayu> (дата звернення 15.08.2023).
2. П’ята річниця «Ініціативи «Один пояс, один шлях»: огляд і перспективи з точки зору політики. Пекін: *Renmin University of China Chongyang Research Report*. 2018, № 41.
3. Madden P. UK China People to People talks. URL: <https://blogs.fcdo.gov.uk/paulmadden/2015/09/18/uk-china-people-to-people-talks/> (дата звернення 25.09.2023).
4. Joint statement of the fifth meeting of the UK-China High-Level People to People Dialogue. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/fifth-meeting-of-the-uk-china-high-level-people-to-people-dialogue-joint-statement/joint-statement-of-the-fifth-meeting-of-the-uk-china-high-level-people-to-people-dialogue> (дата звернення 01.10.2023).
5. QI Huaigao. Глобальна частка ідеї розвитку Китаю та функція міжнародних організацій. *International Observation*. 2014 (6): 22.
6. China’s growing presence in Africa wins largely positive popular reviews. URL: <https://www.afrobarometer.org/publication/ad122-chinas-growing-presence-africa-wins-largely-positive-popular-reviews/> (дата звернення 01.10.2023).
7. Центр досліджень міжнародної комунікації, Управління видавництва іноземних мов Китаю. Глобальне дослідження національного іміджу Китаю. 2018: 8.
8. Yu Yunquan, Wang Dan, SUN Jixin. Глобальне дослідження національного іміджу Китаю в 2018 р. *Зовнішні комунікації*. 2019 (11): 29.
9. Yan Xiaoxiao. Dealing with «China’s Sharp Power Theory»: China’s Use of Soft Power and International Image Building from the Perspective of Cultural Diplomacy. URL: <http://www.ccis.sdu.edu.cn/info/1010/4402.htm> (дата звернення 06.11.2023).

References:

1. Miaka syła yak instrument zovnishnoi polityky Kytai. URL: <https://adastra.org.ua/blog/myaka-sila-yak-instrument-zovnishnoyi-politiki-kitayu> (data zvernennia 15.08.2023).
2. Piata richnytsia «Initsiatyvy «Odyn poias, odyn shliakh»: ohliad i perspektyvy z tochky zoru polityky. Peking: *Renmin University of China Chongyang Research Report*. 2018, № 41.
3. Madden P. UK China People to People talks. URL: <https://blogs.fcdo.gov.uk/paulmadden/2015/09/18/uk-china-people-to-people-talks/> (data zvernennia 25.09.2023).
4. Joint statement of the fifth meeting of the UK-China High-Level People to People Dialogue. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/fifth-meeting-of-the-uk-china-high-level-people-to-people-dialogue-joint-statement/joint-statement-of-the-fifth-meeting-of-the-uk-china-high-level-people-to-people-dialogue> (data zvernennia 01.10.2023).
5. QI Huaigao. Hlobalna chastka idei rozvytku Kytaiu ta funktsiia mizhnarodnykh orhanizatsii. *International Observation*. 2014 (6): 22.
6. China’s growing presence in Africa wins largely positive popular reviews. URL: <https://www.afrobarometer.org/publication/ad122-chinas-growing-presence-africa-wins-largely-positive-popular-reviews/> (data zvernennia 01.10.2023).

7. Tsentr doslidzhen mizhnarodnoi komunikatsii, Upravlinnia vydavnytstva inozemnykh mov Kytaiu. Hlobalne doslidzhennia natsionalnoho imidzhu Kytaiu. 2018: 8.

8. Yu Yunquan, Wang Dan, SUN Jixin. Hlobalne doslidzhennia natsionalnoho imidzhu Kytaiu v 2018 r. *Zovnishni komunikatsii*. 2019 (11): 29.

9. Yan Xiaoxiao. Dealing with «China's Sharp Power Theory»: China's Use of Soft Power and International Image Building from the Perspective of Cultural Diplomacy. URL: <http://www.ccis.sdu.edu.cn/info/1010/4402.htm> (data zvernennia 06.11.2023).

Holianych B. V. China's use of «soft power» and international image formation from the perspective of cultural diplomacy

The article examines the aspects of China's use of «soft power» and the formation of its international image from the point of view of cultural diplomacy. It is established that the concept of «soft power» in China was first introduced in 1993 by the former member of the CCP Politburo, Wang Huning, and supported by today's Chinese leader, Xi Jinping.

The essence of cultural diplomacy as a component of public diplomacy in the context of shaping China's international image is analyzed. Cultural diplomacy as a tool of «soft power» is becoming a relevant direction of China's policy due to the need to effectively solve national security issues, create a positive international image, and stimulate cultural and economic development.

The Chinese model of cultural diplomacy, which has popularity at the international level and is attractive to both developed and developing countries, has been studied. China has rich cultural resources of «soft power» and has developed its own approach to the implementation of cultural diplomacy, focusing primarily on the attractiveness of its culture, Chinese food, traditional Chinese medicine, martial arts, and more. As part of the «One Belt and One Road» initiative, Beijing is initiating more and more new infrastructure projects and cultural events. To form a positive image, China actively uses its own media channels in order to attract a larger audience.

Based on the use of historical experience, it was determined that, unlike the West and the US, China's cultural diplomacy started late and lacks experience. China is building a discourse system for China's cultural diplomacy, resisting and refuting the West's deliberate efforts to discredit China's cultural "soft power" exports.

It was determined that the formation of China's international image depends not only on the exploration of cultural "soft power" resources, but also on how the country will use and spread cultural "soft power". By strengthening dialogue and mutual understanding between civilizations, China can create a better environment for international public opinion to further open it up to the outside world.

Keywords: *China, USA, soft power, international image, foreign policy, cultural diplomacy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.23

УДК 327.83

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2747-2780>Чумак О. М., *Воєнна академія імені Євгенія Березняка*

ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНИ ПАНТЮРКІЗМУ ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ТУРЕЧЧИНИ

Сучасні процеси глобалізації у світі з одного боку характеризуються інтенсивністю перебігу інтеграції країн: формуються глобальні економічні союзи, розбудовуються наднаціональні інститути, з іншого боку спостерігається зростання національної самосвідомості, підвищення ролі етнічного чинника у суспільно-політичному розвитку країн. Етнічні спільноти, як суб'єкти політики, одночасно мають вплив і на внутрішні, і на міжнародні процеси.

Дослідження пантюркізму, як нового етапу розвитку доктрини об'єднання всіх тюркських народів, та його вплив на геополітику Туреччини, на сьогодні викликає значний науковий інтерес. Пантюркізм – виклик для багатьох країн, оскільки його використання з високою ймовірністю загострює етнополітичні відносини та живить відцентрові настрої тюркомовної частини суспільства.

В статті розглянуто етапи розвитку доктрини пантюркізму в історичній ретроспективі. Проаналізовано вплив даної концепції на зовнішньополітичний курс Турецької Республіки в минулому та роль сучасних тенденцій, які пов'язані з новаціями у геополітичних поглядах, з синтезом пантюркізму з ісламом, з впливом соціальних вимог. Наголошено на важливості дослідження пантюркістських впливів на кримськотатарську громаду, налагодження позитивних відносин з якою буде мати серйозний вплив для України в міжнародних дипломатичних відносинах. Також обґрунтовано прогноз щодо подальшого впливу цієї ідеології на політичну ситуацію у сучасній Туреччині.

Визначено, що пантюркізм сьогодні виступає як: 1) багатогранна програма системної інтеграції Турецької Республіки і тюркомовних країн у сфері мови, культури та освіти на базі турецького алфавіту, лінгвістики, історії, літератури та культури; 2) максимум прагматизму для економіки та енергетики Туреччини, отримання доступу до сировинних ресурсів дружніх Азербайджану та республік Центральної Азії; 3) активна дипломатична діяльність Анкари із забезпечення інтересів дружніх тюркомовних країн (включаючи країни СНД) у відносинах із Заходом, а також у разі конфліктних ситуацій (наприклад, під час вірмено-азербайджанського конфлікту), а також сприяння ісламській консолідації; 4) формування інтегрованих різноманітних загальнотюркських державних та недержавних інститутів з метою партнерства та міжнародної співпраці.

Ключові слова: тюркізм, пантюркізм, геостратегія, міжнародна політика, етнополітика, зовнішня політика Турецької Республіки, ідеологія Туреччини, співробітництво, українсько-турецькі відносини.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний зовнішньополітичний курс Турецької Республіки не має єдиного геополітичного напрямку та вирізняється своєю багатовекторністю. Туреччина однаково спрямована на зближення з близькосхідними країнами та зміцнення турецько-американського політичного діалогу, має бажання стати енергетичним транспортним вузлом та не полишає планів щодо членства в ЄС. З 2014 р. також значно активізувався політичний діалог між Турецькою Республікою та Україною. Обидві країни зацікавлені у вирішенні безпекових проблем та беруть активну участь у миротворчих процесах у чорноморському регіоні.

Розглядаючи Туреччину як стратегічного партнера, що зацікавлений не тільки в економічній, а й політичній співпраці, Україні необхідно також враховувати й ідейно-ціннісну основу зовнішньополітичного курсу Турецької Республіки. Знання етнічних особливостей турецької нації, її інтеграційних ідей та розуміння їх впливу на логіку й мотиви дій Туреччини у зовнішній та

внутрішній політиці допоможуть прогнозувати можливі ризики, проводити превентивну політику та уникати конфліктних ситуацій в процесі взаємодії наших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологічні основи внутрішньої та зовнішньої політики Туреччини, її історичний розвиток від османізму до кемалізму та пантюркізму завжди викликали інтерес наукової спільноти. Дослідження проблем тюркології, а також виникнення та розвитку ідеологій кемалізму та пантюркізму розглядали у своїх працях У. Хостлер, Я. Ландау, К. Валькер, Д. Робінсон, М. Мейєр, А. Міллер, Р. Мевлан-заде, Е. Оганесян, Ю. Барсегов, М. Гасратян та інші.

Останні два-три десятиліття основні ідеології Туреччини перетинаються та синтезуються, що характеризує сучасну зовнішньополітичну концепцію республіки як політику національних інтересів, яка відштовхується від історичного минулого. Значний внесок у розгляд питань сьогочасних проблем тюркології та модернізації доктрини пантюркізму зробили такі дослідники як М. Арфа-заде, Ф. Нахаванді, М. Айдин, Б. Араз, З. Онюч, С. Манукян, К. Гаджиєв, В. Головченко, Т. Стародуб, І. Сапицька, П. Швейцер, В. Шестаков, Ю. Узун, К. Буза, Л. Ямпольська.

Цілі статті: розкрити історичні аспекти розвитку ідеології пантюркізму та її вплив на геостратегію Туреччини.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація у сучасному світі з одного боку характеризується інтенсивністю процесів інтеграції країн, формуванням глобальних економічних союзів, розбудовою наднаціональних інститутів, з іншого боку спостерігається зростання національної самосвідомості, підвищення ролі етнічного чинника у суспільно-політичному розвитку країн. Етнічні спільноти, як суб'єкти політики, мають вплив як на внутрішні, так і на міжнародні процеси.

Турецький націоналізм як феномен політичного життя країни з ХІХ ст. і по сьогодні – це процес трансформації суспільства від Османської імперії до Турецької Республіки, що безпосередньо залучав до спільної діяльності різноманітні угруповання національних еліт. Тюркізм став можливим завдяки запозиченню методів західної соціальної науки та прийняттю на озброєння принципу мови в якості провідного фактора. Новий етап розвитку тюркізму базується на доктрині об'єднання всіх тюркських народів – пантюркізмові. На сьогодні ця доктрина перебуває на етапі модернізації та оновлення, що викликає значний науковий інтерес, крім того пантюркізм – виклик для багатьох країн, оскільки його використання з високою ймовірністю загострює етнополітичні відносини та живить відцентрові настрої тюркомовної частини суспільства. На даний час науковці не можуть однозначно визначити якою саме є державна ідеологія Туреччини. Сучасні дослідники у більшості визначають її як синтез ідей утримання статусу “колиски цивілізації” та лідера ісламського миру, мультикультуралізму та ідей панісламізму й пантюркізму. Проте дослідники однозначно сходяться на тому, що визначальною та рушійною силою внутрішнього й зовнішньополітичного курсу Туреччини є концепція пантюркізму. Більша частина важливих подій в історії Турецької республіки ХХ сторіччя так чи інакше пов'язані з цією ідеологією. "Ідеологія пантюркізму, починаючи з кінці ХХ сторіччя, постійно перебувала в концептуальному розвитку та мала практичні форми своєї реалізації. Аналіз системи пантюркістських інституціональних основ достатньо складний: кожний період приводить до появи одних та відмирання інших структур. Існували складні схеми-переплетення цілей та задач державних й недержавних пантюркістських структур" [1]. Саме тому неможливо розглядати концепцію пантюркізму без звернення до історії її формування.

Поняття тюрк в історії людства з'явилося ще в ІV-V столітті. Історія тюркського народу розпочинається із Середньої Азії та, на думку Л. Гумільова, її утворення, формування складних форм суспільного буття та соціальних інститутів, широкий ореол існування, що межував із Візантією, Індією та Китаєм, – став переломним моментом в історії людства, тому що до цього моменту середземноморська та далекосхідна культури були роз'єднані [2].

Саме наприкінці ІV – на початку V сторіччя Європа вперше дізналась про тюрків в період нашестя давніх тюркомовних кочових племен гунів та їх нападу на Візантійську й Римську імперії. Інтерес до тюрків підвищився у період Візантійсько-османських війн та загострився після падіння Константинополя у 1453 році. Активна позиція тюрків в геополітичному просторі обумовила інтерес європейців не тільки до політичних аспектів взаємодії з Османською імперією, а й до її мови, устрою, культури, історії, етнографії. Так, головним об'єктом наукового інтересу європейських дослідників стали тюркські мови, переважно османська [3].

Початок ХІХ ст. характеризується подальшим розвитком інтересу до тюркізму та виникненням у низці європейських країн тюркології як філологічного наукового напрямку. Завдяки першим тюркологам ХІХ – ХХ ст., до яких належали державний та громадський діяч, дипломат, просвітник,

письменник Ахмет Вефік-паша, історик Неджиб Асім, сходовознавець-тюрколог, етнограф, археолог і педагог німецького походження, один з піонерів порівняльно-історичного вивчення тюркських мов й народів Василь Радлов, європейські тюркологи Юліус Банг, Аннемарі фон Габен, Карл Генрих Менгес, Герхард Дьорфер [4], а також популяризації культури та історії тюркських народів у працях таких видатних діячів, як письменник, перекладач, публіцист та громадський діяч Ібрагім Шинасі; поет, журналіст, прозаїк, перекладач та громадський діяч Намік Кумаль; журналіст, письменник, видавець та перекладач Ахмед Мідхад; перша жінка-романістка Ісламського світу Фатьма Аліє Топуз та багатьох інших – зародився феномен тюркізму як політичного явища [5].

Тюркізм формувався під впливом сукупності економічних, політичних та релігійних факторів та багатоаспектно дає про себе знати на різних етапах історії. На початку 70-х років XIX сторіччя посилюється залежність Османської імперії від іноземних країн, яка вже розглядається як об'єкт експансії. Імперія втрачає свої території та зазнає поразок у війнах з Росією. Застосування російськими та європейськими колонізаторами широкого арсеналу методів національної асиміляції спричинило загострення почуття національної гідності тюрків. Так, політика російської імперії, яка включала велику кількість тюркських народів, не передбачала розвитку освіти підданих тюркського походження. Організація мусульманських релігійних центрів диктувалась політичною вигодою, тому віддалялись від європейської частини країни, а також від самих мусульманських поселень. В таких обставинах неминуче посилюється зростання націоналістичних ідей. Явище, яке сприяло цьому, визначили американські дослідники етнополітичних світових тенденцій Т. Гурр, Я. Кранфорд, М. Маршалл: зовнішні тиски на етнічну групу зазвичай посилюють почуття групової ідентичності [6, 7].

Саме на теренах російської імперії, де кількість мусульман наприкінці XIX – на початку XX сторіччя складала 11% населення [8], починає свій розвиток інтелектуальний та культурний тюркізм. Його ідеї полягали в оновленні освіти та культури, відродженні громадського й духовного життя, розгортанні широкої антиколоніальної боротьби серед тюркських народів. У наукових колах цей напрямок був представлений лише окремими науковцями того часу, що змогли створити цікаві наукові праці. Серед них можна назвати Чокана Валіханова та Хусаїна Фаїзханова. Більш широкий вплив на розвиток інтелектуального та культурного тюркізму мають діячі культури та мистецтва. Серед них слід зазначити азербайджанського культурного діяча, драматурга М. – Ф. Ахундова, поета Х.-З. Алі-бея, видавця З. Хасан-бея, казанського етнографа Ш. Марджані, Ю. Акчурина (Акчура), кримськотатарського видавця І. Гаспринського [9].

Торкаючись питання історії трансформації тюркізму в ідеологію політичного руху, слід відмітити, що найбільшу роль в цьому зіграли представники тюрко-татарського населення російської імперії. Це пояснюється тим, що націоналізм виникає та розвивається там, де народ позбавлений політичної самостійності та прагне до самозахисту своїх етнорелігійних та культурних особливостей.

Ідеї кримського татарина Ісмаїла Гаспринського (1851-1914 рр.) стали основою нової ідейної течії – пантюркізму, що виникла на початку XX століття. Доктрина не протиставляла себе Заходу, вона базувалась на поєднанні науково-технічного прогресу християнських і збереженні оновлених релігійних принципів ісламських народів. І. Гаспринський розумів пантюркізм як культурний рух, в основі якого лежить синтез національної культури і передових досягнень західної цивілізації, що спрямований перш за все на досягнення єдності між тюркськими народами в світі. Його ідея була альтернативою ісламському фундаменталізму, радикальному націоналізму та світській вестернізації. Слід відзначити фундаментальність внеску І. Гаспринського до опору офіційній політиці русифікації російської імперії. Він започаткував реформу освіти шляхом впровадження нових методів навчання та шляхом викладання світських наук паралельно із богословськими, сприяв розвитку мусульманського друкарства, вів пропагандистську та просвітницьку роботу на сторінках створеного ним періодичного видання «Терджиман» та у власних наукових працях з історії, етнографії та писемної культури, а його проект щодо уніфікації тюркських мов став основою сучасної турецької мови, що змінила османську під час правління Мустафи Кемаля Ататюрка [10].

Надалі тюркізм набуває рис історичного явища, що починає виступати у конкретній дійсності як прояв суспільної активності всіх верств суспільства. Тюркізм стає сукупністю ціннісних орієнтацій тюрків, що забезпечує збереження та розвиток їх етнічних особливостей. Тюркізм стає рухом, що пропагує єдність, братерство та співробітництво тюркських народів, що базується на визнанні спільного етнічного походження, спорідненості мови та близькості культури та сприяє їх просуванню на шляху прогресу та процвітання [11].

Починаючи з 1902 року, концепція І. Гаспринського була перенесена в політичну сферу. У 1904 році вона була заявлена як політична доктрина на сторінках часопису «Тюрк юрду», що видавався в Каїрі. Це було перше видання, у назві якого використовувалось етнічне позначення. Першим маніфестом пантюркізму вважають роботу «Три системи управління» Юсуфа Акчури (1876 – 1935 рр.), політичного діяча, журналіста та історика. На його ідеї великий вплив мали французькі політичні концепції та перш за все ідеї політичної нації.

Юсуф Акчура висував ідею тюрської єдності як єдності мови, раси, звичаїв і моралі, а також релігії. При цьому він зазначав, що османський уряд має відігравати основну роль як наймогутнішого, наймодернізованішого і найцивілізованішого з тюркських товариств. Ю. Акчура пропонував одночасно вести дві політики: тюркську та мусульманську, при цьому ісламську єдність мають очолювати турки. Він залишав відкритим питання про перевагу політики ісламізму чи тюркізму для Османської держави. Ідеї, викладені в роботі Ю. Акчури «Три системи управління», були покладені в основу ідеології молодотурків, унаслідок чого турецькі націоналісти аж до закінчення Першої світової війни підтримували іредентизм (рух за воз'єднання в єдиній державі) тюркських народів поруч із ствердженням першості Туреччини як материнської держави всіх тюрків [12].

Ідеї І. Гаспринського та Ю. Акчури знайшли своє відображення у діяльності мусульманських об'єднань росії в Казані, Уфі, Нижньому Новгороді та співпали із подіями, пов'язаними з Першою російською революцією. Поточна політична ситуація 1905-1907 рр. була пов'язана з арештами та еміграцією провідних російських пантюркістів. У такий спосіб ідеї пантюркізму проникають до Туреччини і стають важливим елементом у формуванні турецького націоналізму.

В цей період Турція потерпає від військових поразок, посилюється борг держави та іноземний контроль над її доходами. Все це сприяє деспотичному режиму “зулум” султана Абдул-Хаміда II (правління 1876-1909 рр.) та вітесненню ідей пантюркізму на другий план. Султан Абдул-Хамід прагнув утримати підвладні народи у покорі й страху. Його правління було побудовано на жорсткому переслідуванні найменших проявів вільнодумства, активно розпалювалася національна та релігійна ворожнеча, провокувалися зіткнення між мусульманами та християнами. Режим Абдул-Хаміда II був відображенням владарювання найбільш реакційних прошарків турецького суспільства, відображав інтереси крупних феодалів, вищого мусульманського духовенства та бюрократії імперії. Країна знов була відкинута до умов життя середньовіччя. Абдул Хамід взяв на озброєння реакційну ідейно-політичну доктрину ісламізму, сприяв діяльності панісламістів. Панісламізм як релігійно-політична ідеологія був розповсюджений не тільки в Туреччині, але й інших мусульманських державах та передбачав утворення так званої “ісламської цивілізації”, яка включала б в себе інші країни Сходу. Але саме в Туреччині панісламізм досяг найвищої точки розвитку та мав найбільшу кількість послідовників. І, фактично, після младотурецької революції (1908-1909 рр.) в період правління младотурок панісламізм закріпився і став ідеологією тих осіб, що виступали за збереження влади султана.

Османізм і панісламізм проіснували як ідеологічні течії приблизно до 1913 року. Після Триполітанської та Балканської війн, які дискредитували ці доктрини та нанесли по ним значний удар, ідея панісламізму відмерла. Нетурецькі народи показали на практиці, що ніякого османізму та панісламізму не визнають, активізували політичну діяльність, стали створювати свої політичні національні клуби та відкрито виступати за надання автономії. Крах згаданих ідеологій ознаменував собою новий виток розвитку пантюркізму. В цей період він базувався вже на ідеях відомого турецького ученого, філософа, письменника, політичного діяча та провідного ідеолога пантюркізму Зія Гьокалпа (1876-1924 рр.).

Інтелектуальна діяльність Зія Гьокалпа перебувала під потужним впливом відомих французьких соціологів і філософів та ідей німецького націоналізму. Особливий вплив на роботи З. Гьокалпа справила філософія Е. Дюркгейма. Під її впливом З. Гьокалп відкинув османізм та ісламізм, надавши пріоритет турецькому націоналізму. Він вважав, що нація повинна мати “загальну свідомість”, щоб вижити, що “людина дійсно стає особистістю тільки тоді, коли вона стає дійсним представником своєї культури” [13]. Він вважав, що сучасна держава повинна стати однорідною з точки зору культури, релігії та національної ідентичності [14]. Ця концепція національної ідентичності була доповнена його вірою в верховенство тюркізму як об'єднуючої чесноти.

Особливу увагу З. Гьокалп приділяв мові, яка є важливим інтегруючим фактором для тюркомовних народів. В мовній незалежності він вбачав основну умову незалежності політичної. Адаптуючи свою націоналістичну концепцію до мови, турецький філософ закликав до очищення мови від запозичень з європейських, арабської та перської мов, хоча це правило не стосувалося найбільш часто вживаних і тюркізованих слів. Роблячи таке виключення,

З. Гьокалп перш за все прагнув до збереження слів, які міцно увійшли у структуру турецької мови та тюрських діалектів і об'єднали їх.

Оскільки держава для З. Гьокалпа фактично була синонімом нації, він категорично виступав проти багатонаціональних імперій, приречених, в його розумінні, на швидку гибель. Виходячи з цього, національні держави повинні підтримувати своїх співвітчизників в державах багатонаціональних. В роботі 1913 року “Тюркизуватися, ісламізуватися, модернізуватися” він відмічав, що задачею тюркізму є створення єдиної тюркської культури за рахунок проведення сучасних та загальних реформ серед всіх тюркських народів. Батьківщиною тюркської нації повинен був стати Туран – ідеальна батьківщина, в якій живуть тюрки, які розмовляють по-тюркськи і яка є союзом тюркських країн. Величезний простір Турану географічно окреслювався на північ від Ірану та в глибину від Кавказу до Саян. При цьому тюркський світ уявлявся як вісь цього великого “Турану”. Відповідно, пантюркізм виступав як концентрований вираз більш широкої і більш розмиті концепції пантуранізму [15].

Філософія З. Гьокальпа протягом часу зазнає суттєвих змін та спрямовується на створення гармонійних відносин між класами в турецькому суспільстві. Він ратував за обмежений розвиток суспільства, який виключає класовий конфлікт, і націю, що прагне до прогресу та розвитку країни. З. Гьокалп відстоював ідею націоналізації всіх аспектів життя, включаючи політику, економіку, мову, архітектуру, музику. В контексті розуміння поняття нації функцію провідної детермінанти виконувала культура. В той же час як З. Гьокальп заперечував космополітизм, він розвивав ідею інтернаціоналізму, намагаючись зберегти баланс між національним відчуттям, ісламом та сучасністю. При цьому він віддавав перевагу селективній вестернізації, що зводиться до технологій. Важливо відзначити, що націоналізм З. Гьокальпа багато в чому залежав від західного впливу і в той же час протистояв йому [16].

Ідеї З. Гьокальпа знаходили різні відгуки. Його вплив час від часу розглядався по-різному: і як расистський та експансіоністський, і як антирасистський та антиекспансіоністський. Ці протилежні тлумачення його спадщини нелегко поділити на прихильників та противників. Так, деякі турецькі політичні течії (такі як “Партія націоналістичної дії”) привласнили його ідеологічний спадок, щоб стверджувати, що він підтримував фізичну реалізацію туранізму, а не пропагував просту ідеологічну пантюркістську спорідненість. Деякі тлумачення ідей З. Гьокальпа, навпаки, стверджують, що його туранізм і пантюркізм були лінгвістичними та культурними моделями, ідеалами, з яких могла виникнути постосманська ідентичність, а не войовничий заклик до фізичної експансії.

Його книга “Основні принципи тюркізму”, що вийшла в 1923 році, стала останнім вагомим внеском в ідеологію пантюркізму. В цій роботі він виступив проти османізму як політики асиміляції народів Османської імперії та проти ісламізму. Описуючи програму об'єднання турків, він акцентує увагу на пануванні тюркізму в мові, естетиці, моралі, створенні сучасних понять сім'ї та держави, незалежних профспілок та піднятті активності суспільства. Останні ідеї З. Гьокальпа мали провідний вплив на позицію Мустафи Кемалю Ататюрка (1881 – 1938 рр.), що спрямував свою діяльність на посилення могутності національної турецької держави і відродження національної самосвідомості, та позначилися на розвитку ідеології кемалізму. М. Ататюрк так казав про Зію Гьокальпа: “Батько мого м'яса та кісток – Алі Різа Ефенді, а батько моєї думки – Зія Гьокальп” [17]. Вже за період правління Мустафи Кемалю Ататюрка пантюркізм як ідеологію було відкинуто. Керівники Кемалістської революції прийняли основи тюркізму, відокремивши його від пантюркізму, й навіть ввели замість тюркізму термін націоналізм, обмежений кордонами Туреччини.

Після поразки Османської імперії в Першій світовій війні та завершення Турецької війни за незалежність реформи Мустафи Кемалю Ататюрка в Туреччині були спрямовані на впровадження у суспільстві західних цінностей та досягнень. На той час була змінена уся суспільна система, яка існувала в Османській імперії: релігія була відділена від держави, були впроваджені зміни до конституції, були націоналізовані громадський транспорт та великі підприємства, створено нові банки, проведено реформи систем управління та освіти тощо. Одним із головних завдань політики модернізації було формування громадянської ідентичності як запоруки входження у спільноту цивілізованих народів. Модернізація Турецької Республіки на західний взірєць означала відмову від ісламської ідентичності, що породило відчуженість у взаєминах із країнами, які раніше входили до складу Османської держави, а також спричинила брак чіткої регіональної стратегії, передусім у безпековому вимірі, що призвело до напруженості у відносинах із навколишніми державами.

Відкинувши ідеї панісламізму і пантюркізму, Ататюрк не прагнув будувати турецький націоналізм ні на ґрунті релігії, ні на ґрунті етнічної приналежності. Він визначив турецьку націю як

політичну та соціальну спільноту, сформовану громадянами країни, які пов'язані між собою мовою, культурою та переконаннями [18]. Тобто, турецький націоналізм був створений не на основі “етнічної приналежності”, а на принципі “спільного громадянства”. Причому ця обставина й досі законодавчо закріплена. Так, відповідно до ст. 66 Конституції Туреччини від 1982 р.: “Кожен, хто пов'язаний з Турецькою державою через зобов'язання громадянства – турок” [19]. Інакше кажучи, турецька нація була визначена не біологічними характеристиками й навіть не релігійними, а історико-соціологічними. Тобто національна культура Туреччини будувалась на основі об'єднання різних етнічних груп шляхом демографічної гомогенізації. Націоналізм Ататюрка позначався терміном “milliyetçilik” (від “milliyet” – “нація”), замість колишнього “türkçülük” (тюркізм). Він дистанціювався від крайнього націоналізму і пантюркізму та розумівся Ататюрком за французьким зразком – як ідеологія Турецької республіки, а не тюркської етнічної нації, як це було, зокрема, у пантюркістів. У розумінні Кемалю тюркізм – це турецький націоналізм у межах Туреччини, але чисто турецький, відмінний від османського чи ісламського. Він вважав, що турецька нація об'єднує не зв'язками релігійної доктрини, а приналежністю до турецької національності [18].

Після смерті К. Ататюрка у 1938 р. в політичному житті Туреччини почалися складні часи. Президентом був обраний Мустафа Ісмет Іненю (1884-1973), для якого почалися найскладніші шість років кар'єри. Світ стояв на порозі Другої світової війни. Швидке просування Німеччини по всіх фронтах посилювало тиск на Туреччину, змушуючи приєднатися до того чи іншого військового блоку. Ісмет-паші треба було балансувати між країнами, інтереси яких суперечили одні одним, здійснювати небувалі дипломатичні кульбіти для того, щоб якомога довше відтягувати момент вступу Туреччини у війну і при цьому зберегти територіальну цілісність своєї країни. Туреччина залишалася на нейтральних позиціях, підписавши серію договорів з СРСР, Німеччиною, Францією, Британією. Зовнішня політика, яку проводила Туреччина під час Другої світової війни, та міжнародні політичні умови того періоду стали визначальними факторами внутрішньополітичних рішень турецького уряду та їх практичного застосування. У такому контексті пом'якшилося ставлення політиків і влади до руху пантюркістів, який особливо активізувався в роки війни і став проявляти себе в багатьох сферах, включаючи пресу та культуру. У зв'язку з дружніми відносинами з Німеччиною та визнанням здобутих Німеччиною військових перемог до кінця 1943 року рух пантюркістів сприймався прихильно й навіть знаходив особисту підтримку в колах уряду. Протягом усієї Другої світової війни Німеччина вела активну пропаганду в Туреччині з метою втягування її у війну на своєму боці чи з метою запобігання вступу Туреччини у війну на боці союзників. Однією з головних тем агітаційних заходів було те, що після перемоги над радянським союзом тюркські народи, більшість з яких проживала на території сср, зможуть перейти під владу Туреччини, і так можна буде реалізувати мрію про “Великий Туран”, яку вже давно плекали у тюркистських колах.

Та коли в 1944 році стосунки з Німеччиною були перервані, рух пантюркістів також несподівано став переслідуватися. Процес зачистки, спрямований на пантюркістів, почався з почергового закриття прони́мецьких і пантюркістських засобів масової інформації, а продовжився арештами, що почалися після судового розгляду справи між Ніхалем Атсізом, власником журналу “Орхун”, який підтримував ідеї пантюркізму, і письменником та поетом Сабахаттіном Алі, якого Н. Атсіз звинувачував у комунізмі та називав “ворогом нації”. Судова справа завершилася так званім “Процесом расистів-тураністів”, який тривав с 7 вересня 1944 року по 29 березня 1945 року. Це був не лише політичний процес, що склався в контексті міжнародної кон'юнктури того часу та турецької зовнішньої політики, а й юридичне провадження, яке з багатьох точок зору стояло на основі несправедливості та судової безсистемності. Ставлення турецького уряду до пантюркістів в особливих умовах Другої світової війни змінювалося в залежності від військової ситуації та обставин, що склалися. У цьому сенсі «Процес расистів-тураністів» розпочався, розвивався та завершився у векторі розвитку турецько-німецьких та турецько-радянських відносин.

В цей період громадську думку щодо течії пантюркістів однозначно сформував циркуляр чинного уряду від 18 травня 1944 року, де справа пантюркістів була представлена різко негативно та заарештованих було оголошено винними ще до винесення вироку судом. Більш того, Ісмет Іненю в своїй промові також підтримав обвинувачення. Такі самі обвинувальні тексти з'явилися і на сторінках газет того періоду. У всіх статтях та новинах підозрюваних називали “расистами” та “пантюркістами”. Таким чином, завдяки пресі пантюркістські кола не тільки були зачищені, а й позбавлені суспільної поваги, не дивлячись на те, що 25 жовтня 1945 року обвинувачення було відхилено Вищим військовим судом, а 31 березня 1947 року на другому розгляді Стамбульським трибуналом був винесений виправдувальний вирок для всіх засуджених [20].

Зачистка пантюркістів 1944 року – це суто політична операція, яка була проведена задля пом'якшення відносин з радянським союзом і яка повністю втратила свій сенс після того, як у червні 1945 року радянський союз, наблизившись до східних кордонів Туреччини, зажадав Карс і Ардахан, а також власні військові бази в протоках Босфор і Дарданелли. Саме тоді радянсько-турецькі відносини були розірвані. Паралельно цьому процесу в турецькій політиці та турецькому суспільстві зріла антирадянська й антикомуністична риторика та сформувалося досить сприятливе середовище для нової появи націоналістичної ідеології.

Після поразки на парламентських виборах 1950 року голова Народно-республіканської партії Ісмет Іненю був змушений залишити президентське крісло та перейти в опозицію. На виборах перемогла Демократична партія, її голову Джеляля Баяра (1883 – 1986 рр.) було автоматично обрано президентом країни, а його найближчого соратника Аднана Мендереса було призначено на посаду прем'єр-міністра. Правляча Демократична партія Туреччини не перешкождала активізації прихильників пантюркізму. На початку 1950-х років збіг інтересів політичних еліт США та Туреччини призвів до використання пантюркізму як інструменту в боротьбі з опонентами для правлячої партії Туреччини всередині країни та в інформаційній війні Сполучених Штатів та Туреччини проти радянського союзу.

У цій ситуації 27 травня 1960 р. у країні знову відбувся військовий переворот, який призвів до повалення режиму Баяра – Мендереса. Військовими був створений Комітет національної єдності (КНС), який взяв управління країною до своїх рук. Пантюркісти також брали активну участь у перевороті. Одним з активістів перевороту був полковник Алпарслан Тюркеш (1917-1997 рр.), який на той час очолював пантюркіський рух та був найвпливовішим його лідером. Однак у сформованому Комітеті національної єдності не існувало спільного бачення майбутнього розвитку країни. Вже в найближчі місяці з його складу було виключено 14 націонал-радикалів на чолі з полковником А. Тюркешем, які заявляли про своє прагнення до встановлення в країні однопартійної націоналістичної диктатури [21].

Зміни у КНС та переслідування пантюркістів не припинили розвитку цього руху. Вже в 1962 році в Стамбулі відбувся пантюркістський конгрес, де було прийнято рішення про створення “Асоціації пантюркістів”. З 1963 року столицею Асоціації стала Анкара, а в 1967 році Асоціація нараховувала вже до 20 філій. [11]

Після військового перевороту КНС було скасовано конституцію 1924 р., розпущено парламент, заборонено діяльність політичних партій. Так закінчився перший етап існування Турецької республіки. За дорученням КНС юристами країни було підготовлено проєкт нової конституції, який у липні 1961 р. було винесено на референдум. Отримавши схвалення, нова Конституція набула чинності. Відповідно до Конституції Туреччина визначалася як “соціально-правова держава”. Автори нової Конституції вважали, що свої обов'язки держава може здійснювати через розвиток планової економіки. Декларувалася необхідність аграрної реформи та допускалася можливість націоналізації приватних підприємств. Конституція містила статті, що запобігали спробам неконституційних та антидемократичних дій як з боку населення, так і з боку партій, що перебувають при владі. Створена 1961 р. система контролю над діяльністю державних інститутів і партій практично показала себе малоефективною. Важливою ж особливістю існування Другої республіки можна вважати затвердження багатопартійної системи. Активність партійних організацій відображала зрушення, що відбувалися в турецькому суспільстві, включення в боротьбу за владу нових соціальних сил, кожна з яких виражала інтереси свого окремого електорату.

У 1969 р. А. Тюркеш та його соратники встановили контроль над Республіканською селянською національною партією (РКНП) і на її основі створили ультраправу Партію націоналістичного руху (ПНД), яка стала першою політичною партією Туреччини, що відкрито використовує пантюркізм у своїй політичній програмі. Партія будувалася з незаперечним лідерством А. Тюркеша. У 1969 р. А. Тюркешем та ПНД була створена молодіжна організація “Сірі вовки” (“Бозкурт”) для протидії комуністичній загрозі та боротьби з лівими комуністичними угрупованнями. Хоча “Сірі вовки” і заявляли, що вони борються за ідеї Ататюрка, однак саме ідеї “Великого Турану” були джерелом їх організації. Відмінною рисою організації “Сірі вовки” стала її воєнізованість. Для уряду ця організація була зручним інструментом боротьби з лівою опозицією без участі армії та поліції. Крім того, влада використала їх для створення обстановки нестабільності в суспільстві. На сумному рахунку організації різанина в Мараші, де за тиждень було вбито близько ста алавітів, а також стрільянина по першотравневій демонстрації 1977 року на площі Таксім у Стамбулі, коли загинули 42 особи. У 1975-1977 р.р. А. Тюркеш вже обіймав посаду віце-прем'єра та державного міністра.

Популярність партії з часом зростала. На виборах 1977 р. їй вдалося набрати 6,4% голосів та посісти 16 місце у парламенті. У ці роки А. Тюркеш створює низку націоналістичних громадських організацій: “Велике ідеалістичне суспільство”, “Федерація організацій тюркських емігрантів та переселенців” тощо.

Друга половина 1970-х років пройшла у Туреччині під знаком масштабного політичного насильства. Ультраправі, ультраліві та державні силові структури фактично вели одні з одними громадянську війну малої інтенсивності. З 1976 по 1980 рр. у вуличних зіткненнях та терактах у Туреччині загинуло понад 5 тисяч людей. За кілька місяців до наступного військового перевороту орган Робочої партії Туреччини тижневик “Юрююш” писав, що мета терору гранично ясна: підірвати національно-демократичний рух і відкрити шлях до влади тим реакційним силам, які потопили б в крові сподівання турецького народу в його боротьбі за свободу та мир, проти участі країни в НАТО й авантюрах міжнародного імперіалізму [22].

12 вересня 1980 року командування збройних сил Туреччини на чолі з генералом Кенаном Евреном здійснило державний переворот. Встановлений військовий режим мав правонаціоналістичний характер, близький до ідеології пантюркізму, але жорстко придушував політичний екстримізм як лівого, так і правого спрямування. 587 членів ультраправої ПНД на чолі з А. Тюркешем постали в Анкарі перед військовим трибуналом. Слідство встановило, що ПНД й особисто А. Тюркеш несуть головну відповідальність за розгул тероризму в Туреччині.

Після розпаду сср на політичній карті світу з'явилися нові незалежні тюркомовні держави: Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Туркменія та Узбекистан. Повідомлення про розпад сср у грудні 1991 р. у Туреччині були зустрінуті всенародною радістю, викликавши повернення надій на створення “Великого Турану” під егідою Анкари. Чимало ентузіастів реалізації цієї ідеї знайшлося і в більшості нових незалежних держав. Туреччина знову почала формувати політичні цілі на Кавказі, декларували об'єднання всіх тюркомовних народів, включати до сфери свого впливу Узбекистан, Азербайджан, Туркменію, Киргизію та Казахстан. Об'єднання тюркських народів під егідою Туреччини стає одним із найважливіших пріоритетів у турецькій зовнішній політиці. Так, турецький президент Тургут Озал (1927 – 1993 рр.) зазначав, що “XXI століття стане століттям тюрк” [23].

Вже з 90-х років доктрина пантюркізму стає фактором, який істотно визначає геополітику Туреччини та поряд з ісламізмом перетворюється на впливову політичну силу та викликає найбільші побоювання росії. Деякі російські політологи стали навіть порівнювати пантюркізм із фашизмом. Будь-яке зближення тюркського регіону РФ з Туреччиною сприймалося як замах на територіальну цілісність росії. Вважається, що однією з причин розв'язання Чеченської війни було бажання Москви показати імперську силу та запобігти сепаратизму, прагненню до суверенітету та зближенню як з тюркським світом, так і з ісламським світом інших республік. Попри це Анкара не приховувала свого інтересу до десяти тюркських республік росії, розбудовуючи культурні та економічні відносини.

Так у Казані у 1991 року було засновано Всесвітню Асамблею тюркських народів. Основним напрямком її діяльності було проголошено відтворення, розробка та пропаганда тюркського шляху у суспільному розвитку, фундаментальних основ, які забезпечують тюркське єднання, що дозволяє кожному тюрку мати гідне життя в теперішньому та майбутньому. Нині тюркська сім'я – понад сорок народів, чисельність яких перевищує 200 мільйонів чоловік. Це перша пантюркістська організація, яка проводить регулярні зустрічі в столицях тюркських держав, і склад її членів представляє більшість тюркських народів та етнічних груп у світі. Тюркська політика не є безпідставною. Дійсно, країни мають подібну культуру, лінгвістичні подібності та спільні риси розвитку, а Туреччина вдало підкріпле ідеї єдності та історичних зв'язків. Якщо в сср створення іноземних ліцеїв та університетів не допускалося, то в нових незалежних державах розширення тюркської освіти тюркомовних регіонів пострадянського простору стало можливим. При цьому це підтримувалася Турецькою державою.

Пантюркіські ідеї були інституціонально та законодавчо закріплені в результаті створення у 1992 р. Турецького управління (Агентства) із співробітництва та розвитку при апараті прем'єр-міністра Республіки Туреччина (ТІКА), яке виділило 26 тисяч стипендій для навчання тюркомовних студентів у турецьких університетах. Крім того, Міністерство освіти Туреччини, приватні фонди та організації, компанії та інститути у тюркомовних республіках розгорнули численні програми в галузі освіти. Вже до 2000 р. у Туреччині навчалось 18600 тюркомовних слухачів [24]. Наразі програми навчання практично повністю виконані, але навчання тюркських студентів продовжується.

Крім того, на міждержавному рівні було відкрито Киргизстано-Турецький університет Манас, Міжнародний Турецько-Казахський університет Ходжа Ахмет Єсєві. У Туркменії відкрили Міжнародний Турецько-Тюркський державний університет. В Інституті бізнес-адміністрації в Баку ще 1991 р. було відкрито Фонд досліджень Турецького світу. На території Туреччини були також організовані курси з підготовки та перепідготовки чиновників із тюркомовних республік. В 1993 року, в результаті угоди міністрів культури Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Туркменістану та Турецької Республіки була заснована Міжнародна організація ТЮРКСОЙ, яку називають ЮНЕСКО тюркського світу.

Аналізуючи подальший розвиток зовнішньої та внутрішньої політики Туреччини, можна однозначно стверджувати, що вона відійшла від концепції розвитку, яку заклав Ататюрк. Так, представники сучасної політичної еліти на чолі з Р. Ердоганом, які прийшли до влади під гаслами “ісламізму з демократичним обличчям”, раніше закликали до корінних змін ідеології Ататюрка. Проте вже понад десять років всіяко прославляють “батька всіх турків”, проводять заходи щодо його вшанування та постійно підтримують високий історичний статус Ататюрка. При цьому по факту нехтують завітами “рятівника нації”. Наразі у десятки разів збільшено штат управління у справах релігії, яке вже виступає мало не окремим міністерством. За роки правління Р. Ердогана кількість побудованих мечетей у кілька разів перевищила чисельність об’єктів мусульманського культу, що діяли на час правління Ататюрка. Носіння традиційної мусульманської хустки у навчальних закладах та держустановах, проти чого завзято виступали кемалісти, стало чи не обов’язковим атрибутом. Заборонені при Ататюрку мусульманські секти відкрито діють по всій території Туреччини. Конкурс при вступі на теологічні факультети (раніше був лише один) сягає 30-40 осіб на місце [25, 26].

У зовнішній політиці Туреччина постійно підтримує курс на розширення свого впливу за межами країни та розвиває ідею тюрко-турецького культурного простору. Іншими словами, стверджувати про продовження пантюркістських наративів у турецькій політиці, хоча наразі офіційна Анкара всіяко заперечує свою причетність до реалізації ідей пантюркізму у зовнішній політиці. Втім, уряд Реджепа Тайіпа Ердогана прискорив прогрес Туреччини у напрямі всебічної співпраці з тюркомовними державами та державами, де присутні народи, що входять у сферу пантюркістського світу. Як приклад можна привести уривок звернення Ердогана на VIII саміті “Ради співробітництва тюркомовних держав”, який відбувся в Стамбулі 12 листопада 2021: “Тюркські країни протягом тисячоліть залишалися центром культури і цивілізації. Я впевнений, що так буде й надалі...Організація тюркських держав не повинна нікого турбувати. Навпаки, потрібно прагнути стати частиною цієї висхідної структури, що базується на історичній спільності. Ця організація є платформою розвитку міждержавних зв’язків” [27].

Висновок. Аналіз розвитку сучасного зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу Туреччини є складним: межі, які відображають сферу турецького впливу у тюркомовному світ, є недостатньо стабільним. Проте чітко видно: пантюркізм сьогодні піддається оновленню та модернізації. Ці процеси пов’язані не тільки з новаціями у геополітичних поглядах, а й синтезом доктрини пантюркізму з ісламом у поєднанні із соціальними лозунгами. Пантюркізм сьогодні враховує минулі помилки та особливості сучасних міжнародних відносин. Можна говорити, що пантюркізм сьогодні:

це багатогранна програма системної інтеграції Турецької Республіки і тюркомовних країн у сфері мови, культури та освіти на базі турецького алфавіту, лінгвістики, історії, літератури та культури;

це максимум прагматизму для економіки та енергетики Туреччини, отримання доступу до сировинних ресурсів дружніх Азербайджану та республік Центральної Азії;

це активна дипломатична діяльність Анкари із забезпечення інтересів дружніх тюркомовних країн (включаючи країни СНД) у відносинах із Заходом, а також у разі конфліктних ситуацій (наприклад, під час вірмено-азербайджанського конфлікту), а також сприяння ісламській консолідації;

це формування інтегрованих різноманітних загальнотюркських державних та недержавних інститутів з метою партнерства та міжнародної співпраці.

Перспективами подальших досліджень цієї наукової проблеми можуть бути аналіз взаємозв’язку ідеології пантюркізму з процесами формування сучасної геостратегії Туреччини, визначення її орієнтирів та впливу на міжнародну політику. Так само важливим вбачається дослідження пантюркістських впливів на кримськотатарську громаду та інші соціальні прошарки сучасного Українського народу.

Бібліографічний список:

1. Ульченко Н. Новый путь Турции? *Мировая экономика и международные отношения*. 2012. № 6. С. 90-101.
2. Гумилев Л. Древние тюрки. М. : Айрис-пресс, 2016. 560 с.
3. Каиржанов А. Тюркология: История всемирной тюркологии : монография. / под ред. Ш. Ибраев, К. Келимбетов. Алматы : Раритет, 2016. 448 с.
4. Róna-Tas A. An Introduction to Turkology. *Universitatis Szegediensis de Attila József nom.*, 1991. 170 p.
5. Mansuroğlu, M. Turkish literature through the ages (with bibliography). *Central Asiatic Journal*, 9(2), 1964. P. 81–112.
6. Gurr T. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. USA : United States Institute of Peace, 1993. 448 p.
7. Crawford Y. Nationalism and Separatism in Afrika. / Kilson V. (ed.) *New States in the Modern World*. Cambridge: Harvard University Press, 1975. P. 57-75
8. Tuna M. *Imperial Russia's Muslims: Islam, Empire and European Modernity, 1788–1914*. Cambridge University Press, 2017. 290 p.
9. Узун Ю. Розвиток ідеї тюрко-турецького культурного простору в ХХ столітті та її політичне значення для геотратегії Туреччини. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Sv. 3, Vyd. 3. С. 33-44.
10. Динікова Л. Діяльність Ісмаїла Гаспринського в контексті міжкультурних комунікацій кримськотатарського суспільства в кінці ХІХ – на початку ХХ століття : дис. ... канд. культурології : 26.00.01. Київ, 2014. 20 с.
11. Landau J. *Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism*. London: C. Hurst & Company, 1981. 219 p.
12. Thomas, David S. "YUSUF AKÇURA'S ÜÇ TARZ-I SIYASET". *Central Asian Monuments*, Piscataway, NJ, USA: Gorgias Press, 2011, pp. 173-191.
13. Moaddel M. *Islamic Modernism, Nationalism, and Fundamentalism. Episode and Discourse*. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 448 p.
14. Taner Akçam. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu. İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*. Yayıncı : İmge Kitabevi, 2014. 575 s.
15. Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. URL: <http://www.iskenderiyekutuphanesi.com/2009/10/ziya-gokalp-turkculugun-esaslari/#comments> (дата звернення 23.01.2023).
16. Uzer U. *An Intellectual History of Turkish Nationalism: Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*. Salt Lake City : University of Utah Press, 2016. 288 p.
17. Mango A. *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*. New York : Abrams Press, 2002. 704 p.
18. Шюкрю Ганиюглу М. Ататюрк. Біографія мислителя. Київ : Ніка-Центр, 2018. 240 с.
19. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. URL: <https://bianet.org/bianet/siyaset/4485-1982-tc-anayasasi> (дата звернення: 30.07.2023).
20. Aytürk, I. "The Racist Critics of Atatürk and Kemalism, from the 1930s to the 1960s." *Journal of Contemporary History*, no.46 (2), 2011. 308–335 p.
21. Reinkowski M. *The History of the Republic of Turkey (Ottoman and Turkish Studies)*. Academic Studies Press, 2023. 300 p.
22. Хто такі – Сірі Вовки. URL: <https://jak.koshachek.com/articles/hto-taki-siri-vovki.html> (дата звернення: 10.08.2023).
23. Надеин-Раевский В., Сковорода В. Бизнес без зеленого знамени. *Интербизнес*. 1992. № 4(22). С. 40
24. Kurtulus B. Cooperation in the Fields of Education and Science Between Turkey and the Turkish Republics. *Eurasian Studies*. 2000. № 17. С. 44
25. Reading Erdogan's Ambitions in Turkey's New Mosques. URL: <https://www.nytimes.com/2017/06/14/magazine/reading-erdogans-ambitions-in-turkeys-new-mosques.html> (дата звернення: 10.08.2023).
26. Constructing a "New Turkey" through Education URL: <https://tr.boell.org/en/2019/10/01/constructing-new-turkey-through-education> (дата звернення: 10.08.2023).
27. "Turkistan will once again be a center of attraction and enlightenment". URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/133471/-turkistan-will-once-again-be-a-center-of-attraction-and-enlightenment-#> (дата звернення: 10.08.2023).

References:

1. Ulchenko N. *Novyi put Turtsyyu? Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnosheniya*. 2012. № 6. S. 90-101.
2. Humylev L. *Drevnye tiurky*. M. : Airys-press, 2016. 560 s.
3. Kayrzhанov A. *Tiurkologiya: Ystoryia vsemyrnoi tiurkologiy* : monohrafiia. / pod red. Sh. Ybraev, K. Kelymbetov. Алматы : Rarytet, 2016. 448 s
4. Róna-Tas A. An Introduction to Turkology. *Universitatis Szegediensis de Attila József nom.*, 1991. 170 p.
5. Mansuroğlu, M. Turkish literature through the ages (with bibliography). *Central Asiatic Journal*, 9(2), 1964. P. 81–112.

6. Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. USA : United States Institute of Peace, 1993. 448 p.
7. Crawford Y. Nationalism and Separatism in Afrika. / Kilson V. (ed.) New States in the Modern World. Cambridge: Harvard University Press, 1975. P. 57-75
8. Tuna M. Imperial Russia's Muslims: Islam, Empire and European Modernity, 1788–1914. Cambridge University Press, 2017. 290 p.
9. Uzun Yu. Rozvytok idei tiurko-turetskoho kulturnoho prostoru v KhKh stolitti ta yii politychne znachennia dlia heotratehii Turechchyny. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Sv. 3, Vyd. 3. С. 33-44.
10. Dynikova L. Diialnist Ismaila Hasprynskoho v konteksti mizhkulturnykh komunikatsii krymskotatarskoho suspilstva v kintsi KhIKh – na pochatku KhKh stolittia : dys. ... kand. kulturolohii : 26.00.01. Kyiv, 2014. 20 s.
11. Landau J. Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism. London: C. Hurst & Company, 1981. 219 p.
12. Thomas, David S. "YUSUF AKÇURA'S ÜÇ TARZ-I SIYASET". Central Asian Monuments, Piscataway, NJ, USA: Gorgias Press, 2011, pp. 173-191.
13. Moaddel M. Islamic Modernism, Nationalism, and Fundamentalism. Episode and Discourse. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 448 p.
14. Taner Akçam. İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu. İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na. Yayıncı : İmge Kitabevi, 2014. 575 s.
15. Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. URL: <http://www.iskenderiyekutuphanesi.com/2009/10/ziya-gokalp-turkculugun-esaslari/#comments> (дата звернення 23.01.2023).
16. Uzer U. An Intellectual History of Turkish Nationalism: Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity. Salt Lake City : University of Utah Press, 2016. 288 p.
17. Mango A. Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey. New York : Abrams Press, 2002. 704 p.
18. Shiukriu Haniohlu M. Atatiurk. Biohrafiiia myslytelia. Kyiv : Nika-Tsentr, 2018. 240 s.
19. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. URL: <https://bianet.org/bianet/siyaset/4485-1982-tc-anayasasi> (дата звернення: 30.07.2023).
20. Aytürk, I. "The Racist Critics of Atatürk and Kemalism, from the 1930s to the 1960s." *Journal of Contemporary History*, no.46 (2), 2011. 308–335 p.
21. Reinkowski M. The History of the Republic of Turkey (Ottoman and Turkish Studies). Academic Studies Press, 2023. 300 p.
22. Khto taki – Siri Vovky. URL: <https://jak.koshachek.com/articles/hto-taki-siri-vovki.html> (дата zvernennia: 10.08.2023).
23. Nadeyn-Raevskiy V., Skovoroda V. Byznes bez zelenoho znameny. *Ynterbyznes*. 1992. № 4(22). S. 40
24. Kurtulus B. Cooperation in the Fields of Education and Science Between Turkey and the Turkish Republics. *Eurasian Studies*. 2000. № 17. С. 44
25. Reading Erdogan's Ambitions in Turkey's New Mosques. URL: <https://www.nytimes.com/2017/06/14/magazine/reading-erdogans-ambitions-in-turkeys-new-mosques.html> (дата звернення: 10.08.2023).
26. Constructing a "New Turkey" through Education URL: <https://tr.boell.org/en/2019/10/01/constructing-new-turkey-through-education> (дата звернення: 10.08.2023).
27. "Turkistan will once again be a center of attraction and enlightenment". URL: <https://www.tcgb.gov.tr/en/news/542/133471/-turkistan-will-once-again-be-a-center-of-attraction-and-enlightenment-#> (дата звернення: 10.08.2023).

Chumak O. M. The evolution of the doctrine of panturkism and its political significance for Turkey's geo-strategy

Modern processes of globalization in the world, on the one hand, are characterized by intense integrative processes in countries across the globe, which contribute to forming economic unions and developing supranational institutions. On the other hand, there is a rising national self-awareness and a growing role of the ethnic factor in the socio-political development of countries. Ethnic communities, as political subjects, simultaneously have an impact on both domestic and international processes. The study of pan-Turkism is currently of considerable scientific interest due to a new stage in developing the doctrine of unifying all Turkic peoples, and the doctrine's influence on Turkey's geopolitics. Pan-Turkism is a challenge for many countries, as its use is likely to aggravate ethnopolitical relations and feed the centripetal forces of the Turkic-speaking population in multiple countries. The article examines evolution stages of pan-Turkism doctrine in historical retrospect.

It was determined that pan-Turkism today acts as: 1) a multifaceted program of systemic integration of the Republic of Turkey and Turkic-speaking countries in the field of language, culture and education based on the Turkish alphabet, linguistics, history, literature and culture; 2) maximum pragmatism for Turkey's economy and energy, gaining access to raw resources of friendly Azerbaijan and the Central Asian republics; 3) Ankara's active diplomatic activity to ensure the interests of friendly Turkic-speaking

countries (including the CIS countries) in relations with the West, as well as in the event of conflict situations (for example, during the Armenian-Azerbaijani conflict), as well as promoting Islamic consolidation; 4) formation of integrated various all-Turkic state and non-state institutions for the purpose of partnership and international cooperation.

Keywords: *Turkism, pan-Turkism, geostrategy, international politics, ethnopolitics, foreign policy of the Republic of Turkey, ideology of Turkey, cooperation, Ukrainian-Turkish relations.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові лапки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абрєвіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Ресстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v HHI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitimacyaciyi novogo politychnogo rezhyму (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік
№ 4, 2023 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-23-4

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. В. Дубель
Технічний редактор: М. В. Дубель

Підписано до друку 01.12.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 17,4. Обл. видавн. арк. 20,1.
